

insan & toplum

the journal of humanity and society

İlmi Etüdlere Derneği Adına İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Owner and Chief Executive Officer

Taha Eğri

Kurucu Editör / Founding Editor
Lütfi Sunar / İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Baş Editör / Editor-in-Chief
Muhammed Hüseyin Mercan / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Editörler / Editors*

Abdulgani Bozkurt, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | Adem İnce, Samsun Üniversitesi | Alkan Üstün, Bartın Üniversitesi | Ali Osman Karaoğlu, Yalova Üniversitesi | Ayşe İrem Ayçan Özer, Marmara Üniversitesi | Hakan Gülerce, Harran Üniversitesi | Fatih Yaman, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | Mehmet İnanç Özekmekçi, Erciyes Üniversitesi | Muharrem Hilmi Özev, İstanbul Üniversitesi | Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Üniversitesi | Murad Duzcu, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi | Nilüfer Öztürk Aykaç, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi | Öner Buçukçu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi | Sümeyye Sakarya, Ankara Üniversitesi | Taha Eğri, Kırklareli Üniversitesi | Zafer Çelik, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board*

Abdel-Rahman Yousri Ahmad, Alexandria University | Bünyamin Bezci, Sakarya Üniversitesi | Douglas Kellner, University of California | Fahim Khan Riphah, International University | Gerasimos Tsouparas, Glasgow University | Masudul Alam Choudhury, Sultan Qaboos University | Mehmet Özkan, Milli Savunma Üniversitesi | Muhammad Al-Mukhtar Al-Shinqiti, Qatar University | Necati Anaz, İstanbul Üniversitesi | Necdet Subaşı, Milli Eğitim Bakanlığı | Nihat Erdoğan, Yıldız Teknik Üniversitesi | Nizar Hermes, University of Virginia | Sari Hanafi, American University of Beirut Sijepan | Gabriel Meštrović, Texas A&M University | Syed Farid Alatas, National University of Singapore

*İsme göre alfabetik sıralı / In alphabetical order by name

Yayın Sekreteri / Secretariat

Ayşe Merve Kosova, Nokta Yayın Grubu

Tashih / Proofreading

Mehmet Erturan (Türkçe)
Abdullah Collins (English)

Dil Editörü / Language Editors

Abdullah Collins

Kitap Değerlendirme Editörü / Book Review Editor

Mahmut Hakkı Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tasarım / Graphic Design

Seyfullah Bayram

Yayın Türü / Publication Type

Yerel Süreli Yayın / National Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Üç ayda bir (Mart, Haziran, Eylül, Aralık) yayımlanır / Published quarterly (March, June, September, December)

Yayın Tarihi / Publication Date

December / Aralık 2024

İletişim / Correspondence

insan & toplum

Sultantepe Mah. Cumhuriyet Cad. No:39/1
• insanvetoplum.org • editor@insanvetoplum.org

Yer alınan indeksler / indexed and abstracted by

ESCI, EBSCO Sociological Index, Index Islamicus, CSA Sociological Abstract, CSA Worldwide Political Science Abstracts, CSA Social Services Abstracts, Ulrich's Periodicals Directory, ASOS Index, TÜBİTAK ULAKBİM Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı.

araştırma makaleleri / research articles

Dijital Diplomaside Büyük Dil Modelleri: Fırsatlar ve Riskler

Large Language Models in Digital Diplomacy: Opportunities And Risks

ERMAN AKILLI, MURAT ŞİMŞEK / 1

Bireysel Dindarlığın Ontolojisi: Modernlik Ufkunda Statik Dindarlık Anlayışının Eleştirel Bir Değerlendirmesi

The Ontology of Individual Religiosity: A Critical Evaluation of the Static Understanding of Religiosity in the Horizon of Modernity

GONCA DEDEMOĞLU/ 24

Bir Siyasal İmkan Olarak Anayasayı Tartışmak: 1990'lı Yıllarda İşlamlcılık Söylemi

Discussing the Constitution as a Political Device: The Discourse of Islamism in the 1990s

İSMAIL BÜYÜKKARADOĞAN / 51

İsim, Büro, Reklam: Avukatlıkta Simgesel Sermaye Biçimleri

Name, Office, Advertising: Forms of Symbolic Capital Among Lawyers

ELYESA KOYTAK / 80

Kentsel Dönüşümü Duygular Üzerinden Yeniden Düşünmek: Diyarbakır Suriçi Örneği

The Emotional Aspect of Urban Renewal: The Sample of Diyarbakır Suriçi

NAZİFE GÜRHAN / 112

Neokolonyal Hafıza İnşası ve Abd el-Kader Müzeciliği

Neo-Colonial Memory Construction and Abd el-Kader Museology

FARUK KARAAARSLAN, SAİD TOPAL/ 139

Unraveling China's Aid Strategy Towards Central Asian Countries: The Case of Kyrgyzstan and Tajikistan

Çin'in Merkezi Asya'daki Ekonomik Etkisinin Analizi: Kırgızistan ve Tacikistan Örneğiyle Bir İnceleme

RAHMAN NURDUN / 171

Adopting Social Justice as Nothing More than an Academic Jargon: Conceptualisation of Social Justice in Social Work and Social Policy Disciplines

Akademik Bir Jargon Olarak Sosyal Adalet: Sosyal Hizmet ve Sosyal Politika Disiplinlerinde Sosyal Adalet Kavramsallaştırması

M. ONUR ARUN, CANER ÖZDEMİR / 192

kitap değerlendirmeleri / book reviews

Liah Greenfeld, Zihin, Modernlik, Delilik: Kültürün İnsan Deneyimi zerindeki Etkileri, ev. Abdullah Yılmaz, Alfa Yayınları, 2023, 752 s.
Ensar Kıvrak / 219

Byung-Chul Han, Sürünün İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar, ev. Zeynep Sarıkartal, İnka Kitap, 2024, 95 s.
Nur zdemir / 224

Miha Kovac, Okumak Nefes Almaktır, Portakal Kitap, 2022, 128 s.
Reyhan Karkınlı / 229

Hüseyin Arslan, Milli Görüş Hareketi: Siyasal ve Toplumsal Dönüşümler İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, 192 s.
Gökhan Adıgüzel / 234

Ömer Obuz, Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye Kediler, Köpekler, Kargalar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022,
208 s.
Hlyla Kaşıkcı / 239

Jürgen Martschukat, Fitness ağı: Beden Nasıl Başarı ve Performansın Simgesi Haline Gelir, İletişim Yayınları, 2024, 256 s.
Murat Demir / 244

Dijital Diplomaside Büyük Dil Modelleri: Fırsatlar ve Riskler

Erman Akıllı
Murat Şimşek

Özet: Bu makale, Büyük Dil Modellerinin (BDM) dijital diplomasi üzerindeki etkilerini ve uluslararası ilişkilerdeki rolünü incelemektedir. BDM'ler, dil bariyerlerini aşarak, gerçek zamanlı çeviri ile karşılıklı anlayışı artırma ve diplomatik iletişimlerini otomatikleştirme yoluyla diplomatik süreçleri iyileştirme potansiyeline sahiptir. Ancak, yanlış bilgi yayılma (halüsinasyon) riski ve veri güvenliği önlemleri gereksinimi gibi önemli zorluklar da beraberinde getirmektedir. BDM'lerin potansiyelini diplomaside tam olarak kullanabilmek ve bu riskleri azaltmak için uluslararası standartlar ve etik kuralların inşa edilmesi şarttır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Diplomasi, Büyük Dil Modelleri, Diplomasi, Yapay Zeka, Teknoloji

Abstract: This study explores the impact of Large Language Models (LLMs) on digital diplomacy and their role in international relations. LLMs have the potential to enhance diplomatic processes by overcoming language barriers, increasing mutual understanding through real-time translation, and automating diplomatic communications. However, they also present significant challenges, including risks of misinformation and the need for robust data security measures. Developing international standards and ethical guidelines for the use of LLMs in diplomatic contexts is essential to fully leverage their potential and mitigate associated risks. Emphasizing human oversight in the deployment of LLMs in sensitive diplomatic scenarios will ensure that digital diplomacy improves rather than complicates international relations.

Keywords: Digital Diplomacy, Large Language Models, Diplomacy, Artificial Intelligence, Technology

@ Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, erman.akilli@hbv.edu.tr
Doç. Dr., OSTİM Teknik Üniversitesi, murat.simsek@ostimteknik.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-7782-0881>
<https://orcid.org/0000-0002-8648-3693>

DOI: 10.12658/M0744
insan & toplum, 2024; 14(4): 1-23.
insanvetoplum.org

Başvuru: 06.05.2024
Revizyon: 13.05.2024
Kabul: 30.05.2024
Erken Baskı: 21.06.2024

Giriş

Uluslararası sistemin çehresi, hassaten dünya tarihinde yaşanan bir takım önemli kırılmaların ışığında gelişimler gerçekleştirmiştir. Yakın tarihe bakıldığında 2019 yılının sonlarında ortaya çıkan ve dünya genelinde etkili olan Covid-19 pandemisi bahse konu kırılmalara örnek gösterilebilir. Ancak diğer tarihsel gelişmeler ile karşılaştırıldığında, daha önceden dünyanın tecrübe etmediği bir süreci beraberinde getiren Covid-19 pandemisi, belki de ilk defa insanlık tarihinde ülkelerin toplu karantinaları yürürlüğe almak durumunda kaldığı, içinde bulunduğumuz yüzyılda savaş durumu dışında sınırların kapatıldığı yani bir bakıma ülkeler adına ulusal çıkar algısının müttefiklik algısını galebe çaldığı –hassaten Avrupa Birliği özelinde– “*reel politik*”in yeniden uluslararası sistemde tezahür ettiği bir süreç olmuştur. İnsanların evlere kapanmasına sebep olan Covid-19 pandemisi, gündelik hayatın birçok boyutunu dijitalleşe taşımış, eğitimden ticarete, perakende alışverişinden sağlık hizmetlerine kadar pek çok farklı sektörde işlemler internet aracılığıyla yürütülmüştür. Bu bağlamda Covid-19 pandemisinin uluslararası sistemin mevcut dijitalleşme sürecinin hızlanmasına olanak sağladığı görülmektedir. Dolayısıyla, dünya çapında yaşanan dijital dönüşüm, bilgi teknolojilerinin yoğun kullanılmasıyla iş süreçlerinin ve bilgilerin hızlı, maliyet ve zaman tasarrufu sağlayacak şekilde dijital ortamlara aktarılması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Artık günümüz uluslararası sisteminde yaşanan dijital dönüşümün etkisiyle verinin giderek önem kazandığı genel olarak kabul görmektedir. Zira BigData/Büyük Veri’den Metaverse ve hassaten yapay zeka yöntemlerinin giderek önem kazanması “veri”nin uluslararası alanda çağımızın yeni petrolü olarak değer kazandığının önemli bir göstergesidir. Bu çerperde yaşanan bu ciddi dönüşümün dış politika ve diplomasi alanına da önemli yansımaları olmaktadır.

Diplomaside dijital dönüşüm denildiğinde kavramsallaştırma açısından dijital diplomasinin öne çıktığı görülmektedir. Genel olarak Dijital Diplomasi, sosyal medyanın diplomatik amaçlar için kullanımı olarak tanımlanmaktadır (Akıllı, 2022). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin diplomatik uygulamalar üzerindeki etkisi bu yeni diplomasinin temelini oluşturur. Uluslararası sistemdeki yapısal değişimler ve dünya tarihindeki evrim, devletler arasındaki ilişkileri çeşitlendiren yöntemlerin gelişmesine sebep olmuştur. Westphalia düzeni temelinde şekillenen ulus-devlet diplomasisi, Soğuk Savaş döneminin sert güç ikliminde hız kazanmış ve devletin diplomasi anlayışı güç ve güvenlik politikaları çerçevesinde sürdürülmüştür. Ancak Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve küreselleşmenin artmasıyla 21. yüzyıl diplomasisi farklılaşmayı zorunlu kılmıştır. Artık sert güç unsurlarıyla şekillenen diplomasi yerini kültür, sanat, sinema, diziler, öğrenci değişim programları, spor müsabakaları ve konserler gibi faaliyetlerle ülkelerin uluslararası alanda olumlu imajlarını pekiştirebilecekleri konulara bırakmıştır. Diğer

bir deyişle, klasik diplomasinin tehdit ve zorlama anlayışı, ikna ve iş birliği odaklı bir yaklaşıma yerini bırakmıştır. Bu yeni dönemde, yabancı kamuoyu davranışlarının dış politika oluşumu ve yürütülmesi üzerindeki etkileri, Kamu Diplomasisi yaklaşımının önemini artırmıştır. Kamu diplomasisi, geleneksel diplomasi anlayışından farklı olarak, yabancı kamuoyu ile doğrudan iletişime geçilmesinin önemini vurgular. Klasik diplomasi anlayışında diplomatik etkileşimler genellikle devlet liderleri ve diplomatik temsilciler aracılığıyla sürdürülürken, kamu diplomasisi bu etkileşimi sivil toplum kuruluşları, bireyler ve kültürel etkinlikler gibi çeşitli aktörler aracılığıyla gerçekleştirir. Kamu diplomasisi, bir devletin kültürel değerlerini ve yumuşak güç araçlarını kullanarak uluslararası alanda olumlu bir imaj oluşturmayı amaçlar ve bu anlayış monolog, diyalog ve iş birliği temelleri üzerine inşa edilmiştir. Dijital dönüşümün etkisiyle, yeni kamu diplomasisi anlayışı, internet teknolojisi aracılığıyla iki yönlü iletişimi güçlendirmeyi, bilgi yönetimini ve sosyal medya araçlarını etkin kullanmayı önemser. Dijital Diplomasisi, bu yeni kamu diplomasisi anlayışının can damarı olarak görülmektedir. Bir başka deyişle dijital diplomasi, kamu diplomasisinin bir sonraki adımıdır. Sonuç olarak, Dijital Diplomasisi, 21. yüzyılda hem diplomasi tanımında hem de uygulamasında meydana gelen dönüşümlerin bir ürünüdür. Özellikle Covid-19 pandemisiyle fiziksel toplantıların yerini alarak daha çok ön plana çıkan dijital iletişim yolları, dijital diplomasiyi daha da önemli hale getirmiştir. Bu yeni diplomasi biçimi, devletlerin resmi kurumlarının internet üzerinde etkin bir şekilde var olmalarını ve diplomasi faaliyetlerini sanal platformlardan yürütmelerini sağlamıştır.

Diğer taraftan son yıllarda, Yapay Zeka teknolojileri, özellikle “Üretken Yapay Zeka (Generative AI)” alanında sağlanan ilerlemelerle, günlük hayatımızın ve iş süreçlerimizin merkezine yerleşmiştir. Bu teknolojik evrim, başlangıçta basit sesli asistanlar olarak yerini alan Siri ve Alexa gibi uygulamalardan, Doğal Dil İşleme (Natural Language Processing-NLP) teknolojilerini temel alan daha karmaşık Büyük Dil Modellerine (BDM) geçişi işaret etmektedir. Üretken Yapay Zeka, dil modelleri aracılığıyla, metin, ses, görüntü ve video gibi çeşitli medya türlerinde yeni içerikler oluşturabilme kapasitesine sahiptir. Bu kapasite, ChatGPT 3.5 ve ChatGPT 4 modelleri gibi örneklerde açıkça görülebilir. Google’ın BERT ve Gemini modelleri, metin anlama ve üretme yeteneklerini daha da ileriye taşıyarak, bilgiye erişim ve iletişimde önemli gelişmelere kapı aralamıştır. Benzer şekilde Meta’nın LLAMA3 ve Anthropic tarafından geliştirilen Claude yapay zeka modelleri ise kullanıcıların dil işleme ve etkileşim deneyimlerini zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Türkiye’de yapay zeka alanında yapılan çalışmalar da uluslararası düzeyde rekabetçi bir konuma ulaşma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin, Aselsan’ın ASELGPT ve Havelsan’ın MainGPT projeleri, yerel dil işleme kapasitelerini güçlendirirken, TÜBİTAK Bilgem ve T3 Baykar Vakfı’nın

geliştirdiği modeller, Türkçe dilinin zengin yapısını modellerine bütünleştirerek, geliştirdikleri modellerin etkili bir şekilde Türkçe'yi işleyebilme yeteneği kazandırmayı hedeflemektedirler. Türkiye Yüzyılı için teknoloji alanında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın önemli bir girişimi olan Milli Teknoloji Hamlesi'nin bir tezahürü olarak bu projeler, Türkçe ile yerli ve milli bağlamda uygun çözümler sunarak, Türkiye'nin yapay zeka teknolojileri alanında kendi kapasitesini artırmayı amaçlamaktadır. Diploması alanında Büyük Dil Modelleri'nin etkisi ve yönetimi konusunda yürütülen akademik ve pratik araştırmalar, bu modellerin taşıdığı potansiyelleri ve karşılıklı zorlukları derinlemesine incelemeye devam etmektedir. Bu tartışmalar, özel ticari API'ler ile açık kaynak modellerinin kullanımını ele almakta; erişim kolaylığı ile veri gizliliği arasında bir denge kurmayı hedeflemektedir. İlerleyen zamanlarda, dijital diplomaside Büyük Dil Modelleri'nin rolünün, teknolojik gelişmelerle birlikte artması beklenmektedir (Mitchell, Rafal ve Michael, 2023).

Bu ilerlemeler, akademik çalışmalar için de zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. Yapay zekanın sosyal ve etik boyutları, algoritmaların şeffaflığı ve hesap verebilirliği, veri gizliliği ve kullanımı gibi konular, bu teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte daha da önem kazanmıştır. Devletlerin milli hassasiyetleri ve milli çıkarları temelinde siyasal söylemin ve siyasal anlatının inşasında da Büyük Dil Modelleri giderek önem kazanmaktadır. Ancak yapay zeka teknolojilerinin kullanımının yasal ve politik düzenlemeler açısından getirdiği zorluklar, uluslararası iş birliklerinin ve standartların belirlenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, akademik çevrelerde yapay zeka etiği, regülasyonu ve sürdürülebilir kullanım yolları üzerine yoğun tartışmalar yürütülmekte ve bu tartışmalar, geleceğin teknoloji politikalarını şekillendirmede belirleyici olmaktadır. Bu çalışmada bir Yapay Zeka sistemi olarak Büyük Dil Modelleri'nin dijital diplomasideki potansiyeli incelenecek; Büyük Dil Modelleri'nin dijital diplomasideki fırsatları ve riskleri mercek altına alınacaktır.

Diplomaside Dijital Dönüşüm

Günümüz dünyasında bilişim alanındaki teknolojik gelişmeler ve 2000'li yılların ardından internetin yaygın olarak kullanılmaya başlanması, devletlere özellikle uluslararası sistemde çıkarlarını takip edebilmeleri için varlıklarını tesis edebilecekleri yeni alanlar sağlamıştır. Dahası, teknolojik gelişmeler ve medyanın ilgisi, çevrimiçi ansiklopediler (ör. Wikipedia), video paylaşım siteleri (ör. YouTube) ve sosyal medya platformları (ör. Facebook, Instagram, Twitter) gibi yeni platformlar aracılığıyla bilgi akışını ve iletişimi arttırmıştır. Bu veri ve iletişim temelli dönüşümler hasebiyle kamuoyu diplomaside etkili hale gelmiş; devletler adına dış politika amaçlarına ulaşmanın yegâne yollarından birinin artık yabancı kamuoyları üzerindeki olumlu

imajın inşası olduğu kabul edilmiştir (Akıllı, 2022). Bu minvalde karar alıcılardan halka mesaj iletmek için kullanılacak sosyal medyanın etkili kullanımı da önem kazanmıştır. Zira artık günümüzde sosyal medyada örneğin X/Twitter platformunda devlet başkanlarına ait resmi sosyal medya hesaplarındaki takipçi sayıları ve bu takipçiler ile olan etkileşim büyük önem arz eder hale gelmiştir. Bu bağlamda sosyal medya süreçlerinin başarılı ve profesyonel bir şekilde yürütülmesi artık devlet yönetiminin ve hassaten dış politika yürütme pratiğinin doğal bir parçası haline gelmiştir. Çalışmamızın temel konusu olan, ilerleyen kısımlarda detaylandıracağımız, Büyük Dil Modelleri marifetiyle de karar alıcılar özel sosyal medya platformundaki takipçileriyle görüşlerini çoklu dillerde kolayca ifade edebilme kapasitesine kavuşmuşlardır.

Dijital diplomasi çerperine tekrar dönecek olursa Nicholas Westcott gibi akademisyenler, diplomasinin ulus-devletler arasında hala yüz yüze gerçekleştiği fikrine ve internetin yalnızca yerleşik eğilimleri güçlendiren yeni bir iletişim aracı olduğu yönündeki şüpheliğe karşı çıkmaktadırlar. Zira Westcott'a göre İnternet dış politika yapımını dört alanda etkilemektedir: "fikirler", "bilgi", "ağlar" ve "hizmet sunumu" (Westcott, 2008). Westcott, internetin aktif fikir alışverişi için bir platform olduğunu ve dış politikada bakış açılarının önemli olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda diplomasi doğrudan fikirlerden etkilenmektedir ve İnternet geleneksel diplomatik süreçlerin inşasını ve fikirler marifetiyle kamuoyu oluşturma tekniğini değiştirmiştir. (Akıllı ve diğerleri, 2024).

Westcott; dışişleri bakanları ya da diğer devlet yetkilileri tarafından yapılan konuşmaların, verilen demeçlerin resmi İnternet sitelerine, resmi sosyal medya platformlarına ya da çevrimiçi diyalogların/değişimlerin gerçekleştiği bloglara konulduğuna işaret ederek buna bir örnek vermektedir (Westcott, 2008). Sonuç olarak internet, kullanıcıların mesajlarını daha geniş bir kitleye hızlı dağıtılabilecek çeşitli bilgi kaynaklarına erişimini mümkün kılmaktadır. Etkinin üçüncü unsuru olan "ağlar" da büyük önem arz etmektedir. Zira Westcott'a göre ağlar, dış politika konusundaki tartışmaları ve seçimleri etkilemek için çevrimiçi ortamda kolayca bulunabilir ve geliştirilebilir. Son olarak Westcott, internetin diplomatlar ve dışişleri bakanlıkları tarafından sağlanan hizmetleri de etkilediğini savunmaktadır. Bu bağlamda gelişen teknolojinin sunduğu kolaylıkların başında gelen iletişim alanındaki iyileştirmeler, e-postalar ve internet veri kaynakları sayesinde öncesinde zaman alıcı süreçler olacak pasaport ve vize başvuru işlemleri gibi süreçlerin çevrim içi şekilde yapılmaya başlamıştır. Bu bağlamda da diplomatik misyon görevlilerinin bu bağlamdaki iş tanımlarına dair yoğunlukların farklılaştığı görülmektedir. Bu temelde bürokrasinin, gerçek evraklara ve fiziksel varlığa duyulan gereksinimin azaldığı görülmektedir (Westcott, 2008).

Dijital diplomasiye dair eski İngiliz diplomat Shaun Riordan dijital diplomasinin öneminin altını çizmektedir. Riordan: “...Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Fransa Başbakanı Georges Clemenceau savaşın askerlere bırakılmayacak kadar önemli olduğunu söylemişti. Siber uzay da teknisyenlere bırakılmayacak kadar önemlidir...” (Riordan, 2022). Diğer taraftan Corneliu Bjola, dijital diplomasiyi diplomatların bilgi yönetimi, kamu diplomasisi, strateji planlaması, uluslararası müzakereler ve hatta kriz yönetimiyle ilgili uygulamalarını değiştirebilecek sosyal medyanın diplomatik amaçlarla kullanılması olarak tanımlamaktadır (Bjola, 2015). Riordan bu kavramı, siber uzayda ortaya çıkan sorunları analiz etmek ve çözmek ve daha geniş diplomatik gündemleri teşvik etmek için diplomatik tekniklerin ve zihniyetlerin kullanılması olarak tanımlamaktadır (Riordan, 2022). Daha genel anlamda dijital diplomasi, hükümet temsilcileri ile (yabancı) kamuoyu arasında belirli çıkarları ve eylemleri teşvik eden doğrudan bir diyalog kurmak için sağlam bir zemin sağlama kapasitesine sahip diplomasi türüdür (Kan, 2024).

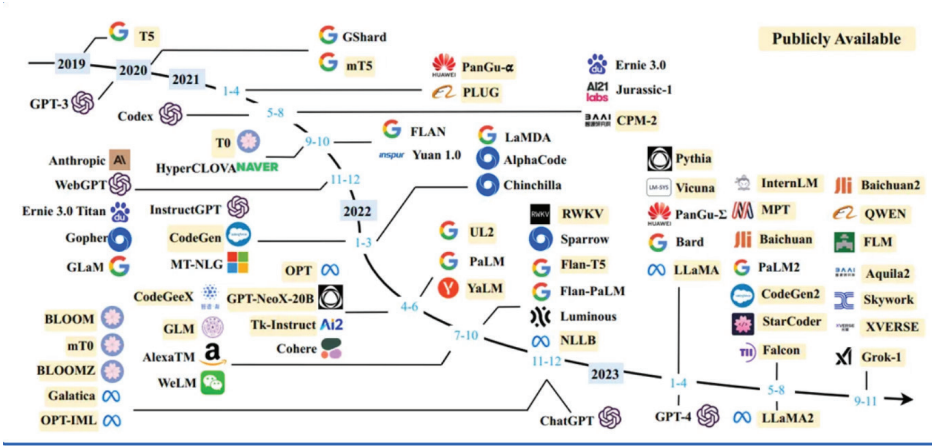
Büyük Dil Modelleri (BDM) Gelişimi

Dijital diplomasi'nin diplomatik pratiklerde sunduğu ve vaat ettiği önemli gelişmeler ilerleyen yıllarda daha da ivmeleneceği aşikardır. Nitekim teknolojik gelişmelerde yaşanan gelişmeler iletişim alanına da tezahür etmektedir. Bu bağlamda geçtiğimiz yılın yani 2023 yılının en popüler kavramlarından biri haline gelen ve hatta Collins sözlüğü (Collins, <https://www.collinsdictionary.com/woty>) tarafından yılın kelimesi seçilen “Yapay Zeka” alanında yaşanan gelişmeler, devletlerin dış politika ve diplomasi pratiği adımlarına da önemli katkılar sağlama kapasitesine sahiptir. Bu bağlamda yapay zeka ile güçlendirilmiş dijital diplomasinin ilerleyen yıllarda devletlerin uluslararası sistemde mesajlarını yabancı kamuoylarına ve diğer devletlere iletmede önemli bir araç olacağı aşikardır.

Bu bağlamda değerlendirildiğinde Büyük Dil Modelleri'nin dijital diplomasideki rolü dikkate değerdir. Büyük Dil Modelleri, yapay zekâ ve doğal dil işleme alanında önemli bir gelişme olarak ortaya çıkmaktadır. Bu modeller, geniş bir veri kümesiyle eğitilen ve doğal dildeki karmaşıklıkları anlamak, bu karmaşayı çözümlmek ve metin üretmek için kullanılan derin öğrenme algoritmalarıdır. Özellikle Google'ın BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), OpenAI'nin GPT(Generative Pre-trained Transformer) serisi gibi büyük dil modelleri, son yıllarda dikkat çeken başarılar ve popülerlik elde etmiştir (Brown ve diğerleri, 2020).

Büyük dil modelleri, doğal dil işleme alanında önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilmektedir. Bu modellerin kökeni, derin öğrenme tekniklerinin gelişimiyle yakından ilişkilidir. Derin öğrenme yöntemlerinin doğal dil işleme alanında kullanımı,

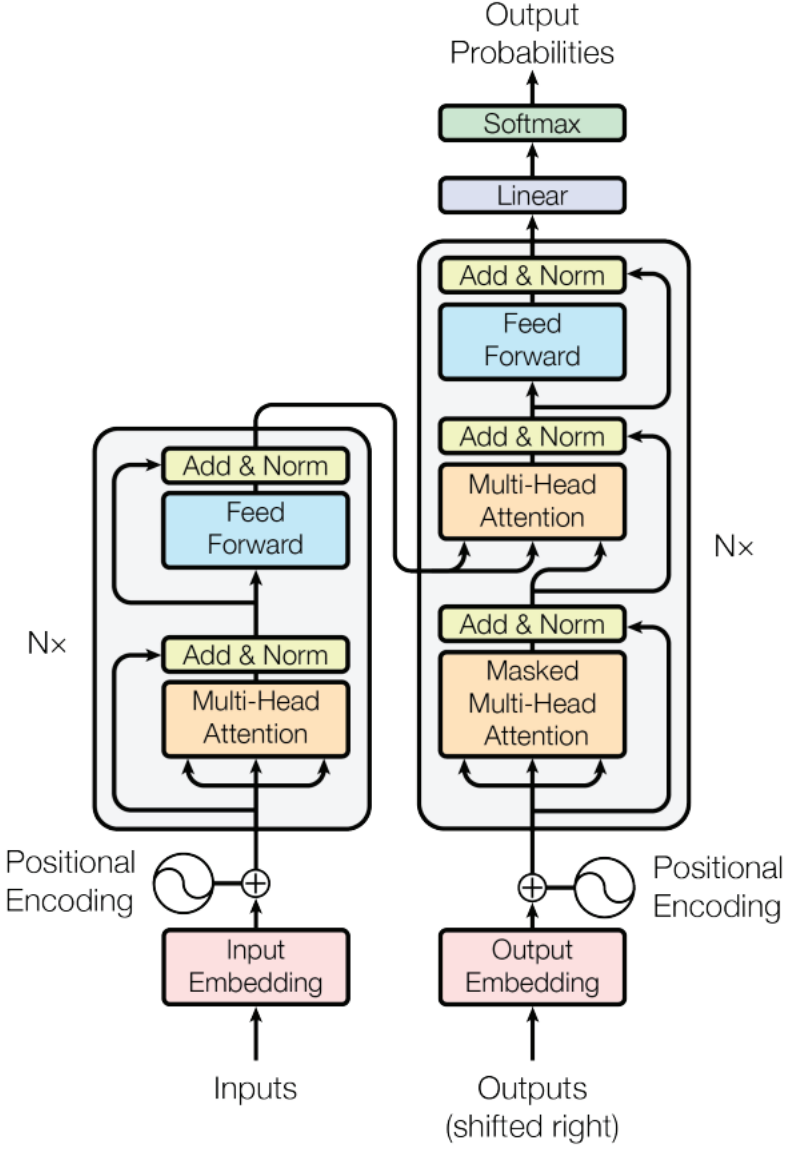
büyük ölçüde 2010'lu yılların başlarına dayanmaktadır. Bu dönemde, derin sinir ağları temelli dil modelleri, belirli görevlerde belirli bir performans göstermek üzere tasarlanmıştır. Ancak, büyük dil modelleri olarak bilinen ve geniş ölçekte doğal dil işleme problemlerini çözebilen sistemlerin ortaya çıkışı, 2018'den sonra gerçekleşmiştir. Mevcut büyük dil modellerinin zaman çizelgesi Şekil-1'de sunulmuştur.

Şeki 1. Büyük Dil Modellerinin Ortaya Çıkma Zaman Çizelgesi (Zhao, 2023)

Şekil 1 incelendiğinde büyük dil modellerinin aktif kullanımı ve popülerliğinin artmasıyla beraber farklı versiyonlarının da geliştirildiği gözlemlenmektedir. Özellikle, Google'ın BERT (Bidirectional Encoder Representations from Transformers) modelinin tanıtımı, büyük dil modellerinin yükselişinde önemli bir rol oynamıştır (Devlin ve diğerleri, 2019). Bu dönemde, dil modellerinin eğitimi için daha büyük veri setleri ve daha karmaşık algoritmalar kullanılmaya başlanmıştır, bu da modellerin doğal dil işlemedeki karmaşıklıkları daha iyi anlamasını ve daha başarılı dil işlemesi gerçekleştirmesini sağlamıştır.

Büyük dil modellerinin temel mimarisi, dikkat mekanizmasıyla güçlendirilmiş olan transformer mimarisi olarak bilinen bir yapı üzerine kurulmuştur. Transformer mimarisi, 2017 yılında Vaswani ve diğerleri tarafından geliştirilmiştir ve büyük dil modellerinin temelini oluşturan bir teknolojidir. Transformer mimarisi, dikkat mekanizmasını kullanarak serbestçe ölçeklenebilir bir şekilde uzun mesafeli bağımlılıkları modelleyebilen derin öğrenme modelleri geliştirmek için önerilmiştir (Vaswani ve diğerleri, 2017).

Şekil 2. Transformer Model Mimarisi

Şekil-2'de yer alan Transformers Model Mimarisi'nin ana bileşenleri, kodlayıcı ve çözücüdür. Her bir bileşen, birden çok katman içerir ve her katman, çeşitli dikkat başlıklarından oluşan bir dikkat mekanizması ile donatılmıştır. Kodlayıcı, girdi metni üzerinde işlem yapar ve içsel bir temsili oluştururken, çözücü, kodlayıcının çıktısını alır ve bu temsilin farklı görevlere uygun bir şekilde dönüştürülmesini sağlar. Bu

mimarının özelliği, dikkat mekanizmasının, her bir kelimenin işlenmesinde belirli bir ağırlığa sahip olmasına izin vererek, uzun mesafeli bağımlılıkları modellemesidir (Vaswani ve diğerleri, 2017). Bu sayede, büyük dil modelleri, geniş bir bağlamı anlayabilme ve karmaşık dil yapılarını ele alabilme yeteneğine sahiptir.

Büyük Dil Modelleri, genellikle milyarlarca kelime üzerinde eğitilmiş yapay zeka sistemleridir. Bu modeller, metinler arası ilişkileri öğrenerek dilin doğal yapısını modellemek için tasarlanmıştır. Özellikle transformer tabanlı modeller, dikkat mekanizmalarını kullanarak, bir cümledeki her kelimenin cümlenin geri kalanındaki her kelimeyle olan ilişkisini değerlendirebilir. Bu dikkat mekanizmaları, modelin girdi dizisindeki bilgilere göre ağırlıklandırılmış bir dikkat puanı hesaplamasına dayanır. Her X girdi matrisi, üç farklı ağırlık matrisi kullanılarak sorgu Q , anahtar K ve değer V matrisine dönüştürülür. Bir öz-dikkat mekanizması matematiksel olarak aşağıdaki eşitlikte yer alan dönüşümle başlar:

$$Q = XW^Q$$

$$K = XW^K \quad \textbf{Eşitlik (1)}$$

$$V = XW^V$$

Eşitlik-1’de yer alan X girdi matrisini, W^Q , W^K , W^V ise sırasıyla öğrenilebilir ağırlık matrislerini ifade etmektedir (Vaswani ve diğerleri, 2017). Sorgu ve anahtar matrisleri arasında skor hesaplaması yapılmaktadır. Bu skorlar, girdi dizisindeki elemanların birbirine ne kadar “dikkat” etmesi gerektiğini belirler. Buradaki ölçüye “Dikkat Skoru” denir ve aşağıdaki eşitlikle hesaplanır:

$$A = \frac{QK^T}{\sqrt{d_k}} \quad \textbf{Eşitlik (2)}$$

Eşitlik-2’de yer alan d_k anahtar vektörlerinin boyutudur ve bu terim skorları normalize eder. Transformer modellerinde öz-dikkat mekanizması, girdi girdi dizisinin her elemanı için bir dikkat skoru matrisi hesaplamaktadır. Dikkat skorları softmax fonksiyonu kullanılarak normalize edilir, böylece her bir eleman için dikkat ağırlıkları bir olasılık dağılımı şu şekilde hesaplanır:

$$\textit{Attention}(Q, K, V) = \textit{softmax}\left(\frac{QK^T}{\sqrt{d_k}}\right)V \quad \textbf{Eşitlik (3)}$$

Eşitlik-3'de ise bu aşama, her bir elemanın diğer elemanlarla olan ilişkilerini ağırlıklandırarak bir çıktı üretmek için kullanılır. Daha sonra, model çoklu başlık dikkati mekanizması kullanarak, farklı dikkat başlıklarını birleştirir. Son katmanlardaki çalışmada çıktı için genellikle bir veya daha fazla yoğun katmandan geçirilecek şekilde ve son olarak kelime dağırcığı boyutunda bir çıktı üretilir:

$$\text{Output} = \text{softmax}(XW^Y) \quad \text{Eşitlik (4)}$$

Eşitlik-4'te yer alan W^Y son yoğun katmanın ağırlık matrisidir (Vaswani et al., 2017). Bu formüller, büyük dil modellerinin dikkat mekanizmaları kullanarak verilerden öğrendiğinin ve çeşitli dil işleme görevlerinde nasıl başarılı olabildiğinin matematiksel açıklamalarının sağlamaktadır.

Büyük dil modeller, çeşitli görevlerde yüksek performans göstermektedir; metin sınıflandırma, metin üretme, çeviri, soru-cevap eşleştirme ve dil anlama gibi alanlarda kullanılmaktadır (Devlin ve diğerleri, 2019). Ayrıca, büyük dil modelleri, diyalog sistemleri, kişisel dijital asistanlar, arama motorları ve otomatik metin üretimi gibi birçok uygulama alanında kullanılabilir potansiyel sunmaktadır (Liu ve diğerleri, 2020).

Yapay zeka teknolojilerinin, özellikle de büyük dil modellerinin siyasi kampanyalar ve medya içerik üretimi üzerindeki etkileri artmaktadır. Siyasi kampanyalar tarafından reklam içerikleri üretmek için kullanılan bu teknolojiler, düşük maliyetle yüksek gerçekçilikte içeriklerin hızlı bir şekilde üretilmesini sağlamaktadır (Alvarez ve diğerleri, 2023). Özellikle 2024 ABD seçimleri öncesinde, Büyük Dil Modelleri'nin kullanımının artacağı ve insan üretimi ile yapay zeka üretimi içerikler arasındaki çizgilerin bulanıklaşacağı öngörülmektedir. Bu durum, yanıltıcı ve yanlış bilgi içeren sahte haberlerin üretilmesine olanak tanıyacak ve bu tür içeriklerin tespitini zorlaştırarak, dağıtım ve hedefleme stratejilerinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bu gelişmeler, yerel seçimlerden ulusal kampanyalara kadar geniş bir yelpazede, siyasi iletişimlerin incelenmesi için sosyal bilimciler açısından önemli araştırma fırsatları sunmaktadır. Siyasi adaylar için bile artık daha profesyonel video materyallerini kampanyalarında büyük dil modelleri kullanılabilirken, ulusal ilgi çeken kampanyalar, spesifik seçmen gruplarına yönelik, bireyselleştirilmiş reklam stratejileri geliştirmede büyük dil modelleri önemli bir faktör olacağı değerlendirilmiştir. Bu yeni yaklaşımların, siyasi mesajlaşmanın takip edilmesini zorlaştıracığı ve belirli politikaların farklı bilgi düzeylerindeki seçmen gruplarına çelişkili olarak sunulabilmesine olanak tanıyabileceği tahmin edilmektedir (Bloomberg, 2023). Bu bağlamda, Büyük Dil Modelleri, siyaset bilimi dahil olmak üzere birçok alanda araştırmacılara yeni metodolojiler sunarak, analiz süreçlerini daha etkin hale getirebilir ve siyasal süreçlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlar. Bu modellerin sağladığı derinlemesine dil analizi kapasitesi, politika

yapıcılar için değerli içgörüler sunarak karar verme mekanizmalarını destekleme kapasitesine sahiptir.

Büyük dil modelleri, sosyal bilimcilerin bilgi çıkarım sürecini kolaylaştırarak, metin parçalarını ilgili araştırmaya uygun değişkenlere dönüştürme, uzun metinleri özetleme, nitel verileri kategorize etme, duygu analizi ve sınıflandırma veya metinlerin boyutlarını azaltma gibi işlemlerde yardımcı olabilmektedir. Bu teknoloji, yüksek boyutlu metinsel verilerin, mümkün olduğunca çok ilgili bilgiyi koruyarak daha düşük boyutlu bir alana dönüştürülmesi prensibine dayanan boyut indirgeme tekniklerine benzemektedir. Örneğin, Büyük Dil Modelleri'nin marifetiyle karar vericiler tarafından kamuoyu ile paylaşılan siyasi demeçler hakkında basit ve kolayca yorumlanabilir sorular sormak artık mümkündür. Bu sayede belirli konuşma varyasyonlarının ikna ediciliğini nasıl etkilediğini sistemli bir şekilde anlaşılmasını imkanı hale gelmektedir. Bu sayede uzun saatler, insan gücünün tahakkümü temelinde yapılacak yoğun çalışmalar neticesinde elde edilecek sonuçlar Büyük Dil Modelleri marifetiyle saniyeler içerisinde kolay yorumlanabilir cevaplara odaklanarak, bu süreç başarılı bir biçimde doğrulanabilir. Gelecek dönemlerde, büyük dil modelleri destekli kamuoyu oluşturacak siyasi mesajlarının yaygınlaşması öngörülmektedir. Aşağıdaki satırlarda detaylıca değinileceği üzere bu teknolojinin etik yansımaları, kullanım biçimlerine göre hem faydalı hem de ciddi sonuçlar doğurabilecek niteliktedir.

Büyük Dil Modellerinin Sunacağı Fırsatlar

Yukarıdaki satırlarda ayrıntılı bir şekilde belirtildiği gibi, büyük dil modelleri son yıllarda doğal dil işleme alanında büyük bir ilgi odağı haline gelmiştir. Bu modeller, geniş veri setleri üzerinde eğitilerek dil anlama ve üretme yetilerini geliştiren yapay zeka sistemleridir. Siyaset ve diploması alanlarında da bu büyük dil modellerinin potansiyeli öne çıkmaktadır. Siyasi aktörler ve karar alıcılar, politik söylemlerini şekillendirirken bu modellerden yararlanarak iletişim stratejilerini belirleyebilirler. Bu durum, politik söylemlerin oluşturulması ve siyasal iletişimde yeni bir boyut kazandırabilir. Büyük dil modelleri, politik söylemlerin analizinde ve siyasi mesajların halka iletilmesinde önemli bir rol oynama kapasitesine sahiptir. Nitekim Büyük Dil Modelleri, siyasi kampanya reklamları veya dezenformasyon/sahte haberlerin üretilmesi gibi politik içeriklerin oluşturulmasında kullanılabilir. Örneğin, politik kampanyalar için hali hazırda büyük dil modelleri reklam içeriği üretmek için kullanılmaya başlamıştır, bu da politik mesajların nasıl şekillendirildiği ve yayıldığına dair potansiyel bir değişimi işaret etmektedir (Mitchell, Rafal ve Michael, 2023).

Dış politika bağlamında yani bu cihetle dijital diploması açısından Büyük Dil Modelleri, diplomatik iletişimde, dil engellerini aşarak ve karşılıklı anlayışı

arttırarak önemli bir rol oynama kapasitesine sahiptir. Özellikle, gerçek zamanlı çeviri hizmetleri, (insan) tercümanlara olan bağımlılığı azaltabilir ve bu sayede müzakerelerde, uluslararası toplantılarda iletişimi kolaylaştırabilir. Bu modeller, çeşitli dillerde ve lehçelerde etkili çeviriler yapabilme kapasitesine sahip olduğundan, çok dilli etkileşimlerde büyük bir fayda sağlayacaklardır. Adaptif makine çevirisi üzerine yapılan araştırmalar, Büyük Dil Modelleri'nin, özellikle belirli bağlamlara ve terimlere uyum sağlama yeteneği sayesinde, çeviri kalitesini artırabileceğini göstermektedir. Örneğin, "yaklaşık eşleştirme/fuzzy matching"¹ (Christen, 2012) teknikleri kullanılarak, önceden onaylanmış terimlerle uyumlu ve tutarlı çeviriler üretmek mümkündür. "Yaklaşık eşleştirme", özellikle teknik veya uzmanlık gerektiren alanlarda, terminolojinin doğru kullanımının kritik olduğu durumlarda önemlidir (Moslem ve diğerleri, 2023). Ayrıca bu modeller, önceden eğitilmiş veriler üzerinden daha doğru ve tutarlı çeviriler yapma potansiyeline sahiptir (Lyu ve diğerleri, 2024). Dolayısıyla, büyük dil modelleri, diplomatik iletişimdeki etkileşimleri destekleyerek, dil bariyerlerini aşma ve kültürlerarası anlayışı derinleştirme konusunda önemli bir araç olabilir. Bu teknolojinin etkin kullanımı, uluslararası ilişkilerin daha verimli ve etkili bir şekilde yürütülmesine olanak tanıyabilir.

Dijital diplomasi açısından büyük dil modellerinin bir başka fırsat alanı ise kriz alanlarında sürecin yürütülmesine katkı sağlama potansiyelidir. Hassaten diplomatik kriz alanlarında, Büyük Dil Modelleri hızlı bilgi toplama ve karar verme süreçlerinde önemli bir destek sağlayabilir. Bu modeller, büyük veri hacimlerini hızla sentezleyerek durumsal farkındalık sağlar, bu da zamanında ve etkili tepkiler verilmesi için hayati önem taşır (Pokhriyal ve Koebe, 2023). Benzer şekilde insani krizler ya da doğal afet durumlarında da Büyük Dil Modelleri, kriz yönetiminde etkili bir şekilde kullanılarak, acil durumlarda hızlı bilgi toplama ve karar verme süreçlerini destekleyebilir. Büyük Dil Modelleri geçmiş olaylardan ve deşifre edilmiş ses kayıtlarından elde edilen bilgileri analiz ederek, çağrı merkezi çalışanlarına mevcut durumlar için çeşitli yanıt seçenekleri sunabilir. Bu sayede hassaten doğal afet zamanlarında deneyimli personelin yoğun çalıştığı anlarda bahse konu teknolojiler kurumsal hafıza olarak işlev görebilir, acil durum yönetimi için kaynakların daha hızlı ve etkin bir şekilde seferber edilmesini

1 Yaklaşık Eşleştirme/Fuzzy Matching terimi, bilgisayar bilimi ve veri işlemede, tam olarak eşleşmeyen ancak bir dereceye kadar benzer olan öğeleri belirleme sürecini ifade eder. Bu kavram, özellikle metin ve veri tabanı sorgularında, yazım hataları, farklı yazılış biçimleri veya yakın terimler arasındaki eşleşmeleri tespit etmek için kullanılır. Öyle ki, arama motorları, veri temizleme işlemleri, müşteri veri tabanlarının birleştirilmesi gibi alanlarda geniş uygulama alanları bulur. Bu teknik, eşleşme kriterlerini katı olmayan bir şekilde uygulayarak, veriler arasındaki benzerlikleri esnek bir biçimde değerlendirir ve böylece tam eşleşme gerektirmeyen durumlarda kullanışlıdır. Detaylar için bkz: Peter Christen (2012), Data Matching: Concepts and Techniques for Record Linkage, Entity Resolution, and Duplicate Detection, Springer.

kolaylaştırabilir (Otal ve Canbaz, 2024). Ayrıca Büyük Dil Modelleri, geniş veri kümelerini analiz ederek eğilimleri tespit etme, sonuçları tahmin etme ve kanıta dayalı tavsiyelerde bulunma gibi yeteneklerle karar verme süreçlerini iyileştirir. Bu yetenekler, özellikle hızlı müdahalenin hayati olduğu kriz durumlarında önemli katkılar sağlayabilir. Bu sayede daha bilinçli ve zamanında kararlar alınabilir, bu da uluslararası müzakerelerde ve çatışma çözümlerinde daha iyi sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunabilir (Kurbalija, 2024).

Dijital diplomaside Büyük Dil Modelleri, bir başka fırsat alanı ise rutin ve tekrarlayan görevlerin otomasyonunda önemli bir rol oynamasıdır. Bu tür görevler arasında diplomatik yazışmaların taslağının hazırlanması, rapor özetleri çıkarılması ve diğer idari işlevler yer almaktadır. Bu görevlerin otomatikleştirilmesi sayesinde diplomatlar, müzakere ve strateji geliştirme gibi kapsamlı angajmanlara daha fazla zaman ayırabilirler. Bu durum, diplomatik kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlayarak, uluslararası ilişkilerde insan angajmanını ve derinlemesine analizi gerektiren etkileşimler için zaman tasarrufu sağlayabilir (Kurbalija, 2024).

Ayrıca Büyük Dil Modellerinin uluslararası işbirliğini kolaylaştırmadaki rolü, özellikle yapay zeka teknolojilerinin küresel yönetimi bağlamında büyük önem taşımaktadır. Yapay zeka, küresel ekonomik ve sosyal yapıları etkilemeye devam ederken, diplomaside yapay zekanın sorumlu kullanımını sağlamak amacıyla standartlar ve düzenlemeler geliştiren uluslararası işbirliği çabaları hayati hale gelmektedir. Bu tür bir işbirliği, yapay zekanın faydalarını maksimize etmek için olduğu kadar ilişkili riskleri azaltmak için de esastır (Meltzer, 2023).

Büyük Dil Modellerinin Taşıdığı Riskler

Büyük Dil Modelleri'nin politik ve diplomatik süreçlere entegrasyonu birtakım riskleri de barındırmaktadır. Bu teknolojilerin, yanıltıcı bilgi kampanyalarını otomatize edebilme veya demokratik etkileşimleri bozabilme potansiyeline sahip olduğu konusunda ciddi endişeler mevcuttur. Örneğin, kamuoyunu manipüle etmek veya iletişim sistemlerini otomatik mesajlarla (spam) aşırı yüklemek gibi faaliyetlerde kullanılabilirler. Geleneksel demokrasilerde, karar alıcılar ile kamuoyu arasındaki iletişimin doğruluğuna ve samimiyetine büyük ölçüde bağlıdır; bu nedenle, insan kontrolünün olmadığı ve/ya bir regülasyonla düzenlenmeyen Büyük Dil Modelleri kullanımı bu ilişkiyi zedeleme riski taşımaktadır. Bu modellerin inandırıcı metin üretme kapasitesi, gerçek kamuoyu tartışmalarının etkisini azaltabilir. Bu bağlamda da politika yapıcıların ve diplomatların yapay zeka tarafından üretilen içerikle gerçek kamuoyu duyarlılığını ayırt etmesini güçleştirebilir. Bu durum, karar alıcıların ve diplomatların iletişimde oldukları halkın gerçek tercihlerine duyarlılığını tehlikeye atabilir (Brookings, 2023).

Benzer şekilde Dijital Diplomasi alanında Büyük Dil Modellerinin kullanımı bazı zorluklar içermektedir. Veri gizliliği, güvenliği ve yapay zekanın etik kullanımı gibi konular önemli sorunlar arasındadır. Veri bütünlüğü ve yapay zeka süreçlerinin şeffaflığı, herhangi bir manipülasyonun yanlış bilgilendirme ve potansiyel olarak ciddi sonuçlara yol açabileceği için kritik öneme sahiptir (Pokhriyal ve Koebe, 2023). Diğer taraftan diplomatik iletişimin otomasyonu, kritik karar alma süreçlerinde insan yargısının azalmasıyla ilgili endişeleri de beraberinde getirmektedir. Büyük Dil Modelleri veriye dayalı içgörüler sunsa da diplomasi alanında gerekli olan incelikli anlayış ve etik değerlendirmeler hâlâ insan denetimini gerektirmektedir (Pokhriyal ve Koebe, 2023).

Büyük Dil Modelleri ile ilgili en ciddi sorunlardan biri, “halüsinasyon” eğilimidir. Bu durum gerçeğe yakın yanlış veya yanıltıcı bilgiler üretme eğilimi şeklinde açıklanmaktadır (Rawte ve diğerleri, 2023). Diplomatik bağlamlarda doğruluk hayati öneme sahipken, bu tür yanlış bilgiler yanlış anlamalara veya çatışmalara yol açabilir. Büyük Dil Modelleri çıktılarının güvenilirliğini sağlamak ve titiz doğrulama süreçlerini sürdürmek, bu riskleri azaltmak için hayati önem taşımaktadır.

Diğer taraftan Büyük Dil Modelleri önyargılı tarihsel verileri de içerebilecek büyük veri kümeleri üzerinde eğitilmektedir. Şunu akıldan çıkarmamak gerekir ki tüm yapay zeka sistemleri veri üzerinden beslenmektedir ve işlenen veri ne kadar büyük ve kaliteliyse bahse konu yapay zeka sistemlerinin sunacağı sonuçlar da aynı derecede başarılı olacaktır. Bu bağlamda büyük veri havuzları çeperinde eğitilen Büyük Dil Modelleri'nin olumsuz verileri de işlemesi kaçınılmaz bir durumdur. Bu ön yargılı eğitime tehlikesi çeşitli ülkelere dair var olan stereotip algıları devam ettirebilir ve/ya ulusları, kültürleri yanlış temsil edebilecek çıktılara yol açabilir. Bu durum da sadece diplomatik iletişimlerin bütünlüğünü sorgulamakla kalmaz, aynı zamanda ulusların birbirini nasıl algıladığını da etkiler. Büyük Dil Modelleri'nin etik bir şekilde kullanılması, bu modellerdeki önyargıları tanımlamak ve düzeltmek için sürekli kontrol gerektirir (O'Neill ve Connor, 2023). Bu nedenle ilgili düzenlemeleri sağlayacak uluslararası regülasyonların ivedi şekilde oluşturulması önem arz etmektedir.

Diğer taraftan Büyük Dil Modelleri'nin tavsiyelerine veya bilgilerine dayanarak alınan eylemler için sorumluluk meselesi halen tartışmalıdır (örneğin, psikolojik destek veya diyetisyenlik alanına giren tavsiyelerde bulunan bazı Büyük Dil Modelleri gibi). Büyük Dil Modelleri teknolojilerini kullananlar, başarılar için tam olarak kredi talep edemezler veya başarısızlıklar için tamamen suçu başka bir yere atamazlar. Bu “başarı boşluğu”, özellikle bu teknolojilerin uluslararası ilişkiler gibi yüksek riskli ortamlarda kullanıldığı durumlarda sorumluluk konusunda açık kuralların belirlenmesini zorunlu kılar (Zhang ve diğerleri, 2023).

Dijital diploması alanında Büyük Dil Modellerinin kötüye kullanım riski önemlidir. Örneğin, bazı kurumlar Büyük Dil Modelleri'ni dezenformasyon üretmek ya da algı operasyonları yürütmek için kullanabilir. Bu modellerin ikna edici içerikler üretebilme kapasitesi, bu tür eylemler için bir avantaj sağlamaktadır. Ayrıca, Büyük Dil Modelleri'nin siber saldırıları otomatikleştirmek için kullanılma ihtimali, riskleri daha da artırmaktadır ve bu durum, kapsamlı güvenlik önlemlerinin tesis edilmesini elzem kılmaktadır. Bu nedenlerle, Büyük Dil Modelleri'nin kullanımı sırasında etik ve güvenlik standartlarına ciddi bir şekilde uyulması büyük önem arz etmektedir (Pinnick, 2023).

Sonuç

Büyük Dil Modelleri'nin dijital diplomasıye entegrasyonu, uluslararası ilişkiler ve diplomatik iletişimlerin yürütülme biçiminde önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. Özellikle Covid-19 pandemisi sırasında önemi daha da belirginleşen dijital diploması, 21. yüzyıl uluslararası ilişkilerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Bu bağlamda, Büyük Dil Modelleri dil engellerini kaldırarak, gerçek zamanlı çeviri ile karşılıklı anlayışı artırma ve diplomatik iletişimleri otomatikleştirme yoluyla diplomatik süreçleri etkinleştirmektedir. Ancak, Büyük Dil Modelleri'nin kullanımı yanıltıcı bilgi yayılması potansiyeli gibi ciddi zorlukları da beraberinde getirmekte ve veri güvenliği önlemlerini gerektirmektedir. Büyük Dil Modelleri'nin potansiyelinden tam olarak yararlanabilmek ve bu riskleri en alt seviyeye çekmek, diplomatik bağlamlarda kullanımları için uluslararası standartlar ve etik yönergelerin geliştirilmesi hayati önem taşımaktadır. Elbette Avrupa Birliği temelinde atılan Yapay Zekâ yasasının 13 Mart 2024'te Avrupa Parlamentosu'nda (European Parliament) kabul edilmesi önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır (Özdemir, 2023). Diğer taraftan OECD (oecd.ai) ve Japonya önderliğinde yürütülen "Hiroşima Süreci" (japan.go.jp) gibi yapay zeka teknolojilerine dair bir takım düzenlemeler sunan girişimler önem kazanmaktadır. Ancak dünya genelini kapsayacak, kapsamlı düzenlemelerin 2024 yılı itibarıyla eksikliği göze çarpmaktadır.

Diploması alanında yapay zekanın kullanımı için uluslararası düzenlemelerin ve standartların geliştirilmesi, bu zorlukların üstesinden gelmek ve dijital diploması araçlarının uluslararası ilişkileri güçlendirmesini sağlamak açısından kritik öneme sahip olacaktır. Dijital diploması, Büyük Dil Modelleri gibi ilerlemelerle desteklenerek, diplomatik süreçleri daha verimli ve kapsayıcı hale getirerek uluslararası ilişkileri dönüştürme potansiyeline sahiptir. Ancak, bu, teknolojilerin gizlilik, güvenlik ve diplomasıye dair insan unsurları üzerindeki etkilerini dikkatle değerlendirmeyi gerektirir. İlerleyen zamanlarda, dijital diploması faydalarından yararlanırken

risklerini azaltmak için yenilik ile ihtiyat arasında bir denge sağlamak hayati önem taşımaktadır (Akıllı, 2024).

Yukarıdaki satırlarda vurgulandığı üzere bu riskleri azaltmak için çeşitli önlemler alınabilir (Oxford, 2023). Büyük Dil Modelleri tarafından kullanılan ve üretilen verilerin sürekli olarak izlenmesi ve doğrulanması büyük önem taşır. Etik kuralların oluşturulması ve Büyük Dil Modelleri'nin çıktılarının kullanımının şeffaflığını garanti altına almak, önyargıları ve kötüye kullanımı minimize etmeye yardımcı olabilir. Ayrıca, diplomasi alanında yapay zeka kullanımı için uluslararası standartlar belirlemek üzere yapılan işbirlikleri, bu teknolojilerin daha güvenli ve verimli kullanılmasını teşvik edebilir. Dijital diplomasi için Büyük Dil Modelleri ciddi faydalar sağlamakla birlikte, ilişkili riskleri tanımak ve bu risklere karşı önlemler almak, bu teknolojilerin sorumlu bir şekilde entegrasyonu için hayati önem taşımaktadır. Diplomatik kurumlar, Büyük Dil Modelleri kullanırken bu riskleri gözetmeli ve diplomatik etkileşimlerin bütünlüğünü ve etkinliğini korumak için gerekli güvenlik tedbirlerini almalıdır. Şüphesiz gelecekteki araştırmalar, bu riskleri azaltma stratejilerini geliştirmeye ve yapay zekanın küresel diplomasi içindeki kullanımını düzenleyecek uluslararası normları incelemeye odaklanacaktır; zira yapay zeka teknolojilerinin diplomasi alanındaki faydaları temelinde ilerleyen yıllarda diplomatik iletişimdeki kullanımının daha da artacağı öngörülmektedir.

Large Language Models in Digital Diplomacy: Opportunities And Risks

Erman Akıllı
Murat Şimşek

Abstract: This study explores the impact of Large Language Models (LLMs) on digital diplomacy and their role in international relations. LLMs have the potential to enhance diplomatic processes by overcoming language barriers, increasing mutual understanding through real-time translation, and automating diplomatic communications. However, they also present significant challenges, including risks of misinformation and the need for robust data security measures. Developing international standards and ethical guidelines for the use of LLMs in diplomatic contexts is essential to fully leverage their potential and mitigate associated risks. Emphasizing human oversight in the deployment of LLMs in sensitive diplomatic scenarios will ensure that digital diplomacy improves rather than complicates international relations.

Keywords: Digital Diplomacy, Large Language Models, Diplomacy, Artificial Intelligence, Technology

@ Assoc. Prof., Ankara Hacı Bayram Veli University, erman.akilli@hbv.edu.tr
Assoc. Prof., OSTİM Technical University, murat.simsek@ostimteknik.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-7782-0881>
<https://orcid.org/0000-0002-8648-3693>

DOI: 10.12658/M0744
insan & toplum, 2024; 14(4): 1-23.
insanvetoplum.org

Received: 06.05.2024
Revised: 13.05.2024
Accepted: 30.05.2024
Online First: 21.06.2024

Introduction

The face of the international system has evolved significantly, particularly in light of critical historical events. One such event, the Covid-19 pandemic, which emerged at the end of 2019, has profoundly impacted the global landscape. Unlike previous historical developments, the Covid-19 pandemic brought unprecedented challenges, forcing countries to implement widespread lockdowns and close borders, reshaping national interest perceptions and highlighting the re-emergence of “realpolitik” in the international system. This period saw a significant acceleration in the digitalization of everyday life, with sectors ranging from education to healthcare transitioning to online platforms. Consequently, the pandemic has accelerated the ongoing digital transformation, emphasizing the growing importance of data in the modern international system. Terms such as Big Data, Metaverse, and particularly artificial intelligence (AI) have become crucial, underscoring the value of data as the “new oil” of our era.

This transformation has significant implications for foreign policy and diplomacy. Digital diplomacy, defined as the use of social media for diplomatic purposes, has become increasingly prominent. Information and communication technologies have fundamentally impacted diplomatic practices, leading to the evolution of various methods to diversify state relations. Traditional state-centric diplomacy has given way to new approaches that emphasize cultural, educational, and recreational activities to enhance a country’s international image. Public diplomacy, which emphasizes direct communication with foreign publics, has gained importance, leveraging the internet and social media for effective information management and engagement.

Digital Transformation in Diplomacy

Technological advancements in the information sector and the widespread use of the internet since the 2000s have provided states with new platforms to assert their presence and pursue their interests in the international system. The proliferation of online encyclopedias, video-sharing sites, and social media platforms has increased the flow of information and communication. Public diplomacy has become a crucial tool for states to achieve their foreign policy goals by building a positive image among foreign publics. Effective use of social media, including platforms like Twitter, has become integral to statecraft and the practice of foreign policy. Through LLMs, decision-makers can now communicate their views in multiple languages with ease, enhancing their reach and impact.

Scholars like Nicholas Westcott argue against the notion that diplomacy remains confined to face-to-face interactions between nation-states, positing that the internet significantly influences foreign policy-making in terms of ideas, information, networks, and service delivery. The internet facilitates rapid dissemination of messages to a broader audience, supports online networks for discussing foreign policy issues, and improves the efficiency of diplomatic services through technological advancements.

Former British diplomat Shaun Riordan and scholars like Corneliu Bjola highlight the transformative potential of digital diplomacy. Bjola defines digital diplomacy as the use of social media for diplomatic purposes, affecting information management, public diplomacy, strategy planning, international negotiations, and crisis management. Digital diplomacy fosters direct dialogue between government representatives and foreign publics, promoting specific interests and actions.

Development of Large Language Models (LLMs)

The advancements in LLMs have marked significant progress in AI and natural language processing. These models, trained on vast datasets, can understand, process, and generate complex texts. Google's BERT, OpenAI's GPT series, and similar models have achieved remarkable success and popularity in recent years. The development of these models is closely tied to the progress in deep learning techniques, particularly the transformer architecture introduced by Vaswani et al. in 2017. This architecture, based on attention mechanisms, enables LLMs to model long-distance dependencies in text effectively.

The core components of the transformer model, as illustrated in Figure 2, include the encoder and decoder, each comprising multiple layers equipped with attention heads. The self-attention mechanism calculates attention scores for each word in a sequence, facilitating the model's ability to capture contextual relationships. This approach allows LLMs to understand and process extensive contexts and complex language structures.

Opportunities Offered by Large Language Models

LLMs offer significant potential in various diplomatic contexts. They can facilitate real-time translation, reducing reliance on human translators and enhancing communication during negotiations and international meetings. LLMs can provide accurate and consistent translations, improving multilingual interactions. Research on adaptive machine translation has shown that LLMs can increase translation quality by adapting to specific contexts and terminology, crucial for technical or specialized fields.

In crisis situations, LLMs can support rapid information gathering and decision-making by synthesizing large volumes of data and providing situational awareness. This capability is vital for timely and effective responses during diplomatic crises, humanitarian emergencies, or natural disasters. LLMs can analyze historical data and provide response options, acting as institutional memory during high-pressure situations.

LLMs also offer opportunities for automating routine and repetitive tasks in diplomacy, such as drafting diplomatic correspondence, summarizing reports, and other administrative functions. Automating these tasks allows diplomats to focus more on negotiation and strategy development, improving resource efficiency.

Furthermore, LLMs can facilitate international cooperation by setting standards and regulations for AI technologies. As AI continues to influence global economic and social structures, international collaboration to ensure responsible AI use is essential. This cooperation aims to maximize the benefits of AI while minimizing associated risks.

Risks Associated with Large Language Models

Despite their potential, LLMs pose several risks in diplomatic and political processes. There are concerns about their capacity to automate misinformation campaigns or disrupt democratic interactions. LLMs can be used to manipulate public opinion or overload communication systems with automated messages, compromising the authenticity of decision-makers' interactions with the public.

Data privacy and security issues are also significant concerns. Ensuring data integrity and transparency in AI processes is crucial to prevent manipulation and misinformation. The automation of diplomatic communication raises ethical concerns about the reduction of human judgment in critical decision-making processes. While LLMs provide data-driven insights, the nuanced understanding and ethical considerations required in diplomacy still necessitate human oversight.

A critical issue with LLMs is their tendency to "hallucinate," producing plausible yet incorrect or misleading information. This can lead to misunderstandings or conflicts in diplomatic contexts where accuracy is paramount. Ensuring the reliability of LLM outputs and maintaining rigorous verification processes are essential to mitigate these risks.

LLMs trained on biased historical data can perpetuate stereotypes and misrepresent cultures and nations. Addressing these biases requires continuous monitoring and correction to ensure ethical use. Establishing international regulations for LLM use in diplomacy is vital to mitigate these risks.

The accountability for actions based on LLM recommendations remains a complex issue. Users cannot claim full credit for successes or entirely deflect blame for failures, necessitating clear guidelines for responsible use, particularly in high-stakes environments like international relations.

The potential misuse of LLMs for producing persuasive yet false content highlights the need for comprehensive security measures. Ensuring adherence to ethical and security standards is crucial for responsible integration of LLMs in digital diplomacy.

Conclusion

The integration of LLMs in digital diplomacy represents a significant transformation in international relations and diplomatic communication. The Covid-19 pandemic has underscored the importance of digital diplomacy, making it an indispensable aspect of 21st-century international relations. LLMs enhance diplomatic processes by overcoming language barriers, providing real-time translation, and automating communication tasks. However, the use of LLMs also brings risks, such as misinformation and data security concerns, necessitating international regulations and ethical guidelines.

The adoption of AI laws by the European Union and initiatives like the OECD's AI principles and Japan's Hiroshima Process are important steps toward establishing global standards. However, comprehensive international regulations remain lacking as of 2024.

Developing international standards and regulations for AI use in diplomacy is crucial to address these challenges and ensure that digital diplomacy tools strengthen international relations. While LLMs offer significant benefits, balancing innovation with caution is vital to harness their potential responsibly. Future research should focus on strategies to mitigate risks and explore the impact of AI technologies on global diplomacy, as their use is expected to increase in the coming years.

Kaynakça

- Akıllı, E. (2022). Diplomaside dijital dönüşüm ve Türkiye. Sabah. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/perspektif/erman-akilli/2022/01/01/diplomaside-dijital-donusum-ve-turkiye>
- Akıllı, E. (2022). The Metaverse Diplomacy: A Future Vision for Türkiye. *Insight Turkey*, 24(3), 67-88. <https://doi.org/10.25253/99.2022243.6>
- Akıllı, E., Güner, O., & Cihanoglu Gülen, G. (2024). Türkiye's Digital Diplomacy Initiative: Challenges and Opportunities. E. Akıllı, B. Güneş, & O. Güner (Eds.), *Digital Diplomacy in the OSCE Region: From Theory to Practice* (pp. 67-77). Springer.
- Akıllı, E. (2024). Promise of the LLMs - The Good, the Bad, and the Ugly. SETA. <https://www.setav.org/en/perspective-promise-of-the-llms-the-good-the-bad-and-the-ugly/>
- Alvarez, R. M., Eberhardt, F., & Linegar, M. (2023). Generative AI and the future of elections. Caltech Center for Science, Society, and Public Policy Policy Brief.
- Bjola, C., & Holmes, M. (Eds.). (2015). Making sense of digital diplomacy. In *Digital diplomacy: Theory and practice*. Routledge.
- Bloomberg. (2023). Generative AI takes stereotypes and bias from bad to worse. <https://www.bloomberg.com/graphics/2023-generative-ai-bias/>
- Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., ... Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *Computation and Language*. doi:2005.14165.
- Christen, P. (2012). *Data matching: Concepts and techniques for record linkage, entity resolution, and duplicate detection*. Springer.
- Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2019). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. In *Proceedings of the 2019 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies, Volume 1 (Long and Short Papers)* (pp. 4171-4186).
- European Parliament. (2024, March 13). MEPs adopt landmark law [Press release]. Retrieved from <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law>
- Japan.go.jp. (2024, February). Hiroshima AI process. Retrieved from https://www.japan.go.jp/kizuna/2024/02/hiroshima_ai_process.html
- Kan, K. (2024). The Impact of Digital Diplomacy on Security: The Case of the Russia-Ukraine War. E. Akıllı, B. Güneş, & O. Güner (Eds.), *Digital Diplomacy in the OSCE Region: From Theory to Practice* (pp. 67-77). Springer.
- Kreps, S., & Kriner, D. (n.d.). How generative AI impacts democratic engagement. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/how-generative-ai-impacts-democratic-engagement/>
- Linegar, M., Kocielnik, R., & Alvarez, R. M. (2023). Large Language Models And Political Science. *Frontiers In Political Science*, 5. <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpos.2023.1257092>
- Liu, Y., Ott, M., Goyal, N., Du, J., Joshi, M., Chen, D., ... Stoyanov, V. (2020). Roberta: A Robustly Optimized Bert Pretraining Approach. *Computation and Language*. Doi:1907.11692.
- Lyu, C., Du, Z., Xu, J., Duan, Y., Wu, M., Lynn, T., ... Wang, L. (2024). A paradigm shift: The future of machine translation lies with large language models. *Computation and Language*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.01181>
- Moslem, Y., Haque, R., Kelleher, J. D., & Way, A. (2023). Adaptive machine translation with large language models. *Computation and Language*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2301.13294>
- Organization for Economic Co-operation and Development. AI Policy Observatory. Retrieved from <https://oecd.ai/en/>

- Otal, H. T., & Canbaz, M. A. (2024). LLM-assisted crisis management: Building advanced LLM platforms for effective emergency response and public collaboration. *Computation and Language*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.10908>
- Connor, M., & O'Neill, M. (2023). Large language models in sport science & medicine: Opportunities, risks and considerations. *Computation and Language*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2305.03851>
- Özdemir, G. S. (2023). Navigating the EU AI Act: Exploring Challenges Amidst the Evolving Global Regulatory Landscape. SETA. <https://www.setav.org/en/perspective-navigating-the-eu-ai-act-exploring-challenges-amidst-the-evolving-global-regulatory-landscape/>
- Pokhriyal, N., & Koebe, T. (2023). AI-assisted diplomatic decision-making during crises—Challenges and opportunities. *Frontiers in Big Data*,
- Rawte, V., Chakraborty, S., Pathak, A., Sarkar, A., Tonmoy, S. M. T. I., Chadha, A., Sheth, A. P., & Das, A. (2023). The troubling emergence of hallucination in large language models -- An extensive definition, quantification, and prescriptive remediations. *Artificial Intelligence*. Doi: 2310.04988.
- Riordan, S. (2022). Time for diplomacy to better engage with technology. *Australian Institute of International Affairs*. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/time-for-diplomacy-to-better-engage-with-technology/>
- Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 5998-6008).
- Westcott, N. (2008). *Digital diplomacy: The impact of the Internet on international relations*. OII Working Paper No. 16.
- Zhao, W. X., Zhou, K., Li, J., Tang, T., Wang, X., Hou, Y., ... Wen, J. R. (2023). A survey of large language models. *arXiv preprint arXiv:2303.18223*.

Bireysel Dindarlığın Ontolojisi: Modernlik Ufkunda Statik Dindarlık Anlayışının Eleştirel Bir Değerlendirmesi*

Gonca Dedemoğlu

Öz: Modernliğin insanlık-kutsal ilişkisinin vasfını sekülerleştirdiği yahut yeni dindarlık biçimlerinin nedeni olduğu söylemleri, dindarlığın ontolojisini örten yaklaşımlardır. Bu yöndeki argümanlar, nihayetinde modernliğin normatif-epistemolojik kategorizasyonunu esas alan ve tekil din-tekil modernleşme karşıtlığına uzanan bir dindarlık fikrine dayanmaktadır. Buradaki sorun, dindarlığı sabit bir forma indirgeyip müntesiplerinin kendi inanç, tutum ve eylemlerini niçin ve nasıl benimsediklerinden yalıtılmış bir dinin, araştırma nesnesi olarak ele alınmasıdır. Nitekim bireysel dindarlık kuramları, birçok halde iktisadi akılçlık ilkesine ve/veya bireye dışsal etkenlere isnatla fakat birey nezdinde dindarlığın nasıl kurulduğunu göz ardı ederek bireysel dindarlığı anlama ve açıklamaya yönelmektedir. Bu minvalde bu çalışmada, modernlik-dindarlık ikiliğine atıfla ulaşılan sonuçların dindarlığın serüveni hakkında nedensel bir şey söylemediği gibi ontolojisini de örtük kıldığı iddia edilmekte ve buradan hareketle bir sinama alanı olarak bireysel dindarlık teorileri ile olgusal gerçeklik arasındaki mesafeyi müzakereye açmaya hakemlik edebilecek ampirik bir araştırmanın kılavuz sorularının neler olabileceği ve bunların gerekçeleri tartışılmaktadır. Bu amaçla tasarlanacak bir araştırmanın, failerin dindarlıklarını nasıl anlamlandırdıkları, inşa ve icra süreçlerindeki süreklilik ve kopuşlar ile bunların gerekçelerini tespit etmeye yönelmesi nedeniyle niteliksel olması ve amaçlı örneklem tekniğiyle yürütülmesi önerilmektedir.

Anahtar sözcükler: Modernleşme/Modernlik, Sekülerleşme/Sekülerlik, Din/Dindarlık, İslam, Bireysel Dindarlık.

Abstract: Assertions that modernity secularizes the human-sacred relationship or gives rise to new forms of religiosity are approaches that conceal the ontology of religiosity. These arguments rely on a religious concept rooted in a normative-epistemological categorization of modernity and the opposition between a singular religion and a singular modernization. This reduces religiosity to a static form and isolates it from the reasons and methods by which its followers adopt their beliefs, attitudes, and actions—thereby treating religion merely as an object of study. Theories of religiosity focused on individuality often refer to economic rationality principles or external factors, attributing religiosity to individual rationality. However, this overlooks how religiosity is constructed personally, limiting the understanding of individual religiosity. This study argues that conclusions derived from the modernity-religiosity dichotomy do not provide causal explanations or reveal the essence of religiosity; they obscure it. It explores guiding questions for empirical research, acting as a testing ground between individual religiosity theories and real-world scenarios. A qualitative study using a purposive sampling technique is recommended to achieve this. Such research should investigate how individuals interpret their religiosity, examining continuity and discontinuity in the construction and enactment processes and their justifications.

Keywords: Modernization/Modernity, Secularization/Secularism, Religion/Religiousness, Islam, Individual Religiosity.

* Bu çalışma Modernlik ve Bireysel Dindarlık: Türkiye’de Bireysel Müslüman Dindarlık Biçimlerinin İnşası Üzerine Nitel Bir İnceleme (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı) başlıklı doktora tezi kapsamında üretilmiştir.

@ Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, gonca.dedemoglu@gop.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-9265-0155>

DOI: 10.12658/M0745
insan & toplum, 2024; 14(4): 24-50.
insanvetoplum.org

Başvuru: 04.08.2023
Revize: 25.10.2023
Kabul: 15.01.2024
Erken Baskı: 21.07.2024

Giriş

Bu çalışma, modernliğin insanın kutsalla kurduğu ilişkinin vasfını sekülerleştirdiği yahut çağdaş dünyada yeni dindarlık biçimlerinin ortaya çıktığı türünden söylemlerin, dindarlık hakkındaki algıyı muğlaklaştırarak onun ontolojik zeminini örtük kıldığı hakkındadır. Esasen böyle bir yaklaşım, geçmişe iliştilen statik-geleneksel dindarlık fikrinin bir yansıması olarak durmakta ve dindarlığın seyri hakkında nedensel bir şey söylememektedir. Öte yandan bireysel dindarlığın nedenlerini açıklama iddiasında olan *yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam-aidiyet arayışı* kuramları da (Furshet & Repstad, 2020, s. 203-237) tek yönlü bir nedensellik anlayışına dayanmaktadır. Bu yaklaşımların; dinlerin kendileri yanında dindarlık biçimlerinin de özgün tarihsel süreçlerini tekilleştirmekle, *süreç ve durumsallık* farkı gözetmeksizin tekil-nedensellik varsaymakla ve özelleşme/kişiselik/sübjektiflik vurgusuyla bireysel tercihin sosyal bağlamını yadsımakla malul olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise, faillerin dindarlıklarını kurma serüvenlerine odaklanmanın, bizatihi değişim dinamiklerini ihtiva eden dindarlığın ontolojisi hakkında isabetli sonuçları açığa çıkarabileceği iddia edilmektedir. Bu bağlamda, bireysel dindarlığın kuruluşunun nedensel mekanizmasının tespitinde, ruhsat verilebilir nedensel çıkarımlara ulaşmak için, etik-emik yorumun ilişkiselliğinin dikkate alınmasının gerekliliği gündeme getirilerek olası dindarlık araştırmaları ile sosyolojik araştırmalara metodolojik bir katkı sunmak amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, mezkûr dört kuramsal yaklaşımın inşa geçerliliklerini tartışmaya açabilecek ampirik bir araştırmanın muhtemel merkezi soruları ile bu soruların gerekçeleri tartışılmaktadır.

Burada ifade edilen sorun, esasen dinin ve dindarlığın nasıl tanımlandığıyla ilişkilidir (Wilson, 1987, s. 11). Metodolojik ilerleme biçimleri bakımından bu tanımlamalar belli bir olgunun tanımını, az sayıda gerekli ve yeterli olarak kabul edilen hususlara dayandıran *monothetic* yahut çok sayıdaki unsurlar arasından belli bir sayıdaki unsurların bulunmasını yeterli gören *polithetic* tanımlama olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunların ilki tanımlayıcı özellikleri sınırlandırması bakımından dışlayıcıyken, ikincisi listedeki unsurların farklı bileşimlerinden ortaya çıkan aşkın hüviyetleri, aynı çatı altında toplayan temel vasfın ne olduğunu ifade edememektedir (Droogers, 2012, s. 427-428). Dindarlık odağında bunun en iyi örneği ise modernlik sonrasındaki dindarlık biçimlerinin “yeni” ön-ekiyle nitelenmesidir. Ancak neyin için eski dindarlık biçimi/biçimlerine karşılık geldiği ve *yeni* vasfının dayanağının ne/neler olduğunun tespiti gerekmektedir. Bu çözümleme yapılmadığında, modernleşme kuramının *tek-yönlü* bir yaklaşımla modernlik ve gelenek/din karşıtlığı şeklindeki normatif-epistemik-kategorizasyonuna geri dönmekte ve böylece adeta modernlik sonrasında dinlerin ortadan kalkacağı iddiaları tersinden dile getirilmiş

olmaktadır. Çünkü yeni olarak vasıflandırılan dindarlıkların nedenini modernlik olarak modelleyen *değişim* betimlemeleri, toplumların kendi tarihsel ve entelektüel bağlamını gölgeleyerek, evrimci ilerleme anlayışının, çağdışılığın *göstergesi olarak din* fikrini mündemiç, *büyüden arınmış dünya ufkundan* çok da uzaklaşmamaktadır. Bu ise felsefi zemin olarak halen, XVII. yüzyılın kolektif insan deneyimini açıklamada din yerine genel-geçer yasalara tabi olma (Whitfield, 2020, s. 286-289) anlayışıyla “tek tip gelişme” (Göle, 2011, s. 161) öngörüsünü beslemektedir. Küresel çoğulcu bir dünyada dindarlıkların çok çeşitli biçimler almış olması elbette kaçınılmazdır ancak bu çeşitliliğin, yeni bir şey mi olduğu, yoksa toplumsal çoğulluğun/*plurality*, çeşitliliği değerlendirme tutumlarının çoğullaşmasına/*pluralism* bağlı olarak, *mevcut olgunun* görünürlüğüünün mü arttığı meselesini değerlendirmek gerekir (Bouma & Ling, 2012, s. 318). Dolayısıyla kendi içinde bütünleşmiş bir dindarlık ile geçmiş/geleneği dâhili bir ilişki içinde değerlendirmek, dindarlığı kendi iç dinamikleri bakımından stabilize ederek, ancak modernlik sonrasında bir dinamizm kazandığını kabul etmek olacaktır. Bu nedenle, Wilson’a (1995) katılarak, çağdaş dünyada dini görünüm çeşitliliğinin artmasının, biraz da tarih ve sosyoloji çalışmalarında, önceki dönemlerin düşük çeşitlilikle karakterize edilmesiyle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Öte yandan dinlerin, aralarındaki farklılıklar yanında müntesiplerine tarif ettikleri dindarlık biçimlerinin de farklılaştığı bilinen bir hakikattir. Dolayısıyla dindarlık olgusunu geçmiş-şimdi karşıtlığı gibi bir şemsiye altında değerlendirmek, dindarlığa modernliğin gösterdiği tekilleştirici yerden bakma sorununu bertaraf etmemektedir. Bu ayırım, dinin, Kilise gibi kurumsal-merkezi ve yetkili bir otoriteyle özdeş kılındığı Hristiyanlık için nispeten isabetli olmuş olsa da bu türden bir dini otoritenin olmadığı ve de dinî olanı kutsallığa hapsedmeyen bir din, örneğin İslam, için müntesiplerinin dindarlıklarının seyrine modernliğin etkisini yeterince izah edememektedir. Örneğin Weber (2012), İslam’ın erken dönemlerinden itibaren dünyevi olanla ilişkili ve uyumlu olduğu ve İslam’ın Tanrı’ya karşı kişisel sorumluluk talebi yanında, kurumsallaşmış bir ulema sınıfının olmamasıyla Hristiyanlık’tan farklılaştığını söylemektedir (Turner, 2012, s. 155-159). Yine Aktay (2011), İslam dünyasında itikadı hususlar da dâhil olmak üzere geçmişte de sabit bir yorumun olmadığını ve hakkında tartışma yürütülmemiş bir konunun neredeyse bulunmadığını, tartışmaların, ağırlıklı uzmanlar arasında yürütülmesi yanında kitlelerin gündemini de meşgul ettiğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan, Bendix’in (1967) isabetle kaydettiği gibi, değişimi analiz etmek, zorunlu olarak tarihsel bilgiyi gerektirse de geleneksel-modern ayırımının, Batı modernleşmesini merkeze alan *öзgün-evrensel* karşıtlığı temelinde bir soyutlama ve toplumsal çeşitliliği ve sürekliliği örten, şeyleri tekilleştirici bir yaklaşım olduğunu gözden kaçırmaksızın, öncesi-sonrası gibi zıtlıklar üzerine kurulu ideal tiplendirmeler

yerine *gelişimsel diziler* şeklinde tipleştirmelerin yapılması isabetli olacaktır. Bu nedenle geçmişte veya günümüzde farklı dindarlık görünüm ve biçimlerinin kavramsallaştırılması, kategorilendirilmesi ve özgün bireysel dindarlıkların açıklanmasında, insanların inşa ettikleri, dinamik ve sürekli değişim içindeki sosyal olgular dünyasına dâhil bir olguyla ilgilenildiğini, dolayısıyla epistemolojik sayılıtlarla inşa edilen kuramsal yaklaşımların olgusal gerçeklikle mütekalibiyetini verili kabul ederek yola çıkılamayacağını dikkate almak gerekir. Aksi takdirde aydınlatılmaya çalışılan konu, gerçek faille ilgili mahiyetinin tespiti yapılmadan, “entelektüel faillerin” (Altun, 2021, s. 175) adeta *nominal-öz* kurgularıyla ele alınmış olacaktır. Bu ise, ister niteliksel isterse niceliksel veriye dayanıldığı söylenmiş olsun, felsefi temelde pozitivizmin ayrıık tikellerden oluşun bir dünya kabulüne geri dönerek, Moses & Knutsen’nin (2020) tabiriyle doğruluğu uygunluğa ve de nedenselliği *korelasyon* mantığına indirgeme riskini taşımaktadır. Halbuki nominal tanımın keşfi de tanımlananın anlamı ve kullanımının araştırılmasını gerektirir. Bu yapılmadığında, araştırma kapsam/*extensional*, ihtiva/*tazannum/intensional* ve anlam/*sense* bakımından (Zalta & Nodelman, 2023) yetersiz tanımlanmış bir kavrama dayandırılmış olacaktır. Dolayısıyla olgunun tarifi ve anlaşılması için birer araç olan kavramlar/kuramlar ve hayat arasındaki ilişkide, “düşünölmüş şeyler” olarak kavramlar/kuramlar, faillelerin hayatlarını biçimlendiren kurucu ögeler gibi konumlandırıldığı takdirde (Sönmez, 2018, s. 25-26) araştırma, epistemik kurguya dayalı bir ontolojiye matuf olarak, araştırmanın zihnindeki olgunun tekil bir formunun mevcudiyetini aramaya dönüştirecektir.

Öyleyse dindarlık araştırmalarında, olgunun bizatihi kendisinin nasıl tahayyöl edildiğinin felsefi temelleri göz ardı edilmemeli ve nedensel analiz yapabilmek için, ontolojik zemin dikkate alınarak bireyin;

- Kendi dindarlığını tarifi ve değerlendirmesi,
- Bu dindarlığın nedenleri, başlangıcı, sürekliliğiyle kesintilerine atfettiği anlamı,
- Eylemlerini niçin dindarlığıyla ilişkili yahut ayrıık gördüğü,
- Yaygın dindarlık kabulü/kabulleri içinde kendisini nerede konumlandırıldığı ve bunların nedenleri/gereççeleri,
- Bütün bunların, kendi kişisel özellikleri ve içinde bulunduğu sosyal bağlamla nasıl bir ilişkisi olduğu ve
- Bireyin bunlara dair kanaatlerinin tespit edilmesi önemlidir.

Sosyolojik Araştırma Nesnesi Olarak Dindarlık

Dinin nasıl tanımlanacağı ve modern yaşamda nasıl konumlandığı/konumlanacağı, sosyolojik düşüncede hayli eski bir sorun alanıdır. Bu bağlamdaki çalışmaların ilk örneği kabul edilen *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri* (2010) başlıklı çalışmasında Durkheim, dinin toplumsal hayatın bizatihi kendi içinden bir grup/toplum tarafından, dünyanın ve onun içindeki varlık, nesne ve hallerin *kutsal-alelade* olarak *ikili* bir ayrıma uğratılması yoluyla oluşturulduğu iddiasındadır. İlerlemeci ülküyle dini, geçmişe hasreden anlayışın bir temsilcisi olan Comte (2009) ise nihayetinde bir *insanlık dini* kurma çabasına girişmiştir. Ancak tahayyül edilen bu yeni din formunda; dini ritüel, gelenek ve kurumsal değişimlerin anlamı ve önemi de evrimci paradigmayla (Guest, 2012, s. 92) ve modernliğin yenileşme, zihinsel kurgu olarak bilimsel bilgi ve bireycilik kıstaslarına (Aydın, 2009, s. 83-93) isnatla değerlendirilmiştir. Pozitivist kabullere yaslanan bu anlayış, sanayileşmeden önceki dinin sahnedeki geri çekileceği iddiasındaki klasik sekülerleşme yaklaşımının kısa bir özeti gibidir.

Günümüzde ise klasik manada sekülerleşmenin geçerli olmadığı, aksine dinin, yeni biçimlerinin halen görünür olduğu kabul edilmektedir. Buna karşın, dini otoriteden özerkleşme ve dini sembollerin terk edilmesi gibi iki aşamalı (Lambert, 1999) sekülerleşme tarifinde, Kilise-sekt gibi bir ayrımın yapılamadığı bağlamlarda, bu yeni biçimlerin, Guest'in (2012) ifade ettiği yaklaşımın felsefi zemininden ne derece azade olduğu ve dinin, nasıl ve neden değiştiği/dönüştüğü, hangi otoriteden özerkleşerek yeni vasfını kazandığı meselesi henüz yeterince aydınlatılmamış görünmektedir. Örneğin, Bellah'ın (1970) gündeme getirdiği *doktrinel-ortodoksluk yerine modern dindarlığın kendini ve dünyayı dönüştürme yeteneğinden* dolayı mı yeni dini biçimler var olmaktadır? Yahut bu türden bir yetenek, modernlikle ilişkilendirildiğinde din, etkisiz ama etkilenen bir konuma yerleştirilmiş, dinamik değil kontrol altında tutulan, adlandırılan-vasıflandırılan bir nesne olarak kurgulanmış olmayacak mıdır? Veya bu yeni dindarlık anlayışları, gelenek-modernlik süreksizliğine dayanmaktan ne kadar uzaktır? Yine makro düzeyde, yeniden inşa edilen bir yaşam tarzının belirlediği bir din/dindarlık fikri, kurucu sosyologların ön görüşlerinden ne yönüyle ayrılmaktadır? Dolayısıyla kendisini ortaya çıkaran paradigmanın içinde kalarak sekülerleşme iddialarını yanlışlamak nasıl mümkün olmaktadır?

Elbette çağdaş dünyada failerin eylemsel pratiklerinin, kendi inanç ve değerleri yanında, içinde iş yapmış oldukları kurumların/örgütlerin, modernliğin teklif ettiği prensiplere göre düzenlenmiş işleyiş biçimleri/talepleriyle kesiştiği/kaşılaştığı kavşak noktalarına tekabül ettiği reddedilemezdir. Dahası modernliğin akılcılık ve bireycilik gibi anlayışlarının, dinin manevi içeriği ve cemaat temeline dair getirdiği kavrayış farklılıklarının, dinî eylemin organizasyonuna etki etmiş olduğu da yadsınamayacaktır.

Ancak din sosyolojisinin Batı'nın toplumsal koşullarında dinin yeniden tanımlanması ihtiyacına dayanması (Subaşı, 2008, s. 174) yahut Türkiye'de dini, "toplumsal bir etkinlik olarak" özel/kişisel alana hasredip toplumsal düzlemin dışında konumlandırma çalışmaları (Atay, 2021, s. 97-99), ayrıca modernlik-din etkileşimi söylemleri, dindarlığın bizatihi kendi iç dinamiklerinin mahiyetini saptamayı gerektirmektedir. Buradan hareketle sorulması gereken soru şudur: Bu gerilim eksenleri ve farklı kavrayışlar içinde olmak, bireyi hangi kıstaslarla belli bir bağlamda, belli bir dine ve o din içinde belli bir dindarlık biçimini inşa ve icra etmeye sevk etmektedir?

Bu soruya cevap aramak, nedensel mekanizmaların peşine düşmeyi gerektirecektir. Çünkü soru, aslında dindarlığın (yahut aksine fakat ilişkili olarak sekülerliğin) yaygınlığı, belli bir olgu, nesne, koşulla bir aradalığı yahut belli dindarlık görünümünün hangi tipleştirilmelerle tabir edildiğine yönelik değil, bizatihi insanların neden dindar olduğu ve bu dindarlığı nasıl ve niçin öyle veya böyle inşa ederek sürdürdüğü/sürdürmediği hakkındadır. Konu hakkındaki geniş literatür, çoğunlukla mevcut dindarlık görünümünün genel bir tablosuna işaret etmekte ve belli kıstaslarla toplum içinde ne türden dindarlıklar olduğu/olabileceği hakkında bilgi veren kıymetli çalışmaları içermektedir. Ancak bu çalışmalar son kertede, yerleşik dini kurumlar tarafından üretilmiş/inşa edilmiş kategorilerden hareket etmeleri nedeniyle, bireysel dindarlığın/dindarlıkların çeşitliliğinin tarifinde bir sonuç değil, dindarlık olgusundaki değişimin analizinde ilk adım olarak ele alınmaya uygundur.

Yeni dini hareketler (YDH) diye nitelendirilen gelişmeler de II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa merkezli ortaya çıkan ve XX. yüzyıl sonuna doğru medya yoluyla yaygınlaşarak, din sosyolojisinin araştırma konuları arasına dâhil olan olgular grubuna işaret etmektedir. Bu hareketler hakkında değişik tanımlamalar, açıklamalar ve yorumlar mevcuttur: Bunların, kutsala geri dönüş süreci olarak sekülerleşme tezinin yanlışlandığının göstergesi olmayabileceği ve geleneksel dini kurumların içsel sekülerleşmeyi başaramaması ve toplumsal değerlerle uyum problemi yaşaması olarak yorumlanabileceği (Bodur, 2006-2009), modernlikle oluşan manevi boşluğu doldurmak amacıyla ortaya çıktığı, ortak bir kimlik ve karşıtının olması ve bir toplumsal hedefi içermesiyle kavramsallaştırıldığı (Yeşiltepe, 2018), dini, toplumsal yapıyla ilişkili olarak tanımlandıkları ve küreselleşmeyle birlikte dışlayıcılık, kapsayıcılık ve dini çoğulculuk özellikleri kazandıkları (Güneş, 2023) gibi tanımlamalar ve tabirler bunlar arasındadır. Ayrıca ortak özelliklerinin, ahlaki normlara tabi olma, normatif etkileşim ağına sahip olma, rasyonellik yerine sezgiyi öncelikle, karizmatik liderlik, kıyamet öncesi barış dönemi anlayışı ve misyonerlik faaliyetleri olduğu kaydedilmektedir (Kirman, 2010). Ancak, kavramsallaştırma veya tanımlamaların temelindeki özelliklere bakıldığında, *geleneksel/yeni olmayan* dini yapıların da bu vasıflara haiz olabileceği gerçeğiyle, yenilik iddiasının dayanağının ne olduğunun netleştirilemediği görülmektedir. Dolayısıyla modern durumun, tarihsel dinden farklı bir dini gelişim aşamasını temsil ettiği (Bellah, 1970, s. 39-40) peşinen onaylanarak

modernliğe karşı bir tür protestoyu simgeleyen bu hareketler, bir dine dönüş gibi konumlandırılmaktadır.

Literatürde ise, inanç-din-dindarlık ile cinsiyet-yaş-gelir seviyesi vb. vasıflar arasındaki ilişkiye dair farklı sonuçlara ulaşan araştırmalar bulunmaktadır (Örneğin: Köktaş, 1993; Taplamacıoğlu, 1962; Bettendorf ve Dijkgraaf, 2010-2011; Onay 2004; Kimter 2008; Inglehart ve Baker, 2000; Lelkes, 2006; vb.). Bunlar içinde örneğin Argyle ve Beit-Hallahmi'nin (1975) araştırmaları, yaşlanlandıkça dine yönelmenin arttığını gösterirken, Yapıcı (2012) ve Avcı'nın (2018) çalışmalarına göre, 16-28 yaş-aralığındaki gençler, kurumsal dinle kuvvetli bir ilişki kurabilmektedir. Yine gelir-dindarlık ilişkisinde birbirini nakzeden sonuçlar yanında, meslek sahibi olmanın veya olmamanın, günlük hayattaki karar süreçlerinde Allah'ın hoşnutluğunu hesaba katma üzerinde büyük farklılık göstermediği görülmektedir (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014). Nihayetinde bu tür çalışmalar, dindarlık ve belli etkenlerin korelasyonunu göstermekte fakat bunların nedenlerini tarif etmemektedir. Dolayısıyla, bir etkenin belli bir sonucu nasıl oluşturduğunun bilgisi olmadan, herhangi bir etkenle sonuç arasında nedensellik ilişkisi kurmak, pozitivizmin atomistik neden-sonuç mantığına geri dönmek anlamına gelmektedir. Esasen sekülerleşen bir Türkiye'ye işaret eden Ertit'in (2020), bilimsel gelişmeler-kapitalizm-kentleşme bileşenlerinin bir araya geldiği toplumların sekülerleştiği genel bulgusu da bu türden bir sonuç içermektedir. Çünkü burada, o unsurlarla karşılaşan toplum ve o toplumun bireylerinin; bütünüyle özdeş tepkiler verdiği, dinle kurdukları ilişkinin bütünlüklü olduğu ve ancak bu karşılaşmayla kuvvetinin değiştiği, modernliğin varoluş koşullarına maruz bırakılan bireyin dışsal gözleme konu olan eylemleri ile içsel anlamlandırmasının bir ve aynı istikameti işaret ettiği varsayılmaktadır. Kaldı ki, Ertit'in işaret ettiği etkenlerin mevcut olduğu bir bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın araştırması (2014), hem inanç hem de eylem bazında dindarlığın yaygınlığına dair sonuçlara işaret edebilmektedir.

İdeal tipik analizlerde ise bağlamsal çeşitlilikler dikkat çekmektedir. Örneğin: Çelik (2005), sosyal grup, dini ritüeller, sosyal davranışlar, akıl veya duyu merkezlilik temellerinde; Fontaine vd. (2000), hayattan beklentilere göre dine bağlılık, ortadoksluk, sembolik inanç, görelilik, dış eleştiri; Soroush (2009), teorik temelde pragmatik, söylemsel, deneyimsel; Ocak (2012) toplumsal tabakalara göre halk, kitabi, tekke, devlet İslam'ı; Mardin (2007), yorumlama farklılıklarına göre resmi İslam, sufilik, halk İslam'ı; Günay (2014), biçimi ve şiddeti üzerinden geleneksel halkın, seçkinlerin, laiklerin dindarlığı şeklinde tipleştirmeler yapmışlardır. Bahçekapılı ve Yılmaz (2017) da dindarlığın, analitik bilişsel tarz ile negatif ilişkili olduğu iddiasının aksine, farklı dini yönelimlerin analitik düşünme ile farklı ilişkilerinin olabileceğini ve bunun için deneysel çalışmalar yapılmasının önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Geleneksellikten modernliğe geçişteki devamlılık ve kopuşları merkeze alarak modern dindar bireyin gerilim alanlarını analiz eden Akşit vd. (2012), gündelik yaşam tezahürleri odağında seküler ve dini hayat

tarzlarını çözümleyen Ünal (2013) da çalışmalarında muhafazakârlık ve laiklik üzerinden tipleştirme denemeleri yapmışlardır. Ancak bu türden tipleştirmeler, sınıflandırıcı ve belli karakteristik özelliklerin tespiti için kullanışlı olsa da dindarlığın özgün kuruluşu hakkında bilgi vermemektedir.

Esasen, insanların neden dindar olduğu/olmadığı sorusunun cevabı için yüzeyde/*proxy* bulunan hususların daha derininde/*distal* yatan ontolojik sayılıtlara doğru gitmek gerekmektedir. Çünkü dindarlık hakkındaki asıl sorun, konu ve yöntem tartışmalarının epistemik sınırlarda sürdürülmesi ve dolayısıyla ontolojik sayılıtlar yadsınarak araştırmaların, “referans çerçevesi(ne) değil ancak dağılık referans noktaları” a dayandırılmasıdır. Sorunun karma çalışmalarla aşılımaya çalışılması ise içinde iş yapılan bilimsel paradigmanın işlevini tartışırken, paradigmanın kendisini sorunsallaştırmaya yeterli gelmemektedir. Nihayetinde; tikellerin ortak özellikleri ve ortak süreçlerine odaklanarak genel bilgiler peşinde olan pozitivizmle, sadece tikelin kendisinin bilgisine odaklanan inşacı yaklaşımın ontolojik sayılıtlarını bir araya getirmek mümkün olmamaktadır. Aksine gerçekliği, maddi ve maddi-olmayan öğelerle ilişkili, sabiteleri kadar değişkenleri de olan “dinamik, ahenkli, organik bir bütün” olarak görmek, genelin bilgisi ile tekile has özelliklerin iç içe geçtiğinin idrakiyle ilerlemeyi getirecektir. Dolayısıyla, bilginin varlığa öncelenmesinin, ontoloji-metafizik ayrılmazlığına karşıt bir inşa olduğu (Dikeçligil, 2006-2009, s. 48-59) dikkate alındığında, bireysel dindarlığın kuruluşunun mahiyetinin tespiti yoluyla özgün varoluş koşullarındaki gerçekliği keşfetmenin bir imkânı elde edilebilecektir.

Dindarlığın Tanımlanması Sorunu

Modernlik kehaneti olarak süregelen büyü bozulan dünya söylemi ve rasyonel-insan sayılıtlarının değiştiği bağlamlarla birlikte, dinin tanımlanması sorunu güncelliğini korumakta ve dindarlık teriminin neyi ifade ettiğinde de hala bir mutabakat bulunmamaktadır. Bunun sebepleri arasında kuramsal ihtilaflar yanında Droogers’in (2012) ifade ettiği şekilde dinin asli mahiyetinin ne olduğu, dinle onu tanımlayan arasındaki ilişkinin vasfı ve niçin tanımlanacağı gibi katmanlı hususlar da bulunmaktadır. Ayrıca tanımın özsel yahut işlevsel yapılması, bununla ilişkili olarak dâhil edilecek veya dışarıda bırakılacak unsurların neler olacağı ikilemi yanında, modernlikle birlikte dinin, kendisine atfedilen arkaiklik vasfı nedeniyle, uzun süre bizatihi inceleme nesnesi olarak itibar edilmemiş bir konu olması da belli bir dönemin felsefi kabullerinin, günümüz araştırmalarına da tesir etmesine neden olabilmektedir.

Öte yandan birey dindarlığını kurarken, yaygın dini kurumsallıklarla, kendi varoluş koşullarına ve anlayışına özgü temaslar kurmaktadır. Dolayısıyla yerleşik dini kurumların kategorilerini mihenk olarak konumlandırmak, bireyin dindarlığına dair eksik ve yanlış değerlendirmelere neden olabilmektedir (Furshet & Repstad,

2020, s. 226). Araştırmacı, genel-geçer bir din tanımı peşine düşer yahut bu türden kabullere dayalı olarak salt kendi kabul ettiği dindarlık tahayyülüne yasalırsa, faillerin dindarlıklarındaki devamlılıkları ve değişimleri tespit edemeyecektir. Nitekim ritüel merkezli dindarlık tasavvurundan, çocuk yetiştirmek gibi hayatın olağan akışına dahil hususları kapsayan anlayışlara doğru bir değişim yanında, bunun tersine örnekleri gözlemlemek de mümkündür. Dolayısıyla uzmanlıklara dayalı dini kategoriler, bireylerin dinle yaşamları arasında inanç, ritüeller, semboller bakımından kurdukları bilişsel ve duygusal bağların niteliğindeki çeşitliliği yakalamada kendi başına isabetli olamayacaktır. Nihayetinde dinlerin tarif ettiği dindarlıkla, muhataplarının bundan anladıklarının bütünüyle örtüşmemiş olabileceği gerçeğinden uzmanlar da azade tutulamayacaktır. Ayrıca dinin tanımlanması sorununun aydınlatılması, farklı dinlerin tanım sınırlılıklarının karşılaştırılabilmesi bakımından olgusal dayanak gerektirse de felsefi bir zemine dayanması nedeniyle ayrı bir inceleme konusudur.

Ayrıca sosyal bilimsel araştırmalarda araştırılan öznenin hali; araştıran öznenin kendi anlam kategorileri içinde ve değer yönelimli değerlendiremeyeceğinden, karşılaştırmaya dayalı analiz ve açıklamaya imkân verecek bir başlangıç tanımı yanında, dinin kendi müntesipleri nezdindeki içsel anlamı ve çekiciliğinin ne olduğu bilgisiyle iç içe analiz edilmelidir. Böylece araştırma, epistemolojiyi ontolojiye önceleyen bir soyutlamayla malul olmaktan uzaklaşabileceğinden, toplumsal olanı kendi özgün/asli hüviyetinde incelemek mümkün olacaktır.

Böylelikle detayların kaybolmasının önüne geçerek, başlangıçta işaret edilen, kapsam ve ihtiva bakımından gerçek yahut karşı örnekleri olmayan ve terime doğru anlamın verildiği, dolayısıyla tanımlayıcı yeterliliği güçlü, analitik/anamlı bir tanımlama yapmak mümkün olabilecektir (Zalta & Nodelman, 2023).

Dindarlığın Vasıflarını Kim Belirliyor?

Neye dindarlık denilebileceğinin tespitinde, biri belli bir dinin kaynağında tarif edilen sınırlar ve vasıflar, diğeri inanların söz konusu dinin kaynağından, bir biçimde, edindikleri bilgilerden anladıkları olmak üzere iki veçhe tarif edilebilir. Bunlardan ilki bir ideal-form olarak, dünyanın nasıl tasavvur edilmesi, hayatın nasıl yaşanması gerektiği ve dindar birinin eylemlerini nasıl düzenleyeceği, kendisini ve diğerlerini ne şekilde görmesi gerektiği ve Tanrı buyruğu olarak daha özel bazı ibadet ve ritüelleri tarif etmektedir. İkincisiyse, bireyle ilişkili bir toplumsallık formu olarak, bireyin, sosyal olgu ve olayları algılama, anlamlandırma ve buna göre bir tutum ve tavır geliştirmesinde (Arslantürk & Amman, 2012, s. 151-vd.) inancın, ibadetlerin, o dinin tarif ettiği ahlaki normların bir etken olup olmadığı ve kendisini belli bir eylemlilik yahut eylemsizliğe sevk edip etmediği gibi bireyin kendi biyografisini

merkeze almaktadır.

Aşikârdır ki, ilk veçhe, dinin kitabı olanı temsil ettiği varsayılan yapısı/sınırları içindeki tanımı ve tarifi, ikincisiye bu sabitlik karşısındaki muhatap ve onun özellikleri (biyolojik/kognitif/entelektüel), muhataplığın gerçekleştiği zaman ve mekânın vasıfları, gerçekleşme biçimi ile onu çevreleyen toplumsal bağlam gibi değişebilen faktörlerle ilişkilidir. Bu değişkenliğin, dindarlığın tanımıyla ilişkilendirilmesinin merkezinde de birey bulunmaktadır.

Dindarlığın farklı bağlamlarda farklı görünüm alabileceğine dair çalışmalar düşünüldüğünde, bu bağlamsal farklılığın, bireyin kendi biyografisi içinde de gerçekleşmesi mümkünken, çağdaş dönemde ayrı değerler sistemi içindeki bireyin, eylemine yönelik anlam depolama ve anlamın erişilebilirliğini sağlayan kurumsallıkların bölünmesiyle (Berger ve Luckmann, 2016, s. 28-29, 44), bir tür med-cezir halinin daha görünür olması muhtemeldir. Bu durumda ilk veçhede yaslandığı varsayılan tanımlamaların, bireysel dindarlığın serüvenini ne kadar yakalayabildiği test edilmelidir. Aksi takdirde belli bir kıstasla inşa edilmiş ideal tiplerin tam olgusal karşılığını aramak yanılgısıyla, geçmişin muhtemel çeşitliliği de tespit edilemediğinden, değişenin tam olarak ne olduğu saptanamamaktadır.

Aslında dindarlık, bireyin yaşamında belli uzmanlıklar üzerine inşa edilmiş bir olgu olarak bulunmadığı için, değişiminin vasfı, ideallere kıyasla değil, sebeplerin sonuçlara bağlanma mekanizmasıyla izah edilmelidir (Sayer, 2017, s. 140-141). Birçok etkenin bir araya geldiği bireysel dindarlık gibi kuşatıcı ve evrensel bir sorunun incelenmesi de bu etkenlerin nedensel güçleriyle, bunların etkisine bir tepki verecek olan bireyin nedensel kapasitesinin nasıl eklemleştigi odaklanmayı gerektirecektir. Bu perspektif, bireyin dinle ilişkisinin, ilk kurulduğu haliyle sabit bir yapı gibi işlemediğini, aksine “çeşitli durumlarda sezilen, iddia edilen, şüphe duyulan, meydan okunan, reddedilen, değiştirilen, yeniden biçimlendirilen” (Beckford, 2003, s. 3) gibi değişken anlam kategorilerine bağlı, dinamik bir süreç olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla dindarlığa atfedilecek vasıfların tespitinde, dindarlığın ikinci veçhe tanımını yadsımamak elzemdir. Böylece olgunun kendisiyle onun bilgisinin ayrı şeyler olduğu, ayrıca bilginin içeriğinin yanılabilir ve değişebilir vasfı ile epistemik olumsuzluğun, nesnel arasındaki ilişkinin olumsuzluğunu gerektirmeyeceği (Sayer, 2017, s. 208-209) gerçeğine dayanan metodolojik bir yaklaşımla toplumsal failerin dindarlıklarında değişen vasıfların tespiti daha özenli bir şekilde yapılabilecektir.

Yazar tarafından yürütülmekte olan ampirik bir araştırmanın¹ verilerinden hareketle de, entelektüel zemininin yahut dış etkenleri karşılama biçiminin değişmesinin, bireyin ilk veçhe tarifini alımlamasını etkileyerek, eylem-tavır-tutum tercihlerini yeniden biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Örneğin, ailesinden edindiği dini bilginin, kitabi bir karşılığı olmadığını öğrenen kişilerden biri, bilgisinin değişmesiyle eski tavrını ve tutumunu terk edebilirken, bu, onun nezdinde dini bir unsuru terk etmek anlamına gelmemektedir. Bir diğeri, tavır ve tutumlarını değiştirmese de artık onları dinle ilişkilendirmemektedir. Ayrıca ilk bilgisinin kitabi karşılığı olsa da emir-yasaklama-tavsiye/serbest bırakılma türünden dini literatürde farklı bir yargıya karşılık geldiğini öğrendiklerinde de bireylerin tutumları farklılaşmaktadır. Dış şartlar karşısında ise bireyler, şartlara rağmen tutarlılığını sürdürebilmekte yahut onları kısıtlayıcı görüp dindarlık aleyhine geri çekilmekte/uzaklaşmakta, ayrıca bireylerin tercihleri bağlamsal olarak da farklılaşabilmektedir. Dolayısıyla, yukarıda işaret edilmiş olan Droogers'in (2012) tanımlayan etkisi şeklinde ifade ettiği husus, sadece araştıran özneyle değil, toplumsal failerle de ilgilidir. Bu hususun aydınlatılması ise bireyin anlam kategorilerini göz önüne almaksızın mümkün olmayacaktır.

Kuramların Gözünde Bireysel Dindarlık ve Nedensel Temelleri: Dindarlığın Motivasyonları Nelerdir?

Bireysel dindarlığın güdülere, nasıl kurulduğu ve/veya nedensel temelleriyle ilgili olarak farklı kuramsal yaklaşımlar vardır. Örneğin Hervieu-Leger (2000), bireyin her türlü terciğini çoğullar içinden yaptığı ve kendisi için bir evren kurarak seçimlerini gerçekleştirdiğini iddia ederken Luckmann (2016), bireyin içine doğduğu evreni içselleştirerek kişisel evrenini kurduğunu, nesnel ve ahlaki bir evren içindeki farklı ben'lerin karşılaşmasıyla gerçekleşen bu içselleştirmeyle de anlam üretme ve bireysel seçimi içeren *görünmeyen dinin* oluştuğunu düşünür. Bu yaklaşım, Mead'in (1972) bireyin içsel denetim kapasitesiyle nesnel ben'e/ (me) verdiği tepkinin vasfına bağlı olarak benliğini "kurumsallaşmış birey"den ayrılabilirdiği şeklindeki çözümlenmesini hatırlatır. Dolayısıyla sosyal süreç ve deneyimden ayrık bir benlik, muhal bir tasavvur iken iç-bilinç, sosyal bir bağlam içinde fakat, düşünebilmeyele ilişkili olarak, varoluşsal bir ben'in/(I) ifadesidir (Da Silva, 2011, s. 45-57).

Bu bağlamda doğrudan bireysel dindarlığın nedenlerini açıklamaya çalışan kuramlardan sosyolojik temelli yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam-aidiyet kuramları, insan tasavvurları bakımından ampirik sınımayı gerektirmektedir.² Furshet

- 1 Dedemoğlu, G. (-). *Modernlik ve Bireysel Dindarlık: Türkiye'de Bireysel Müslüman Dindarlık Biçimlerinin İnşası Üzerine Nitel Bir İnceleme*. [Devam eden Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- 2 Kuramların psikolojik ve sosyolojik ayrımlarının köken-süreklilik-etki teorileri şeklindeki ifadesi için bkz. Argyle & Beit-Hallahmi, 1975, s. 194-vd.

& Repstad'ın (2020) gündeme getirdiği bu yaklaşımlar içinde, belli bir sosyokültürel çevreye doğan ve orada yetişen bireyin, kendisine yönelik çevresel beklenti ve kontrollerle kuşatıldığı, buradaki kalıpları benimseyerek düşündüğü ve eylediği iddiasıyla sosyalleşme kuramı, aynı şekilde meşru kabul edilen dini yapılar içinde yetişen bireyin, buna paralel bir dindarlığın içinde olacağını iddia eder. Bu yaklaşım, dindarlığın bazı biçimlerini açıklamakla birlikte aynı veya benzer sosyalleşme sürecindeki bireylerin, kuşatıldıkları kurumsallıklara niçin ve nasıl farklı tepkiler verdiğini açıklayamamaktadır.

Diğer taraftan Marx'ın, dini, “teskin edici” bir afyon şeklinde vasıflandırmasına dayanan yoksunluk kuramı, bireyin dine yönelimini ve kurduğu dindarlık biçimini, ekonomik-sosyal-organizma-ahlaki ve varoluşsal olmak üzere, bir tür yoksunluğun ıstırabına dayanmasını sağlayan inanç ve uygulama dizileri olarak algılamakta ve yoksunluğun olmadığı yerde dinin de olmayacağı düşüncesini benimsemiş görünmektedir. Bunun karşısındaki rasyonel seçim kuramına göre ise birey, kendisinden istenilen zahmet/sorumluluk ve karşılığında vaat edilen mükâfat/ödül arasında kıyaslama yaparak din(ler)in dindarlık tekliflerine cevap vermektedir. Dindarlığın varlığını belli bir amaca bağlayan anlam ve aidiyet arayışı kuramı da bir anlam arayışı ve aidiyet ihtiyacı vasıtasıyla bireyin dindarlığını izah etmeye çalışmaktadır.

Bu yaklaşımların, dindarlığın birtakım yönlerini açıklayabileceği yadsınamazdır. Ayrıca araştırmacının, kuramların gündeme getirdiği etkenlere dikkat kesilmesi, bireysel dindarlığın inşa sürecine nelerin müdahil olabileceğine dair kılavuz niteliğinde olacaktır. Ancak bu açıklama biçimleri, bireysel dindarlığı, kurulduğu şekliyle süren statik bir bütünmüş gibi vasıflandırmak türünden “biyografik yanılısama”yla (Bourdieu, 2012, s. 9) maluldür. Dindarlığın nedenleri; bireysel kurgu ve davranışın değişkenlik gösterebileceğinin farkındalığında, içeriksiz bir *istikrarlı oluş hali* olarak değil, ampirik bir süreksizlik içinde gel-git halinin varlığı bilinciyle, dine bağlılığın nasıl sürdürüldüğü veya kesintiye uğradığını yoklayarak değerlendirilmelidir. Dindarlığın statik tasavvuru bakımından bu yaklaşımların, birer sekülerleşme çözümlemesi olan Varoluşsal Güvenlik Teorisi (Norris & Inglehart, 2011) ve Dini Pazar Modeli (Iannaccone, 1992) ufkunda olduklarının da altı çizilmelidir.

Ayrıca mevcut açıklamalar, bireyin belli bir dinin inanç-ibadet-ahlak-davranış normlarını, birbirini gerektiren zorunlu bir bağ ile konumlandırığı varsayımına dayanmaktadır. Burada, bireyleri belli bir tipleştirmenin bütünlüklü tekil örnekleri olarak düşünüp “insan eylemliliğine düzenlilik atfetmek” (Becker, 2019, s. 89) türünden bir ölçüm *hatası* yapılmaktadır. Halbuki, teoride varsayılan zorunlu/gerekli ilişki, ampirik düzlemde arızı ilişkiye dönüşebilirken (Sayer, 2017, s. 123-124)³

3 Bu konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Yapıcı, 2004.

bu unsurların değerlendirilmesi, bireylere göre farklılaşabileceği gibi tekil bireyin biyografisi içinde de ayrıık veya hiyerarşik olarak konumlandırılabilir.

Bu teorilerin, iktisat disiplininde ontolojisinden koparılmış soyut bir inşa ve kıstas olan *homo economicus* anlayışı veya onun muadili olarak *homo religiosus* (soyut bir dindar insan) anlayışına yaslandığını söylemek mümkündür. Çünkü bireyin, seçimlerinde bedensel veya sosyal ihtiyaçları yahut kişisel çıkarlarına göre hareket ettiği ve ihtiyacının karşılanmasıyla paralel olarak dinle ilişkisini düzenleyeceği ve bir anlamda din piyasasına arz edilenler arasından bütünüyle rasyonel bir müşterinin tutumuyla seçim yapacağını varsaymaktadırlar (Furshet & Repstad, 2020, s. 213-217). Bu kabul, “sadece kişisel çıkarların sevk ve idaresi ile eyleyen insan”ın, “çıklarlarını maksimize edebilmek için gerekli bütün vesilelere sahip olduğu”nu da peşinen onaylamayı mündemiçtir. Nihayetinde “bireyin, kârın maksimizasyonunu hedefleyeceği”, iktisadın verili kabul ettiği bir önermedir. Buradaki sorun, insan yaşamındaki belirsizliklerin yok sayılması ve amaç-araç ilişkisinin bütünüyle bir ayniyet vasfını haiz olduğu zımni iddiasıdır. Ayrıca kârın maksimizasyonunu anımsatan bu yaklaşımda; Slater’in (2014) nesnellikle vasıflandırdığı ihtiyaç kavramını dışarda bırakacak biçimde, kişisel çıkarlar amaç olarak nitelendirilmekte ve ardından amaç da maksimize edilmeye çalışılan kişisel çıkar şeklinde tanımlanarak bireyin tercihlerinin dayanağı olduğu iddia edilmektedir (Irzık & Buğra, 2001, s. 34-37).

Bir diğer sorun, dindarlık kavramının matufuyla ilgilidir. Aşıkardır ki, belli bir formülasyonla tanımlanmış olan kavramlar, kapsadıkları tüm öğelerinin araştırma dâhilinde detaylıca incelendiği kanaatini oluşturur. Bu ise çoğunlukla, genel kanı yahut sahip olunan kanaatler/yargılar ya da başka nedenlerle, bazı olgusalıklar araştırma ve açıklamanın dışında bırakılmış olsa dahi, genellemeleri ortaya çıkarır (Becker, 2019, s. 193). Dolayısıyla sosyal bilimlerin çifte *hermeneutiği* gereği, veri kirliliğini önlemek ve ampirik nedenselliği yadsıyan analitik doğruluk (Danermark, 2018, s. 141) kıskacına düşmemek için, araştırmacının düşünölmüş nesnesi olarak dindarlık ile failerin kavramsal şemalarında ve inanç bünyelerindeki dindarlık algıları arasındaki ilişkinin titizlikle kurulması elzemdir.

Bu minvalde kuramların şu hususları ihmal ettiği görölmektedir:

- Sosyalleşme bağlamındaki talep ve beklentilerden hangilerinin, niçin öncelenerek dindarlığın kurulduğu,
- Birey-din ilişkisinin, bizatihi dinin kendisiyle özgün bir ilişki olma vasfıyla dünyevi bir amaca erişmenin aracı kılınması arasında *mekik dokuyan* bir tezahürü olması ihtimali,

- Belli bir amaçla kurulmuş olsa dahi, o dindarlık biçiminin işlediği sürecin ve ürettiği sonuçların başlangıç amacını nasıl takviye ettiği veya zayıflattığı,
- Aksine belli bir amaçla kurulmamış olsa bile, sonuçları itibariyle bazı hallerde ve durumlarda bireyin dindarlığının, onun yaşamındaki bazı yoksunlukların giderilmesine katkı sağlamış olma ihtimali,
- Temelde araçsal yaklaşılmamışken, hayatın zorluklarına karşı din ile kurulan bağın kuvvetlenmesi (bir şeye erişmek için tutunmak) veya gevşetilmesinin (bir şeye erişmek için vazgeçmek) mümkün olduğu.

Nihayetinde benimsenen insan tasavvurunun, onun düşünsel yahut eylemsel hal ve durumları hakkındaki kanaatleri şekillendirdiği görülmektedir. Örneğin yukarıdakinin aksine “potansiyellerinin ve ihtiyaçlarının toplamı olarak insan” varsayımı, ihtiyacın karşılanması ve potansiyelin harekete geçirilmesi için eylemin başlangıcını güdüleyen amaç ile ulaşılan sonuçlar arasında bir ihtimaller zincirinin olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Bu ihtimaller içinde bireyin, belli amaçları için sahip olduğu potansiyellerini güncelleyerek, ihtiyaçlarından bazısını karşılama bazısını erteleme veya bütünüyle vazgeçme gibi tercihlerde bulunması olasıdır. Bu yaklaşımla, istek ve tercihlere nispetle ihtiyaçlar nesnel ve giderilme tarzları yahut bireyin öncelikleri de bağlamsal olacaktır (Irzık & Buğra, 2001, s. 38).

Statik Dindarlık Tasavvurunun Ufku

Yukarıda belirtildiği gibi, isabetli bir anlam-atıf ilişkisi kurabilmek için dindarlığın, temayüz ettiği varoluş koşulları, gerçek faillerin bu koşullarla temas etme biçimleri, bu biçimlerin bireye içsel ve dışsal dayanakları ile bunlara dair bireyin anlamlandırma reflekslerinin tespiti önemlidir. Çağdaş yaklaşımların, dindar bireyin modern yaşamda var olma talepleri merkezinde, geleneksel anlayıştan özerkleşip/bağımsızlaşım modern sorunlara rasyonel çözümlerle yaklaşması anlamında dini bireyselleşmenin gerçekleştiği ve postmodern koşullarla birlikte dindarlığın yüzeyselleştiği yönündeki çözümlenmelerinin⁴ olgusal tekabüliyeti sorgulanmalıdır. Böylece değişim ile dindarlığın asli mahiyeti ve işleyişi yanında, değişimin algılanması ile dindarlık hakkındaki epistemik kanaatler arasındaki ilişkiyi keşfetmek mümkün olabilecektir.

Bu bağlamda dindarlığın bireyselliği ile bireyin, kendisine, diğer insanlara, içinde yaşadığı topluma-doğaya-çevreye karşı tutumlarını etkileyebilen; Tanrı, peygamber, itaat, günah/yasak, saadet ve sefalet tasavvuru arasındaki ilişkinin

4 Konu hakkındaki birkaç örnek için bkz. Paker ve Akçalı, 2012; Özbolat, 2017; Gümüşay, 2023.

tespit edilmesi, dindarlığın ontolojisi hakkında bilgimizi genişletebilecektir. Bireyin kişisel kabul, inanç, değer ve ilkeler bütünü onun anlam sistemini oluşturmaktadır ve Silberman'a (2005) göre, bu türden anlam sistemleri, bireyin gerçekliği nasıl algılayıp yorumlayacağına dair bir mihenk-taşı işlevi görmektedir. Dolayısıyla birey, hayattan beklentileri ve buna dair planlarıyla ilişkili olarak ve kişisel anlam çerçevesi içinde tercihlerini planlamaktadır.

Anlam sistemi yaklaşımı, dinî içeriği-bağlılığı-davranışı birbirinden ayıran ve deneyimi sınırlandıran *boyutlandırma* girişimlerini de tartışmaya açmaktadır. Örneğin Stark ve Glock (1974), ortaya koydukları şemada, psikolojik ve sosyolojik etkileri nedeniyle sonuç boyutunu, dine bağlılığın kıstası görmemektedirler. Bu kategorizasyonun, Kilise'nin kutsal-dünyevi karşıtlığına yaslandığını söylemek zor değildir. Bréchon'un (2007), yaşamın diğer alanları üzerindeki etkiyi içerdiği için sonuç boyutunun, dinin bir boyutu olamayacağı ve dindarlığın duygular, inançlar ve uygulamalarla incelenebileceği yorumu da aynı zemine dayanmaktadır. Böylece Kiliseyle sınırlandırılmayan dini hareketliliğin, YDH olarak kavramsallaştırılmasının, söz konusu İslam olduğunda, dindarlığın değişip dönüşmesine mi yoksa statik bir geleneksel-dindarlık kabulünün dışındaki dindarlıklara mı atıfta bulunduğu önemli bir sorudur.

Geçmişe iliştilen bu geleneksel-dindarlık tasavvurunun, İslam'ın dünya işlerini düzenlemeye yönelik tekliflerine dair içtihat pratiklerine yüklenen anlamın değişmesi yanında, Dikeçligil'in (2006-2009) vurguladığı epistemoloji-ontoloji bağının modernleşme sürecinde kurulamamasıyla inşa edildiği söylenebilir. Bu bağlamda ontolojisinden yalıtık epistemolojik tartışmalar, geleneksel düşünceyi arkaikleştirirken, modernleşme kuramının geçmişi geride bırakma refleksi, dindarlığın *yaşamın akışına dâhil olma vasfını* perdelemiş ve böylece, Wilson'a (1985) göre, kutsalın kurumsal düzeyde devamlılığı sekteye uğratılmıştır. Bu nedenle, dinle ilk temasını, gelenek vasıtasıyla kuran bireyin (DİB, 214), modernliğin şartlarıyla bireysel olarak başa çıkmak durumunda kaldığını dikkate alarak dindarlık olgusu analiz edilmelidir.

Dolayısıyla, burada bazı sorun alanları gündeme gelmektedir:

- Tanrı-insan ilişkisinde, Kilise gibi merkezi bir kurumun olmadığı İslam dininin yaygın olduğu yerde, "otorite" ve "bireysel özerklik" fikrinin olgusal karşılığı nedir?
- Türkiye'deki deizm tartışmalarıyla paralel, kurumsal dindarlığa mesafe koyma söylemleri, bireyselleşme teorileriyle açıklanabilir mi?
- YDH'e iliştilen dini-seküler bir aradalığının, Müslüman'ın yaşamında, kurumlar arasındaki gerilim konularıyla kesişim/ayrışım noktaları nelerdir?

- Hristiyanlık temelli köktenci hareketlerle İslam'ın selefi yorumlarının benzerlik ve farklılıkları nelerdir?

Bireysel dindarlığın kuruluşunun analizinde bu ayrımlar yapılmadığında esasen, bir dinin içine doğmak gibi, sahip olunan bilimsel inançları beslemek-yaygınlaştırmak-savunmak türünden tavır alışların (Polanyi, 1950) benimsenmesi kaçınılmazdır. Bu ise bir tür *statik dindarlık* kavrayışıyla toplumsal ve bireysel algıyı manipüle ederek, şeyler arasında bağ kurmaya yönelik *düşünsel faaliyeti* zayıflatmaktadır.

Dolayısıyla modernlikle birlikte farklılaş(tırıl)an yapısal kısıtlar ve anlamın parçalanmışlığı yadsınarak, failerin dindarlıklarını inşa serüvenlerini, salt dinle kurdukları ilişkinin kuvvetliliği veya zayıflığıyla değerlendirmek, diğer etkenleri sabit varsaymaktır. Failerin varoluş koşullarına verecekleri çeşitli tepkiler, kendi hareket tarzını seçmek bakımından dini refleksiviteyi (Martı', 2015) anlatabilir ancak yapıyı verili kabul ederek, kısıtlamalarını aşabilmeyi bireysel kararlılığa indirgemek ve bireyi kendi benliğini değiştirmeye zorlamak *zalim bir iyimserlik* (Hari, 2022, s.154) iken; modernliğin yahut postmodernliğin etkisinin dışına çıkmanın imkânsızlığı kabulüyle, Soroka & Nir'in (2019) tabiriyle *olumsuzluk yanlılığını* getirmektedir.

Ayrıca bireysel seçim olanağı, modernliğin bireycilik ideolojisiyle özdeş kılındığında, sosyal bağlam, grup-dini çeşitliliği, bireysel seçimin kurumsallıkla ilişkiselliği, kurumsal dindarlıktaki artış yok sayılmakta, çağdaş dindar birey, popüler biçimde, “kendi yolunda yürüyen” ve “özgür biçimde anlam ve maneviyat arayan” kişi olarak tanımlanmaktadır (Furseth & Repstand, 2020, s. 220-224). Bu bağlamda Luckmann'ın (2016) “görünmeyen din”, Davie'nin (2005) “ait olmadan inanma”, Bellah'ın (1970) “sivil din” kavramsallaştırmaları, klasik sekülerleşme teorilerine eleştiri mahiyetinde olsa da bireysel olma vasfının, bireyselleşme kabulleriyle örtülmesi riskini de taşımaktadır. Buradan hareketle bu çalışmada bir kılavuz tanım olarak bireysel dindarlığın, *kişisel olarak bildiği şekliyle verili bir dinin sınırları içerisinde bireyin, sosyal bağlamı, kişisel yaşamı, anlayış, istek, arzu ve ihtiyaçları ile yüzleşerek inşa etmiş olduğu dini şahsiyeti* şeklinde tarif edilmesi önerilmektedir.

Bireysel Dindarlığın Ampirik Araştırma Sürecine Dair Bir Öneri

Kavramlar, olgusal gerçekliği teorik-düşünülebilirler kılma ve anlama vasıtalarıdır. Ancak Sayer'e (2017) göre, kavramsal soyutlamalar, gözlenebilir olgular yerine ikame edilerek, çoğunlukla, üzerinde düşünülmeyen formlara dönüşebilmektedirler. O halde kavramsallaştırma, gözleme sürecini ve olgunun vasfını belirlemedeki etkilerinin farkındalığıyla gerçekleştirilmeli ve isabetli sonuçlara ulaşabilmek için, sonucu üreten koşullar ve en temel etkenler dikkate alınarak, nesnenin gerekli vasıfları arızı vasıflarından ve asli/dâhili ilişkileri biçimsel/arızı ilişkilerinden ayırt edilmelidir.

Ayrıca sosyal bilimlerin olguları kavrama-bağlı/concept-dependent olduklarından, onların üretimi ve maddi etkilerinin açıklanması yanında, ne anlama geldiklerinin anlaşılıp yorumlanması da gerekmektedir. Burada analizin ufku, araştırmacının yanında failerin atfettikleri anlam ve yorumu da mündemiçtir (Sayer, 2017, s. 28, 54-55) ve sosyolojik araştırmalar, *açık sistemlerde yürütüldüğünden*, ontoloji-metodoloji ilişkisi oldukça önemlidir (Danermark vd., 2018, s. 247). Dolayısıyla bireysel dindarlığın kuruluşunun bilgisi, araştırmacının dışarıdan gözlemi ve kavramsal kategorileriyle değil, failerin neleri, nasıl ve ne yönüyle dindarılıklarıyla ilişkili/ilışkisiz gördüklerinin tespitini gerektirmektedir. Araştırmacı, ancak bundan sonra aktörlerin kendileri hakkındaki yorumlarını yeniden yapılandırabilir, bağlamsal olarak kategorilendirebilir ve tasvir edebilir. Bu ikincil/etik yorum birincil/emik yorumu kapsadığı ölçüde geçerlilik kazanacaktır (6 & Bellamy, 2012, s. 232-233). Aksi takdirde, yukarıda belirtildiği üzere, dindarlığın, bir öze matuf, statik bir olgu gibi araştırılması, ampirik düzlemi belirsizleştirecektir.⁵

Öyleyse, dindarlığın kuruluş serüveniyle ilgilenen bir araştırmacının, failerin neleri-nasıl anlamlandırarak dindarılıkları içinde konumlandıkları hakkında, nedensel mekanizmaları keşfetmeye yönelik niteliksel veri sağlayabilecek yoğun araştırma yöntemiyle (Sayer, 2017, s. 299) ilerlemesi yerinde olacaktır. Böylece epistemik temellendirmelerle araştırılan dindarlık kavramının, asli mahiyetine dair failerin tutumları ve değerlendirmelerine dayalı ontolojik bir zeminde ilerlemek mümkün olacaktır. Bu zeminde tasarlanan araştırmacının ampirik süreciyse şu temel soruların kılavuzluğunda ilerlemelidir:

- Dindarlık, failer nezdinde neyi ifade etmekte, nasıl katmanlaşmakta ve hangi vasıflar, eylemler ve ilişki ağlarıyla betimlenmektedir?
- Bunlar bir derecelendirme/kategorilendirilmeyle kümelenebilmekte midir?
- Failer dindarılıklarını, hangi kaynaklara, niçin dayanarak ve ne amaçla/amaçlarla ilişkili olarak, nasıl kurmaktadır?
- Hayatın içindeki farklı koşullarda dindarılıkları nasıl seyretmekte (geçmişte-şimdi-gelecek hakkındaki kanaatler, süreklilikler-kopuşlar, sabiteler-değişkenler) ve bunların sebepleri hakkında ne düşünmektedirler?
- Farklı durumlarda dindarlık pratikleri içinde hangi refleksleri üretmekte/üretmemektedirler?

5 Araştırmacının tasavvuruna dayanan bir dindarlık tarifıyla yürütülen güncel bir çalışma örneği olarak, bkz. Nişancı (Mart/2023), *Sayılarla Türkiye'de İnanç ve Dindarlık*.

- Yapısal sınırlılıklarla (kurumlar/kuruluşlar) birlikte, kişisel-sosyal bağlamlarında kendilerine yöneltilen talep-onay-kınama-reddetme tavırları, dindarlıklarını nasıl etkilemektedir?

Bu sorular, anlamlandırma pratikleri, sosyal değişimin bireysel tezahürleriyle bunların dini referanslarla nasıl ilişkili yahut ayrık değerlendirildiği hakkında bir veri kümesi elde etmeyi sağlayacaktır.

Bu ham veri, konuya dair kuramsal tartışmalara hakemlik etmek üzere:

- Bireysel dindarlığın inşa süreci ve biçiminin ne olduğu,
- Bunun, nasıl bir dindarlık yapısına sahip olduğu,
- Bu yapıyı kurarken, dindarlık bünyesine dâhil edilenler ve dışarıda bırakılanların neler olduğunu gösteren ve
- Bunların nedensel mekanizmalarını görünür kılan bir analize tabi tutulmalıdır.

Ayrıca ham verinin karmaşıklığını sadeleştirecek temaların ve kodların saptanması ve kategorileştirilmesiyle (Neuman, 2014, s. 658-668) ve her durumda veriye sadık kalınan bir incelemeyle ilerlenmelidir. Sonuçları üreten nedensel mekanizmalar ise araştırmacının kişisel kültür, tarih ve tecrübesi (Creswell, 2013, s. 312) yanında konu hakkındaki teorik bilgilerin araştırma bulgularıyla karşılaştırılması marifetiyle yorumlanmalıdır.

Nihayetinde araştırma amacı doğrultusunda ve literatürde kendisine işaret edilen cinsiyet, yaş, mesleki sınıf, gelir vasıflarının kesişim noktalarında bulunan kişilere yönelik amaçlı örneklem tekniğiyle ilerlenmesi isabetli olacaktır.

Sonuç

Toplumsal gerçeklik hakkındaki epistemik temsillerin, gerçekliğin kendisiyle aynı şeyler olduğu halen yaygın bir kabuldür. Ancak toplumsal gerçeklik, sadece doğrudan ve dışarıdan gözlemlenerek vakıf olunabilecek tek-düzelikte değildir ve gözlemin sınırlarını aşan kuvvetler ve mekanizmalar içermektedir. Dolayısıyla, statik/stabil ve tekil formlara indirgenerek kurulan din/dindarlık-modernlik karşıtlığı ve nasıl bir mekanizmaya bağlandığı tespit edilmeksizin toplumsal değişimin, daha özelden modernliğin, sekülerleşmeye yahut yeni ve çeşitli dindarlıklara neden olduğu çıkarımları, dindarlığın asli hüviyetini örten bir düşünsel ufuk daralmasına neden olmaktadır. Buradan hareketle, bu çalışmada bireysel dindarlığın inşası ve icrasının biçimlerinin saptanmasına dair ampirik bir araştırmanın, kendilerine işaret edilen metodolojik ve kuramsal sorunlara daha iyi bir cevap verebilmek için nasıl bir tasarımla yapılması gerektiği tartışılmıştır. Önerilen tasarım, mevcut kuramsal öngörülerin teyidi veya

yanlışlanması yahut belli bağlamlardaki kavramsallaştırmaların uyarlanmasına dayanmamaktadır. Aksine dindarlığın serüveni hakkında nedensel bir şey söylemeyen betimsel çıkarımlara karşın, bu genel sonuçları, toplumsal değişimin analizinde bir ilk adım olarak konumlandırma fikri önerilmektedir.

Bu minvaldeki araştırma tasarımında, *verinin*, verili olarak *orada hazır* bulunmayı belli bir kavramsal şemayı öncelediği bilinciyle, araştırmacının hesabı verilebilir bir kavramsallaştırmayla işe başlaması gerekmektedir. Ancak kavramlar, teoriler yahut tipleştirmeler belli nesnelere dair fikirler ve tahminler içerse de dış-dünyanın araştırmacıya sağlayacağı bilgiyle sınanmayı bekleyen “ampirik genelleştirmeler”dir (Becker, 2019, s. 211). Araştırılan özne(ler) de, birer genelleştirme yahut tipleştirmeye denk düşen kavramların içini doldurmanın aksine, kendi anlamlandırma çerçevelerine göre düzenledikleri bir hayatı sürdürmektedirler (Layder, 2019, s. 77-vd.). Dolayısıyla dindarlık kavramının anlamı ve olgusal karşılığının analizi, toplumsal faillerin nezdinde atfedilen anlam yükünden ve dindarlıklarını inşa stratejilerinden bağımsız ilerleyemeyecektir. Aksi takdirde önceden tanımlanmış belli kategorilerin (kavramlar/teoriler/tipler) örneklendirilmesini yapmak mümkün olurken, olgusal olan hakkında işe yarar bir şey söylemek zorlaşacak (Becker, 2019, s. 86, 195) ve bireysel dindarlığın ampirik alandaki dinamik tezahürleri tespit edilemeyecektir.

Buradan hareketle bireysel dindarlığın, *kişisel olarak bildiği şekliyle verili bir dinin sınırları içerisinde bireyin, sosyal bağlamı, kişisel yaşamı, anlayış, istek, arzu ve ihtiyaçları ile yüzleşerek inşa etmiş olduğu dini şahsiyet* olarak düşünülmesi önerilmektedir. Böylece modernliğin, dinin konumunu ve etkinlik alanını değiştirdiğine dair imalar yanında, bu imaların kökeninde yer alan insan sayılışı ve din/dindarlık kabullerinin ampirik geçerliliği test edilebilecek ve gerektiğinde incelenen olgunun yeniden kavramsallaştırılması vasıtasıyla, daha isabetli bir açıklama zemini inşa edilerek hayatın olağan akışı içindeki toplumsal karar süreçlerinde, bireyin benimsediği anlam sistemini ne yönde çağırıldığının izi sürülebilecektir.

The Ontology of Individual Religiosity: A Critical Evaluation of the Static Understanding of Religiosity in the Horizon of Modernity

Gonca Dedemoğlu

Assertions that modernity secularizes the human-sacred relationship or gives rise to new forms of religiosity are approaches that conceal the ontology of religiosity. These arguments rely on a religious concept rooted in a normative-epistemological categorization of modernity and the opposition between a singular religion and a singular modernization. Such categorization leads to an assumption of a static/stable religiosity about the past, fundamentally encapsulating a problem described as the investigation of a religion isolated from its adherents. The theories of deprivation, socialization, rational choice, and the search for meaning-belonging (Furshet & Repstad, 2020, p. 203-237) claim to explain the reasons for individual religiosity. However, they rely on an abstract conception of 'homo economicus' (or its equivalent, 'homo religious') in conceptualizing human behavior, approaching the subject from a one-dimensional understanding of causality.

This study asserts that the concept of religiosity inherently possesses change dynamics and emphasizes the need to explore the causal mechanisms behind individuals' strategies in establishing their religiosity for accurate ontological insights. The study suggests a relational consideration of interpretations (emic and etic, 6 & Bellamy, 2012) to ensure reliable and valid inferences. The primary goal is to make a methodological contribution to religious studies. In alignment with this objective, the study discusses potential central questions and justifications to reveal the construct validity of the four theoretical approaches in focus.

 Res. Assist., Tokat Gaziosmanpaşa University, gonca.dedemoglu@gop.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0001-9265-0155>

 DOI: 10.12658/M0745
insan & toplum, 2024; 14(4): 24-50.
insanvetoplum.org

 Received: 04.08.2023
Revised: 25.10.2023
Accepted: 15.01.2024
Online First: 21.07.2024

This central issue relates to “how religion and religiosity are defined” (Wilson, 1987, p. 11). Durkheim’s (2010) sacred-profane distinction extends to approaches like Comte’s (2009) religion of humanity, grounded in the ideal of progress, which aimed to redefine and position religion in modern life through the criteria of scientific knowledge and individualism.

Today, the debate persists on relinquishing absolute rational-human acceptance alongside the ‘disenchanted world’ prophecy, nature of scientific progress, evolutionist paradigm and secularism debates, and the characteristics of the Islamic religion a consensus on the meaning of religiosity is yet to be reached (Whitfield, 2020; Göle, 2011; Gues, 2012; Aydın, 2009; Lambert, 1999; Weber, 2012; Turner, 2012; Aktay, 2011; Arslantürk & Amman, 2012; Irzik & Buğra, 2001; Slater, 2014). Also, the monothetic or polythetic nature of the definition (Droogers, 2012, p. 427-428) alone does not offer a solution.

Moreover, addressing the discussed issue through the nominal constructs of ‘intellectual perpetrators’ (Altun, 2021, p. 175) without establishing its nature about actual perpetrators or reducing the definition to oppositions (Bendix, 1967) can cause a reduction of accuracy to convenience and causality to mere correlation logic, as noted by Moses & Knutsen (2020). In the context of the concept-life relationship (Sönmez, 2018), it hampers precise definitions of extensional, intensional, and sense aspects of religiosity (Zalta & Nodelman, 2023). Consequently, it potentially leads to incomplete and erroneous assessments of an individual’s religiosity based on specific themes derived from widespread religious institutions and their unique conditions of existence and understanding (Furshet & Repstad, 2020, p. 226).

Beyond theoretical conflicts, as highlighted by Droogers (2012), there are layered issues, including the essential nature of religion, the relationship between religion and its definer, and the reasons for defining religion/religiosity (e.g., Hervieu-Leger, 2000; Luckmann, 2016; Da Silva, 2011). Additionally, given the potential misalignment between religious descriptions and adherents’ understandings (Layder, 2019), it is crucial not to isolate the conceptualization of religiosity to keep the conceptualization of religiosity distinct from the situations and interpretive practices of the actors.

Therefore, acknowledging that the interlocutor’s personal and social context impacts their perception of religiosity, it is essential to view individual religiosity as a variable process (a self-reflection) rather than a fixed structure (Beckford, 2003, p. 3; Martı´, 2015). This dynamic change should be elucidated not about ideals but by connecting reasons to outcomes through mechanisms (Sayer, 2017, p. 140-141).

Although research has reached different conclusions about what kinds of factors may be related to religiosity (Köktaş, 1993; Taplamacıoğlu, 1962; Bettendorf & Dijkgraaf, 2010-2011; Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Onay 2004; Kimter 2008; Inglehart & Baker, 2000; Lelkes, 2006; Yapıcı, 2012; Avcı, 2018; DİA, 2014; Ertit, 2020; Nişancı, 2023 Çelik,

2005; Soroush, 2009; Günay, 2014, Mardin 2007, Bahçekapılı & Yılmaz, 2017; Akşit vd., 2012; Ünal, 2013; Ocak, 2012; Fontaine vd. 2000), considering the distance between the ontological assumptions inherent in the general approach and metaphysical foundations (Dikeçligil, 2006-2009), it is necessary to determine the nature of the construction of individual religiosity to elucidate the issue.

Challenges arise when understanding the term ‘new,’ especially concerning New Religious Movements (NRMs). Descriptions attributing changes in religiosity to modernity often maintain the perception of a world devoid of magic, portraying religion as a sign of ‘primitiveness.’ The ‘new’ attribute associated with diversity introduces uncertainty regarding whether this diversity genuinely represents novelty or is merely linked to the increase in social plurality and attitudes towards diversity assessment, known as pluralism (Bouma & Ling, 2012, p. 318). This ambiguity further underscores the tradition-modernity discontinuity. An examination of the distinctive features of NRMs (Kirman, 2010; Yeşiltepe, 2018; Güneş, 2023), particularly their response to the ‘spiritual gap’ created by modernity, reveals that traditional or non-new religious structures can also exhibit these qualities. Thus, this conceptualization assumes that the modern condition represents a developmental stage distinct from historicity (Bellah, 1970, p. 39-40).

Claims that classical secularization approaches are inapplicable to contemporary religions stand as futile attempts at falsification within the paradigm of classical secularization. The four theories mentioned above are criticized for attributing regularity to human actions (Becker, 2019) and relying on a ‘biographical illusion’ (Bourdieu, 2012, p. 9), as they characterize individual religiosity as a static entity. It is essential to note that these theories align with Existential Security Theory (Norris & Inglehart, 2011) and the Existential Security Theory (Norris & Inglehart, 2011) and the Religious Market Model (Iannaccone, 1992) in envisioning religiosity as static within analyses of secularization.

Certainly, it is not denied that modern rationalism and individualism create different perceptions of the spiritual content of religion and the basis of the community (e.g., Berger and Luckmann, 2016). However, considering that the sociology of religion is founded on the necessity of redefining religion (Subaşı, 2008, p. 174), studies in Turkey that characterize religion ‘as a social activity’ specific to the private/personal sphere, efforts to position it outside the social plane (Atay, 2021, p. 97-99), along with the discourse of interaction between modernity and religion—it is crucial to determine how the internal dynamics of religiosity might lead to change. Otherwise, the quality of religiosity becoming integrated into the flow of life will be obscured (e.g., Bréchon’un 2007; Stark & Glock, 1974).

When discussing the Islamic faith, issues like authority-individual autonomy, institutional religiosity-individualized religiosity, the coexistence of the religious and the secular, and the Salafi movements need examination. However, the popular discourse of the individual as a 'self-walker' (Furseth & Repstand, 2020, p. 220-224) based on modern individualism conceals the nature of individual choice. Luckmann's (2016) 'invisible religion,' Davie's (2005) 'believing-without-belonging,' and Bellah's (1970) 'civil religion'—though critiquing classical secularization theories—carry the risk of masking individuality with the assumptions of individualization. Consequently, this study suggests defining individual religiosity as *the religious personality constructed by the individual within the boundaries of a given religion as they understand it, confronting their social context, personal life, understanding, desires, and needs.*

Creating contentless abstractions centered around epistemology is a fallacy that should be avoided, as emphasized by Sayer (2017). So, without advocating a specific scientific belief (Polanyi, 1950), acknowledging that epistemic representations may deviate from the phenomena they aim to depict, it is essential to remember that the social sciences deal with phenomena in open systems, contingent upon conceptual frameworks.

Therefore, when evaluating changes in manifestations of religiosity, one should consider the evolving perceptions of individuals. Understanding the foundations of this change can reveal the relationship between change and the inherent nature of religiosity, as well as the link between the perception of change and epistemic opinions regarding religiosity.

Research should uncover the meanings and interpretations perpetrators associate with religiosity by analyzing the causal mechanisms behind their preferences. A design that focuses on qualitative data collection using purposive sampling while taking into account relevant factors from the literature would be better suited for this purpose (Neuman, 2014; Creswell, 2013).

Testing assumptions about the relationship between modernity and religion, including the 'human presumption' at its core, helps evaluate the empirical validity of ideas regarding religion/religiosity. This approach allows for tracing how individuals invoke their systems of meaning in decision-making within their daily lives.

Teşekkür

Makalenin yazılma sürecinde çok değerli öneri ve eleştirileriyle katkı sağlayan tez danışmanım Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'e müteşekkirim.

Kaynakça

- Akşit, B. Şentürk, R., Küçükkural, Ö., & Cengiz, K., (2012). *Türkiye’de Dindarlık-Sosyal Gerilimler Ekse-
ninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İletişim Yayınları.
- Aktay, Y. (2011). *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı: İslam Protestanlığı ve Alevilik*. İletişim Yayınları.
- Altun, F. (2021). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İnsan Yayınları.
- Argyle, M. & Beit Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. Routledge
- Arslantürk, Z. & Amman, M. T. (2012). *Sosyoloji-Kavramlar-Kurumlar-Süreçler-Teoriler*. Çamlıca Yayın-
ları.
- Atay, T. (2021). *Din Hayattan Çıkar/Antropolojik Denemeler*. İletişim Yayınları.
- Avcı, Ö. (2018). İki Dünya Arasında-İstanbul’da Dindar Üniversite Gençliği. İletişim Yayınları.
- Aydın, M. (2009). *Moderniteye Dışardan Bakmak*, Açılım Kitap.
- Bahçekapılı, H. G. ve Yılmaz, O., (2017). The Relation Between Different Types of Religiosity and Anal-
ytic Cognitive Style, *Personality and Individual Differences*, (117), 267-272.
<https://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2017.06.013>
- Becker, H. S. (2019). *Mesleğin incelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür?*. L. Ünsaldı vd.
(Çev.). Heretik Yayınları.
- Beckford, J. A. (2003). *Social Theory and Religion*. Cambridge University Press.
- Bellah, R. N. (1970). *Beyond belief: Essays on Religion in a Post-Traditional World*. Harper & Row.
- Bendix, R. (1967). Tradition and Modernity Reconsidered. *Comparative Studies in Society and History*,
9(3), 292-346. <http://www.jstor.org/stable/177869>
- Berger, P. L. & Luckmann, T., (2016). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. M. D. Dereli (Çev.). Heretik
Yayınları.
- Bettendorfa, L. and Dijkgraafb, E., (2010). Religion and income: Heterogeneity between coun-
tries *Journal of Economic Behavior & Organization* 74 (2010) 12-29. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2010.02.003>
- Bettendorfa, L. and Dijkgraafb, E., (2011) The Bicausal Relation Between Religion and Income, *Applied
Economics*, 43:11, 1351-1363, <http://dx.doi.org/10.1080/00036840802600442>
- Bréchon, P. (2007). Cross-National Comparisons of Individual Religiosity, J. A. Beckford & J. Demerath
(Ed.). içinde, *The Sage Handbook of the Sociology of Religion*, (463-490). SAGE Publications.
- Bodur, H. E. (2006-2009). Dini Organizasyon Tipleri ve Yeni Dini Hareketler. *Toplum Bilimleri Dergisi*.
1-3 (1-6), 69-78. ISSN 1306-7877.
- Bouma, G. D. & Ling, R. (2012). Dini Çeşitlilik. P. B. Clarke (Ed.). İ. Çapcıoğlu (Çev. Ed.). içinde, *Din
Sosyolojisi-Yaşadığımız Dünya*. (317-339). İmge Kitapevi.
- Bourdieu, P. (2012). *Bir Otoanaliz İçin Taslak*. M. Erşen (Çev.). Bağlam Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2013). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. SAGE
Publications, Inc.
- Comte, A. (2009). *The Catechism of Positive Religion*. Cambridge University Press.
- Da Silva, F. C. (Ed). (2011). *G. H. Mead: A Reader*. Routledge.
- Danermark, B. Ekström, M., Jakobsen, L., & Karlsson, J. Ch. (2018). *Toplumu Açıklamak: Sosyal Bilim-
lerde Eleştirel Realizm*. Ü. Tatlıcan (Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Davie, G. (2005). *Modern Avrupa’da Din*. A. Demirci (Çev.). Küre Yayınları.

- Dikeçliçil, (2006-2009). Sosyal Bilimler Epistemolojisinde Sorunların Kaynağı: Ontolojiyi Unutmak, *Toplum Bilimleri Dergisi*. 1-3 (1-6), 47-67. ISSN 1306-7877.
- Diyanet İşleri Başkanlığı, (2014). *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Türkiye/Ankara.
<https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/340/ekutuphane3.5.1.2.15.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Droogers, A. (2012). Dinin Tanımlanması Bir Sosyal Bilim Yaklaşımı. A. Onay (Çev.). P. B. Clarke (Ed.). İ. Çapcıoğlu (Çev. Ed.). içinde, *Din Sosyolojisi-Kuram ve Yöntem*. (415-438). İmge Kitabevi.
- Durkheim, E. (2010). *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. Ö. Ozankaya (Çev.). Cem Yayınevi.
- Ertit, V. (2020). *Sekülerleşme Teorisi*. Liberte Yayınları.
- Fontaine, J., Luyten, P., Corveleyn, J., (2000) Tell Me What You Believe and I’ll Tell You What You Want: Empirical Evidence for Discriminating Value Patterns of Five Types of Religiosity, *The International Journal for the Psychology of Religion*, (10)2, 65-84, https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1002_01.
- Furshet, I. & Repstand, P. (2020). *Din Sosyolojisine Giriş*. İ. Çapcıoğlu & H. Aydınalp. (Çev.). Atif Yayınları.
- Göle, N. (2011). *Melez Desenler-İslam ve Modernlik Üzerine*. Metis Yayınları.
- Guest, M. (2012). Dinin Yeniden Üretimi. İ. Şahin (Çev.). P. B. Clarke (Ed.). İ. Çapcıoğlu (Çev. Ed.). içinde, *Din Sosyolojisi-Çağdaş Gelişmeler*. (91-120). İmge Kitabevi.
- Gümüşay, İ. (2023). Eğitimin Modernleşmesi Bağlamında Tanzimat Dönemi Yeni Muhafazakâr Aydın ve Dini Bireyselleşme. *Rize İlahiyat Dergisi*, (23), 109-124. <https://doi.org/10.32950/rid.1242368>
- Güneş, A. (2023). Toplumsal Bir Protesto: Yeni Dini Hareketler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33 (1) , 401-412. <https://doi:10.18069/firatsbed.1189286>
- Günay, Ü. (2014). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları.
- Hari, J. (2022). Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?. B. E. Aksoy (Çev.). Metis Yayıncılık.
- Hervieu-Leger, D. (2000), *Religion As A Chain Of Memory*. Rutgers University Press.
- Inglehart, R. & Baker, W.E., 2000. Modernization, Cultural Change, and The Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review* (65), 19–51. <https://doi.org/10.2307/2657288>
- İrızık, G. & Buğra, A. (2001). İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat içinde Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek. T. Bora, vd. (Yay. Hızr.). Metis Yayınları.
- Kimter, N., (2008). *Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kirman, M. A., (2010). *Yeni Dini Hareketler Sosyolojisi*, Birleşik Dağıtım.
- Köktaş, M. E., (1993). *Türkiye’de Dini Hayat*. İşaret Yayınları
- Lambert, Y. (1999). Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms? *Sociology of Religion*. 60(3), (303-333). <https://doi.org/10.2307/3711939>
- Layder, D. (2019). *Sosyal Teoriye Giriş*. Ü. Tatlıcan (Trc.). Küre Yayınları.
- Lelkes, O. (2006) Tasting Freedom: Happiness, Religion, and Economic Transition, *Journal of Economic Behavior and Organization*, (59), 173–94. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2004.03.016>
- Luckmann, T. (2016). *Görünmeyen Din*. A. Coşkun vd. (Çev.). Rağbet Yayınları.
- Mardin, Ş. (2007). (2007). *Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Martı, G. (2015). Religious Reflexivity: The Effect of Continual Novelty and Diversity on Individual Religiosity. *Sociology of Religion*. 76(1), (1-13). <https://doi:10.1093/soarel/sru084>

- Mead, G. H. (1972). *Mind, Self, and Society*. The University of Chicago Press.
- Moses, J. W. ve Knutsen, T. L. (2020). *Bilmenin Yolları: Toplumsal ve Siyasal Araştırmalarda Rakip Metodolojiler*, Kıvılcım İlbaşı ve E. Berkay Ersöz (Trc.). Küre Yayınları.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. S. Özge. (Çev.). Yayıncı.
- Nişancı, Z. (2023). *Sayılarla Türkiye’de İnanç ve Dindarlık*. Mahya Yayıncılık.
<https://iiit.org/en/book/turkish-sayilarla-turkiyede-inanc-ve-dindarlik-faith-and-religiosity-in-turkiye/>
- Norris, P. & Inglehart, R., (2011). *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge University Press.
- Ocak, A. Y. (2012). *Türkler, Türkiye ve İslam-Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İletişim Yayınları.
- Özbolat, A. (2017). Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 265-278. <https://doi.org/10.17120/omuidf.1105042>
- Polanyi, M. (1950) Bilimsel İnançlar. B. Yıldırım (Çev.). V. S. Ögütle & B. Balkız (Ed.) içinde *Bilim Sosyolojisi İncelemeleri: Temel Yaklaşımlar, Kavramlar ve Yaklaşımlar*. (171-185). Doğu-Batı Yayınları.
- Paker, K. O. & Akçalı, S. İ. (2012), Dinin Bireyselleşmesi: Üniversite Gençliği ile Bir Ölçek Çalışması. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(4):1440-1459. ISSN: 1303-0094.
- Sayer, A. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*. S. Gürses. (Çev.). Küre Yayınları.
- Silberman, I. (2005). Religion as a Meaning System: Implications for the New Millennium. *Journal of Social Issues*, 61(4), (641-663). <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00425.x>
- 6, P. & Bellamy, C., (2012). *Principles of Methodology. Research Design in Social Science*, Sage Publications.
- Slater, D. (2014). İhtiyaçlar/İstekler. M. Yıldız. (Çev.). C. Jenks. (Ed.). İ. Çapcıoğlu (Çev. Ed.) içinde *Temel Sosyolojik Dikotomiler*. (429-446). Atıf Yayınları.
- Soroka, S., Fournier, P., & Nir, L. (2019). Cross-National Evidence of A Negativity Bias in Psychophysiological Reactions to News. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, (201908369). <https://doi:10.1073/pnas.1908369116>
- Soroush, A. (2009). *The Expansion of Prophetic Experience*. N. Mobasser (Translated). Koninklijke Brill NV.
- Sönmez, A. (2018). *Sosyolojik Düşüncede Kuramlaştırmının Doğası ve Klasiklerin Konumu*, LYKEION Yayınları.
- Stark, R. & Glock, C. Y., (1974). *American Piety: The Nature of Religious Commitment*. Vol. 1., University of California Press.
- Subaşı, N. (2008). Din ve Toplum Arasındaki İlişkileri Anlam(landırm)ak ya da Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6 (11). (173-184).
- Taplamacıoğlu, M., (1962). Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerinde Bir Anket Denemesi. *AÜİF Dergisi*, 141-151.
- Turner, B. S. (2012). Max Weber’e Göre İslam ve Konfüçyanizm: Kantçı Sekülerleşme Kuramı. İ. Çapcıoğlu (Çev.). P. B. Clarke (Der.). İ. Çapcıoğlu. (Çev. Ed.) içinde, *Din Sosyolojisi-Kuram ve Yöntem*. (143-170). İmge Kitapevi.
- Ünal, S. (2013). *Türkiye’de Seküler ve Dini Hayat Tarzlarına Dayalı Toplumsal ve Siyasal Kutuplaşmaların Gündelik Rutinler ve Etkileşimler Bağlamında Sosyolojik Analizi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Weber, M. (2012). *Din Sosyolojisi*. L. Boyacı (Çev.). Yarın Yayınları.
- Whitfield, P. (2020). *Batı Biliminde Dönüm Noktaları*. S. Uslu(Çev.). Küre Yayınları.

- Wilson, B. (1985), (Ed.) Secularization: The Inherited Model. P. E. Hammond (Ed.). içinde, *The Sacred in a Secular Age*. (9-20). University of California Press Berkeley.
- Wilson, B. (1987). Sekülerleşme, A. Bayer (Çev.). M. A. Kirman & İ. Çapcıoğlu. (Ed.). içinde *Sekülerleşme: Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar*. (9-24). Otto Yayınları.
- Wilson, B. (1995). *Religious Toleration & Religious Diversity*. Published by the Institute for the Study of American Religion.
- Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2), 1-40.
- Yapıcı, A. (2004). Din Bilimleri Alanında Yapılan Empirik Çalışmalarda Karşılaşılan Metodolojik Bir Problem: Ölçek mi Olguyu, Olgu mu Ölçeği Oluşturmakta?, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1(4), 85-118.<https://vdocuments.mx/dn-blmler-alaninda-yapilan-emprk-alimlarda-1-aratrma-konusunun.html?page=5>
- Yeşiltepe, S. (2018). Yeni Dini Hareketler Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *USE Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Dergisi*, (1), 60-75. <https://dergipark.org.tr/pub/use/issue/55416/759807>
- Zalta, E. N. & Nodelman, U. (eds). (2023). "Definitions". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2023/entries/definitions>

Bir Siyasal İmkan Olarak Anayasayı Tartışmak: 1990'lı Yıllarda İslamcılık Söylemi*

İsmail Büyükkaradoğan

Öz: Bu çalışma, Türkiye'de 1990'lı yıllarda İslamcılık söyleminin yürüttüğü anayasa tartışmalarına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda Altınoluk, Panel, Yeni Zemin ve Yörünge dergilerinden elde edilen yazılardan hareketle, İslamcılık söyleminin anayasa ile ilişkisi irdelenmektedir. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerinde İslam siyaset teorisinde anayasanın yeri ve İslamcılığın tanımlanmasına ilişkin kavramsal ve teorik tartışmalarla birlikte İslamcılık söyleminin Türkiye'de kuruluşundan itibaren geçirdiği çeşitli dönemler incelenmektedir. Buna göre İslam siyaset teorisinde anayasa; Kur'an, sünnet ve İslam devleti etrafında Allah'ın egemenliğini tesis etmek için bir araç olarak değerlendirilmektedir. İslamcılık söyleminin Türkiye izliğine bakıldığında ise anayasa, 1960 ve 1980 yılları arasında Allah'ın egemenliği, İslam devleti gibi temalarla tartışılırken 1990'lı yıllarla birlikte Allah'ın egemenliğini tesis etmekten ziyade ulus devlet içerisinde bir siyasal arayış olarak ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde İslamcılık söylemi için 1990'lı yıllarda anayasayı tartışmak, büyük ideallerini gerçekleştirmekten ziyade kendi yerini makul kılarak siyasal ve toplumsal düzen içerisinde konumlanma girişimleridir. Çalışmanın son bölümünde ise bahsedilen dergilerdeki anayasa tartışmaları; "toplumsal mutabakat", "temel hak ve hürriyetler" ve "laiklik ve devletin dini denetimi" olmak üzere üç başlık altında tasnif edilerek İslamcılık söyleminin anayasa tartışmalarına hangi bağlamlarda katıldığı ortaya çıkartılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamcılık, İslamcı dergiler, anayasa tartışmaları, yeni İslamcılar, 1982 Anayasası

Abstract: This study focuses on the constitutional debates conducted by the Islamist discourse in Turkey in the 1990s. In this regard, the relationship between the discourse of Islamism and the constitution is examined through the analysis of the articles obtained from Altınoluk, Panel, Yeni Zemin and Yörünge magazines. The first and second parts of the study examine the place of the constitution in Islamic political theory and the conceptual and theoretical debates on the definition of Islamism, as well as the various periods of Islamist discourse in Turkey since its inception. Accordingly, in Islamic political theory, the constitution is considered as a tool to establish the sovereignty of God, in accordance with the Qur'an, the Sunnah and the Islamic state. A review of the historical development of Islamist discourse in Turkey reveals that the constitution was discussed in relation to themes such as the sovereignty of Allah and the Islamic state between the 1960 and 1980s. However, in the 1990s, the constitution emerged as a political quest within the nation-state rather than as a means of establishing the sovereignty of Allah. In this context, the discourse of Islamism in the 1990s can be understood as an attempt to position itself within the political and social order by justifying its existence rather than pursuing the realisation of its stated ideals. In the final phase of the study, the constitutional debates in the aforementioned journals are categorised into three distinct headings: "social consensus", "fundamental rights and freedoms" and "secularism and religious control of the state". Additionally, the contexts in which the Islamist discourse engages in the constitutional debates are elucidated.

Keywords: Islamism, Islamist magazines, constitutions debates, new Islamists, 1982 Constitution

* Bu makale, İsmail Büyükkaradoğan tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunulan "Türkiye'de 1990'lı Yıllarda İslamcı Dergilerde Anayasa Tartışmaları" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Teşekkür: Bu çalışmanın hazırlanmasında verdikleri katkı ve destekleri için Ali Kaya, Ahmet Köroğlu, Aşlı Büyükkaradoğan, İlker Yasin Durmaz ve Özgül Bilici'ye içtenlikle teşekkür ederim.

@ Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, ismail.buyukkaradogan@erdogan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-9820-1366>

DOI: 10.12658/M0746
insan & toplum, 2024; 14(4): 51-79.
insanvetoplum.org

Başvuru: 25.03.2024
Revize: 22.04.2024
Kabul: 01.07.2024
Erken Baskı: 21.07.2024

Giriş

İslamcılık söylemi, Osmanlı'nın son döneminden itibaren başlayarak Cumhuriyet döneminin tamamını kapsayan geniş bir düşünce aksını temsil etmektedir. Temsil kabiliyetinin bu denli geniş bir tarihsel aralığı imlemesi ise İslamcılığın devlet ve siyasal olanla kurduğu ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda "İslamcılık nedir?" sorusu etrafında yürütülen kavramsal ve teorik tartışmalar, İslamcılığı sosyal ve siyasal bir düzen arayışının merkezine konumlandırarak kavramı toplumun çeşitli alanlarında etkinlik kazanmaya çalışan bir eylemlilik biçimi olarak tarif etmektedir (Aktay, 2018: 18; Bayat, 2016: 23; Kara, 2014: 17; Sayyid, 1997: 17). Bu anlamı ile İslamcılık söylemi, Türkiye'de çeşitli tarihsel dönemlendirmeler altında incelenmektedir. Dönemlendirmelerin temel vurgusu, İslamcılık söyleminin siyasal olan ile ilişkisi bağlamında kristalleşmektedir. Buna göre; "oluşum", "kurumsallaşma", "geri çekilme", "radikalleşme" ve "uyum ve entegrasyon" gibi temaların eşlik ettiği dönemlendirmeler, İslamcılık söyleminin sosyal ve siyasal düzen arayışının birer yansımasıdır. Bu çalışmada, 1990'lı yıllarda İslamcılık söyleminin yürüttüğü anayasa tartışmaları, dönemin öne çıkan "uyum ve entegrasyon" teması etrafında sosyal ve siyasal bir imkan arayışı olarak değerlendirilmektedir. İslamcılık söyleminin tarihsel ve kavramsal izleğinden hareketle anayasa ile kurulacak ilişki, 1990'lı yıllarda yayımlanan *Altınoluk*, *Panel*, *Yeni Zemin* ve *Yörünge* dergilerinin söylem analizi yöntemiyle incelenmesi ve ilgili yazıların tematize edilmesi ile ortaya çıkartılmaktadır. Söz edilen dergiler, anayasa tartışmalarına çeşitli İslamcı entelektüel yazarlar ile katılmaktadır. Dolayısıyla çalışmada incelenen anayasa tartışmaları dergilerin müstakil yazılarından ziyade dergilerde yazan yazarlara aittir. Çalışmanın birinci bölümü, İslamcılık söylemi ve anayasa arasındaki ilişkiyi İslam siyaset teorisinden hareketle kurarak bu ilişkiyi Türkiye bağlamına yerleştirmektedir. İkinci bölüm ise 1990'lı yılların özgüllüğünü ortaya koymak ve anayasayı tartışmanın yarattığı imkanı ortaya çıkarabilmek adına Türkiye'de İslamcılık söyleminin genel durumunu irdelemektedir. Bu imkan, ilk bakışta kamusal alanda var olabilmek amacıyla liberal ve eşitlikçi bir anayasaya duyulan özlemi imlemektedir. Bu çerçeve doğrultusunda çalışmanın son bölümünde ise 1990'lı yıllarda bahsi geçen dergilerdeki anayasa tartışmaları, İslamcılık söylemi açısından bir siyasal imkan arayışı etrafında tartışılmaktadır. Söz edilen dergilerdeki anayasa tartışmaları; "toplumsal mutabakat", "temel hak ve hürriyetler" ve "laiklik ve devletin dini denetimi" olmak üzere üç ana eksen etrafında tasnif edilmektedir. Bahsedilen eksenler doğrultusunda İslamcılık söylemi; 1982 Anayasası'nı yapılış şekli, bireyi devlet karşısında ikinci plana atması, resmi ideolojiyi yeniden üretmesi, temel hak ve özgürlükleri kısıtlaması, devletin kutsallığı, laiklik ilkesinin tanımlanması krizi ve devletin dini denetlemesi gibi kavramlar etrafında tartışılmaktadır. Ayrıca

mezkur yayınlar, 1921 Anayasası hariç bütün Cumhuriyet dönemi anayasalarının İslamcılarını siyasal ve sosyal olarak toplumsal hayattan dışladığını iddia etmektedir.

İslamcılık ve Anayasa: Teorik ve Kavramsal Bir Çerçeve Denemesi

İslamcılık söyleminin bir dizi tanımlama girişimi, onun din ile ilişkisini açığa çıkartırken aynı zamanda siyasal olanı kavramın merkezine yerleştirmektedir. Bu bağlamda Salman Sayyid (1997: 17) İslamcılık söylemini, İslam'ı herhangi bir siyasal ya da sosyal düzenin merkezine konumlandırmaya çalışan siyasal bir söylem olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda İsmail Kara (2014: 17) benzer bir perspektiften İslamcılık söylemine yaklaşarak onu eğitim, hukuk, ahlak ve siyaset gibi toplumsal kurumlara İslam'ı entegre etme çabası olarak görmektedir. Yasin Aktay (2018: 18) ise İslamcılık söylemini, geleneğe ve düşünce biçimine bağlı olarak ortaya çıkan farklı İslam tanımlamalarına bağlı kalmaksızın, İslam'ı siyasal pratiklerin merkezine yerleştirerek hareket eden ve bu siyasal pratiklerin de İslam ile entegre edildiği bir yapı olarak tanımlamaktadır. Bu bağlamları ile İslamcılık söylemi, dinle arasındaki bağı koparmadan hatta bu organik bağı farklı bir alan olarak siyasalın merkezine konumlandırarak politik eksene entegre olmaya ve İslam'ı bir bütün olarak toplumsal düzenin merkezine yerleştirmeye çalışan bir ideoloji biçimidir. Öyle ki bu bağ söylemin siyaset, devlet ve hukuk zeminlerindeki iddiaları bağlamında daha anlamlı bir hale gelmektedir (Çağan, 2008: 61). Dolayısıyla bu çalışmada İslamcılık söyleminin devlet ile kurduğu olumsal ilişki zemininin belirlenmesi, onun genel olarak hukuk, özel olarak ise anayasa ile olan ilişkisini açıklamak için önemli bir izlek sunmaktadır.

Öte yandan İslamcılık söylemi, bir düzen içerisinde yeri geldiğinde İslam devletini kurmayı ve şeriat kanunlarını tekrar işlevsel hale getirmeyi amaçlayan bir hareket niteliği de taşımaktadır (Bayat, 2016: 23). Ancak İslamcılık söyleminin siyasal olan ile iltisakını kurarken devleti merkezine alan bir anlatıyı yeğlemek ve söylemi devleti ele geçirmek etrafında doğrusal bir eksenle düşünmek, bu ilişki biçiminde ilksel olanın siyasalın toplumsalı öncelmesi olduğu fikrini önemsizleştirmektedir. Dolayısıyla İslamcılık söyleminde devletten önce toplumsallığın kurucu momenti olarak ortaya çıkan siyasallık, iktidar ya da devleti ele geçirme istencinden ziyade mevcut dünya düzeninde gerçekleştirilmek istenen bir değişim arzusu olarak okunmalıdır (Kaya, 2018: 131-132). Bu arzu ise İslamcılık ve devlet arasındaki rabıtayı anlamlı hale getirmektedir. İslamcılık söylemini sadece devlet dairesi içerisinde ele almak ve onun dünya düzenini değiştirme niyetinin, devleti ele geçirmekten ibaret olduğunu iddia etmek bir hatayı doğurmakla birlikte, söylemin devletle olan ilişkisini de bütünüyle dışlamamak gerekmektedir (Kaya ve Mercan, 2016). Bu doğrultuda İslamcılık söyleminin siyasal olan ile ilişkisi, mevcut dünya düzenine bir alternatif getirme çabası ise devlet bu çabanın aracıdır. Dolayısıyla İslamcılık söyleminin siyasal

olan ile ilişkisi bir noktada onu devlet ile bağlantılı hale getirirken, söz konusu bağlantı aynı zamanda anayasayı da İslamcılığın siyasal dili içerisinde önemli bir yere konumlandırmaktadır.

İslam siyaset teorisinde anayasa, Kur'an, sünnet ve İslam devleti çevresinde gelişen tartışmalar etrafında ortaya çıkmaktadır. İslam'ın kapsamlı bir devlet teorisi sunamaması nedeniyle ortaya çıkan tartışmalar, İslam devletinde anayasal sistemin nasıl gerçekleşeceği üzerine yoğunlaşmaktadır. Buna göre Ebü'l A'lâ Mevdûdî, Hasan el Bennâ, Seyyid Kutub ve Yusuf el Karadavi'nin sunduğu anayasal çerçeveler, İslam siyaset teorisinde anayasanın yerine dair ilişkiyi ortaya çıkartmaktadır. Bahsi geçen düşünürlerden Bennâ, anayasal kanunları; kişisel özgürlükler, şurayı ön plana çıkarması, hükümet üzerinde insanların otoritesini varsayması, yöneticilerin halka karşı hesap verilebilirliklerini tayin etmesi ile yasama ve yargı bağlamında yöneticilerin sorumluluklarını tanımlaması açılarından şeriate uygun bulmaktadır (Moussalli, 1993: 170). Dolayısıyla Bennâ'nın temel vurgusu bir ülkenin anayasasının şeriat ile uyumlu olması gerekliliği üzerinedir (Al-Abdin, 1989: 224). Şeriate uygun olan anayasanın İslam devleti açısından işlevsel olabileceğini belirten Bennâ, parlamenter demokrasi ile İslam'ın yönetim sistemi arasında bir uyumsuzluk olmadığını da vurgulamaktadır. Öte yandan Seyyid Kutub ise "hakimiyet" ve "cahiliyet" kavramları etrafında İslami bir devletin imkanlarını sorgularken, dünya üzerinde Allah'ın haricinde herhangi bir otoritenin olmadığını belirtmekte ve Allah'ın en büyük hukuki ve idari otorite olduğunun altını çizmektedir (Khatap, 2002: 155). Bu sebeple Kutub için tek ve geçerli anayasa Kur'an ve sünnet ışığında gerçekleşecek bir anayasadır. Bunların haricindeki girişimleri, insanın insan üzerindeki otoritesini perçinlediği ve Allah'ın egemenliğini yok saydığı için "cahiliyet" kavramı etrafında değerlendirmektedir. Kutub aynı zamanda İslam'ı, komünizm ve kapitalizmin egemenliğinin karşısındaki yegane sistem olarak öne çıkartmaktadır. Dolayısıyla Müslümanlar, bu iki ideoloji arasında bir tercih yapmaya zorlanmadan İslam'ın kurallarını ve düzenini sürdürecektir (Haddad, 1983: 20). Bu doğrultuda Kutub'un anayasa ve İslam hakkındaki görüşlerini çalışmanın bir sonraki bölümünde, 70'li yıllardaki anayasa tartışmalarında da görmek mümkündür. Allah egemenliği, komünizm ve İslam devleti gibi temaların anayasa ile bütünleştirildiği bu satırlar dönemin İslamcılık söyleminin radikal tavrındaki Kutub etkisini ortaya çıkartmaktadır. Diğer taraftan Mevdûdî ise anayasada bütün hukuk kurallarının temelini şeriat dairesinde oluşmasını temel önerme olarak sunarak, İslami bir devlet anayasasında bulunması gereken bazı hususları belirtmektedir. Bu bağlamda Mevdûdî ilk olarak siyasal ve hukuki olan herhangi bir yapıda Allah'ın egemenliğini kabul etmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Mevdûdî'ye göre İslami bir anayasa, peygamber ile onun sünnetini tanımalı ve halkın korku ve dayatma olmadan kararını verebileceği bir seçim sistemini içermelidir. Ona göre Müslümanların uzak durması

gereken kumar ve içki gibi yasaklı davranışların İslami bir anayasa ile kaldırılması gerekmektedir. Mevdûdî, çeşitli sivil ve insani hakların İslam devleti altında yaşayan bütün insanlara eşit bir şekilde uygulanmasını da salık vermektedir (Maududi, 253-271). Bu bağlamda söz edilen hususlar, Mevdûdî tarafından ayetlerden yapılan çıkarımlar doğrultusunda İslami bir anayasanın temelleri olarak gösterilmektedir. Diğer taraftan Yusuf el Karadavi (2013: 47-57) ise anayasayı, Kur'an'ın getirdiği hüküm ve esaslar dairesinde nitelendirmektedir. Karadavi'ye göre İslam devletinin Kur'an dairesi etrafında çizeceği bu yol tıpkı diğer devletlerin anayasalarına ve kanunlarına bağlılıkları gibi olmalıdır. İslam'ı iktidarın yetkilerini sınırlayan ilk siyasi nizam olarak değerlendiren Karadavi, kimi koşullarda fiili bağlayıcılığının olmadığını varsaydığı modern hukuk karşısında İslam'ın 1400 yıldır sürdürdüğü anayasal geleneğe vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda demokrasilerdeki anayasal güvencelerin, sendikal hakların, basın hürriyeti ve çok partililik gibi unsurların İslam devleti tarafından benimsenmesinin olumlu olacağına değinmektedir. Ancak bu unsurların benimsenmesinin tamamen değil, Kur'an'ın sunduğu ilkeler etrafında olması gerekliliğini vurgulamaktadır.

İslam siyaset teorisinde anayasaya dair bahsedilen tartışmalar göstermektedir ki anayasalar bağlamında bazı düşünce farklılıkları bulunmaktadır. Buna göre İslam siyaset teorisinde Kutub, anayasayı sadece Kur'an ve sünnet bağlamında ele alarak geri kalan girişimleri mutlak hukuki otorite olan Allah karşısında bir tür isyan olarak değerlendirmektedir. Diğer taraftan Bennâ, Karadavi ve Mevdûdî ise anayasaya İslam dini açısından daha ılımlı yaklaşmaktadırlar. Bahsedilen düşünürler, İslam devleti anayasalarını çeşitli bağlamları ile modern anayasal metinlere yaklaştırarak farklı bir perspektif sunmaktadırlar. Bu bağlamda anayasalar her iki çerçevede de toplumsal yapı için önemli bir yerde konumlanmaktadır. Bu yer; anayasaların siyasal olanın sınırlarını belirlemesi bağlamında özgünleşmektedir. Dolayısıyla İslamcılık söylemine yönelik oluşturulan kavramsal çerçevede belirtildiği gibi söylemin siyasal ile olan ilişkisinde anayasalar, bireylere devlet karşısında bir siyasal imkan sunmaktadır. Türkiye gibi İslam devleti olmayan ülkelerde ise İslamcılık söylemi açısından bu siyasal imkan daha farklı bir öneme sahiptir. Türkiye'de İslamcılık söylemi açısından 1960 ve 1980'li yılların radikal görüşlerine rağmen 1990'lı yıllarda devletin İslami olmayan bir biçiminde toplumsal, sosyal ve siyasal hayata yönelik tartışmalar yürütmek, söylemin demokratik bir perspektifle ontolojik ve epistemolojik bir çıkış arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Bu doğrultuda çalışmada, 1990'lı yıllarda anayasa tartışmaları ele alınmadan önce anayasanın İslamcılık söylemi için yarattığı imkan, Türkiye'deki tarihsel izlekten hareketle ortaya konulmaktadır. Bu tarihsel izlek ise İslamcılık söyleminin Cumhuriyet dönemindeki genel tavrına dair bir portre sunmaktadır. Bu portre; İslamcılık ve devlet

arasındaki ilişkiyi ortaya çıkartarak anayasal taleplerin İslamcılık söylemi açısından yarattığı siyasal imkanı farklı dönemler boyunca sorgulamaktadır. Özellikle 1960 ve 1980 yılları arasında tercüme faaliyetlerinin de etkisi ile yukarıda bahsi geçen İslamcı düşünürlerin ve bu düşünürlerden özellikle Seyyid Kutub'un fikirlerinin İslamcılık söylemi açısından bir ilham kaynağı olduğu çalışmanın ilerleyen bölümünde gösterilmektedir. Bu doğrultuda belirtilen dönemdeki bazı anayasa tartışmalarındaki Allah'ın egemenliği, tağuti düzen, şeriat ya da komünizm tehlikesi gibi vurguları bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Türkiye'de İslamcılık Söylemi

Osmanlı devletinin çöküşüne çare arayan ideojilerden birisi olarak ortaya çıkan İslamcılık söylemi, Cumhuriyet döneminin tamamını kapsayan bir çerçeveye sahiptir. Devletin içinde bulunduğu çöküş halinden nasıl kurtulacağına ilişkin bir reçete olarak sunulan söylem, Cumhuriyet dönemi boyunca ise kendi varoluş reçetesini aramaya yönelmiştir. Bu arayış içerisinde çeşitli paradigmlar ve düşüncelerden etkilenen İslamcılık söylemi, bazı dönemlendirmeler etrafında tasnif edilmektedir. Bu dönemlendirmeler söylemin kopuşlarını ve sürekliliklerini görmeyi mümkün kılarken bir taraftan da özgünlüğüne ilişkin değerlendirme yapma imkanı vermektedir.

1908 yılında yayım hayatına başlayan *Sırat-ı Müstakim* dergisi ile fikirlerini geniş kesimlere ulaştırmaya başlayan İslamcılık söylemi, İsmail Kara'ya (2014: 28-29) göre bu gelişmeyle birlikte bir fikir hareketi hüviyeti kazanmıştır. Kurtarıcılık misyonunun üstlenildiği bu dönemin sonunda ise Cumhuriyet'in kurulması söylemin misyonunu etkisiz hale getirmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in bir Osmanlı bakiyesi olarak gördüğü İslam dini ve İslamcılık söylemi, yapılan çeşitli hukuksal düzenlemeler ile toplumsal ve siyasal zeminini kaybederek kamusal alanlardan çekilmiş ve etkililiği giderek azalmıştır (Alam 2009: 360; Jenkins 2021: 157-158). Bu dönemde devlet ve hukuk tarafından İslam'ın failliği sınırlandırılmış ve devlete bağımlı bir yapı olarak tekrar kurgulanmıştır. Kemalist elit tarafından Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllarda yapılan; hilafetin kaldırılması, Latin alfabesinin kabulü, dini kurum ve kuruluşların devlet kontrolüne alınması ve eğitim ile hukuk sisteminin sekülerleştirilmesi gibi reformlar Türkiye'nin İslami geçmişi ile olan bağımlı zayıflatmıştır (Rabasa and Larrabee, 2008: 33). Bu düzenlemeler sayesinde İslam'ın farklı yorumlayıcılarına ya da savunucularına gerek kalmayacak bir yapı oluşturularak İslam, bir devlet dini haline getirilmiş ve onun sosyal ve siyasal hayata dair oluşturacağı perspektifler bizzat devletin kendisi tarafından belirlenmeye başlanmıştır (Cizre, 1996: 234). İslam'a devletin çizdiği bu sosyal ve siyasal sınırlarla birlikte, İslamcılık söylemi düşüncelerini toplumsal hareketler etrafında ifade etmeye başlamıştır (Mercan ve

Kaya, 2016: 2). Bu doğrultuda İslamcılık düşüncesi düzene karşı reddiyeci bir tavır sergilemiş ve bu tavrını uzun bir zaman dilimi içerisinde sürdürmüştür (Bulut, 2018: 908; Aytürk ve Esen 2023: 9). Söylemin bu genel karakteristik tavrı ise Cumhuriyet'in kuruluşundan 1950'li yıllara kadar devam etmiştir.

1950'li yılların politik iklimiyle birlikte İslamcılık söylemi yeni bir nefes alma imkanı tanımıştır. Tek parti döneminde gerçekleştirilen radikal reformlar neticesinde sosyal ve kültürel alanlarda görünürlüğünü kaybeden İslam dini (Daver, 1988: 32), politik rekabetin önemli bir nesnesi haline gelerek politikleşmiş ve devletle arasındaki katı mesafe kısmen yumuşamaya başlamıştır. Bu durumun nedenlerinden birisi; İslam'ın kırsal bölgelerde yaşayan insanların oy potansiyeli dolayısıyla tekrar ön plana çıkartılması ve bu oy potansiyelinin, İslam bağlamında üretilen siyasal söylemler sayesinde belirli bir ekseninde toplanabileceği fikrinin yaygınlık kazanmasıdır (Cizre, 1996: 238). Bu bağlamda bazı İslamcı dergi ve dernekler 1924-1945 yılları arasında geçirdikleri durgunluk döneminden kurtulmuşlardır (Subaşı, 2016: 51-52). Böylece bir canlanma imkanı elde eden İslamcılık söylemi, komünizm tehlikesinin önüne geçmek için (Meşe, 2017: 235) popülist siyasetin bir bileşeni olarak kamusal hayatta ve siyasal söylemde önemli bir konuma yükselmiştir. Menderes Çınar (2022: 409), İslamcılığın kamusal ve siyasal hayatta elde ettiği bu konumu “muhafazakar milliyetçilik döneminde İslamcılığın kristalleşmesi” olarak nitelendirmektedir. Dolayısıyla din siyasal bir araç olarak tekrar ön plana çıkarak kristalleşmiştir. Bir önceki döneminde daha çok manevi konulara odaklanan söylem, 1950'lerle birlikte toplumsal ve siyasal konular üzerinde yoğunlaşmıştır (Sunar, 2019: 9). Bu doğrultuda 1950'li yıllar ile başlayan siyasi liberalleşme dönemi iktidar kontrollü olarak dinin çeşitli düzeylerde görünür hale gelmesine katkıda bulunarak İslamcılık söylemine siyasal ve sosyal ağlarını geliştirme imkanı vermiştir (Eligür, 2010: 61).

Diğer taraftan Kara'nın (2013: 31) “radikal ve entelektüel” dönem olarak nitelendirdiği 1960-1980 yılları arası İslamcılık söylemi ise ulus aşırı İslamcı hareket ve söylemlerden etkilenen bir karaktere sahiptir. İslam'ın siyasi ve sosyal olaylara ilişkin iddialarının da güçlendiği bu dönemde siyasi ve sosyal söylemlerin İslami bir tona büründüğü gözlemlenmektedir (Koroğlu, 2020: 6). Tercüme faaliyetleriyle birlikte çeşitli İslamcılık söylemleri ile kurulan entelektüel ve reaksiyoner boyuttaki ilişki, çoğunlukla Mevdûdî ve Seyyid Kutub'un etkisini barındırmaktadır. Bu düşünürlerden özellikle Mevdûdî'nin Pakistan İslam Devleti'nin kurulması için gösterdiği çaba, Türkiye İslamcılarını tarafından siyasal bir ilham kaynağı olarak görülmüştür. Dolayısıyla bu dönemde İslam devleti ve Allah'ın egemenliği gibi temalar İslamcılık söylemi açısından önemli bir gündem haline gelmiştir (Maviş, 2017: 8-9). 1960'lı yıllarla birlikte çeşitli İslamcı dergilerde ortaya çıkmaya başlayan anayasa tartışmaları ise İslamcılık söyleminin bu dönemle birlikte politik bir tavra sahip olduğu izlenimini

güçlendirmektedir. Bu doğrultuda komünizmin karşısına konumlandırılan söylem, 1961 Anayasası'nı Türkiye'de solun yükselişine sebep olmakla suçlamaktadır. Örneğin 1971 yılında *Yeniden Milli Mücadele* dergisindeki bir yazıda bu durum belirtilmektedir. Buna göre; "Komünistlere yular takıp gezdiren millet herhalde Anayasanın sosyalizme kapalı tutulmasından yanadır" şeklindeki ifade, 1961 Anayasası'nın komünizm, sosyalizm ve sol ideolojiler ile bağlantılı olduğunu iddia etmektedir (Yeniden Milli Mücadele, 1971: 7). Anayasaya yöneltilen bu eleştiri bir taraftan da İslami yaşayış tarzına yönelik muhtemel tehditlerin anayasa ile birlikte perçinleniyor olduğu düşüncesinin bir yansımasıdır. Aynı zamanda bu dönemde İslamcılık söyleminin temel vurgularından olan Allah'ın egemenliği ve İslam devleti gibi söylemleri de dönemin İslamcı dergilerindeki anayasa tartışmalarında görmek mümkündür. Bu bağlamda 1967 yılında *Sönmez* dergisinde devlet ve millet arasındaki kanunların tanziminde İslam'ın rolüne vurgu yapılmaktadır. Dergiye göre kanunlarda sadece İslami bir vurgunun yetersiz olduğu düşünülmekte ve şeri hükümlerin topyekun egemen olması vurgulanmaktadır. Böylece dergiye göre komünizm ve Hristiyanlık karşısında devletin güvenliği sağlanabilecektir (Sönmez, 1967: 9-10). Benzer bir çerçevede 1978 yılında *Şura* dergisinde Ahmed Selami'nin yazısı da bu dönemin radikal düşünüş biçimini yansıtmaktadır. Bu yazıda insan yapımı kanunlar karşısında şeri kanunların üstünlüğü vurgulanırken, Allah'ın nizamı dışındaki kanunlara itaat edilmeyeceğine değinilmektedir.

"Allah'a isyan olan yerde kullara itaat edilmeyeceği¹ ise, en büyük kanunlarımızdan biri olarak hiçbir zaman ve zeminde unutulmamalıdır. Karşımıza çıkan, bilaistisna her emir, kanun, kararname ve nizama Allah'ın nizamına uymadığı ve ona ters düştüğü takdirde itaat mükellefimiz asla ve kata yoktur. Olamaz" (Selami, 1978: 3).

Görüldüğü üzere şeri kanunların karşısına çıkan kanunlara itaat edilmeyeceği dergide açıkça belirtilmektedir. Buna göre dergiye göre ülkenin kanunlarından ziyade önemli olan kural, şeri hukuk ve Allah'ın nizamlarıdır. *Sebil* dergisinin 82. sayısında ise bir hürriyet meselesi olan şeriatın anayasa ve ceza kanunu ile zincire vurulmak istendiği ve bu durumun bir iman tehlikesi yaratacağı belirtilmektedir (Selami, 1977: 5). 1979 tarihli *Tevhid* dergisinde ise İran anayasa taslağına geniş bir şekilde yer verilerek Türkiye Müslümanlarından İslam devleti anayasası hakkında görüş belirtmeleri beklenmektedir. Dergiye göre bu tartışmaya her Müslüman'ın katılabileceği belirtilmektedir (Tevhid, 1979: 10-11) İran devriminin etkileri ile İslami bir anayasanın gündeme taşınması ve her Müslüman'ın bu tartışmalara katılabileceğine yönelik oluşturulan söylem İslami bir devlete ve anayasaya olan

1 Vurgu, yazının ilk halinde mevcuttur.

özlemi niteler bir gösterilendir. Aynı zamanda *Şura* dergisinde ise anayasa aracılığıyla şeriatin “ş”sinin bile telaffuz edilmesinin yasaklanmasından yakınılmaktadır (*Şura*, 1978: 8). *Hicret* dergisinde ise Hüsnü Aktaş, bir Müslüman'ın laik bir devletin İslam devleti olamayacağını bilmesi gerekeceğini belirtmektedir. Yazar, Türkiye'nin kuruluş prensiplerinin 1924 Anayasası'nda belirtildiğini ve 1961 Anayasası ile de laik, milliyetçi ve Atatürk devrimlerine bağlılığın devam ettirildiğini vurgulamaktadır (Aktaş, 1979: 5). Dolayısıyla Müslümanlar için Türkiye bu nedenlerden ötürü tam olarak bir yurt sayılmamaktadır. Söz edilen çeşitli anayasa tartışmalarının da gösterdiği gibi tercüme faaliyetlerinin ve klasik İslamcı çizgideki düşünürlerin bu döneme etkisi belirgin görünmektedir. Dolayısıyla İslamcılık söylemi bu dönem boyunca çeşitli etkilerle birlikte radikalleşmiş ve politikleşmiştir. Bununla birlikte söylemin motivasyonunun da yoğun bir şekilde topyekun bir İslamlaşma ekseninde hareket ettiği görülmektedir.

İslamcılık söyleminin 1990'lı yılları ise bir önceki dönemin söylem ve motivasyonlarından farklı bir eksene sahiptir. Bu farklılık, İslamcılık söyleminin radikal düşünüş biçimleri yerine uyum ve entegrasyon temelli bir politika izlemesi nedeniyle geleneksel fundamentalist İslami yaklaşımların dışına çıkarak yeni bir oluşum meydana getirmesinden kaynaklanmaktadır (Dağı, 2004: 136). Özal ile başlayan liberalleşme döneminde İslamcılık söylemi, postmodern paradigma ve küreselleşme akımından etkilenecek ideolojik müdahale taşıyan daha önceki “İslam devleti”, “tağuti düzen” gibi yargılarını kenara bırakarak bireyi ve özgürlüğü ön plana çıkaran bir söylem üretmiştir (Beşer, 2019: 244). Özgürlükçü bir ortama geçişi mümkün kılacak zemini muhalif olmamakta gören bu yeni tip İslamcı söylem, 1990'lı yıllara panoramik bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre devlete hakim olamamanın farkına varılarak “devlete hakim olmak” yerine “devletten özgür bir yaşam alanı açmak” yaygın bir yönelim haline gelmiştir (Maviş, 2017: 287-288). Bu bağlamda 1980'li yıllarda İslamcılık söyleminde İslami devlet istekleri yankılanırken, 1990'larda bu düşünceden vazgeçilerek çeşitli arayış ve tartışmalar söylemin merkezinde yer almıştır (Kentel, 2018: 724). 1990'lı yıllarda anayasayı tartışmanın motivasyonunu da bu yönelim etrafında düşünmek gerekmektedir. Nihayetinde, İslamcılık söyleminin bu dönemi, ulus ötesi tahayyüllerin ve büyük anlatıların yerini bireysel ve mikro anlatılara bıraktığı ve muhalif söylemlerini hak ve özgürlük etrafında tekrar kurgulayarak mücadele ettiği devletin içerisinde kendisine fırsat alanları yaratmaya çalıştığı bir dönem olarak ön plana çıkmaktadır (Alam, 2009: 368; Çaha, 2018: 476; Maviş, 2017: 287-288; Kentel, 2018: 723-724; Roy, 2018: 927). Bu bağlamda toplumu ve devleti düzenlemeye yönelik talepleri bireyselci, pragmatist ve bağlamsal bir şekle dönüşmüştür (Kardas, 2008: 176).

Anayasayı Yeniden Tahayül Etmek: İslamcı Dergilerde Anayasa Tartışmaları

İslamcılık söylemi neden 1990'lı yıllarda anayasa tartışmalarına dahil olmaktadır sorusu, Türkiye'de İslamcılık söyleminin özgüllüğünü ortaya koymak açısından önemli bir hat oluşturmaya muktedirdir. 1990'lı yılların tamamı, 1982 Anayasası'nın gerek Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde siyasal partiler aracılığıyla gerekse çeşitli toplumsal, siyasal ve sendikal kuruluşlar aracılığıyla tartışıldığı bir dönemin başlangıcı niteliğini taşımaktadır. Bahsedilen dönemde 1982 Anayasası'na yönelik değişiklik görüşmeleri ve gündemleri İslamcılık söyleminin anayasaya olan ilgisini artıran birinci sebep olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca küreselleşme ve postmodernizme olan ilgi de İslamcılığın diğer inanç ve ideolojiler gibi eşit haklara sahip olmasına yönelik bir söylem geliştirmesine olanak vererek (Bilici, 2018: 802) anayasa tartışmalarına katılmalarına katkı sağlamıştır. Bu bağlamda dünyada kimlik siyasetinin yükselmesiyle birlikte kimliklerin var olma, tanınma ve farklılıklarını ortaya koyma gibi istekleri İslamcılık söylemi açısından anayasayı tartışmak için önemli bir motivasyon kaynağı oluşturmaktadır. Dolayısıyla İslamcılık söylemi için anayasayı tartışmanın temel motivasyonu farklılıklarıyla birlikte verili düzen içerisinde var olma çabası olarak değerlendirilebilir. Önceki dönemlerden farklı olarak 1990'lı yıllarda anayasa, Allah'ın kanunlarını hiçe sayan, itaat edilmemesi gereken ve tağuti düzenin bir parçası olarak görülen insan yapımı bir metin vasfından kurtularak hak ve özgürlüklerin kazanılabileceği ve korunabileceği düşüncesinin hakim olduğu bir toplumsal sözleşme biçimi olarak yeniden kurgulanmaktadır.

Bu doğrultuda çalışmada söz edilen anayasa tartışmaları ise 1990'lı yıllarda yayınlanan *Altınoluk*, *Panel*, *Yeni Zemin* ve *Yörünge* dergilerinden hareketle incelenmektedir. Dergilerde anayasa tartışmalarıyla doğrudan bağlantılı olarak dergi yazarları tarafından kaleme alınmış 26 adet yazı bu çalışma kapsamında incelenmiştir. İncelenen yazılardan 1'i 1989, 1'i 1990, 2'si 1991, 3'ü 1992, 13'ü 1993, 1'i 1994, 2'si 1995 ve 1 tanesi ise 1999 yıllarında yayımlanmıştır. Yazıların 1993 yılında yoğunlaşmasının sebeplerinden birincisi; *Yeni Zemin* dergisinin bu yılda anayasa tartışmalarına müstakil bir sayı ile katılması iken ikincisi ise bu tarihin 1995 anayasa değişikliği ve 1994 yerel seçimlerinin arifesi olması nedeniyle. Bahsi geçen dergilerin çalışmanın örnekleme olarak seçilmesinde, dergilerin 1990'lı yıllardaki diğer İslamcı dergilere nazaran anayasa tartışmalarına gösterdikleri yoğun ilgi etkili olmuştur. Aynı zamanda bahsi geçen dergilerin farklı İslami ve siyasi gelenekleri temsil eden bağlantıları da seçilmelerinde önemli bir husus teşkil etmektedir. Dergilerin seçilmelerinin bir diğer sebebi ise dergi sayılarının büyük bir çoğunluğunun ulaşılabilir olmasıdır. Bu dergiler haricindeki bazı İslamcı dergilerde

de anayasa tartışmalarına rastlanılmakla birlikte hem dergilerin bütün sayılarına erişilememesi hem de ilgili yazıların içeriklerinde anayasaya ilgili bağlantıların zayıf olması bahsedilen dergilerin seçilme nedenlerinden birisidir. Aynı zamanda söylem analizi yöntemi ile incelenen bu dergiler anayasa tartışmalarına çeşitli İslamcı entelektüeller dolayısıyla katılmaktadır. Bu doğrultuda anayasaya ilişkin dergilerde oluşan gündem, dergilerde yazılar kaleme almış çeşitli İslamcı entelektüellerin görüşlerini yansıtmaktadır. Fakat dergilerin ilgili yazıları editöryal süreçlerden sonra yayınladıkları ve kendilerine fikri düzeyde yakınlıkları olan entelektüel çevreler ile çalıştıkları da düşünüldüğünde ilgili tartışmaların aynı zamanda dergilerin anayasa hakkındaki genel düşüncelerini de yansıttıkları söylenebilir.

Diğer taraftan dergilerin İslamcılık söyleminin farklı perspektiflerini yansıttıklarını söylemek de mümkündür. Buna göre Nakşibendi tarikatının bir kolu olan Erenköy cemaatine bağlı olduğu bilinen *Altınoluk* dergisi, Ruşen Çakır'a göre (1990: 58-60) İslam'ı toplumsal dönüşümün merkezine yerleştiren radikal bir yapı olarak değil, sadece din olarak ele alıp bireylere odaklanmaktadır. *Panel* (1989-1994) dergisi ise resmi söylemin dışında kalarak, objektif bir şekilde Türkiye'de ve dış dünyada meydana gelen olaylardan insanları haberdar etmek niyeti ile yayın hayatına başlar (Panel, 1989: 2). Derginin sahibi Ömer Vehbi Hatipoğlu, 36. sayısında bu matbuatın haber dergisi olmaktan çıkarak düşünce ve analiz yönü gelişmiş İslami bakış açısını tartışmaya açma niyetinde bir fikir dergisi olacağını belirtmektedir (Hatipoğlu, 1991: 5). *Yeni Zemin* (1993-1994) dergisi ise Nur Cemaati bağlantılı Zehra Vakfı çevresinde etkili bir yayın organıdır (İrat, 2017: 150). Kendisini İslami düşünce bağlamında yeni bir nefes olarak tanımlayan dergi "özgürlükçü, çoğulcu ve hoşgörülü İslami bakış açısını esas alarak" yayın hayatına başladığını bildirmektedir (Yeni Zemin, 1993a: 1). *Yörünge* (1990-2000) dergisi ise kendisini Hakk'ın üstünlüğünü ve düzenini sağlayacak bir araç olarak konumlandırarak, adil düzeni sağlamak adına elinden geleni yapacağını belirtmektedir (Tosun, 1990: 2). Bu bağlamda bahsi geçen dergilerin İslamcı dergi olduklarına şüphe duyulmamakla birlikte, dergiler; farklı cemaat, siyasi organizasyonlar ve tarikat bağlantılarıyla İslamcılığın farklı perspektiflerini yansıtmaktadırlar. İslamcılık söyleminin diğer düşünce hatları ve kavramlar ile kurduğu ilişkilerin görülgü zeminlerini oluşturan dergiler (Koroğlu, 2016: 9), söylemin yapısında meydana gelen değişimlerin gözlemlenebilmesi açısından İslamcılık çalışmaları bağlamında önemli bir yazılı kaynak sunmaktadır (Kentel, 2018: 721). Bu doğrultuda İslamcılık söyleminin anayasaya dair izlenimlerini de barındıran bu dergiler, farklı disiplinleri ve kavramları İslamcılık çalışmaları bağlamında işlevsel birer kategoriye dönüştürmektedir.

“Toplum Bünyesine Uygun Olmayan Anayasa...” Toplumsal Mutabakat (Sözleşme) Üzerine Tartışmalar

Anayasalar bireylerin devlet ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin sınırlarını belirledikleri için bu metinlerin yapım aşamalarında vatandaşların da yer alması bu sürecin sağlıklı ilerlemesi açısından önemlidir. Her vatandaşın bizzat katılımı mümkün olmasa da vatandaşların seçtiği siyasi temsilciler aracılığı ile hazırlanan anayasal metinler, yapım aşamasında devletin zor araçlarından arındırılmış bir ortamda hazırlanmalıdır. Anayasaların yapım sürecine vatandaşların dahil olması toplumsal mutabakatın sağlanması açısından önemli bir husustur. Bu yönüyle sert eleştirilere maruz kalan 1982 Anayasası, çeşitli çevreler tarafından liberal ve demokratik bir yönde geliştirilmek istenmiştir (Özbudun, 2014: 86). Buradan hareketle dergilerde de “toplumsal mutabakat” kavramı etrafında anayasanın yapım usulü tartışılmakta ve “toplumsal mutabakat”ın olması gerektiği gibi uygulandığı bir anayasal metnin bütün toplumsal gruplar açısından olumlu bir gelişme yaratacağı düşünülmektedir.

Bu doğrultuda *Yeni Zemin* dergisindeki yazılarında anayasa meselesi ile yakından ilgili olduğu görülen Mehmet Metiner, anayasa yapım sürecine dair birtakım eleştiriler getirmektedir. Ona göre anayasalar hazırlanırken sadece mecliste temsilcisi bulunan siyasi grupların yapım aşamasına dahil olmaları, demokratik yapıya uygun olmadığı gibi toplumsal sözleşme açısından da elverişli bir yöntem olarak durmamaktadır. Metiner, bütün sivil güç odaklarının anayasa yapım aşamasına dahil olması gerekliliğini vurgularken bu durumun aynı zamanda anayasaları devletin resmi tutumuna göre şekillenen metinler olmaktan kurtaracağını belirtmektedir (Metiner, 1993: 4). Dolayısıyla Metiner için toplumsal mutabakatın sağlandığı bir anayasa, resmi ideolojinin gölgesinin düşmediği bir metni temsil etmektedir. Bu gölgenin düşmemesi için bütün toplumsal grupların bir aradalığının anayasayı dikey bir eksende kesmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Buradan hareketle, bütün toplumsal grupların katılımı ile devlet ideolojisinin baskın olmadığı toplumsal sözleşmeye uygun bir anayasanın oluşacağını düşünmektedir.

Benzer bir şekilde Nazif Şahinoğlu (1993: 17) ise bireylerin ve doğrudan onların temsilcilerinin katkısının az ya da hiç olmadığı anayasaların meşruiyet sorunu olduğunu dile getirmektedir. Özellikle 1982 Anayasası'nın halka zorla kabul ettirildiğine dikkat çeken yazar, bu anayasanın bir hukuk metni olma ciddiyetinden yoksun olduğuna değinerek 1921 Anayasası hariç diğer anayasa metinlerini aynı eksende değerlendirmektedir. Bu bağlamda, anayasaların bireylerin ortak uzlaşısına dayanmadığı gibi başkalarının fikirlerinin sergilendiği metinler olduklarını iddia etmektedir. 1982 Anayasası'nın bir askeri darbe sonrasında yapılmasının bireylerin katılımını kısıtladığını ve siyasi temsilcilerin de anayasa yapım sürecinde metne

dahil olmalarının engellendiğini belirten Şahinoğlu, buradan hareketle anayasa yapıcılarının “Kemalist, ateist, laik ve mürted zevattan” (Şahinoğlu, 1993: 16) olduklarını iddia etmektedir. Dolayısıyla ona göre anayasal sorunların temel kaynağı katılım ve mutabakat temaları etrafında şekillenirken anayasa yapıcıları, dini ve siyasi kimlikleri nedeniyle vatandaşları ve temsilcilerini bu sürecin dışına itmektedirler. Bu doğrultuda 1982 Anayasası'nın yapım aşamasındaki kimseler; Kemalist ve dinsiz gibi yakıştırmalara konu olan bir grup devlet elitini temsil eder. Aynı zamanda yazarın 1921 Anayasası'na yönelik vurgusu, mecliste yer alan İslamcılarının ve diğer grupların karar alma süreçlerindeki varlıklarının mutabakat şartlarını tamamladığı yönündedir.

Panel dergisinde “Ali Babanın Bir Anayasası Var” başlıklı yazısında Şahinoğlu'nun iddiaları ile benzer çerçevede Abdurrahman Dilipak (1991: 20-22) da sadece 1921 Anayasası'nın toplumsal mutabakat çerçevesinde hazırlandığını düşünmektedir. Dolayısıyla 1924, 1961 ve 1982 anayasaları ona göre toplumsal mutabakat bağlamında eksik metinlerdir. Özellikle 1982 Anayasası üzerinde duran Dilipak, bu anayasayı sivil mutabakatın yoksunluğu ve askeri zümrenin baskınlığı açılarından değerlendirerek topluma “deli gömleği giydirmek” olarak nitelendirmektedir. Dilipak'ın anayasal metne getirdiği bu eleştiri, toplumsal mutabakat ve onun öncülü olan anayasanın yapım şekline ilişkindir. Eski milletvekili ve daha sonra Saadet Partisi genel başkanlık görevini sürdürmüş olan Mustafa Kamalak da (1993: 8-9) tartışmayı benzer perspektiften sürdürerek toplumsal mutabakatın kurulabildiği tek anayasal metnin 1921 Anayasası olduğunu iddia etmektedir. Mutabakat çerçevesi dışında bıraktığı 1982 Anayasası, askeri darbe sonrasında bir tepki anayasası olarak hazırlandığı için meşruluk iddiasından yoksundur.

Yörünge dergisi yazarlarından Osman Öztürk (1993: 11) ise anayasayı toplumsal değerlerle uyuşmaması açısından eleştirmektedir. Ona göre anayasanın toplumsal mutabakatı sağlamıyor oluşu, yapım aşamasındayken toplumun kültür ve inanç kaidelerini yansıtmamasından kaynaklanmaktadır. “Şelaleyi aşağıdan yukarıya akıtmak” analojisi ile anayasanın uygunsuz ve zoraki yapısına değinen yazar, yeni bir anayasa veya bir anayasa değişikliğine vurgu yaparak anayasada dikkat edilmesi gereken unsurların “din”, “örf”, “kültür” ve “tarih” gibi kavramlar olduğunu belirtmektedir. Öztürk'e benzer şekilde *Altınoluk* dergisi yazarlarından Ahmet Taşgetiren de Tanzimat'tan bugüne kadar Türk anayasal gelişmelerinin dayatmacı bir karaktere sahip olduğunu belirtmektedir. Taşgetiren (1992: 3-5), anayasa yapım sürecinde anayasa yapıcılarının İslam'ı sınırlı bir alanda tutmak düşüncesi ile bilinçli olarak toplumsal mutabakat ilkesinden kaçındıklarını düşünmektedir. Ona göre toplum bünyesi ile uyuşmayan anayasa, dünyadaki katı ve totaliter yapıların çöküşüne benzer şekilde toplumsal mutabakatı gözetecek bir anayasa ile yer değiştirecektir.

1982 Anayasası'nı totaliter yönetim tarzlarıyla birlikte düşünen yazar, bu yönüyle anayasanın devlet merkezci yapısına vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla ona göre devletin yoğunlaşmış totaliter yapısının çözülmesi, toplumun anayasa sürecine dahil olmasını beraberinde getirecektir. Yazar açısından devlet, olmaması gereken bir yapı değil; varlığı minimize edilmiş liberal bir yapı olarak tahayyül edilmektedir.

Yeni Zemin dergisine göre devletin sürdürdüğü baskıcı politikalar Müslümanların yanında Kürtler ve Alevileri de etkilemektedir. 1982 Anayasası'nın bahsedilen gruplara yaşama fırsatı sunmadığına değinen dergi, anayasanın yapılış şeklinin antidemokratik bir yöne sahip olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda askeri vesayetın gölgesi olmadan gerçekleştirilecek sivil bir anayasal değişikliğin gerekliliğine de vurgu yapılmaktadır (Yeni Zemin, 1993b: 8-13). Müslümanlar, Aleviler ve Kürtleri devlet karşısında çeşitli açılardan baskı gören ortak bir kümeye yerleştiren dergi, toplumsal mutabakatın öznesini sadece Müslümanlık ekseninden değerlendirmeyerek farklı etnik ve dini gelenekleri de mutabakata dahil etmiştir.

Yörünge dergisi yazarlarından Ünal Emiroğlu (1994: 9) ise anayasaların ilk anlamı ile devlet ve birey arasında kurulacak bir ilişki biçimi olduğunu vurgulamaktadır. Bu doğrultuda toplumsal sözleşmenin vatandaşlar tarafından seçilecek siyasal partiler aracılığıyla oluşabileceğini belirten yazar, bu hususun 1982 Anayasası'nda eksik olduğunu ve aynı zamanda demokratik bir kusur olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple anayasa generaller tarafından yapılarak mutabakatın en önemli unsuru olan halkın dışlanmasına sebep olunmuştur.

Türk siyasal hayatının önemli politik figürlerden birisi olan Necmettin Erbakan (1993: 30) da *Yeni Zemin* dergisindeki anayasa tartışmalarına katkıda bulunmuştur. Anayasaların genel mahiyetleri itibarıyla bütün toplumu ilgilendiren konular olduğunu belirten Erbakan, toplumun yegane temsilcileri olan siyasal partilerin ortak olarak hazırladıkları ve uzlaştıkları bir anayasal metnin gerekliliğine değinmektedir. Ona göre sadece iktidar ortakları tarafından hazırlanan bir anayasal metin, bütün toplumsal grupların isteklerini yansıtmayacağı için toplumsal mutabakat açısından sorunlu bir metin olacaktır. Bu bağlamda Erbakan, anayasal metinlerde toplumsal mutabakatın sağlanmasının, siyasal temsilcilerin bütününün uzlaşmasıyla gerçekleşeceğine inanmaktadır. 1982 Anayasası'nın bu doğrultuda değiştirilmesi gerekliliğine dair göndermelerde bulunan Erbakan, bu anayasayı toplumsal mutabakat açısından yeterli bulmamaktadır.

Yeni Zemin dergisinde "Toplum Bünyesine Uygun Olmayan Anayasa Uzun Ömürlü Olamaz" başlıklı yazı kaleme alan Burhan Kuzu, 1982 Anayasası'nı ölçüleri alınmadan hazırlanmış bir kıyafete benzeterek, toplumun bedenine uygun olmayacak bu anayasanın toplumsal mutabakat açısından çeşitli sorunları beraberinde getireceğini

düşünmektedir. Anayasal metinlerin Türkiye’de sürekli olarak askeri müdahaleler etrafında hazırlanmasını eleştirerek bu durumun “empoze” anayasalar yarattığını belirtmektedir. Buna göre geniş bir tartışma ortamında muhalif unsurların tamamının üzerinde uzlaşacağı bir anayasal metin için çabalamak, belirli bir kesimin hegemonya kurmasını engelleyecektir (Kuzu, 1992: 15). Bu doğrultuda Kuzu, anayasaların toplumsal mutabakattan yoksun olmasının sebebini olağanüstü dönemlerde yapılmış olmalarına dayandırmaktadır. Onun bakış açısına göre iyi bir anayasal metin olarak duran sivil anayasa, ancak farklı grupların katılımı sayesinde oluşturulursa toplumsal sorunlar çözülecek ve bir uzlaşma zemini sağlanacaktır.

Sonuç olarak incelenen dergilerin hepsinde yazarlar, anayasada toplumsal mutabakat ilkesini sorunlu bir eksene yerleştirmektedir. Bu eksenin sorunlu olmasının temel nedeni, anayasasının darbe neticesinde, toplumun katılımı olmaksızın ve toplumsal yapı gözetilmeden dayatmacı bir şekilde hazırlanmasıdır. Çalışmaya konu olan dergilerdeki tartışmalar benzer kavramlar etrafında yapılmıştır. Bütün dergilerdeki yazarlar, anayasasının bir toplumsal mutabakat çerçevesinde hazırlanmasına dair görüş ve önerilerini dile getirerek toplumun bütün unsurlarının ancak bu şekilde ortak bir zeminde buluşabileceğini belirtmişlerdir. Ancak bazı yazarlar toplumsal mutabakatın sağlanması için gerekli kurucu rolün siyasi parti temsilcileri, Müslümanlar ve toplumdaki bütün sivil güç odakları tarafından yapılmasının gerekli olduğuna değinmiştir. Bu doğrultuda toplumsal mutabakat açısından bir ortak paydaya varılmış olsa da toplumsal mutabakatın nasıl sağlanacağı ve bu mutabakatın taraflarının kimler olacağı dergi yazarları açısından farklılık göstermekte ve üzerinde uzlaşmamış bir konu olarak durmaktadır. Ayrıca sadece Müslümanları anayasa yapım sürecine dahil ederek sorunu çözmek kendi eleştirilerinin de pragmatist bir tarafı olduğunu gösterir niteliktedir. Olağanüstü hallerin olmadığı herhangi bir koşulda, sivil ve toplumsal mutabakatı önceleyen ve uygulayan bir anayasasının oluşabileceğine dair iyimserliğe rağmen yazarlar, bunun nasıl gerçekleşmesi gerektiğine ve toplumun böyle bir zeminde nasıl uzlaşma sağlayacağına dair teorik ya da pratik bir tartışma yürütmemektedirler. Buna rağmen yine de Medine Vesikası tartışmalarını İslamcılık açısından teorik bir zemin arayışı olarak düşünmek doğru olmakla birlikte incelenen dergiler açısından anayasa tartışmaları hususunda bu tartışmalara yer verilmemiştir. Aynı zamanda bazı yazarlar devletin siyasal ve sosyal hayat üzerindeki etkisinin yoğunluğuna değinerek bu yoğunluğun azalmasıyla birlikte toplumsal mutabakat için gerekli zeminin oluşacağına dair niyet belirterek liberal devletin gerekliliğine vurgu yapmışlardır.

“Amma...”, “Fakat...”, “Lakin...” Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine Tartışmalar

Bireylerin doğrudan kendilerini ve topluluk olarak yaptıkları faaliyetleri ilgilendiren, genel mahiyeti ile de oldukça yaygın bir haklar dizisini içeren “temel hak ve hürriyetler” konusu, anayasal tartışmalar bağlamında oldukça önemli bir yere sahiptir. 1982 Anayasası bu bağlamı ile yıllardır eleştirilerden nasibini almaktadır. Anayasanın devlet merkezli yapısı ile çeşitli hak ve özgürlükleri kısıtladığı ve kullanımını çeşitli şartlara bağladığı şeklinde yapılan eleştirilere İslamcılık söylemi de katılmaktadır. Bu sebeple bu alt başlık altında İslamcılık söylemi etrafında gelişen anayasa tartışmalarının bir diğer aksı olan “temel hak ve hürriyetler” konusu incelenmektedir. İslamcı dergi yazarlarının çeşitli eksenlerde ele aldıkları bu tartışma teması, özellikle devlet merkezli ve birey karşısında devleti koruyan anayasaya yönelik oluşturulan bir dizi eleştiriyi içermektedir.

Bu bağlamda *Yeni Zemin* dergisinde Metiner’in “Toplum Merkezli Özgürlükçü Sivil Bir Anayasa” başlıklı yazısı dikkat çekici bir giriş teşkil etmektedir. Buna göre 1982 Anayasası’nda devlet ve devletin bekasının her şeyin üzerinde bir öneme sahip olması, bireyin hak ve özgürlüklerine yönelik bir kısıtlama getirmektedir. Türk anayasalarının çoğunun darbe neticesinde kışla mantığı ile yapılmasının anayasanın devlet merkezli olmasının sonucu olduğunu belirten yazar, anayasaların bireyleri devletin yoğun istekleri doğrultusunda sınırladığını düşünmektedir. Bu doğrultuda anayasaların “resmi ideoloji”nin sözcülüğünü yaptığını vurgulamaktadır. Buna göre anayasa, belirtilen “resmi ideoloji” ile bağdaşmadığı ölçüde her türlü hürriyetin, hakkın ve düşüncenin yasaklandığı bir eksene oturmaktadır. Dolayısıyla resmi ideolojinin anayasa aracılığıyla devleti ilahlaştırdığını belirten yazar, 1982 Anayasası’nı temel hak ve hürriyetler ekseninde özgürlüklerden yoksun bir anayasa olarak değerlendirmektedir (Metiner, 1993: 4-5). Devlet ve birey ikiliğini merkezine alarak devletin birey üzerindeki etkisinin yoğunluğunu eleştiren yazar, bu durumun temel hak ve hürriyetleri kısıtladığını ve engellediğini düşünmektedir. Yazara göre anayasa, önceden verili olan “resmi ideoloji”nin tekrar kurulduğu ve bu ideolojinin sürekli üretildiği bir mekan olarak düşünülmektedir. Metiner’in belirttiği devlet merkezci anayasa eleştirisi, aynı derginin dokuzuncu sayısında Mustafa Aykaç tarafından tekrar edilmektedir. Bu yazıda Aykaç (1993: 9) devletin anayasadaki güçlü konumunun temel hak ve hürriyetleri engellediğini belirtmektedir. Yazar, dünyanın devlet müdahalesi ve yoğunluğu bağlamında bir paradigma değişimi geçirdiği argümanını öne sürerek devletlerin merkezîyetçi yapılarından vazgeçmekte olduğunu ve bu düşüncelerin yansımalarının Türkiye’de de filizlenmeye başladığını belirtmektedir. Buradan hareketle anayasada devletin vatandaşlarından korunması halinden vazgeçilerek

temel hak ve hürriyetlerin devlete karşı güvence altına alınması gerekliliğine dair vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda liberalleşme ve demokratikleşme dalgalarının etkilerinin Türkiye’de görüldüğünden bahseden yazar, temel hak ve hürriyetler açısından bu yeni siyasal paradigmanın olumlu bir etki yapacağını düşünmektedir. Dolayısıyla 1990’lı yılların İslamcı söylemiyle beraber düşünüldüğünde Aykaç’ın hak ve hürriyet ekseninden hareketle oluşturduğu liberal eğilim, İslamcı söylemin 1990’lı yıllardaki genel söylemiyle de uyumaktadır.

Altınoluk dergisindeki bir başka yazıda da anayasanın temel hak ve hürriyetleri kısıtlayıcı tutumu Aykaç’ın eleştirileri ile benzer perspektiftedir. Yasin Hatiboğlu devletin anayasada gereğinden fazla korunmasının hak ve hürriyetler nazarında bir engel teşkil ettiğini düşünmektedir. Hatiboğlu bu durumu kendi cümleleri ile şu şekilde belirtmektedir;

“1982 anayasası ‘temel insan hakları’ açısından çok iddialı bir metindir(!). Gözlerden özellikle gizlenmek istenen yanı ise; verildiği, korunduğu iddia edilen her ‘temel hak’ın hemen arkasından daha keskin bir ‘amma fakat lakin...’ gibi istisnaların geliyor olmasıdır. Öyle ki istisnalar adeta kaideler haline getirilmiştir” (Hatiboğlu, 1991: 17).

Görüldüğü üzere Hatiboğlu, anayasada temel hak ve hürriyetlerin çeşitli şekillerde vatandaş aleyhinde daraltılmasını eleştirmektedir. Aynı derginin bir başka sayısında da temel hak ve hürriyetler meselesine değinen yazar, bu haklara insan olmamız nedeniyle sahip olduğumuzu belirterek herhangi bir şekilde hakların engellenemeyeceğine vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda ona göre Türkiye’de meydana gelen hak ve hürriyet temelli sıkıntıların özünde önceliklerin belirlenememesi yatmaktadır. “Evet, önce ne gelir? Devlet mi, millet mi, sistem mi, insan mı?” sorusunu yönelten yazar, devleti milletin teşkilatlanmış yapısı olarak gördüğünü belirterek milletin önceliğine vurgu yapar. Bu bağlamda temel hak ve hürriyetlerin karşısına herhangi bir öncül getirilemeyeceğini vurgular (Hatipoğlu, 1989: 9). Anayasanın devlet ve birey karşısındaki tutumuna yönelik benzer eleştiri ise *Panel* dergisinde Hatipoğlu’nun farklı bir yazısında dile getirilmektedir. “Anayasa ve Toplum Adam Etme Tutkusu” başlıklı sunuş yazısında anayasa ve bireyler arasındaki ilişki vurgulanmaktadır. Bu bağlamda ilgili yazıda, anayasanın temel amacının topluma ve bireylere birtakım sınırlar çizmek yerine devlete sınırlar çizmek olduğu belirtilirken Türkiye’de tam tersi bir sürecin işlediğine değinilmektedir. İlgili yazıda, Türkiye’de anayasaların devleti, toplum ve birey karşısında korumak uğruna bir “resmi ideoloji” oluşturarak bu ideolojiyi tekrar ürettiği belirtilmektedir (Hatipoğlu, 1993b: 2). Dolayısıyla devlet ve bireyler arasındaki sınırların devlet lehine olduğu anayasada, temel hak ve hürriyetlerin birey lehine daralacağı çıkarımı yapılmaktadır.

Altınoluk dergisinin mülakat yaptığı Servet Armağan ise anayasanın ilk üç maddesinin temel hak ve hürriyetler açısından sorunlu yapısına değinmektedir. Bu kapsamda Armağan (1992: 17), anayasanın değıştırilemez maddeler içermesini temel hak ve hürriyetler açısından olumsuz bir durum olarak nitelendirir. Ona göre bu maddeler özgür düşüncenin ve fikir hürriyetinin önünde engel olarak durmaktadır. Temel hak ve hürriyetler meselesi ekseninde tartışmaya farklı bir yönden bakan Armağan, değıştırilemez olan maddelerin varlığı ile temel hak ve hürriyetlerin çelişki içerdiğini belirtmekte, dolayısıyla anayasanın değıştırilemez, değştirilmesi teklif edilemez maddelerinin özgürlükler bağlamında kısıtlayıcı olduğunu öne sürmektedir. Bu yönüyle ilgili yazı devletin şekli, niteliği gibi hususların tartışmaya açılabilmesini önermektedir.

Ali Yaşar Sarıbay (1993: 15-16) ise *Yeni Zemin* dergisinde yazdığı “Türkiye’de Anayasa Devletin Hukuku Olarak Algılanmıştır” başlıklı yazısında devletin kutsallaştırılması üzerinde durmaktadır. Sarıbay, anayasaların bir toplum mühendisliği bağlamında hazırlandığını belirterek devletin gereksiz kutsallaştırılması sonucunda temel hak ve hürriyetlerin de buna paralel olarak negatif yönde daraldığını düşünmektedir. Dolayısıyla Sarıbay, bireyin ikinci plana atılarak anayasanın toplumun değer ve yargılarından uzak olarak hazırlanması halini eleştirmektedir. Bu bağlamda elbette anayasaların hazırlanması aşamasında teorik yardımların elzemliğine değinen yazar, bununla birlikte toplumsal anelerin de göz ardı edilmemesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Sarıbay için temel hak ve hürriyetler ne kadar iyi yazılırlarsa yazılınsalar bazı temel mekanizmalar olmadığı müddetçe gerekli seviyeye ulaşamayacaklardır. Yazar, bu mekanizmalara örnek olarak katılımcı demokrasiyi örnek göstermektedir. Benzer şekilde *Panel* dergisinde de anayasada devletin kutsallaştırılması durumunun, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlanmasını beraberinde getireceğine değinilmektedir. Buna göre devleti kutsallaştırmanın sonucu olarak ifade hürriyetlerinin giderek silikleşmesi ve bireylerin herhangi bir konu hakkında fikrini beyan etmesinin imkansızlaşacağı belirtilmektedir (Hatipoğlu, 1993a: 3-5).

Altınoluk dergisi yazarlarından Fahreddin Yıldız (1999: 19) ise “Hak ve Hürriyetlerin Güvencesi” başlıklı yazısında 1982 Anayasası’nda temel hak ve hürriyetlerin geliştirilmesi konusunda bazı önerilerde bulunmaktadır. Buna göre Yıldız, temel hak ve hürriyetlerin sadece pozitivist hukuk ekseninde yapıldığı zaman sorunlu bir yöne sahip olduğunu ve bu sürece aynı zamanda ahlakın da dahil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda pozitif hukuk kurallarının bir tür hegemonya oluşturduğunu ve dışında kalanlara yönelik bir baskı mekanizması şeklinde işlediği yorumunu yapan Yıldız, belirttiği hegemonik yapının kimliklerin kamusal alan içerisinde çeşitliliğini ve görünürlüğünü olumsuz etkilediğine değinmektedir.

Anayasada her kesimin eşit ve aynı haklara sahip olmadığını da eleştiren yazar, bazı kesimlerin (Müslümanlar) anayasada dışlandığını belirtmektedir.

Sonuç olarak İslamcı dergilerde 1982 Anayasası'na temel hak ve hürriyetler perspektifinden yöneltilen eleştirilerin ortak bir noktada toplandığı görülmektedir. Anayasada temel hak ve hürriyetlerin tanımlanmasının hemen arkasından çeşitli sınırlandırmalar getirilmesi, anayasada devletin gereğinden fazla korunmaya çalışılması ve anayasanın devlet merkezliği bu alt başlık altında yer verilen çeşitli yazarlar tarafından sıklıkla vurgulanan eleştiriler arasındadır. İslamcı söylemin farklı yönlerine hitap eden dergilerin hepsinde de temaların, kavramların ve tartışma noktalarının benzerliği, İslamcılık açısından temel hak ve hürriyetlerin genel bir sorun olduğu yönünde bir uzlaşmayı gösterir niteliktedir. İslamcı dergilerde incelenen yazılardan anlaşıldığı üzere temel hak ve hürriyetler konusunda yazarların asıl motivasyon noktaları, bahsedilen kısıtlamalar sebebiyle sıkıntı çeken Müslüman vatandaşlardır. Bu bağlamı ile 1990'lı yılların önemli konularını; örneğin başörtüsü meselesini İslamcı yazarlar dolaylı olarak temel hak ve hürriyetler bağlamında anayasal bir mesele olarak ortaya koymaya çalışmışlardır. Müslümanların yaşadıkları sıkıntıların anayasanın devletçi ve korumacı tavrından dolayı ortaya çıktığı ise genel bir vurgudur. Aynı zamanda anayasanın devlet merkezli yanının “resmi ideoloji” olarak belirttikleri ve yazılardan anlaşıldığı üzere tek parti dönemine ve Kemalizm'e gönderme yapan bir ideoloji biçimini de perçinlemesi nedeniyle bu ideolojinin Müslümanları ve çeşitli kimlikleri dışladığı düşünülmektedir. Daha demokratik bir anayasal düzenleme veya mevcut anayasada gerçekleştirilecek bir değişiklik ile bu sıkıntıların giderileceğine yönelik bir fikir birliği de oluşmuş görünmektedir. Yazarların özellikle temel hak ve hürriyetlerin kısıtlayıcı yönünü Müslümanlara yönelik oluşturulan baskı etrafında açıklamaları, anayasanın bir tür siyasal imkan haline geldiğini göstermektedir. Buna göre çalışmanın ilk sayfalarında yapılan tartışmadan hareketle İslamcı söylemin dini özel alanlarının yanında kamusal alanda da rahat bir şekilde yaşamak ve kendi kimlikleri ile var olabilmek adına devletle olumsal ilişki zeminlerini, anayasal zeminde hak arayışı çerçevesinde dönüştürdüğü görülmektedir.

Anayasal Bir İlke Olarak Laiklik ve Dinin Denetimi Sorunu

İslamcı dergilerdeki anayasa tartışmalarının bir diğer teması ise laiklik ve dinin denetimi sorunudur. Buna göre “laiklik”, incelenen dergilerde resmi ideolojinin anayasa aracılığıyla yeniden üretildiği bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de diğer anayasal sistemlerde olduğu haliyle uygulanmadığından yakınılan laiklik ilkesinin bu ideolojiyi perçinlediği belirtilerek özüne uygun halde uygulandığı zaman toplumun bütün kesimleri açısından yaratacağı olumlu imkanlar değerlendirilmektedir. Aynı

zamanda laiklik çevresinde yapılan tartışmaların birçoğu devletin dini denetim meselesine de değinmektedir. Bir anayasal kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nı (DİB) sorunsallaştıran bu yaklaşıma göre devlet, dini anayasal olarak denetimi altına almıştır.

Bu bağlamda *Panel* dergisindeki yazısında laiklik uygulamalarının keyfi ve jakoben bir karaktere sahip olduğunu belirten Dilipak (1993a: 12), laiklik adı altında dinin sıradanlaştırıldığını vurgulamaktadır. Aynı yıllarda *Yeni Zemin* dergisindeki bir başka yazısında ise laiklik ilkesinin olağanüstü şartlarda anayasal bir ilke haline gelmesinin Kemalist bir aristokrasinin varlığını perçinlediğini belirtmektedir. Buna göre Türkiye'de laiklik uygulamalarının "bizantinist" bir karaktere sahip olduğuna değinerek bu durumun üstesinden Medine Vesikası gibi alternatif bir yöntem ile gelinebileceğini düşünmektedir (Dilipak, 1993b: 17-18).

Diğer taraftan *Yörünge* dergisi yazarlarından Resul Tosun da (1995: 1) laikliğin bir yorumlama farklılığı nedeniyle olumsuz bir hal aldığına işaret etmektedir. Ona göre laiklik ilkesinin tam olarak neyi imlediği ya da ne anlama geldiği netleştirilirse toplumsal olarak ortaya çıkan çeşitli mağduriyetler ortadan kalkacaktır. Aynı zamanda Tosun, şahsi olarak laiklik ilkesinin kaldırılması taraftarı olduğu notunu da ilgili tartışmaya şerh düşmektedir. Benzer şekilde Kamalak da (1993: 11-12) laiklik ilkesinin bir tanımlama krizi içerisinde oluşuna değinmektedir. Ona göre anayasada laiklik ilkesinin tam ve doğru olarak tanımlanmayışı, Müslümanlar üzerinde bir hegemonya oluşturmaktadır. *Yörünge* dergisi yazarlarından Süleyman Arif Emre de laiklik kavramının anayasada ilim ve çağ dışı bir şekilde cereyan ettiğini belirtmektedir. Emre, laiklik kavramını Batı'nın olumsuz bir tesiri olarak görmektedir (Emre, 1995: 15). Bu çerçevede yazarlar laiklik ilkesini bir tanımlanma sorunu etrafında düşünmeyi önermektedirler. Emre de bu tanımlama sorununda mutabık kalmakla birlikte laikliği Batı'nın zorla dayattığı bir tarihsel olgu olarak düşünmektedir.

Yeni Zemin dergisi yazarlarından Davut Dursun (1993: 11-16) ise laiklik ilkesine eleştirel bir yaklaşım göstererek ilkenin devletin dine egemen olma arzusuna katkı yaptığını belirtmektedir. 1980 sonrası dönemde din derslerinin anayasal statüsünün kontrollü bir din oluşturmak amacı taşıdığını belirten yazar, resmi din oluşturma politikalarının dinin siyasal imkanlarını kısıtladığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde laiklik ilkesini dini devlet denetimine alma girişimleri olarak yorumlayan bir diğer yazar ise Rasim Özdenören'dir (1993: 14). Ona göre devletin laikliği ve aynı zamanda dini denetim altında tutan yapısı bir çelişki oluşturmaktadır. Bu çelişkinin Cumhuriyet'in kurucularının İslam'ı dışlama niyetlerinden kaynaklandığını belirten yazar, bu halin devletin dini denetimi gibi bir tuhaflik ortaya çıkardığını belirtmektedir. Laiklik ve devletin dini denetimi hususuna yönelik benzer bir tartışma da Bulaç (1993: 21)

tarafından yapılmaktadır. Yazar, eğer devletin laik bir statüsü varsa din işlerinin tarikatlara ya da sivil topluma bırakılması gerektiğini belirtir. Bu durumda Bulaç, laiklik ilkesi ile devletin dini denetim altında bulundurmasının olumsuz zeminine işaret etmektedir.

Sonuç olarak bahsi geçen dergilerde anayasa tartışmalarının bir diğer boyutu da laiklik ilkesi etrafında kristalleşmektedir. Genel çerçevede laiklik ilkesinin tanımlanamamasının Müslümanlar üzerinde bir baskı mekanizması kurduğunu belirten yazarlar, bu ilke ile devletin dini denetleme çabaları arasında bir çelişki görmektedirler. Bu tartışmalar bağlamındaki bir diğer husus ise dergi yazarlarının laiklik ilkesi bağlamında ortak bir paydada buluşmalarına rağmen niyetlerinin farklılığıdır. Buna göre *Yörünge* dergisi yazarlarından Resul Tosun laikliği her ne kadar tanımlama krizi olarak betimlese de bu ilkenin kaldırılmasından yanadır. Diğer dergi yazarları ise laiklik ilkesine bir tanımlama getirerek çözüm bulunacağına yönelik iyimserlik göstermektedirler.

Sonuç

İslamcılık söyleminin kavramsal, teorik ve tarihsel izleğinden hareketle oluşturulan bu çalışmada, 1990'lı yıllarda İslamcı dergilerde yürütülen anayasa tartışmalarının İslamcılık söyleminin kendi sınırlılıklarını aşmak için alternatif bir söylem kanalı oluşturduğunu öne sürüyorum. Bu alternatifin de bir siyasal imkan arayışı çerçevesinde anayasayı tartışarak oluşturulmaya çalışıldığını belirtiyorum. Bu iddiamı temellendirebilmek adına çeşitli dergilerde incelediğim anayasa tartışmalarının geniş bir portresini çalışmanın son bölümünde sundum. Bu bağlamda incelediğim dergilerde çeşitli yazarlar tarafından yürütülen tartışmaların birçoğunun benzer temalar etrafında şekillendiğini ve üç ana başlık altında toplanabileceği sonucuna ulaştım. Bunlardan birincisi anayasada “temel hak ve hürriyetler” meselesidir. Bu tartışma aksındaki genel kabul, devletin muktedirliği ve vatandaş karşısında devletin kutsallığı iddiaları çerçevesinde şekillenmektedir. Bu bağlamda devletin anayasa aracılığıyla kutsallaştırılarak vatandaşın geri plana atıldığı ve anayasada temel hak ve hürriyetlerde yapılan çeşitli sınırlamalar ile devlet karşısında bireylerin ve Müslümanların zor durumda bırakıldıklarına yönelik söylemler dört derginin de ortak gündemini oluşturmaktadır. Bu tartışmalar etrafında devlet, Kemalizm bağlamında pejoratif bir eksene yerleştirilmektedir. Diğer bir tartışma aksı ise “toplumsal mutabakat-sözleşme” üzerinedir. Yazarlara göre 1982 Anayasası yapılırken katılımcılık ve demokratik süreçler gözetimeştir. Bunun sonucunda bireylerin ve toplumun isteklerinin dışında bir anayasa oluşturulmuştur. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nda toplumsal mutabakat ilkesinin olmadığı ileri sürülmektedir. Onlara

göre bu eksikliği gidermek adına tıpkı 1921 Anayasası'nda olduğu gibi toplumun bütün kesimlerinin bir aradığı ile mümkün olacak yeni bir anayasa metni hazırlanmalıdır. Mutabakatın eksikliğinin en temel gösterenlerinden birisi de anayasanın askeri darbe neticesinde yapılmış olmasıdır. Bu durum yazarlara göre anayasa yapım sürecinden vatandaşların ve onların temsilcilerinin dışlanmasına neden olmasıyla birlikte "resmi ideoloji"nin tekrar üretilmesine ve genel kural olarak dayatılmasına imkan tanımıştır. Üçüncü tartışma aksı ise "laiklik ve devletin dini denetimi" üzerinedir. Bu doğrultuda dergilerde laikliğin bir tanımlama krizi içerisinde olduğuna yönelik ortak bir fikir mevcuttur. Aynı zamanda laiklik ilkesi ile devletin, dini çeşitli araçlar ile denetlemesinin çelişkili bir hal yarattığına değinilmektedir. Bu bağlamda kimi yazarlar laiklik ilkesinin anayasadan kaldırılması gerektiğini vurgularken kimileri de ilkenin gerektiği gibi tanımlanmasını istemektedir.

Sonuç olarak siyasal bir imkan yaratma girişimi olarak okunmasını önerdiğim anayasa tartışmaları, İslamcılık söyleminin Türkiye'deki genel portresinin 1990'lı yıllara yansıyan bir gölgesidir. Dünya düzenini değiştirmek, İslam devleti kurmak, Kur'an ve sünnet merkezli bir anayasa oluşturmak ve tağuti düzene meydan okumak gibi makro tahayyüllerinden ziyade İslamcılık söylemi, 1990'lı yıllarda temel hak ve özgürlüklerini iyileştirerek siyasal ve toplumsal hayata katılmayı, burada var olmayı ve diğer ideolojiler gibi kendilerince özgür bir şekilde yaşamayı talep etmektedir. Ancak kendisine yönelik oluşturduğu bu taleplerin yanında *Yeni Zemin* dergisi dışındaki diğer dergiler anayasal süreçlerden dışlanan farklı toplumsal kesimlere odaklanmamaktadır. Görüldüğü kadarıyla İslamcılık söylemi açısından toplumsal mutabakatın sorunlu olmasının temel nedeni İslamcıların 1921 Anayasası sonrasında siyasal süreçlerden dışlanmalarıdır. Dolayısıyla İslamcılık söylemi, anayasaya ve devlete yönelttiği eleştirilerde fail olarak sadece kendilerini konumlandırarak farklı toplumsal grupları tartışmaya dahil etmemektedir. Bu sebeple de söylemin eleştirileri pragmatist bir eksene yerleşmektedir. Nihayetinde İslamcılık söylemi açısından anayasayı tartışmak, anayasal bir çerçevede kendi siyasallığını kurma girişimleri olarak değerlendirilmelidir.

Discussing the Constitution as a Political Device: The Discourse of Islamism in the 1990s

İsmail Büyükkaradoğan

The debates surrounding the question “What is Islamism?” situates Islam at the center of social and political order by characterizing it as a form of activism that seeks to influence across various societal domains (Aktay, 2018: 18; Bayat, 2016: 23; Kara, 2014: 17; Sayyid, 1997: 17). The question “what is Islamism” is also linked to the debates on the Constitution in Islamic magazines. This study focuses on the constitutional debates conducted by Islamist discourse in Türkiye in the 1990s through various magazines. To this end, I analyze the content of magazines such as *Altınoluk*, *Panel*, *Yeni Zemin*, and *Yörünge*, which are important among Islamists in the 90s, to build a bridge between the discourse of Islamism and the constitution. In this context, I problematize how discussing the constitution creates a political device by focusing on different periods of Islamist discourse in Türkiye. According to the existing literature, Islamist discourse includes diverse periodizations spanning from the Ottoman era to the entire Republican period. These historical periodizations allow for revealing ruptures and continuities within the discourse. It also provides useful categories to elucidate the relationship between Islamist discourse and politics. With the proclamation of the Republic, the discourse of Islamism lost its political and social importance and was gradually erased from the public sphere (Alam, 2009: 360; Jenkins, 2021: 157-158). In the early period of the Republic, Islam

@ Res. Asst., Recep Tayyip Erdoğan University, ismail.buyukkaradogan@erdogan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-9820-1366>

DOI: 10.12658/M0746
insan & toplum, 2024; 14(4): 51-79.
insanvetoplum.org

Received: 25.03.2024
Revised: 22.04.2024
Accepted: 01.07.2024
Online First: 21.07.2024

and the state were intertwined, and the state held supremacy in this relationship (Cizre, 1996: 234). Nevertheless, the political landscape of the 1950s shifted against the Kemalist elites, creating an opening for Islamist groups. One reason for this revival was the revival of Islam due to the electoral potential of rural population and the idea that this potential could be consolidated around a political discourse produced in the context of Islam (Cizre, 1996: 238). Another reason was the rise of Islamism as a component of populist politics against the threat of communism (Meşe, 2017: 235). The period from the 1960s to the 1980s represents a time when the discourse had radical and intellectual emphases (Kara, 2013: 31). During this period, Turkish Islamism, influenced by international Islamist discourses through translation activities, transformed its social and political rhetoric into an Islamic tone (Köroğlu, 2020: 6). Concepts such as “Islamic state,” “Sharia,” “Taghut (non-religion) order,” and “Islamic constitution” emerged in the constitutional debates in Islamist magazines of the period (Selami, 1978: 3; Selami, 1977: 5; Şura, 1978: 8; Aktaş, 1979: 5). By the 1990s, the political discourse of Islamism had changed in different ways. This difference arises from the emergence of a new formation outside traditional fundamentalist Islamic approaches, marking Islamism’s shift from radical modes of thinking to a policy based on adaption and integration (Dağı, 2004: 136). Influenced by the postmodern paradigm and globalization, the discourse of Islamism produced new rhetoric that prioritized the individual and freedom, moving away from discourses that include ideological interventions such as “Islamic state” and “Taghut order” (Beşer, 2019: 244). This new type of Islamist discourse, which sees the transition to a liberal environment as achievable through non-opposition, provides a panoramic view of 1990s Islamism. Accordingly, realizing that it was not possible to dominate, the Islamist discourse shifted from “dominating the state” to “creating a living space independent from the state” (Maviş, 2017: 287-288). In this context, while demands for an Islamic state were echoed in the discourse of Islamism in the 1980s, the 1990s witnessed the abandonment of this idea, and various searches and debates began to emerge on the agenda of the discourse (Kentel, 2018: 724). The motivation for discussing the constitution in the 1990s should be evaluated within this orientation.

Methodology

The question of why the discourse of Islamism was included in constitutional debates in the 1990s offers a significant path for revealing the uniqueness of the discourse of Islamism in Türkiye. The entire 1990s marked the beginning of a period in which the 1982 Constitution was debated both in the Turkish Grand National Assembly through political parties and various social, political, and union organizations. The debates and

agendas regarding the amendments to the 1982 Constitution during this period stand out as the primary reason for the increased interest in the discourse of Islamism on the constitution. In addition, the interest in globalization and postmodernism enabled Islamism to develop a discourse advocating equal rights, like other ideologies (Bilici, 2018: 802), and contributed to their participation in constitutional debates. In this context, alongside the rise of identity politics worldwide, the desires for existence, recognition, and the expression of differences become significant motivation for the discourse of Islamism to discuss the constitution. Therefore, the fundamental motivation for the discourse of Islamism to discuss the constitution can be evaluated as the effort to exist with its differences within the given state order. Hence, unlike previous periods, the discourse of Islamism in the 1990s redefined the constitution not as a human-made text that disregards the laws of God and should not be obeyed, but as a social contract through which rights and freedoms can be acquired and protected. Thus, to link the bridge between Islamism and the constitution, 26 articles directly related to constitutional debates written by authors in the aforementioned magazines were examined within the scope of this study. Among the examined articles, 1 was published in 1989, 1 in 1990, 2 in 1991, 3 in 1992, 13 in 1993, 1 in 1994, 2 in 1995, and 1 in 1999. The concentration of articles in 1993 is thought to be due to the fact that *Yeni Zemin* magazine participated in the constitutional debates with a special issue in that year and this date was on the eve of the 1995 constitutional amendment and the 1994 local elections. The selection of the mentioned magazines as the sample of the study was influenced by their intense interest in constitutional debates compared to other Islamist magazines in the 1990s. Additionally, the fact that these magazines represent different Islamic and political traditions was also a significant factor in the selection of these magazines. Another reason for selecting them was that most of them were accessible. Although constitutional debates were also observed in some other Islamist magazines, the inability to access all their issues and the weak connections of the related articles with the constitution was effective in the selection of these magazines. Furthermore, these magazines were analyzed through discourse analysis and indirectly participated in constitutional debates through various Islamist intellectuals. In this context, the agenda set in the magazines regarding the constitution reflects the views of various Islamist intellectuals who wrote articles in these magazines. However, considering that the relevant articles were published through editorial processes and that the magazines worked with intellectual circles ideologically close to them, it can be said that the discussions also reflect the magazines' general thoughts about the constitution.

Constitutional Debates in Islamist Magazines

When examining the constitutional debates in the aforementioned magazines, it is observed that these debates can be classified under three main headings. The first one is the “fundamental rights and freedoms” issue in the 1982 Constitution. The consensus around this debate is shaped within the framework of the state’s omnipotence and the sanctity of the state against the citizen. The common agenda of all four magazines is the discourses that the state is sanctified through the constitution while the citizen is marginalized, and that the constitution’s restrictions on fundamental rights and freedoms pose challenges to Muslims in their relationship with the state. In these discussions, the state is positioned negatively in the context of Kemalism. The second discussion axis is the “social contract”. According to the authors of the magazines, participation and democratic processes were not considered when making the 1982 Constitution. Consequently, the constitution was drafted without taking into account the preferences of individuals and society. Therefore, magazines argued that the 1982 Constitution lacked the principle of social consensus. To overcome this deficiency, a new constitution should be prepared to cover all segments of society, as was done with the 1921 Constitution. One of the most fundamental indicators of the lack of consensus is that the 1982 Constitution was made as a result of a military coup. According to the magazine authors, this situation led to the exclusion of citizens and their representatives from the constitution-making process. It allowed the “official ideology” to be reproduced and imposed as a general rule. The third discussion axis is the “secularism and state control of religion”. In this context, the magazines agreed that secularism is in a definitional crisis. It is also mentioned that the principle of secularism created a contradictory situation with the state controlling religion through various means. While some authors emphasized that secularism should be removed from the constitution, others called for a proper definition of the principle.

Conclusion

In conclusion, the constitutional debates, which I propose to evaluate as a search for political device, reflect a shadow of the general portrait of the discourse of Islamism in Türkiye in the 1990s. Before the 1990s, the discourse of Islamism, which encompassed radical concepts such as questioning the Taghuti system, changing the global order, establishing an Islamic state and adhering to an Islamic constitution, abandoned these large-scale ideas in favor of the pursuit of individual freedoms and fundamental rights. Thus, one of these searches emerged as a constitutional debate in the 1990s. Influenced by postmodernist paradigms, globalization, and liberalization,

the Islamist discourse in this period emphasized adaption and integration. During the constitutional debates in the 1990s, concepts such as social contract, participation, fundamental rights and freedoms, the meaning of secularism, and official ideology came to the fore. In this context, the dream of a constitution in which the state is not seen as sacred and the individual is not disregarded in the face of the state became a common discourse and aspiration of Islamism in this period. In conclusion, examining the historical development of discussions around Islamism reveals that the focus on the constitution was a quest for a political device in the 1990s.

Kaynakça

- Aktaş, H. (1979, Ekim). Devlet nedir, ne değildir. *Hicret*, 3, 5.
- Aktay, Y. (2018). Sunuş: Türkiye’de İslamcılığın siyasal marjları. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C. 6, ss.13-25). İletişim Yayınları.
- Al-Abdin, A. Z. (1989). The political thought of Hasan Al Bannâ. *Islamic Studies*, 28(3), 219-234. <http://www.jstor.org/stable/20839955>
- Alam, A. (2009). Islam and post-modernism: Locating the rise of Islam in Turkey. *Journal Of Islamic Studies*, 20(3), 352-375.
- Armağan, S. (1992, Ocak). Anayasa yapanlar Türk İslam kültürünü tanımıyor. *Altınoluk*, 71, 17.
- Aykaç, M. (1993, Eylül). Müdahaleci devlet ve özelleştirme. *Yeni Zemin*, 9, 68-70.
- Aytürk, İ. & Esen, B. (2023). *Post post kemalizm Türkiye çalışmalarında yeni arayışlar*. İletişim Yayınları.
- Bayat, A. (2016). *Post-İslamcılık İslam’ın değişen yüzü*. Litera Yayıncılık.
- Beşer, A. H. (2019). Yeni olan ne? Yüzyılın dönüşümünde “yeni İslamcılık” tartışmaları. *Bir başka hayata karşı* (C.2, ss.241-264). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Bilici, M. (2018). Küreselleşme ve postmodernizmin İslamcılık üzerindeki etkileri. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C.6, ss. 799-803). İletişim Yayınları.
- Bulaç, A. (1993, Aralık). Devlet içtihadı merkezileştirmek istiyor. *Yeni Zemin*, 12, 21.
- Bulut, Y. (2018). İslamcılık, tercüme faaliyetleri ve yerlilik. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C.6, ss. 903-926). İletişim Yayınları.
- Cizre, Ü. (1996). Parameters and strategies of Islam-state interaction in republican Turkey. *International Journal of Middle East Studies*, 28(2), 231-251. <http://www.jstor.org/stable/176426>
- Çağan, K. (2008). *Münevverden entelektüele modernleşme, İslamcılık ve yerlilik*. Tezkire Yayıncılık.
- Çaha, Ö. (2018). Ana temalarıyla 1980 sonrası İslami uyanış. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C.6, ss. 476-492). İletişim Yayınları.
- Çakır, R. (1990). *Ayet ve slogan Türkiye’de İslami oluşumlar*. Metis Yayınları.
- Çınar, M. (2022) Islamist activism in Turkey. Güneş Murat Tezcür (Ed.), *The oxford handbook of Turkish politics* (pp. 407-429). Oxford Üniversty Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190064891.013.21>
- Dağı, İ. (2004). Rethinking human rights, democracy, and the west: Post-Islamist intellectuals in Turkey. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 13(2), 135-151.
- Daver, B. (1988). Secularism in Turkey. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 43(1), 29-52. doi:10.1501/sbfter_0000001495

- Dilipak, A. (1991, Nisan). Ali babanın bir anayasası var. *Panel*, 28, 20-22.
- Dilipak, A. (1993a, Mart 15). Kanun-i esasi teşkilat-ı esasi ya da anayasa meselesi. *Panel*, 48, 8-12.
- Dilipak, A. (1993b, Nisan). Türkiye’de laiklik hiçbir zaman olmadı. *Yeni Zemin*, 4, 24-27.
- Dursun, D. (1993, Şubat). Din-devlet ilişkilerinin 70 yıllık macerası. *Yeni Zemin*, 2, 9-16.
- Eligür, B. (2010). *The mobilization of political Islam in Turkey*. Cambridge University Press.
- Emiroğlu, Ü. (1994, Ağustos 14). 1982 anayasası, açılış biçimi bakımından antidemokratik bir anayasa. *Yörünge*, 189, 9.
- Emre, S. A. (1995, Temmuz). Anayasa dayatmacılığı ve milletin arzusu. *Yörünge*, 233, 15.
- Erbakan, N. (1993, Nisan). Anayasa birey ve toplum içindir. *Yeni Zemin*, 4, 30-32.
- Güngör, E. (2009). İslamın bugünkü meseleleri. Ötüken Neşriyat.
- Haddad, Y. Y. (1983). The Qur’anic justification for an Islamic revolution: the view of Sayyid Qutb. *Middle East Journal*, 37(1), 14-29. <http://www.jstor.org/stable/4326521>
- Hatiboğlu, Y. (1991, Nisan). Anayasa yapılmalı mı yoksa düzeltilmeli mi?. *Panel*, 28, 16-18.
- Hatipoğlu, Ö. V. (1989, Ocak). Önce insan hakları. *Panel*, 1, 9.
- Hatipoğlu, Ö. V. (1991, Aralık). Panel siyasi ve fikri analiz dergisi oluyor. *Panel*, 36, 4-5.
- Hatipoğlu, Ö. V. (1993a, Mart 15). Kutsal devletin mukaddes anayasası. *Panel*, 48, 3-5.
- Hatipoğlu, Ö. V. (1993b, Mart 15). Anayasa ve toplumu adam etme tutkusu. *Panel*, 48: 2.
- İrat, A. M. (2017). Kimlik zemini olarak dergiler, anmalar ve bildiriler: Tevhid dergisi örneği. *Mülkiye Dergisi*, 41(3), 147-166.
- Jenkins, G. (2021). Islamism in Turkey, Shahram Akbarzadeh (Ed.), *Routledge handbook of political Islam* (pp. 155-169). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9780429425165>
- Kamalak, M. (1993, Nisan). Anayasa asker sivil bürokratların değil milletin olmalı. *Yeni Zemin*, 4, 8-14.
- Kara, İ. (2013). Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi üzerine birkaç not. İ. Kara ve A. Öz (Ed.), *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi ve hareketi sempozyum tebliğleri* (ss. 15-43). Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kara, İ. (2014). *Türkiye’de İslamcılık düşüncesi 1: Metinler kişiler*. Dergâh Yayınları.
- Karadavi, Y. (2013). *İslam’da devlet mefhumu*. Nida Yayıncılık.
- Kardas, Ş. (2008). Turkey under the justice and development party: Between transformation of “Islamism” and democratic consolidation?. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*, 18(2), 175-187. <http://dx.doi.org/10.1080/10669920802172361>
- Kaya, A. (2018). Gannuşi’nin “siyaset-siz” siyaset felsefesinin kritiği. *İnsan & Toplum*, (8)1, 115-142.
- Kaya, A. & Mercan, H. M. (2016). Rethinking Islamism through political. Hüseyin Mercan (Ed.), *Transformation of the Muslim world in the 21st century* (pp. 1-13). Cambridge Scholars Publishing.
- Kentel, F. (2018). 1990’lı yılların İslami düşünce dergileri ve yeni Müslüman entelektüeller. T. Bora, M. Gültekinil (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C.6, ss. 721-735). İletişim Yayınları.
- Khatib, S. (2002). “Hakimiyah” and “jahiliyyah” in the thought of Sayyid Qutb. *Middle Eastern Studies*, 38(3), 145-170. <http://www.jstor.org/stable/4284246>
- Koroğlu, A. (2016). Türkiye’de İslamcılık düşüncesinin seyrini dergiler üzerinden okumak. V. Işık, A. Koroğlu ve Y. E. Sezgin (Ed.), *1960-1980 arası İslamcı dergiler toparlanma ve çeşitlenme* (ss. 5-41). Nobel Yayınevi.
- Koroğlu, A. (2020). Türkiye’de İslamcı söylemin oluşumunda tercümelemlerin etkisi (1960-1980). (Yayın No. 626454) [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Kuzu, B. (1992, Ocak). Toplum bünyesine uymayan anayasa uzun ömürlü olamaz. *Altınoluk*, 71, 15-16.
- Maududi, S. A. (1960). *The Islamic law and constitution*. Khurshid Ahmad (Ed.), İslamic Publications.
- Maviş, N. (2017). Türkiye'de İslamcılığın değişen siyasal dili: 1990'lı yıllarda İslamcı dergiler. (Yayın No. 469271) [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Meşe, E. (2017). *Komünizmle mücadele dernekleri: Türk sağında antikomünizmin inşası*. İletişim Yayınları.
- Metiner, M. (1993, Nisan). Toplum merkezli, özgürlükçü sivil bir anayasa. *Yeni Zemin*, 4, 4-5.
- Moussalli, A. S. (1993). Hasan al-Banna's Islamist discourse on constitutional rule and Islamic State. *Journal Of Islamic Studies*, 4(2), 161-174.
- Özbudun, E. (2014). *Türkiye'de demokratikleşme süreci anayasa yapımı ve anayasa yargısı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özdenören, R. (1993, Şubat). Türkiye'de laikliği besleyecek kültür yok. *Yeni Zemin*, 2, 14-15.
- Öztürk, O. (1993, Mart 21). Anayasa üzerine. *Yörünge*, 119, 11.
- Panel. (1989, Ocak). Başlarken. *Panel*, 1, 2.
- Rabasa, A. & Larrabee, S. F. (2008). *Rise of political Islam in Turkey*. Rand Corporation.
- Roy, O. (2018). İslamcı hareketlerin sıradanlaşması. T. Bora, M. Gültekinçil (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce-6: İslamcılık* (C. 6, ss. 927-935). İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1993, Nisan). Türkiye'de anayasa devletin hukuku olarak algılanmıştır. *Yeni Zemin*, 4, 15-17.
- Sayyid, S. B. (1997). *A fundamental fear: Eurocentrism and the emergence of Islamism*. Zed Books.
- Selami, A. (1977, Temmuz). Şeriat Allah'ın kanunudur, İslamdır. *Sebil*, 82 (2), 5.
- Selami, A. (1978, Eylül). Hiçbir münafık düzen şeriatımızın sırtından geçinemez. *Şura*, 34, 3.
- Sönmez. (1967, Kasım). Mutlaka İslam hakim olmalıdır. *Sönmez*, 36(3), 9-10.
- Subaşı, N. (2016). 1960 öncesi İslami neşriyat: Sin(diril)me, tahayyül ve tefekkür. V. Işık, A. Koroğlu ve Y. E. Sezgin (Ed.), *1960-1980 arası İslamcı dergiler toparlanma ve çeşitlenme* (ss. 43-69). Nobel Yayınevi.
- Sunar, L. (2019). İslamcılığı konumlandırmak: Genel bir giriş denemesi. L. Sunar (Ed.), *Bir başka hayata karşı 1980 sonrası İslamcı dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler* (ss. 1-14). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Şahinoğlu, N. (1993, Nisan). Anayasa, milletin inançlarına uygun hazırlanmalı. *Yeni Zemin*, 4, 16-17.
- Şura. (1978, Mart). Şeriat yolundan ayrılma şeriat yolundan dışarı ayak basarsan sapkınlığa ıstıraba düşersin. *Şura*, 9, 8-10.
- Taşgetiren, A. (1992, Ocak). Anayasa sancısı. *Altınoluk*, 71, 3-5.
- Tevhid. (1979, Temmuz). İran anayasası: Dikkat çeken maddeleri sunuyoruz. *Tevhid*, 31, 10-11.
- Tosun, R. (1990, Kasım 11). Neden olmasın. *Yörünge*, 1, 2.
- Tosun, R. (1995, Haziran 18). Laiklik anayasada yer almamalı!. *Yörünge*, 231, 1.
- Yeni Zemin. (1993a, Ocak). Yeni zemin niçin çıkıyor?. *Yeni Zemin*, 1, 1.
- Yeni Zemin. (1993b, Ocak). Türkiye'nin 70 yıllık politikası: Değişmeden ilerlemek. *Yeni Zemin*, 1, 7-20.
- Yeniden Milli Mücadele. (1971, Mayıs). Anayasa değişikliğinde istişari mütalaa yalnız millete aittir. *Yeniden Milli Mücadele*, 68 (2), 7.
- Yıldız, F. (1999, Temmuz). Hak ve hürriyetlerin güvencesi. *Altınoluk*, 161, 18-19.

İsim, Büro, Reklam: Avukatlıkta Simgesel Sermaye Biçimleri

Elyesa Koytak

Öz: Hukukun formel yanıyla yaşanan toplumsal gerçeklik arasındaki ilişkiye dair özgün bir olgu avukatlık mesleğidir. Mevzuata ve meslek kurallarına göre bir yandan bu mesleğin güven, saygınlık ve itibar uyarınca yapılması gerekir, diğer yandan iş elde etmek için hangi eylemlerin makbul ve meşru olduğu tanımlanmamıştır. Oysa avukatların yeni iş alma ve mesleki yetkinliklerine yönelik rağbet ve itimat kazanma yolları toplumsal etkiler altında gerçekleşir. Bu makalenin amacı, avukatların dünyasında tanınırlık ve güvenilirlik inşa ve icra etme biçimlerinin nasıl oluştuğunu, Bourdieu'nün simgesel sermaye kavramı ışığında keşfetmektir. Meslek dünyasında geçerli simgesel sermaye biçimlerinin neler olduğunu avukatların anlam ve deneyim dünyaları üzerinden keşfetmek adına, farklı kıdemlerde ve çalışma şartlarında 14 avukatla derinlemesine mülakat yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda avukatlık mesleğinde simgesel sermayenin birbiriyle alakalı dört boyutu olduğu tespit edilmiştir. İsim ve çevre yapmak, güven ve yetkinlik kurmak, büronun kurumsallaşmış simgesel sermayesi ve reklam bu dört boyutu oluşturur. İlk üç boyutun ortak noktası avukatlıkta mesleki rağbet ve itimat inşa etmenin sürekli performans gerektirdiği ve toplumsal etkilere açık bir süreç olduğudur. Reklam ise rağbet ve itibarın kendiliğinden birikeceği yönündeki meslekte yerleşik inancın karşısında yer alır ve simgesel sermaye kazanmanın makbul sürecine kısa devre yapar. Reklamda esasen ilk üç boyutta da içerilen tanınma performansının ve dış etkilerin aleni olması söz konusudur.

Anahtar kelimeler: Avukatlık, simgesel sermaye, reklam yasağı, meslek sosyolojisi, mesleki itibar, meslek kuralları, güven, hukuk büroları

Abstract: A unique case of the relationship between the legal formalism and social reality is the legal profession: On the one hand, according to the legislation and professional rules, the profession must be practiced with trust, dignity and reputation; on the other hand, it is not defined what actions are acceptable and legitimate to obtain new files and to have new clients. However, the ways in which lawyers obtain new work and gain popularity and confidence in their professional competence are subject to social influences. This article aims to explore the ways in which lawyers construct and perform recognition and credibility in the actual professional world in the light of Bourdieu's concept of symbolic capital. To explore the forms of symbolic capital in the professional world through the worlds of meaning and experience of lawyers, in-depth interviews were conducted with 14 lawyers of different seniority and working conditions. As a result of the analysis, it was determined that there are four interrelated dimensions of symbolic capital in the legal profession. Making a name and network, establishing trust and competence, the institutionalized symbolic capital of the law office and advertising constitute these four dimensions. The common point of first three dimensions is that professional trust requires continuous performance and is a process that is open to external social influences. Advertising, on the other hand, stands in opposition to the professional doxa that fame and reputation will accumulate spontaneously, and short-circuits the legitimate process of acquiring symbolic capital. In advertising, there is the overt presence of the performance and external social influences already involved in the first three dimensions.

Keywords: Legal profession, symbolic capital, advertising ban, sociology of professions, professional prestige, professional rules, trust, law offices

@ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, elyesa.koytak@medeniyet.edu.tr

https://orcid.org/0000-0001-6530-7917

DOI: 10.12658/M0747
insan & toplum, 2024, 14(4): 80-111.
insanvetoplum.org

Başvuru: 16.04.2024
Revize: 08.06.2024
Kabul: 03.07.2024
Erken Baskı: 21.07.2024

Giriş

Avukatlık güven ve saygınlığa dayanan bir meslektir ancak güven ve saygınlığın meslekte kurulma biçimleri formel hukukun ötesinde bir olgudur. Avukatın güven ve saygınlığını nasıl kurması gerektiği; bu süreçte hangi eylem ve girişimlerin meşru olduğu formel hukuk tarafından düzenlenmediği gibi, avukatların niteliklerini potansiyel müvekkiller nezdinde tescilleyecek nesnel bir mekanizma da yoktur. Bu durumda avukatların mesleki yetkinliklerine yönelik güven ve itimatı kendilerinin inşa ve icra etmesi gerekmektedir; bu da sosyolojik açıdan incelenmeye elverişli bir olguya tekabül etmektedir.

Saygı ve güven hukuk metinlerinde açık ilkelere dayanır. Yürürlükte olan Avukatlık Kanunu'nun 34. maddesi avukatların "görevin kutsallığına yakışır bir şekilde özen, doğruluk ve onur içinde yerine getirmek ve avukatlık unvanının gerektirdiği saygı ve güvene uygun biçimde davranmak" mecburiyetinde olduğunu ifade eder (Barolar Birliği, 2010). Barolar Birliği'nin yayınladığı Meslek Kuralları'nın üçüncü ve dördüncü maddeleri de benzer şekilde mesleğin "güven" ve "itibar"la yürütülmesi gerektiğini ifade eder (Barolar Birliği, 2023). Reklam Yasağı Yönetmeliği'nin ilk maddesinde de "avukatlık sıfatının gerektirdiği saygı ve güvene yakışır şekilde hareket etme" gereği açıkça ifade edilir (Barolar Birliği, 2003). İki yönetmelikte de saygı ve güvenin yanı sıra sır, sadakat ve bağımsızlık gibi başka mesleki özellikler avukatların yükümlülükleri arasında anılır.

Dolayısıyla bir yandan güven ve saygı avukatlıkla ilgili mevzuatta birçok defa açıkça geçer. Ancak diğer yandan, hukukun avukatlığa çizdiği çerçeve toplumsal eylem ve etkilere açık bir boşluk içerir. Yukarıda kısaca aktarılan yasal yükümlülüklerle rağmen avukatların nasıl iş elde edeceği, güven ve itibarını nasıl inşa edeceği meselesi fiili duruma bırakılmış görünmektedir. Reklam Yasağı Yönetmeliği'nin ilk maddesinde "iş elde etmek için reklam sayılabilecek her türlü girişim ve eylem" yasak kapsamında anılsa da iş elde etmenin meşru yolları tanımlanmamıştır. Reklamın tanımının mevzuat tarafından yapılmaması avukatlık hukukunda güncel tartışmalardan biridir (Aslan, 2015). Bu durum, avukatlık mesleğinin geleneksel değerlerini ifade eden mevzuatla, iş elde etme gaye ve gayretlerinin mevcut meslek dünyasında aldığı biçimler arasında bir boşluk olduğuna işaret eder. Nitekim Türkiye Barolar Birliği'nin Disiplin Kurulu'nun meslek mensupları hakkında verdiği kararlar arasında Reklam Yasağı Yönetmeliği'nin ihlaline ilişkin her yıl çok sayıda dosya bulunur (Barolar Birliği, 2024).

Mesleğin mevzuatıyla fiili durum arasındaki bu boşluk esasen, formel hukukun normatif yüzeyiyle toplumsal gerçekliğin eylemler ve ilişkilere dayanan dünyası arasında incelenmeye değer bir alanı işaret eder. Güven ve itibarın toplumsal

etkileşimlerde inşa ve kabul edilen olgular olması bu noktada simgesel sermaye kavramını çağırır. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de son dönemde yaygınlık kazanan Pierre Bourdieu sosyolojisinin temel kavramlarından biri olan simgesel sermaye, toplumsal dünyada sahip olunan kaynak ve imkanların tanınması, takdir görmesi ve meşrulaştırılması anlamına gelir (Bourdieu, 1978; Bourdieu & Wacquant, 2010). Avukatların meslek kurallarının gerektirdiği onur, özen ve saygınlığı koruyarak kendi mesleki hüner ve yetkinliklerinin tanınması ve takdir görmesini sağlama mecburiyetleri simgesel sermaye kavramı ekseninde keşfedilmeye değerdir.

Bu araştırma avukatlık mesleğinde mesleki güven, yetkinlik ve tanınırlığın inşa edilme biçimlerinin simgesel sermaye kavramı ışığında incelenmesidir. Avukatlık mesleği hakkında sosyolojik araştırmalar son yıllarda gelişme sürecindedir (Akbaş, 2015; Cirhinlioğlu, 1995; Kalem Berk, 2013; Kalem, 2010; Koytak, 2022) ancak meslek ve bilhassa mesleğin dayandığı güven ve itibar mefhumları simgesel sermaye ekseninde incelenmemiştir. Türkiye’de simgesel sermaye, lisansüstü tezlerde iktisadi girişimciler (Bıçakçoğlu, 2020), görsel sanat piyasası (Biçer Olgun, 2019), tercümanlar (Akçiçek, 2023) gibi konularda işe koşulan bir kavram olmaya başlamıştır. Bu anlamda, bağlı olduğu yasal mevzuatta defaten işaret edildiği üzere güven ve itibarın merkezî bir norm olduğu avukatlıkta simgesel sermayenin nasıl inşa ve icra edildiği önemli bir olgu olarak müstakil bir incelemeyi gerektirir. Bu makalede öncelikle simgesel sermayenin Bourdieu’nün kendi metinlerinde ne anlamda kullanıldığı tartışılacak, akabinde literatürde profesyonel mesleklerle simgesel sermaye ilişkisi irdelenecek, ardından araştırma sayesinde Türkiye’de avukatlık dünyasında simgesel sermayenin sırasıyla çevre ve isim yapmak, güven ve yetkinlik, büro ve reklam başlıkları altında nasıl icra ve inşa edildiği analiz edilecektir.

Simgesel Sermayenin Tanımı

Pierre Bourdieu’nün sermaye teorisinde üç temel sermaye türü dikkat çeker: Ekonomik sermaye (para, hisse, gayrimenkul vs.), kültürel sermaye (beceri, beğeni, diploma, dil, adab-ı muaşeret vs.), sosyal sermaye (irtibatlar, üyelikler, çevre vs.) (Bourdieu & Wacquant, 2010). Simgesel sermaye ise hem bu üç sermaye türünün hem de belli bir toplumsal alan söz konusu olduğunda o alanın gerektirdiği yazılı veya sözlü, somut veya soyut bilgi, beceri, kaynak ve yetkinliklerin mevcudiyet ve etkinliklerinin başkaları nezdinde tanınması, dolayısıyla kabul edilmesi ve işler hale gelmesidir.

Simgesel sermaye esasen Bourdieu’nün 1970’lerden itibaren kullandığı bir kavramdır. Bourdieu, 1950’lerin ikinci yarısında Cezayir’de bulunurken incelediği Kabiliye toplumunda geçerli sermaye türünün ekonomik olmaktan çok simgesel olduğunu 1972 tarihli *Bir Pratik Teorisi İçin Taslak* kitabında işler. Kitapta simgesel

sermayeyi bir gruba ait olmanın prestij ve itibarına dair göstergeler şeklinde kullanır. Kabiliye toplumunda belli bir soyda biriken güç, imtiyaz ve şeref göstergeleri simgesel sermaye olarak toplumsal hayatı şekillendirir (Bourdieu, 2000a, s. 101). Dolayısıyla simgesel sermaye esasen sosyal sermayenin birikerek toplumsal itibara dönüşmüş formudur. Bourdieu bu kitapta kavramı sıklıkla “ailenin simgesel sermayesi” şeklinde kullanır. Evlilik ve akrabalık bağıyla pekişen bir sermaye türü olarak simgesel sermaye, kapitalizm-öncesi toplumlarda ekonomik sermayeden daha etkindir.

Bourdieu, Kabiliye analizlerinde kavramın içini aile, akrabalık ve aidiyetle doldursa da esasen bu sermaye türünün ilişkisel olduğunu; bir diğer ifadeyle toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerde birbirini tanıma ve kendini tanıtmaya biçimi olarak işlediğini sonraki çalışmalarında daha sık vurgular: “Tanınan ve meşru kabul edilen her farklılık, bir kazanç yaratacak şekilde simgesel sermaye olarak işler” (Bourdieu, 1978, s. 16). Simgesel sermaye bir toplumsal gruba aidiyetin göstergelerini kapsadığı gibi, tam da bu nedenle başkalarının nezdinde imtiyaz, yetkinlik, asalet, saygınlık gibi bir dizi etki uyandırır ve toplumsal gruplar arasındaki güç ilişkilerine yön verir. 1995’teki bir röportajında Bourdieu, simgesel sermayenin kapitalizm-öncesi toplumlarda olduğu gibi günümüzde de bilhassa “eğitim soyluluğu” söz konusu olduğunda etkin bir sermaye türü olarak sınıflar arasındaki sınırları belirlediğini dile getirir (Bourdieu, 1995). Simgesel sermayenin farklı toplumsal gruplar için birbirini tanıma ve tanıma vesilesi olarak işlediğini şöyle anlatır:

“Simgesel sermaye kişilerin eylemleri, konuşma biçimleri, giyimleri ve bedenlerinde temayüz etmiş özelliklerle bu özelliklerin belirgin olduğunu fark etmeye ayarlı başka insanların bakışları, algı kategorileri, takdir ve değerlendirmeleri, yani habitusları arasındaki ilişkide ortaya çıkan büyüsel bir güçtür” (Bourdieu, 1995, s. 118).

Bu cümlede vurgulanan “eylemler, konuşma biçimleri ve bedensel özellikler” simgesel sermayenin günlük pratikler düzleminde icra edilen, pratik tarafına işaret eder. O halde simgesel sermaye bir kişinin veya grubun belli mal, kaynak, güç veya üstünlük vesilelerine sahip olduğunun, bedensel ve günlük pratiklerden başlamak suretiyle, başka bir kişi veya grup nezdinde onanması, kabul ve hürmet görmesi, dolayısıyla iki konum arasındaki asimetric ilişkinin tanınması ve meşrulaştırılmasıdır. Tam bu noktada, simgesel sermayenin bir diğer boyutu olan tahvil veya dönüşüm öne çıkar. Simgesel sermaye eğer sahip olunan bir toplumsal güç veya varlığın meşru sunulmasıysa, o halde farklı sermaye biçimleri (ekonomik, kültürel, sosyal) başkaları tarafından görüldüğü ve kabul gördüğü anda simgesel sermayeye dönüşebilir. Belli sermaye türlerine doğal ve meşru biçimde sahip olduklarını başka gruplara günlük pratikleri yoluyla kabul ettirmeyi başaran toplumsal gruplar için simgesel sermaye aktif bir ayrıcalık veya üstünlük temin eder:

“Simgesel sermaye ayrı bir sermaye türü olmayıp farklı sermaye biçimlerinin sermaye gibi görünmeme biçimi; bir diğer ifadeyle meşru görülerek bir istismar ve sömürü gücü, etkisi veya kapasitesine dönüşmesidir.” (Bourdieu, 1997, s. 229).

O halde simgesel sermaye başkalarının nezdinde tanınma, inanç, itimat ve yetkinlik sağlayan her türlü alamet-i farikadır. Bourdieu 1990’lı yıllarda bu kavramı sıklıkla iktidar ve tahakkümle birlikte anar. Ekonomik, kültürel veya sosyal sermayenin açık ve pratik bir tezahür kazandığında muhatapları tarafından tanınması, bir diğer ifadeyle simgesel sermayeye dönüşmesi Bourdieu’ye göre simgesel iktidarın kurulduğu momenttir. Simgesel sermaye o halde, failleri toplumsal yapıda farklı konumlara yerleştiren sermayelerin günlük pratikler yoluyla şeref, itibar ve ayrıcalık atfedecek şekilde herkes tarafından idrak ve ikrar edilmesidir. Dolayısıyla sahip olunan sermaye türlerinin pratik temsili veya yansımasıdır: “Simgesel sermaye her sermaye sahibinin ayrıca sahip olduğu sermayedir” (Bourdieu, 2015, s. 233).

Burada sunulan çerçevede simgesel sermayenin iki özelliği öne çıkar: Birincisi, simgesel sermaye ancak başkaları tarafından tanındığı ve kabul edildiği şartlarda işler. İkincisi, simgesel sermaye ancak başka bir sermaye türünün tezahürü ve tescilidir. Tersinden ifade edersek, ekonomik, kültürel veya sosyal sermaye simgeselleştirilmediği takdirde, o sermayeye sahip olanların diğerlerinden farklı olarak elde ettikleri ayrıcalık ve üstünlükler doğal, meşru ve hak edilmiş görünmeyecektir, avantaj sağlayamayacaktır. Dolayısıyla simgesel sermaye, toplumsal dünyada işleyen ekonomik, kültürel, sosyal gibi sermaye türlerinde veya daha spesifik olarak belli bir alanda geçerli olan mesleki, eğitsel vs. sermaye biçimlerinde avantajlı ve önde olan faillerin tanınmasını, itibar ve rağbet görmesini, kabulünü sağlar. Belli bir toplumsal alanda hangi sermaye türlerinin simgesel bir boyuta vardığı ve bundan hangi faillerin çıkarının olduğu sosyolojik analizin önemli bir aşaması olduğu için (Bourdieu & Wacquant, 2010, s. 90), ekonomik sermayeden çok itibar ve prestij baskın olduğu toplumsal alanların (profesyonel meslekler gibi) incelenmesinde bilhassa simgesel sermaye işe yarar bir kavramsal pencere sunar.

Profesyonel Meslekler ve Simgesel Sermaye

Bourdieu simgesel sermayenin tebarüz ettiği akademik alan ve sanat alanı gibi konularda müstakil incelemeler sunmuştur (Bourdieu, 2000b, 2009). Ayrıca, konut piyasası gibi ekonomik sermayenin baskın olduğu bir alanda dahi, konut alıcılarıyla inşaat şirketleri ve kredi veren bankacılar arasındaki simgesel mücadele ve simgesel şiddet boyutlarını müstakil bir çalışmada incelemiştir (Bourdieu, 2014). Esasen, farklı failler arasında güven, itimat ve prestij ilişkileri ne kadar yoğunsa bir toplumsal alanı simgesel sermaye ışığında değerlendirmek o kadar mümkündür denebilir.

Bilhassa prestij ve itibarın ekonomik sermayeye dayanmadığı; bireysel çıkar ve yönelimin açık ve makbul bir değer olmadığı; kolektif etik ve ortak faydaya dayanan, unvan ve kıdem göstergelerinin baskın olduğu profesyonel meslek dünyaları simgesel sermaye ekseninde sosyolojik analiz için elverişlidir.

Profesyonel meslekler güven, rağbet ve prestij ilişkilerinin hem meslek mensupları arasında hem meslekle müşteriler veya hizmet alanlar arasında yoğun, pratik ve sürekli yaşanması beklenen dünyalardır (Evetts, 2011; Freidson, 1999). Profesyonel meslekler üniversite diplomasına dayanarak kendi yetkinlik alanlarının tekeli elinde tutarlar (Abbott, 1988) ve böylece hangi fakülteden mezun olduğu, fakülte sonrasında hangi kariyer örüntülerinin takip edildiği meslek içinde ayrıştırıcı göstergeler olarak işler (Dent vd., 2016). Profesyonel mesleklerde branş, uzmanlık alanı, işyeri tipi, işyerinin muhiti, müşteri tipleri, üniforma gibi bir dizi unsur meslek içi itibar ve gurur vesilesi olarak işler (Rosoff & Leone, 1991; Sandefur, 2001). Profesyonel mesleklerde şeref, itibar ve prestij gibi maddi olmayan özellikler o denli rağbet ve rekabet vesilesidir ki bu mesleklerin modern dönemde kurumsallaşmasında profesyonelliğin başlı başına bir simgesel sermaye olarak, ekonomik sermayeye karşı inşa edildiği ileri sürülmüştür (Schinkel & Noordegraaf, 2011).

Bourdieu'nün eserleri arasında mühendislik, hekimlik, avukatlık gibi profesyonel mesleklerin incelenmesinde simgesel sermayenin nasıl kullanılabileceğine dair hazır bir örnek bulunmaz ancak yargı alanının işleyişine dair müstakil bir makalesi mevcuttur (Bourdieu, 1986). Bu makalede yargı alanını, hukuk metinleri ve bu metinlerin nasıl yorumlanacağına dair meşru eylem şemaları sayesinde dış etkilerden özerkleşmiş bir alan olarak tasvir eder. Alanda yerleşik oyuncular olan hakimler, savcılar ve avukatlar hukuk dilinin formalizminde tebarüz eden makbul yorum ve eylemlerde bulunabilmeleri sayesinde alanın dışındakiler üstünde simgesel bir güce sahiptir. Hukuk dili, hukukçuların hukukçu olmayanlar nezdinde yetki ve yetkinliğini makbul ve meşru kulan bir simgesel sermaye pratiğidir. Bourdieu'nün bu makaledeki bir diğer vurgusu, yargı alanında üretilen ve çatışan hukuki argümanların, yargı alanındaki makbul failler arasındaki simgesel mücadelenin ürünü olmasının yanı sıra alanın ortak ve örtük simgesel kabullerine dayandığıdır.

Bununla birlikte profesyonel bir meslek olarak avukatlık simgesel sermaye kavramı ekseninde daha yakından incelenmeye değerdir. Avukatlık bilhassa güven, itimat ve prestij üzerine işler: Avukatın görüşmeye gelen müvekkil adayına mesleki beceri ve tecrübesine atfen itimat telkin etmesi, sunduğu hukuk hizmetini karşılıklı güven temelinde sürdürmesi, ayrıca meslek içinde belli bir prestij elde ederek rağbet kazanması gerekir. Avukatlıkta diğer birçok profesyonel meslekten farklı olarak müvekkil bulma ve müvekkille ilişkiyi sürdürme süreçleri simgesel sermaye

sayesinde gerçekleşir. Avukatın mezun olduğu hukuk fakültesinin saygınlığı ve şöhreti dahi simgesel sermayesinin bir parçası olabilir. Nitekim ABD’de yapılan güncel bir araştırmada uluslararası hukuk ve danışmanlık firmalarında kariyer yapmak ve yönetici konumlarına ulaşmak için, uzmanlık ve beceriden ziyade mezun olunan okulun prestiji gibi simgesel sermaye biçimlerinin etkin olduğu tespit edilmiştir (Bühlmann, 2023).

Avukatlıkta fakülte geçmişinin yanı sıra meslek içi prestij farklılaşmasını sağlayan bir diğer dinamik, müvekkil tipi ve buna göre uzmanlaşmadır. Şikago’daki avukatlık piyasası üzerine uzun yıllar araştırmalar yürüten Heinz ve Laumann’ın temel bulgusu, şirketlere hukuk hizmetleri sunan avukatların meslek içi prestijinin, bireysel ve geleneksel müvekkilleri olan avukatlara göre daha yüksek olduğudur (Laumann & Heinz, 1977). Yazarlar buradan hareketle meslek dünyasında iki yarım küre olduğu tezini geliştirmiş (Heinz & Laumann, 1982); şirketlere çalışan ve çalışma ilişkileri şirketleşmiş avukatların meslek içinde kendine mahsus bir itibar alanına sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yakın dönemde, meslek içi simgesel sermaye olarak bazı prestij göstergelerinin Türkiye’deki avukatlık alanında da işlerlik kazandığı tespit edilmiştir (Şeref, 2014). Buna göre iyi derece İngilizce bilen, muteber fakültelerden mezun olmuş, şirketler dünyasında altın yakalı olarak çalışan yeni kuşak “plaza avukatları” kendilerini “hukuk danışmanı” şeklinde sunmayı tercih etmektedir. Bu yeni unvan, ayırıcı bir simgesel sermaye biçimi olarak, yeni kuşak şirket avukatlarının meslek dünyasının kalanından farkını ima eder.

Hukuk mesleklerinde simgesel sermaye tabanlı ayrışmanın benzeri başka profesyonel mesleklerde de mevcuttur: Cerrahlar arasında branş uzmanlığı ve unvanı, mesleğin teknik becerilerini de içeren otorite ve yetkinlik göstergesi olarak simgesel sermaye örneği sunar (Borthwick vd., 2015). Türkiye’de yapılan bir araştırmada mimarlık mesleğinde tasarım gücünün sermaye olarak işlediği tespit edilmiştir (Bayhan, 2019). Mimarlığın özgün değeri olarak “yaratıcılık” vurgusu, meslek mensupları arasında hiyerarşi oluşturur ve mesleğe yeni gelenlerle kıdemli otoriteleri saygınlık bakımından ayırıştıran bir mekanizma olarak işler. Bu ve benzeri çalışmalar profesyonel mesleklerde simgesel sermayenin örtük ama etkili bir olgu olduğuna işaret eder. Profesyonel meslekler hem meslektaşlar arasında hem müvekkil veya müşterilerle ilişkide hem de bürokrasi ve toplumla ilişkilerinde simgesel form ve etkileşimlere yoğun şekilde sahne olur.

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada, Türkiye’de avukatlık mesleğinde simgesel sermayenin nasıl kurulduğu, hangi simgesel sermaye formlarının işlediği ve simgesel sermayenin toplumsal

kaynakları, avukatların deneyim ve görüşleri açısından keşfedilecektir. Mesleğin bağlı olduğu yasal mevzuatın güven, saygınlık ve itibar gibi normlara vurgu yaptığı bir bağlamda, avukatların fiili meslek dünyasında tanınırlık ve güvenilirlik inşa ve icra etme biçimleri nasıl şekillenir? Bununla birlikte, avukatların mesleki açıdan çevre, güven ve itibar inşa ve icra etme biçimleri hukukla toplum ilişkisinde hangi boyutları açığa çıkarır? Araştırmanın temel sorusu bunlardır.

Simgesel sermaye tanıma ve tanınma anlamıyla esasen toplumsal anlam ve değer dünyalarında köklenen ve dolaşan bir sermaye türü olduğu için, bu araştırmanın bizzat avukatların anlam dünyalarına, yaşanmış deneyimlerine ve ifadelerine başvuran nitel bir yaklaşımda olması uygun görülmüştür. Avukatlıkta simgesel sermayenin nasıl işlediği ve icra edildiği meselesi bu zamana dek tespit edilmediği için, meslek dünyasındaki farklı simgesel sermaye formları, birbiriyle ilişkileri bakımından aşamalı şekilde keşfedilecektir. Bu amaçla, farklı çalışma şartlarında ve yaşlarda bulunan 14 avukatla derinlemesine mülakat yapılmıştır. 14 avukatın 9'u 40 yaşının altında, 5'i üstündedir; 6'sı bağımsız olarak tek başına çalışmakta, 3'ü birden çok avukatın bulunduğu bürolarda işveren ve yönetici olarak, 5'i de bağlı olarak bir büroda ücret karşılığında çalışmaktadır (Tablo 1). Bu çeşitlilik sayesinde meslekte kıdem ve konum farkları gözetilmiş, avukatlara kartopu tekniğiyle ulaşılmıştır.

Tablo 1

Mülakat yapılan avukatların özellikleri

Katılımcı No.	Cinsiyet	Yaş	Çalışma Statüsü
K1	Kadın	33	Bağımsız
K2	Erkek	55	Bağımsız
K3	Erkek	30	Bağımsız
K4	Erkek	28	Bağımsız
K5	Erkek	42	İşveren-Yönetici
K6	Kadın	30	Bağlı çalışan
K7	Kadın	29	Bağlı çalışan
K8	Kadın	35	Bağlı çalışan
K9	Erkek	42	Bağımsız
K10	Erkek	31	Bağlı çalışan
K11	Erkek	45	İşveren-Yönetici
K12	Erkek	54	İşveren-Yönetici
K13	Erkek	29	Bağımsız
K14	Erkek	32	Bağlı çalışan

Mülakatlar 45 dakika ile 75 dakika arasında sürmüştür. Mülakatlarda avukatlara öncelikle mesleğin başından beri nasıl bir kariyer geçirdikleri sorulmuş, ardından nasıl yeni müvekkil edindikleri, yeni iş ve dosya edinmek için ne yapmak gerektiği, müvekkille nasıl görüştikleri, müvekkille ilişkide neye dikkat ettikleri, zaman içinde belli hukuk alanlarında işlere nasıl yoğunlaştıkları, reklam yasağıyla ilgili görüş ve deneyimleri sorulmuştur. Alınan cevaplar ilk 11 mülakatta örtüşen ve tekrar eden taraflarıyla öne çıkmış ve doyunluğa ulaşılmış olsa da farklı konulardan üç avukatla daha (K12, K13 ve K14) mülakat yapılarak 14 sayısında iktifa edilmiştir. Konuyla ilgili keşif niteliği taşıyan ilk çalışma olması nedeniyle cinsiyet etkisi probleminin merkeze alınmamış, daha çok kadın avukatın bulunduğu bir araştırma yapılmamıştır.

Mülakat dökümleri, Citavi uygulamasında tematik olarak kodlanmış; gömülü teori yaklaşımıyla (Charmaz, 2002, 2006) avukatların bu konularda anlam ve deneyim dünyalarında öne çıkan hususlardan hareketle kategoriler oluşturulmuştur. Gömülü teoriye, bilhassa daha önce literatürde keşfedilmemiş olgulara dair analitik kategoriler inşa etmek için kullanılan bir teknik olarak başvurulmuştur (Charmaz, 2006). Gömülü teori, araştırma olgusunu teorik bir sınırlamaya göre analiz etmek yerine, analiz kategorilerini olgunun kendi içinden açığa çıkarmaya dayanır. Bu nedenle ilk kodlamada oluşan 252 metin parçası ve 24 birinci kod, ikinci kodlamada araştırma probleminin etrafında gruplandırılarak 4 kategoriye dönüştürülmüştür (Tablo 2). Bu kategoriler sırasıyla “çevre”, “güven”, “büro” ve “reklam yasağı” şeklinde ifade edilmiştir. Bu kategoriler arasındaki bağıntılar ve süreklilik, gömülü teori yaklaşımında olgudan teoriyi çıkarma ilkesi uyarınca mümkün olmuştur. Araştırma probleminin odağı sayesinde bu dört kategorinin dışında kalan malzeme analize dahil edilmemiş; oluşan kategoriler sırasıyla yorumlanmış, ayrıca dört kategoride de her katılımcının tek tek alıntıları yerine, örtüşen ve kapsayan ifadelerle örnek olarak yer verilmiştir. Böylece toplamda 19 uzun alıntı bulgularda yer almış; ayrıca analiz metni içinde farklı katılımcıların görüş ve ifadeleri de örnek olarak sunulmuştur.

Tablo 2*Kodlar ve kategoriler*

Kodlar (alıntı sayısı)	Kategori	Kodlar (alıntı sayısı)	Kategori
Sosyal çevrenin önemi (12)	Çevre (66)	“Tabelaya müşteri gelmez” (8)	Büro (58)
Sosyal çevreye göre iş gelir (7)		Büro büyüklüğünün anlamı ve önemi (16)	
Aile ve yakın çevreden iş gelmesi (6)		Kurumsallaşmış büro (12)	
Çevre sürekli gelişmeli (13)		Büronun prestiji (10)	
“İsim yapmak şart” (16)		Büronun fiziki durumu ve görüntüsü (12)	
Referansın müvekkil olması (12)		Reklam yasağına karşı fikirler (14)	Reklam yasağı (75)
İkna becerisi çok önemli (15)	Güven (53)	Reklam yasağının mantığı (8)	
Müvekkille görüşme becerisi (8)		Genç avukatın tanınma ihtiyacı (15)	
“İlişki satmak” (6)		İş elde etme deneyimleri (7)	
Cinsiyet ve yaşın etkisi (7)		Sosyal medya örnekleri (12)	
Sır saklama gereği (3)		Reklam yasağının büyüklere etkisi (12)	
Kullanılan dil ve üslup (14)		Görünmek ve gösteriş farkı (9)	

Bulgular

Network ve İsim Yapmak

Avukatlıkta simgesel sermayenin öne çıktığı ilk durum, meslek mensuplarının nasıl yeni müvekkil veya dosya alacağıdır. Avukatlık Kanunu'nun ilk maddesi mesleği “kamu hizmeti ve serbest meslek” olarak tanımlasa da 55. maddesi “iş elde etmek için her türlü teşebbüs ve hareketi”; ayrıca avukat unvanı ve akademik unvan dışında

bir unvan kullanmayı da yasaklar. 2003 tarihli reklam yasağı yönetmeliği de “iş elde etmek için” ifadesindeki niyet vurgusunu somutlaştırmaz ve reklamın tanımını vermez (Barolar Birliği, 2003). Reklamın sınırının nerede başladığı, reklamlarla tanıtımın ne farkı olduğu bu nedenle literatürde tartışma yaratan sorulardır (Aslan, 2015). Bununla birlikte, avukatların nasıl “iş elde edeceği” meselesinin düzenlenmemiş ve yapılandırılmamış olması dikkat çekicidir. Formel hukukun doldurmadığı bu alan, avukatlıkta “network” veya “çevre” denilen bir sosyal sermaye formuyla doldurulur.

Network aşırı önemli çünkü siz isterseniz bilgi ve donanım açısından en iyi avukat olun, bir müvekkilin yoksa hiçbir işe yaramaz. Avukatlıkta önemli olan şey müvekkil bulunup ikna etme süreci çünkü onu yaptıktan sonra öbür kısım araştırma yapmama kalıyor. (K1)

Genç avukatın yukarıdaki ifadeleri meslek içinde istisna sayılmaz. Mülakat yapılan bütün avukatlar, bir avukata yeni iş veya müvekkil gelmesinin en yaygın yolunu tarif ederken “network”, “çevre”, “referans” veya “tanınma” kelimelerini kullandılar. Bourdieu’nün ilk çalışmalarında vurguladığı gibi sosyal sermayenin simgesel sermayeye zemin oluşturmasını işaret eden bu ifadeler, avukatlıkta tanınma ve rağbetin mesleğe mahsus bir değer olduğunu anlatır. Hemen her avukat bürosunun tabelası, büronun bulunduğu binanın dış cephesinde görünür bir yerde olmasına rağmen, meslek mensupları arasında ittifak edilen bir kanaat tabelaya müvekkilin gelmediğidir. Bir diğer ifadeyle avukatın sunduğu hukuk hizmeti, sokaktan geçerken gören bir vatandaşın tesadüfen veya tabeladaki isme istinaden başvuracağı bir hizmet değildir. Nitekim “yeni iş size nasıl gelir?” sorusuna kıdemli bir avukatın verdiği cevabın benzerlerini mülakat yapılan diğer avukatlar da vermiştir:

Şöyle olur. Tabelaya gelen müşteri sayısı azdır, yoktur hatta. Ama nasıl olur, işte senle bir iş görmüşümdür, senin bir yakınının bir hukuki sorunu olmuştur, sen dersin ki mesela filan avukat var tanışırız. Böyle böyle dağılıyor tamam mı, bu sefer o kişinin tanıdığının başkasının başka meseleleri de oluyor. (K2)

Ben nasıl para kazanıyorum? Sen beni tanıyorsun ve bir arkadaşının avukat gereksinimi var. Sen beni arıyorsun, ertesi gün o arkadaşın bana geliyor, anlaşıyoruz, ben böyle para kazanıyorum. Küçük yer olsa başka, adam dolaşırken tabelayı görüp girebilir. E İstanbul’da kim tabelaya baksın gelsin? (K3)

“Network” bu nedenle bir yandan, şahsi ilişkilerdeki güven ve itimata dayalı bir simgesel sermayeye işaret eder. Avukatın sosyal sermayesi ne kadar geniş olursa, o sosyal sermaye dahilinde avukat olduğunun hatırlanması ve potansiyel müvekkillerin ona yönlendirilmesi o kadar muhtemeldir. Ancak network diğer yandan, sadece pasif veya ham bir sosyal sermaye değildir. Avukat sosyal sermayesini geniş tutmaya mecburdur ancak bununla birlikte, bu sosyal sermaye dahilinde avukat olduğunun,

ihtiyaç halinde hukuk hizmeti sunabileceğinin bilinmesi ve tanınması da gerekir. Nitekim İç Anadolu'nun bir ilçesinde doğup büyüdükten sonra Ankara'da hukuk okuyan genç avukat K4, mezun olduktan sonra neden memleketinde büro açmadığı ve Ankara'da mesleğe atıldığı sorulduğunda "Çevrem köy çevresi. Haliyle avukata işi düşen veya avukata işi düşse dahi bir kazanç sağlayacak kişiler değil" demiştir. Dolayısıyla önemli olan ham sosyal sermayenin ne kadar geniş olduğu değil, avukatın avukat olarak rağbet görmesini sağlayacak ve iş getirme potansiyeli yüksek ve aktif bir çevrenin gelişmesidir.

Mülakat yapılan avukatların ifadelerine göre böyle bir network geliştirmenin yolu "isim yapmaktır". Bu ifadeyi mülakatlarda, İstanbul'da 20'den fazla avukatın bulunduğu uluslararası bir büroda çalışan kıdemli avukatın da, kendi bürosunda tek başına çalışan genç bir avukatın da kullanması isim yapmanın mesleğin her tabakasında ve her konumunda oyun kuralı gibi bir mecburiyet olarak kabul edildiğine işaret eder. İsim yapmak, avukatın iş verilecek avukat olarak bilinmesi, bir diğer ifadeyle tanınırlık ve güvenilirlik kazanmasının meslek içindeki ifadesidir. Bu süreçte farklı sermaye kazanma taktikleri devreye girmeye adaydır. Avukatların ifadelerine göre; Anadolu'nun küçük ilçelerde belli davaları sürekli kazanmak hızlı bir şekilde isim yapmayı sağlayabilir; yine görece küçük yerlerde iş potansiyeli yüksek konumlardan ve yerel yönetimlerden başka faillele akrabalık bağı buna yarayabilir; siyasi parti teşkilatlarında veya sivil toplum kuruluşlarında görev almak bunu kolaylaştırabilir; yanında staj yapılan kıdemli avukatın zaten yüksek olan şöhret ve güvenilirliği genç avukata belli oranda yansıyabilir. Her durumda sosyal sermayenin farklı biçimleri avukatın ismiyle mesleki unvanının bitişik algılanması ve böylece rağbet görmesini pekiştirmeye adaydır.

Ancak pasif sosyal sermayenin, avukatın potansiyel rağbeti anlamında simgesel sermayeye dönüştürülmesi bir kerede gerçekleşip biten bir işlem değildir. Simgesel sermaye avukatlıkta sürekli performans gerektiren bir sermayedir. İstanbul'un iş ve ticaret merkezlerinden birinde büyük bir hukuk bürosunu yöneten K5, öncelikle işini iyi yapmanın en iyi çevre geliştirme yolu olduğunu zira memnun kalan bir müvekkilin kendiliğinden avukatın "reklamına dönüştüğünü" ifade etmiştir. Bununla birlikte, hukuk dergilerinde makale yayınlamak, LinkedIn gibi sitelerde hukuk içerikli paylaşım yapmak, mesleki ve sektörel buluşmalar organize etmek gibi yollara başvurduklarını da ifade etmiştir. Ona göre "network"ün tanımı avukat olarak akla gelmek için potansiyel ilişki ağlarını hem meslektaşlar arasında hem de ilgili sektörlerden başka profesyoneller nezdinde sürekli aktif tutmaktır:

Bazen başka bürolardan arkadaşlarımıza iş veriyoruz, onlar da bize iş veriyorlar. Benim sisteme sürekli müvekkil atmam gerekiyor, o yüzden iş toplantıları, işte öğle yemekleri,

akşam yemekleri, bu şekilde vaktimiz geçiyor. Birinin çayını içme, kahvesini içmek... Kendini hatırlatmak gerekiyor biraz, sosyal ilişkileri, networkü sıcak tutmak için. İnsanlar avukat deyince aklına ben geleyim istiyorum, networkün tanımı o yani. (K5)

Bu alıntıda avukatın “networkü sıcak tutmak” şeklinde ifade ettiği performans esasen avukatın kendi ismini iş getirme potansiyeli yüksek bir çevrede tanınır ve güvenilir halde tutması; simgesel sermayesini sürekli aktive etmesidir. Böyle bir eylem veya girişim, bir iş sahibinden doğrudan iş talep etmek veya işlerini üstlenme teklifinde bulunmak sayılamayacağı için, meslek kanununda ve reklam yasağı yönetmeliğinde yasaklanan “iş elde etmeye yönelik” eylemlerden sayılamaz. Meslek Kuralları’nın 7. maddesi “salt ün kazandırmaya yönelik her türlü gereksiz davranıştan” kaçınması gerektiğini söylese de (Barolar Birliği, 2023) hangi davranışın salt ün kazanma niyeti içerdiği, salt ün kazanmanın kriteri olan davranış biçimleri ve gereksiz olanın sınırı muğlaktır. Avukatın avukat unvanını kullanarak sosyal hayatta yeni ilişkiler kurması ve geliştirmesi hem mevzuata uygun hem de mecburi bir sosyalleşmedir. Yeni tanıştığı herkese ve girdiği her sosyal çevreye kendini avukat olarak tanıtmaması yasaklanmamıştır ama bu, bir yatırım gibi işleyen simgesel sermayesini canlı tutmanın da tek yoludur. Nihayetinde avukatlıkta pasif sosyal sermayeden farklı olarak, avukatın “isminin”, yeni dosya veya iş çekmeye yatkın ve elverişli bir şekilde simgesel sermayeye dönüştürülmesi, meslek alanındaki ortak bir kanaat ve yönelim görünümündedir.

Güven ve Yetkinlik

Avukatlıkta simgesel sermaye nasıl ilk olarak müvekkil kazanmaya yarayacak şekilde belli bir network içinde aktif bir tanınma ve “isim yapma” performansına dayanıyorsa, ikinci olarak da gelen müvekkille görüşme, müvekkil nezdinde güven inşa etme, yetkin ve ehil olduğuna dair itimat telkin etme ve dosyanın akıbeti ne olursa olsun müvekkilin gözünde işini hakkıyla yaptığı kanaatini oluşturmaktan geçer. Bir diğer ifadeyle, avukatın ismine referansla gelen müvekkilin, referansın ötesinde, işini vermeye razı olması ve işin görülme süreci boyunca avukatın ehliyetine inanması da gerekir. Simgesel sermayenin ilk performansı olarak network ve isim yapmak avukatın potansiyel rağbetini kurarken bu ikinci performans ise güvene dayalı kalıcı otoritesini kurar ve nihayetinde tekrar isminin tanınırlığına hizmet eder.

Mülakat yapılan avukatların ortak ifadeleri, avukatlıkta güvenin son derece önemli olduğu yönündedir. Güven mefhumunu biraz açmaları istendiğinde avukatların bir kısmı, müvekkilin şahsi bilgilerinin paylaşılması, daha önemlisi dosya içeriğinin avukat-müvekkil ilişkisi dışında üçüncü kişilere taşmaması gerektiğinden bahsettiler. Nitekim Avukatlık Kanunu’nun 36. maddesi ile Meslek Kuralları’nın 37. maddesi

sır saklama yükümlülüğünü açıkça ifade eder (Barolar Birliği, 2010, 2023). Ancak güvenin bu ilk formel anlamının ötesinde, işini avukata vermeye ikna olması için müvekkile güven vermenin daha hayati önemde olduğu noktasında bütün avukatlar ittifak ettiler. Bu noktada güven, hususi bilgilerin müvekkilin aleyhine üçüncü kişilerle paylaşılmayacağına duyulan güvenden ziyade, avukatın dosyaya yeterince hakim olacağı, bu tür davalarda yetkin olduğu ve davanın müvekkilin lehine sonuçlanmasını mesleki hüneriyle sağlayacağına duyulan güven anlamındadır. Bu güveni yargılamanın iç işleyişine hakim olmayan müvekkile vermek için avukatın neyi nasıl konuşması gerektiği, meslek içinde hayati önemde bir beceridir:

Şimdi karşıdaki müvekkile güven vermen, ikna etmen lazım. Nasıl yapacaksın? Tamamen hukuki bir dil, teknik bir dil olmaz. İctihatlar vesaire. Yanlış anlar, sıkılır, soru sorar, uzar gider o. Ama hiç hukuki dil kullanmazsan da olmaz. Bilmediğini düşünebilir, yine yanlış anlar. O yüzden denge şart. Daha doğrusu bazen dengeli olmak, bazen de hukuk diline başvurmak gerekiyor. (K4)

Bu ifade, avukatın müvekkil adayında uyandırması gereken güvenin, tıpkı isim yapmak gibi, tam anlamıyla bir performans meselesi olduğunu ortaya koyar. Avukat, sahip olduğu, diploma ve ruhsat yoluyla tescillenmiş, network ya da çevre yoluyla rağbet gören ve müvekkil adayı getiren hukuki bilgi ve yetkinliğini, müvekkille etkileşiminde bir yanıla hukuk dilinin ve mantığının içinde kalarak, ama diğer yanıla da alana özgü bu hukuk dilini müvekkilin bekleyeceği günlük dil ve mantığa tercüme ederek müvekkil nezdinde de sürekli tescillemelidir. Avukatların hangi mahkemede, hangi hukuki alanda bu zamana dek ne kadar dosya aldıklarını ve kazandıklarını ilan etmeleri reklam yasağı kapsamındadır; kaldı ki bir dosyayı kazanmaktan ziyade, yeri geldiğinde, mesela ağır ceza davası söz konusuysa müvekkilin alacağı cezayı hafifletmek dahi büyük bir başarı olabilir. Hukukun kendine özgü işleyişi ve yargılamanın özerk mantığı nedeniyle avukatın ne kadar başarılı bir avukat olduğunun nesnel ölçüt ve dökümünün olmadığı bir alanda avukat, müvekkil adayı nezdinde ehil ve yetkin olduğunu daha ilk görüşmeden itibaren dengeli, özgüvenli ve ikna edici bir sözel ve simgesel performansla kurmak zorundadır.

Avukatlar müvekkil adayıyla ilk görüşme ve etkileşimde güven inşa etmek gerektiği noktasında hemfikirdir. Yukarıda K4'ün de son cümlesinde ifade ettiği üzere, ikna bu noktada hayati bir beceri olarak öne çıkar. Müvekkil adayının işini teslim etmesi için avukat açık veya örtük, sözel veya bedensel bir dille müvekkile mesleki ehliyetini yansıtmak durumundadır. Avukatın ilgili kanun ve kararlara vakıf olduğunu, daha önce birçok benzer dosya alıp çözdüğünü, davayı büyük ihtimalle kazanacağını veya en azından müvekkilin razı olacağı bir sonuca taşıyabileceğini, ilgili mahkemenin teamüllerini iyi bildiğini, ilgili kurum ve kuruluşlarda yetkili konumlardaki kişilerle

görülebileceğini, duruşmada etkin bir performans ortaya koyacağını ima veya ifade etmesi bu noktada muhtemel, hatta zorunludur. Bunun yanı sıra, mülakat yapılan genç avukatlar, avukatın mesleki hünerinin kabulü anlamında simgesel sermaye kurma başarısını hukuk bilgisinin yanı sıra, hatta bazen hukuk bilgisinden daha çok, ikna becerisi ve yetkin olduğu izlenimini yaratma yeteneğiyle açıkladılar:

Benim fakülteden zor mezun olmuş bir arkadaşım şu an çok zengin. İnanın hukukta yarışamaz bizimle, mümkün değil ama ikna kabiliyeti o kadar yüksek ki oturduğunuz zaman hukuki bir mesele konuştuğunda siz ikna olur çıkarsınız. Hukuk temeli olmazsa olur mu, olmaz ama bazen daha zayıf olsa da ikna ederek herkesten çok kazanabiliyorsunuz bu meslekte. (K4)

Mesela işveren konumunda olan akrabalarım var, şirketleri var. Bir gün muhabbet ediyoruz, ya şöyle bir şey oldu ne yapmak lazım dediler, kanuna bakmak lazım dedim. Sen olmamışsın dedi biri. Niye, dedim. “Hallederiz ağabey” demen gerekiyordu dedi (Gülüyor). Avukatın birinci lafı bu, “hallederiz ağabey.” Müvekkili kazanmak mı istiyorsun? Asla olumsuz dönmeyeceksin, hallederiz. (K6)

Sizin duruşunuzla alakalı. Yani kendi emeğinizi, yaptığınız işi ne kadar takdir ederseniz müvekkil de “a benim için bir şeyler yapıyor” diyor. Ya da biraz iyi bir satış-pazarlamacı olursanız, esnaf ağzınız iyiyse kendince daha da saygı duyuyor. Bazen de sert davranmanız gerekiyor. Kimisi tatlı konuşuyorsunuz sizi kıymetsiz bulurken kimisi de bir anda ses tonunuzu yükseltiyorsunuz, “ben senin dosyanı çok da almak istemiyorum” gibi, bir bakıyorsunuz dünyanın en kıymetli avukatıymış gibi davranıyor size. (K7)

Müvekkili “iş halledeceğine” ve yetkin olduğuna ikna etme gereğiyle, genç avukatların müvekkil kazanmaya çok daha yoğun ihtiyaç duymasının kesitiği noktada avukatın simgesel sermaye performansı bir tür gerilim de içerir. Yukarıdaki alıntıda K7'nin dediği gibi, avukat müvekkili ikna etmek için dil dökmenin aksine, kendi saygınlığını ve cazibesini otoriter görünebilecek tavırlarla da kurabilir. Benzer bir görüşü, “Müvekkile ‘sana ihtiyacım yok ama dosyanı alırsam da çok iyi bakarım’ı hissettirmen lazım” diyen genç avukat K10 da ifade etmiştir. Simgesel sermayenin güven ve yetkinlik performansı bu anlamda müvekkilin tavrına, sosyal profiline, dosyanın içeriğine göre farklı üslup ve yaklaşımları gerektirebilir. O halde hukuki beceri ve başarıyı doğrudan etkilemeyen yaş, cinsiyet, sosyal köken gibi toplumsal faktörler, avukatın müvekkil nezdindeki simgesel sermayesini inşa performansına olumlu veya olumsuz şekilde sızabilir. Genç kadın avukatlardan K1, “tecrübeliysen sana güveniyorlar, 40 yaşındaki bir avukata daha fazla güveniyorlar mesela” derken toplumda yaygın bir norm olarak işleyen yaş hiyerarşisinin müvekkil tarafında bir beklentiye dönüşebildiğini ifade etmiştir. Yine genç kadın avukatlardan K7, kendisine boşanma davası olarak kadınların sık başvurduğunu, zira hem özel hayata dair anlatacaklarını bir kadın avukata anlatmanın onlar için daha kolay olduğunu

hem de kadın avukatın kendi haklarını daha iyi savunacağını düşündüklerini ifade etmiştir. Kıdemli avukatlardan K11 de hemşerilerinin mesleğin başında kendisini ve ailesini fazla yakın tanımaktan dolayı işlerini vermekten çekindiğini, çünkü kişisel ve ticari sınırlarını bu kadar yakın bir kişiyle paylaşmak istemediklerini anlatmıştır.

Şunu çok yaşıyoruz, özellikle sıkıntılı dosyalarda. Diyor ki başka avukat iki ayda iş bitiriyormuş, başka yöntemlerle. Yani müvekkil o işlemin yargıda böyle rüşvetle falan dönebileceğini düşünüyor. Öyle bir yönelimi, talebi oluyor ama onaylamıyoruz tabii. (K8)

Bazen olmayacak iş gelir ama avukat umut satabilir. İlişki satabilir. Falanı tanıyorum gibi. Böyle bir tarz var maalesef. Yargıtay'da yemek yedik, senin dosyayı da konuştuk gibi. Gerçek olsun olmasın, bunu diyen avukat olabilir. Aslında bu yargıya güven olmadığını gösteriyor vatandaşta. Bir şekilde etki etmek lazım, haklıysan da haksızsan da muhakkak tesir etmek lazım beklentisi var. (K9)

Bu güven ve yetkinlik performansının yelpazesi bazen de, mülakat yapılan birçok avukatın ittifak ettiği üzere, esasen hukukta yeri olmayan, olağan hukuk sürecini etik dışı şekilde etkilemeye yönelik yolları içerecek kadar genişleyebilir. Yukarıdaki ifadelerde avukatların işaret ettiği gerçeklik, yargı organlarına hukuka aykırı şekilde etki edildiğinden ziyade, müvekkillerin beklentilerinde somutlaşan şekilde yargıya etki edilebileceği kanaatinin, avukatların karşılaşacağı kadar toplumda yerleşmiş ve yaygınlaşmış olmasıdır. Bir diğer ifadeyle, avukatın mesleki faaliyet yürüttüğü bir alan olarak yargının hukuka aykırı olsun olmasın hukuk dışı etkiler karşısında geçirgen bir yapısı olduğu yönündeki toplumsal imaj, bu geçirgenliği müvekkilin menfaatine ve aynı zamanda müvekkili bu şekilde ikna ederek kendi menfaatine kullanma becerisinin avukatta zaman zaman aranan bir özellik olmasına yol açar. Avukatın “network” ya da “çevre”si bu noktada sadece müvekkil çevresi değil, müvekkilin lehine aktive edilebilecek bir çevre şeklinde avukat tarafından da sunulabilir ve simgesel sermaye olarak işleyebilir. Mülakat yapılan avukatların hiçbirinin böyle bir yola tevessül etmediğini ifade etmiş olmasından daha önemlisi, avukatın toplum nezdinde sahip olması beklenen yetkinlik setlerinden birinin bu yolu içermesidir.

Nihayetinde avukatlıkta simgesel sermayenin ikinci performansı, ilk görüşmeden itibaren müvekkil nezdinde güven ve yetkinlik telkin etme gereğinden kaynaklanır. Avukatların niteliklerine dair nesnel bir ölçüm ve sunum mekanizmasının olmadığı bir meslek dünyasında müvekkilin hangi avukatın mesleki hüner ve becerisine ne kadar ve nasıl güveneceği sorusunun cevabı, avukatların güven ve yetkinlik telkin etme performansı ile verilir. Bu performans sadece dosyanın gerektirdiği mesleki bilgiyi değil, bu kıstımda ifade edildiği üzere, esasen fakülte müfredatında olmayan bir dizi hukuk dışı sosyal özellik ve beceriyi de içerir. Avukat için yaş, cinsiyet, nüfuz, memleket, şive, siyasi görüş gibi faktörleri müvekkilin toplumsal özellikleri ve dosyanın

ilgili özellikleriyle buluşturup bir tür mesleki simya gibi, müvekkil nezdinde kendi yetkinliğine dair itimat ve itibara tahvil etmek, meslek içinde olduğu kadar meslek dışında veya öncesinde gelişen bir yatkınlık da olabilir. Bu da avukat-müvekkil ilişkisinin, bu ilişkide simgesel sermaye olarak sunulma ve tanınma potansiyeli olan toplumsal özelliklere; hukuki çerçevenin ihata edemediği toplumsal etkileşim biçimleri ve sermaye kaynaklarına dayanması ihtimali demektir.

Büro: Kurumsallaşmış Simgesel Sermaye

Buraya kadar avukatlıkta simgesel sermayenin iki gereklilik üstüne inşa edildiği; birincisi, avukatın iş bulma potansiyelini yükseltecek şekilde tanınırlığını yaygınlaştırması gerektiği; ikincisi, müvekkille ilişkisinde ehil ve etkin bir avukat olduğuna dair güven ve itimat telkin etmesi gerektiği ortaya kondu. İlki sosyal sermayenin ham ve pasif olmaktan çıkarılıp avukatın “isim yaptığı” aktif bir çevreye dönüşmesi anlamına gelirken ikincisi, avukatın mesleki hüner ve etkinliğini müvekkil nezdinde kabule dönüştürmek için toplumsal özelliklerini ve etkileşim becerilerini kullanması demektir. Bu iki form, avukatın mesleki tanınma ve kabulünü sürekli aktive etme mecburiyeti bağlamında simgesel sermayenin performansa dayalı tarafına işaret eder. Simgesel sermaye bir seferde veya tek bir kaynak sayesinde olup biten, kalıcı bir varlık değil; avukatlık söz konusu olduğunda inşa ve icrası performans gerektiren bir varlıktır.

Bununla birlikte, simgesel sermayenin kurumsallaşmış bir formu olarak avukatın bürosu, ilk iki formu daha etkili hale getirebileceği gibi, başlı başına bir etki yaratma potansiyeli içerir. Büronun bulunduğu mekan, bina, kat, büronun büyüklüğü, iç tasarım ve benzeri özellikleri sadece fiziksel şartlar olmayıp, avukatın mesleki hüner, kariyer, başarı, çevre ve yetkinliğine dair simgeler olarak işlev gösterir. Her ne kadar “tabelaya gelen müşteri yoksa da”, büroya gelen müvekkil aday veya müvekkil nezdinde büronun fiziksel özellikleriyle avukatın mesleki özellikleri arasında bir mütakabiliyet oluşur. En küçük mahalli bürodan plazadaki en büyük büroya kadar hukuk bürosunun fiziksel özellikleri her avukatın simgesel sermayesini ya zayıflatır ya da derinleştirir. Dolayısıyla fiziki anlamda büro ile simgesel anlamda avukatın mesleki yetkinliğinin temsili anlamında büro arasında ilişki vardır. Meslek hayatının başından beri Üsküdar’da mahalle arasında eski bir binadaki küçük bürosunda kendi başına çalışan erkek avukat K2’nin ifadeleri bu mütakabiliyeti ifade eder:

Bize öyle kurumsal işler gelmez. Bulduğumuz çevre bunda önemli bir faktör. Çevremizde ticari hayat yok. Ben o yüzden şirketler hukukundan pek anlamam. Öyle bir portföyümüz yok. Onu genellikle 5-6 avukat ortaklık kurmuş bürolar, büyük şirketlerin danışmanlığını yaparak parsellemişler. Kurumsal avukatlık diyorlar. Tek başında kurumsal çalışmak zor, iş yetiştirme noktasında. (K2)

Bu ifadelerde işaret edilen gerçeklik, görece küçük kazanç getiren hukuk dosyaları ve basit ceza dosyalarına bakan avukatın, mesleki tecrübe ve yetkinliğinin kariyeri boyunca ne yönde şekillendiğiyle, bürosunun mütevazı mekân ve muhit özellikleri arasında karşılıklı bir ilişki olduğudur. Avukat her ne kadar kıdemli ve mahir olsa da mesleğe başladığından beri “network”ünün gelişme biçimi, aldığı dosyaların ağırlıklı içeriği ve küçük bir büroda sürekli bulunması birbirini etkileyecek şekilde bugünkü konumunu; hem bürosunun mekânsal konumunu hem de kendisinin meslek içindeki itibarî konumunu hazırlamış görünmektedir. Bu durumda avukatın geleneksel biçimde tek kişilik bürosu, hem mekan ve muhit sınırları hem de yeterince birikmemiş simgesel sermayesi nedeniyle orta ve büyük ölçekli şirketlerin hacim ve süreklilik içeren işlerini almaya aday değildir. Aynı durumu tersinden, İstanbul’un bilinen bir iş merkezinde 10’dan fazla avukatın çalıştığı büyükçe bir büroyu yöneten K12 “kurumsal çalışmanın” şartlarını anlatırken şu şekilde ifade etmiştir:

Şimdi hukuk öyle dallara ayrıldı ki her dala hakim olman mümkün değil. Bütün vaktini versen de olmaz. Uzmanlaşman lazım, bunu yapan ofisler alıp götürüyor şu anda. Çünkü bir şirket diyor ki bu işten anlayan bir ofise gideyim. Eskiden avukatın kimliği önemliydi, işte Süleyman beye gideyim gibi. Şimdi ofisin önemi artıyor, şu ofise gideyim, şu ofisle çalışayım. (K12)

O halde büro, alıntıda ifade edildiği şekliyle “avukatın kimliği”nden ve şahsından daha baskın bir simgesel sermayeye sahip olabilir. Bunu da, çok sayıda avukatın o büroda çalışması ve ilgili alanlarda yetkinleşmesi, aralarındaki işbölümü ve resmiyeti olmasa da uzmanlaşma sayesinde yapar. Büro büyüdükçe ve meslek dünyasında kendine mahsus bir tanınırlık ve güvenilirlik biriktirdikçe mekanın mahalli sınırlarından da soyutlanır. Büronun öteden beri belli hukuk alanlarında dosyalarla ilgileniyor olması ve çok sayıda avukat istihdam ediyor olması; müvekkil adayı nezdinde tecrübe ve işlerlik açısından yüksek ve cazip bir simgesel sermayeye işaret eder. Büronun simgesel sermayesi, büronun tek bir kurucu-yöneticisi de olsa onun şahsi “isminden” veya networkünden daha büyük ve çekici şekilde kurumsallaşabilir ve büroyu yöneten avukatlar arasında görev değişimi olduğu takdirde dahi sürmesi muhtemeldir. Bu noktada büronun istihdam ettiği işgücü, aldığı ve alabileceği dosyaların hacmi ve sürekliliği, müvekkil çevresinin daha çok şirketler ve kurumlar olması simgesel sermayesinin hem çektiği fırsatlara hem de dayandığı kaynaklara dönüşür. Bir plazada 30’dan fazla avukatın çalıştığı büyük bir büroyu yöneten K5’in ifadeleri bunu teyit eder:

Bizde yoğun bir ofis mesaisi oluyor, müvekkillerin sorunları, talepleri daha sofistike çünkü, küçümsemek için demiyorum yanlış anlamayın ama bir işte çek sorunu olan esnaf değil bizim müvekkiller. Milyar dolar cirosu olan, yüz bin çalışanı olan şirketler. Onların talepleri için de belli bir tecrübeniz olması gerekiyor, departmanlaşmaya gitmeniz gerekiyor. (K5).

Bu şartlarda büronun isminin büyüklüğü, müvekkillerin ciro büyüklüğü ve büronun personel büyüklüğü birbiriyle bakışımı şeklinde ilerler ve “kurumsal çalışmak” çift anlama kavuşur: Büro hem artık avukatın şahsiyeti ve şahsi özelliklerini aşan soyut ve kurumsal bir işbölümüne sahiptir; hem de aynı zamanda büronun müvekkil profili şahıslar değil kurumlar, firmalar, şirketlerdir. Bu noktada büronun kendi içinde personel yönetimi, özlük hakları, mesai rutini, çalışan ilişkileri de mesleğin geleneksel kalıplarının dışına taşmaya başlayan konular olur. Bu nedenle büyüyen bürolarda büro yönetimini sağlamak için hukuk mezunu olmayan uzmanlar, muhasebeciler ve profesyoneller de istihdam edilir. Artık mahalle arasında, adliyenin karşısında veya eski bir handa değil; iş merkezlerinde, büyük yapılarda, tabelanın işlevini tamamıyla iptal edecek şekilde bir fiziki varlığa; daha doğrusu fizikten ziyade simgesel sermayenin etkin olduğu bir düzleme geçilmiştir. Bu durumda, büronun cazibe kazanan ismi, mesleğe yeni giren avukatlar için bir prestij arayışını da tetikler. Büyük büroda çalışmak genç avukatlar için o büronun simgesel sermayesine yakışır bir hayat ve meslek tarzını beraberinde getirir:

Var öyle benim de arkadaşlarım. Adam çok çalışıyor, çok da kazanmıyor hani. Ama orada olmak mutlu ediyor. Sabah kahveyle giriyor, öğlen yemek kartı var, akşam geç saatte toplantı. İngilizcesi var, sürekli İngilizce sözleşme hazırlıyor zaten. Kendini bir statüye koymuş, şirkette çalışıyorum gibi. Taktığı saat, giydiği takım değişiyor. Oysa ücretli çalışan sadece. (K3)

Nihayetinde yargının kurucu unsurlarından biri olarak kamu görevi gören, bir veya birkaç meslektaşın bulunduğu geleneksel bir büroda çalışan aristokratik avukattan, çok sayıda avukatın ve başka personelin istihdam edildiği ofislerde çalışan beyaz yakalı hukuk danışmanı kimliğine geçişi ima eden bu farklılaşma, simgesel sermayenin gayrişahsi ve kurumsal bir form alırken çalışma ilişkileri ve mesleki kimlikle karşılıklı dönüştüğünü gösterir. Bu yeni çalışma ilişkilerinin avukat emeğini proleterleştirdiği yönünde tespitler mevcuttur (Akbaş, 2015). Simgesel sermaye kurumsallaşarak avukattan büroya geçtikçe, avukatın emeği sayesinde oluşan simgesel artı-değer; bir diğer ifadeyle müvekkiller ve potansiyel müvekkiller nezdinde tanınırlık ve güvenilirlik de büroya akacaktır. Büro kurmak, büyütme, personel istihdam etmek ve yönetmek için belli bir ekonomik sermayeye ve idari yatınlığa sahip olmak gerektiği için, ister bu ekonomik sermayeyi ve idari yatınlığı meslek içinde ve meslek sayesinde elde etmiş olsun, ister mesleğe dışarıdan getirmiş olsun, avukatlıkta simgesel sermayenin kurumsallaşması, tıpkı isim yapmak ve müvekkilde güveni inşa etmekte olduğu gibi, meslek dışı kaynak ve imkanların etkisine de açıktır.

Reklam: Simgesel Sermayenin Kısa Devresi

Buraya kadar yapılan analizin ışığında, rağbet ve itibar oluşturacak tanınırlık ve güvenilirlik anlamında simgesel sermayenin; ayrıca bu sermaye türünün personel, iş bölümü, iş hacmi, müvekkil tipi ve sürekliliği sayesinde zaman içinde belli büyük bürolarda kurumsallaşmış formunun mevcut meslek dünyasında etkili olduğu açıktır. Avukatlıkta simgesel sermayenin bir süreç olması; avukatın üstlendiği dosyaları hem hukuka ve meslek etiğine uygun hem de müvekkilin memnun veya razı olacağı şekilde hakkıyla ilgilenmesi ve bu mesleki hünerin yıllar içinde en eski müvekkillerden en yeni müvekkil adaylarına taşınacak şekilde birikmesi ve tanınması söz konusudur. Bununla birlikte, buraya kadar tartışıldığı şekliyle sosyal çevre, etkileşim becerileri, büroyu büyütme için gereken ekonomik sermaye başta olmak üzere mesleğe dışsal kaynaklar da simgesel sermayenin inşa ve icrasında devreye girer. Simgesel sermayenin meslek içi süreçler kadar meslek dışı kaynaklara dayanma ihtimali, önemli bir tartışma noktası olan reklam bahsine kapı açar.

Reklam, meslek içinde müvekkilden müvekkile kendiliğinden birikerek aktarılması beklenen güven ve itibar sürecini, bir diğer ifadeyle simgesel sermayenin meslek içinde makbul şekilde inşa edilmesini kesintiye uğratan, potansiyel müvekkil kitlesine doğrudan erişme şansı sunan bir hamle olarak mesleğin dayandığı ilke ve çerçevede yasak kabul edilmiştir. Giriş bölümünde bahsedildiği üzere Avukatlık Kanunu ve Reklam Yasağı Yönetmeliği açıkça “iş elde etmek için her türlü girişim”i reklam sayar ve reklamın tanımını sınırlandırmaz. Ancak tanımın genişliği, avukatın kendini tanıtmaya ihtiyacıyla karşılaştığında bir düzenleme zafiyetine işaret eder ve reklam yasağının ne kadar işlevli olduğu noktasında şüphelere yol açar. Mülakat yapılan genç avukatların reklam bahsinde uzlaştıkları kalkış noktası, sosyal medyayı meslek içerikli kullanmaktan kaçınmanın yersiz olduğu, bunun reklam yasağı kapsamına girmemesi gerektiği olmuştur:

Reklam yasağı gerçeğe aykırı. Neden? Şimdi insanlar işini iyi bir avukata vermek istiyor. İhtiyacına göre, tercihi göre avukat arıyor. Nasıl bulacak? Ya kulaktan kulağa bulacak, arkadaşı tavsiye edecek. E ama ben Kütahya'dan geldim, İstanbul'da okudum, büro açtım. Beni kim nereden tanıyacak, daha ilk işimi almamışım. Ben işte, tabii belli sınırlar dahilinde kendimi tanıtabilmeliyim. İstanbul'da çevrem yok ki. Gerçek bu. Tabelaya mı bakıp gelecek? (K13)

Temelde şu var: İş arıyorum diyerek kendimizi tanıtmamız, ne bileyim kartvizit vermemiz yasak. Ama iş aramadan da iş gelmiyor. Her ortamda avukat olduğunu söylemeden kendini nasıl tanıtabilirsin? Reklam bu işte, ben her dosyayı kazanırım demeden avukat olduğunu tanıtmak (K10)

Genç avukatların işaret ettiği nokta önemlidir: Reklam yasağının gerçekle ilişkisi ironiktir çünkü bir yandan avukatın iş elde etmek için proaktif hiçbir eylemde bulunmamasını gerektirir. Ancak diğer yandan avukat hiçbir şey yapmazsa yeni işler edinmesi, sürekli işler edinmesi ve giderek daha nitelikli işler edinmesi ya tesadüflere ya da yukarıdaki bölümlerde çözümlendiği üzere büronun itibarına ve meslek dışı toplumsal kaynaklara bağlı olacaktır. Bir yanda avukatın meslek öncesi sosyal çevre, sosyal statü, meslek dışı ve hukuk öncesi eğitim geçmişi gibi özellikleri vardır, diğer yandan bu özellikler, iş elde etmek için araçlaştırılmamalıdır. Bu çelişkili gerçeği tersinden işaret eden bir örnek olarak, mülakat yapılan avukatlardan K11, reklam bahsi açıldığında, “şimdiki gençler gibi” kendisinin hiç reklama ihtiyacının olmadığını çünkü amcasının bir ilçe belediyesinde yüksek yetkili olarak görev yaptığı için mesleğin başından itibaren kendisine dosya geldiğini ifade etmiştir. Mülakat yapılan K13, kendisiyle aynı dönemde fakülteden mezun olan bazı arkadaşlarının bir siyasi partiyle yakınlığı ve aile fertlerinin partide eskiden beri görev almasından dolayı o siyasi çevreden hukuk işleri aldıklarını anlatmıştır. Mülakat yapılan genç kadın avukatlardan K1, öğrencilik yıllarından beri kadın hakları savunuculuğu yapan dernek ve grupların içinde olduğu için mesleğe başladığından beri konuyla ilgili dosyaların kendisine geldiğini söylemiştir. Dolayısıyla işin gelmesiyle avukatın işe gitmesi arasındaki sınır çok ince ve geçişlidir. Bu durumda, meslekte yıllar içinde birikmesi beklenen tanınırlık, güven ve itibarın, esasen meslek öncesi ve meslek dışı sosyal sermaye biçimlerinin aktive edilmesi yoluyla elde edilebildiği çok açıktır. Bir diğer ifadeyle, *de jure* olarak yasaklanan “iş elde etme girişimi”, *de facto* olarak sosyal hayat içinde gerçekleşmektedir.

Bununla birlikte, yukarıdaki alıntıda genç avukatın ifade ettiği şekliyle, İstanbul’a farklı bir şehirden gelip meslekte tutunma gayreti, mesleğe yeni giren kuşaklara özgü bir bağlama işaret eder. Mesleğin son yirmi yılda demografik genişlemesi, simgesel sermayeye hızlı ihtiyaç duyan çünkü görece zayıf ve dezavantajlı sosyal kökenlerden gelen yeni kuşak avukatların sayısını artmıştır. Son yıllarda her sene 15 binin üstünde hukuk mezunu verilmekte, kayıtlı hukuk öğrencisi sayısı 2021 itibariyle mevcut avukatların %48’ine tekabül etmektedir (Koytak, 2022, s. 226). Genç avukat kuşağının stajdan itibaren mesleğe giriş sürecinde yaşadıkları rekabet ve işçileşme süreçleri (Akbaş, 2015) bu çalışmanın kapsamı dışında kalmakla birlikte, mesleğin yeni mensuplarının giderek kalabalıklaşması, bilhassa internet üzerinden “iş elde etmek için yapılan girişim”leri simgesel sermaye kazanmak adına hızlı bir çözüm kılar:

Mesela bir kadın meslektaşımız var. Benim yaşlarımda. Her gün video çekiyor, “avukatın bir günü” şeklinde, Mercedes’ten iniyor, marka bir çanta takıyor. Adliye’ye öyle giriyor filan. Yani çok kazandığını anlatıyor. Beni rahatsız etmiyor. Neden? Ben böyle çok fazla para kazanma hırısında değilim ama aile geçindirmek zorunda olsam rahatsız eder mesela (K6)

Bence reklam yasağı gereksiz, çağ dışı hatta. Neden kendimi tanıtamıyorum? Ama Instagram'da mesela reklam yapıp ceza alanlar var. Çok abartılı yapıyorlar çünkü. O kadarını göstermemesi lazım. Gösteriş bu. Şoförü var, çok şık giyiniyor, pahalı yerlerde. İrrite edici yani. Bunun yasaklanması lazım gerçekten (K14)

Reklam, bilhassa da internet üzerinden yapılan girişimler bu anlamda avukatın tanınırlık ihtiyacını görünürlük üzerinden gidermeye yöneliktir. Avukatların sanal dünyada kasıtlı veya kasıtsız kazandıkları görünürlüğün işe ne kadar dönüştüğü hakkında nesnel bir ölçüt yoktur ancak yukarıdaki alıntılarda genç avukatların ifade ettiği nokta dikkat çekicidir: Mevzuatta da geçtiği haliyle mesleğin onur ve vakarına aykırı hal ve görüntüler, reklam yasağını yersiz bulan avukatlar için dahi kabul edilemezdir. Ancak, gösterişli bir görünürlük elde etmek için interneti kullanmanın sadece avukatlık için değil, birçok profesyonel meslekte meslek etik ve kurallarına aykırı görüldüğünü; mesleği ticarileştirme yönünde bir sapma olarak değerlendirildiğini hatırlamak gerekir. Gösteriş esasen mesleğe has bir zaaf değildir, bütün toplumun kültürel değer sisteminde kınanır. Diğer yandan mesleğe özgü şekilde görünürlük, görüntüde de olsa avukatın çok veya çok kazandıran işleri olduğunun simgesi olarak işler. Dolayısıyla bir avukatın sosyal medyada görünürlük kazanmasını meslektaşları nezdinde kınanacak bir olguya dönüştüren şey, avukatın tanınırlık kazanmasını sadece meslek içinde ve müvekkilden müvekkile kendiliğinden aktararak birikmesi yoluyla gerçekleştiğinde makbul gören mesleğe özgü geleneksel kabuldür.

Reklam boyutunun, büro sahipliği boyutuyla iç içe geçen bir tarafı vardır. Esasen tanınırlıktan görünürlüğe geçişte neyin reklam kapsamına girdiği tartışması, mesleği kendi bürosunda bağımsız şekilde yürüten avukatlar için geçerlidir. Oysa bir önceki bölüme ortaya konduğu üzere büronun simgesel sermayesi, tabeladan başlamak üzere avukatlık bürosunun fiziki özelliklerini gölgede bırakacak kadar soyutlaşmış ve simgeselleşmiş olabilir. Daha çok kıdemli avukatların kurucu ve yönetici olduğu büyük büroların müvekkilleriyle ve potansiyel müvekkilleriyle ilişkisi, internetten reklam vermeye ihtiyaç duymayacak kadar kurumsal ve görünmez bir niteliktedir. Yabancı şirketlere danışmanlık veren bir büyük büroyu yöneten K5'in ifadeleri, büyük büronun simgesel sermayesinin reklama tenezzül etmeyen bir düzlemde aktive edildiğine işaret eder:

Biz mesela internet sitemize bizle çalışan global firmaları koyuyoruz. Ya da işte Legal 500 gibi sitelerde yer alıyoruz, LinkedIn kullanıyoruz. Onu gören başkası da diyor ki zaman diyor ki bu adamlar büyük adamlar. Nasıl, hani yanında güzel kız varken yürürken başka kızların sana bakması gibi. Yani firmalar bu adamda bir şey görmüşler, büyük firmalar bu adama güvenmiş, o zaman bunlar düzgün avukatlar, işinde iyi olan insanlar diyor. Size iş vermeyi düşünen firmalar size bakıyor diyor ki aa tamam bunları referansları bunlar işte, global firmalarla çalışıyor. O anlamda referans oluyor internetteki varlığımız (K5)

Alıntının sahibi olan avukat akabinde, bahsettiği sitelerde ücret karşılığında reklam vermediklerini, profesyonel bir görüntü ve içerik sunduklarını da vurguladı. Dahası, mülakat yapılan başka avukatlar da, birçok büyük büronun internette avukatların şahsi özellikleriyle değil, büronun yaptığı işlere dair duyurularla yer aldığını aktardılar. Görüntü ve içeriğin hukuki işlemler ve uluslararası müvekkillerle ilgili olduğu bu durumların çoğunlukla reklam yasağı kapsamında değerlendirilmediği noktada ortak kanaatleri paylaştılar. Ancak genç avukat K13, reklam yasağının tam bu noktada işlevsiz olduğuna dikkat çekti: “Adam mesela en büyük bürolardan birini yönetiyor, avukat olarak şu kadar vergi ödemedi diye tweet atıyor, bu da reklam değil mi?”. Genç avukatın işaret ettiği gerçek esasen, büyük büroların simgesel sermayesini inşa etme biçimlerinin reklam yasağının hem ulusal hem de eskiden gelen çerçevesini aştığıdır. Dolayısıyla bir yandan mesleğe yeni girmiş, güven ve tanınırlığını inşa etmesi gereken çünkü rekabetin arttığı bir bağlamda tutunmak ve ilerlemek isteyen genç avukatlar vardır. Diğer yanda ise birikmiş ve kurumsallaşmış simgesel sermayesini çok daha sofistike biçimlerde icra eden ve esasen reklam yasağı kapsamında alacağı cezanın da ekonomik anlamda zarar veremeyeceği büyük bürolar vardır.

Sonuç

Bu makale güven ve itibar gibi simgesel değerlerin önemli olduğu profesyonel mesleklerden biri olan avukatlıkta simgesel sermayenin nasıl icra ve inşa edildiğini soruşturan bir araştırmadır. Mevcut mevzuat ve hukuki çerçevenin bir yandan güven ve itibarı vurguladığı, diğer yandan “iş elde etmeye yönelik girişimleri” yasakladığı, bununla birlikte iş elde etmeye yönelik makbul eylem ve ilişkileri de tanımlamadığı bir meslek olarak avukatlık, simgesel sermaye açısından değerlendirilmeye elverişli bir olgu sunar. Mülakat yapılan farklı kıdem ve çalışma şartlarından avukatların görüş ve deneyimlerinin analizi sonucunda, avukatlıkta simgesel sermayenin dört boyutu olduğu tespit edilmiş; bunların birbirleriyle alakalı biçimde işlediği keşfedilmiştir.

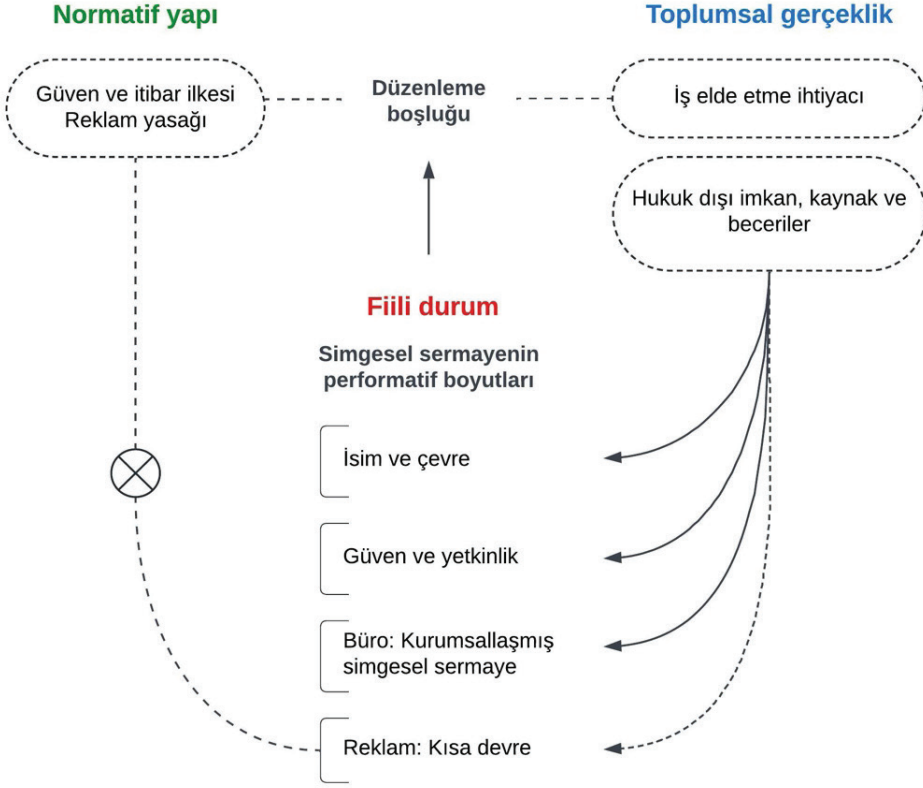
Avukatlıkta simgesel sermaye ilk olarak, iş gelmesi muhtemel çevre ya da network ve isim sahibi olmak biçiminde yaşanır. Bourdieu'nin Kabiliye üzerine çalışmalarında tespit ettiğine benzer şekilde, ilk aşamada simgesel sermaye esasen aktif bir sosyal sermayenin tezahürü ve sonucudur: Avukat, avukat olarak rağbet görmesini sağlayacak ve iş getirme potansiyeli yüksek bir çevreyi geniş ve diri tutmalıdır. Avukat meslekle ilgili olmayan sosyal sermayesini mesleki yetki ve yetkinliğine yönelik talebe tercüme ederek isim yapmalı, iş verilecek avukat olarak bilinmeli, tanınırlık ve güvenilirliğini sürekli geliştirmelidir.

Avukatlıkta simgesel sermayenin ikinci boyutu, güven ve itimat yaratmaktır. İlkinde olduğu gibi bu boyut da performans meselesidir: Müvekkille veya potansiyel

müvekkille görüşme süreçlerinde mesleki yetkinliğine yönelik güven ve itimat inşa etmek, hukuk fakültesinden önce veya meslek dışında gelişen etkileşim becerilerine açıktır. Hukuk diliyle günlük dil, konuşma ile tavır, otorite ile empati arasında hangi davranış şemasını hangi durumda devreye sokacağını hukuk bilgisinden daha çok bilen bir avukat müvekkiline, güven ve yetkinlik telkin etmeyi ve ikna etmeyi başarabilir. Bu süreçte, avukatın yaşından müvekkilin cinsiyetine çeşitli toplumsal özellik ve kaynakların simgesel sermaye inşasında devreye girmesi söz konusudur.

Üçüncü olarak, avukatlıkta büronun, simgesel sermayenin kurumsallaşmış boyutu olarak işleyebildiği tespit edilmiştir. Simgesel sermayenin kurumsallaşmış formu, bu çalışma kapsamında geliştirilen bir kavramdır. Büyüyen bürolarda işbölümü ve yetkinleşme sayesinde büronun belli alanlarda ve belli müvekkil çevrelerinde kendine mahsus tanınırlık ve güvenilirliği oluşur; giderek daha fazla kurumsal işler alınır. Büyük büroların çevresi ve ismi böylece avukatların şahsını ve fiziksel-mekansal sınırları aşan, daha soyutlaşmış bir simgesel sermayeye tekabül eder. Avukatlık yerine hukuk danışmanlığı unvanı kullanılır. Böyle bir büyük büroda çalışmak, ne kadar düşük bir ücrete ve zor çalışma şartlarına maruz kalırsa kalsın genç avukatlar için, büronun birikmiş ve güçlü simgesel sermayesinden az da olsa pay almayı sağladığı için, kendi kuşağı içinde bir imtiyaz veya prestij göstergesi olarak işleyebilir.

Bu ilk üç boyutuyla avukatlık simgesel sermayenin temel bir özelliği öne çıkar: Simgesel sermayeyi inşa ve icra etmek bir performans meselesidir. Çevre ve isim yapmak, güven ve ehliyet telkin etmek, büroyu büyütme ve kurumsallaştırmak gibi süreçler hem hukuk fakültelerinde öğrenilen şeyler değildir hem de süreç içinde bir dizi farklı eylem repertuarını ve toplumsal kaynağı gerektirir. Farklı eylem ve kaynakların simgesel sermayeye dönüştürülmesi, Bourdieu'nün simgesel sermayenin her zaman başka sermaye biçimlerinin tezahürü olduğu fikriyle uyumludur ancak burada önemli olan, hukuk eğitimi, meslek kuralları, hukuk bilgisi veya yargısal performansla doğrudan alakalı olmayan toplumsal eylem, ilişki ve kaynakların ilk üç süreçte devreye girmesi ve fark yaratabilmesidir. Bu üç simgesel sermaye biçimi, formel hukukla yaşanan hayat arasında, normatif yapıyla toplumsal gerçeklik arasında; bir diğer ifadeyle "iş elde etme girişiminde bulunmamak" kuralıyla işini büyütme yönelik gaye ve gayretler arasındaki boşluğu doldurur ve avukatlıkta simgesel sermayenin dış etkilere açık şekilde kurulmasına sahne olur (Şekil 1). Yaş, cinsiyet, memleket, eğitim geçmişi, siyasi çevre, ekonomik sermaye başta olmak üzere hukuka dışsal sosyal kaynak, imkan ve etkilerin her birinin mesleğin fiili dünyasında, avukatın haklı ve meşru itibar ve tanınırlığının yalnızca müvekkilden müvekkile aktarılacak kendiliğinden birikmesi gerektiği yönündeki zımnî kabulü tekzip edecek şekilde nasıl yer aldığı, ileri araştırmalarla keşfedilmelidir.

Şekil 1. Avukatlıkta simgesel sermayenin boyutları

Simgesel sermayenin dördüncü ve son biçimi, esasen ilk üç boyutun ortak özelliği olan performatif karakterin ve hukuka dışsal sosyal imkan ve kaynakların etkisine açıklığının uç bir versiyonu olarak reklamdır. Reklamın makbul bir simgesel sermaye formu olmamasının nedeni, meslek kurallarında sınırlanmadan ve tanımlanmadan yasaklanmış olmasıdır. İlk üç boyutta çevre yapmak, güven telkin etmek ve büroyu kurumsallaştırmak için her türlü ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi, ailevi vs. sermaye ve kaynakların devreye girmesi ihtimali ve yaygınlığı meslek içinde bilinirken reklam ya da avukat olduğunu kitle iletişim araçlarıyla veya internet yoluyla yayma girişimleri, aleni olmasının da katkısıyla günah keçisi ilan edilir. Reklam tanınırlığın yerine görünürlüğü geçirir ancak önemli olan kimin görmesini isteyeceğinizdir: Büyüyen büroların kurumsallaşmış simgesel sermayesi bir yandan reklama ihtiyaç duymayacak kadar kendinden menkuldür, bir yandan da uluslararası platformlar ve dijital kanallarda ulusal denetim ve çerçeveyi aşacak kadar görünürlük sahibidir.

Her sermaye biçimi gibi simgesel sermayenin de biriktirilen ve aktarılabilen bir sermaye olduğu gerçektir. Bu itibarla, avukatlık mesleğinde ailenin bir veya iki önceki kuşağından bir hukuk bürosunu miras almanın veya ortak yürütmenin, zaman içinde birikmiş bir simgesel sermayeyle mesleğe başlama fırsatını beraberinde getirdiği söylenebilir. Buna benzer biçimde, farklı meslek veya ortamlarda birikmiş simgesel sermayenin avukatlığa taşınması durumu, diğer hukuk mesleklerinden (hakimlik ve savcılık gibi) veya yargıyla ilgili kurum ve kuruluşlardan ayrılarak avukatlığa giren kişiler için de geçerlidir. Bu gibi durumlar şüphesiz önemli olmakla birlikte, bu araştırma simgesel sermayenin temel boyutlarına odaklanmıştır. Simgesel sermayenin burada keşfedilen boyutlar dışında, hangi kanallarla mesleğe taşınabildiği ve miras alınabildiği meselesi, daha çeşitli bir örneklem ve veri derleme tekniklerini kullanacak olan ileri araştırmalarla incelenmelidir.

Bu makale, profesyonel bir meslek olarak avukatlıkta simgesel sermayenin dört boyutu olduğunu bulgularken esasen mühendislik, mimarlık, akademisyenlik gibi başka profesyonel mesleklerde benzer veya özgün simgesel sermaye biçimlerinin incelenmesine de kapı açar. Hizmet alan müvekkil veya müşteriyle doğrudan etkileşim süreçleri yaşanan veya belli büroların şirketleşerek büyüdüğü ve hatta tekelleştiği başka mesleklerde benzer örüntülerin olma ihtimali araştırılmalıdır. Avukatlık özelinde hukuka özgü olan ise, hukukla toplum, formel kurallarla yaşanan hayat arasındaki boşlukta, meslek dünyasında hem kendine mahsus hem de dış etkilere açık *de facto* kural ve kabullerin oluşabilmesidir. Avukatların nasıl iş elde edebileceğini, nasıl çevre geliştireceğini tanımlamayan; mesleki ehliyet ve rağbetlerinin nesnel ölçüt ve mekanizmalarını kurmayan, örneğin uzmanlık tanımları yapmayan; meslek piyasasında oluşan büro büyüklüğü farklarını ve yeni kuşakların maruz kaldığı eşitsizlikleri içermeyen hukuki çerçeveler, Türkiye gibi profesyonel mesleklerin çok hızlı kalabalıklaştığı ve dönüştüğü bir ülkede yetersiz kalmaktadır.

Name, Office, Advertising: Forms of Symbolic Capital Among Lawyers

Elyesa Koytak

Being lawyer is a profession based on trust and respect, but the ways in which trust and respect are established in the profession go beyond formal law. On the one hand, trust and respect are explicitly mentioned many times in the legislation on lawyers. On the other hand, the framework that the law draws for lawyers contains a gap that is open to social actions and influences. Despite the legal obligations, the issue of how lawyers can gain new files and clients and build trust and reputation seems to be left to the actual situation. Although the first article of the Regulation on the Prohibition of Advertising mentions “all kinds of attempts and actions that can be considered as advertisements to obtain business” within the scope of the prohibition, the legitimate ways of obtaining business are not defined. The fact that advertising is not defined by the legislation is one of the current debates in the law of attorneys (Aslan, 2015). This situation indicates that there is a gap between the legislation, which expresses the traditional values of the legal profession, and the forms taken by the current professional world in terms of the aims and efforts to obtain new files and clients. As a matter of fact, among the decisions of the Disciplinary Board of the Union of Turkish Bar Associations against members of the profession, there are many files every year regarding violations of the Regulation on Prohibition of Advertising (Barolar Birliği, 2024).

@ Asst. Prof., Istanbul Medeniyet University, elyesa.koytak@medeniyet.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0001-6530-7917>

DOI: 10.12658/M0747
insan & toplum, 2024; 14(4): 80-111.
insanvetoplum.org

Received: 16.04.2024
Revised: 08.06.2024
Accepted: 03.07.2024
Online First: 21.07.2024

This research examines the ways in which professional trust, competence and recognition are constructed in the legal profession in the light of the concept of symbolic capital. Sociological research on the legal profession has been developing in recent years (Akbaş, 2015; Cirhinlioğlu, 1995; Kalem Berk, 2013; Kalem, 2010; Koytak, 2022), but the profession and especially the notions of trust and reputation on which the profession is based have not been examined in the axis of symbolic capital. In this sense, how symbolic capital is constructed and exercised in the legal profession, where trust and reputation are central norms as repeatedly pointed out in the legislation to which it is subject, requires a separate examination as an important phenomenon. In this article, firstly, the meaning of symbolic capital in Bourdieu's own texts will be discussed, then the relationship between symbolic capital and professional professions in the literature will be examined, and then, thanks to the research, it will be analyzed how symbolic capital is performed and constructed in the world of lawyers in Turkey under the titles of environment and making a name, trust and competence, office and advertisement, respectively.

Symbolic Capital

Symbolic capital is a concept that Bourdieu has been using since the 1970s. Symbolic capital is the recognition, acceptance and operationalization by others of the existence and effectiveness of the three basic types of capital and, in the case of a certain social field, of the written or oral, concrete or abstract knowledge, skills, resources and competencies required by that field (Bourdieu & Wacquant, 2010). Symbolic capital is the affirmation, acceptance and veneration of a person or group's possession of certain goods, resources, power or means of superiority by another person or group, starting with bodily and daily practices, thus recognizing and legitimizing the asymmetrical relationship between the two positions. It is at this point that another dimension of symbolic capital, that of bonding or transformation, comes to the fore. If symbolic capital is the legitimization of a social power or asset, then different forms of capital (economic, cultural, social) can be transformed into symbolic capital as soon as they are seen and accepted by others. For social groups that succeed in making other groups recognize through their daily practices that they naturally and legitimately possess certain types of capital, symbolic capital provides an active privilege or superiority (Bourdieu, 1995, 1997, 2015).

Aim and Methodology

This research will explore how symbolic capital is constructed in the legal profession in Turkey, which forms of symbolic capital operate, and the social sources of symbolic capital in terms of the experiences and opinions of lawyers. In a context where the

legal framework governing the profession emphasizes norms such as trust, prestige and reputation, how are the ways in which lawyers construct and perform recognition and credibility in the actual professional world shaped? Moreover, what dimensions of the relationship between law and society are revealed by the ways in which lawyers construct and perform professional environment, trust and reputation? These are the main questions of the research.

Since symbolic capital, in the sense of recognition, is a type of capital that is rooted in and circulates through social worlds of meaning and value, it was deemed appropriate for this research to take a qualitative approach that draws on the meaning worlds, lived experiences and testimonies of lawyers themselves. Since the issue of how symbolic capital operates and is exercised in the legal profession has not been identified so far, different forms of symbolic capital in the professional world will be gradually explored in terms of their interrelationships. For this purpose, in-depth interviews were conducted with 14 lawyers of different working conditions and ages.

Networking and Making a Name

As a result of the analysis of the views and experiences of the interviewed lawyers from different seniority and working conditions, it was found that there are four dimensions of symbolic capital in lawyering, and that they function in an interrelated manner. Symbolic capital in law is firstly experienced in the form of having a network and a name. Similar to what Bourdieu identified in his work on Kabyle, in the first stage, symbolic capital is essentially the manifestation and result of an active social capital: The lawyer must maintain a large and vibrant circle of contacts that will make him/her in demand as a lawyer and have a high potential to bring in business. The lawyer must translate his/her nonprofessional social capital into demand for his/her professional authority and competence, make a name for himself/herself, be known as a lawyer to be hired, and constantly improve his/her recognition and credibility.

Trust and Competence Performance

The second dimension of symbolic capital in the legal profession is the creation of trust and confidence. As with the first, this dimension is also a matter of performance: Building trust and confidence in one's professional competence in meeting with clients or potential clients is open to interaction skills developed before law school or outside the profession. A lawyer who knows more about the difference between legal and colloquial language, speech and demeanor, authority and empathy, and which behavioral schema to deploy in which situation, than about legal knowledge, can succeed in inspiring and convincing a client of his or her trust and competence.

In this process, various social characteristics and resources, ranging from the age of the lawyer to the gender of the client, come into play in the construction of symbolic capital.

Office: Institutionalized Symbolic Capital

Thirdly, it has been determined that the law office can function as an institutionalized dimension of symbolic capital. The institutionalized form of symbolic capital is a concept developed in this study. In growing firms, the division of labor and specialization of the law office creates its own recognition and credibility in certain areas and in certain client circles; more and more corporate work is taken on. The environment and the name of large offices thus correspond to a more abstracted symbolic capital that transcends the personalities of lawyers and physical-spatial boundaries. The title of legal consultant is used instead of lawyer. For young lawyers, working in such a large office, no matter how low the salary and difficult working conditions, can function as a sign of privilege or prestige within their own generation, as it allows them to gain a small share of the office's accumulated and powerful symbolic capital.

With these first three dimensions, a fundamental feature of the symbolic capital of the legal profession comes to the fore: Building and performing symbolic capital is a matter of performance. Processes such as making a name for oneself, establishing trust and credentials, expanding and institutionalizing the office are not things that are learned in law faculties and require a repertoire of different actions and social resources in the process. The transformation of different actions and resources into symbolic capital is in line with Bourdieu's idea that symbolic capital is always a manifestation of other forms of capital, but what is important here is that social actions, relations and resources that are not directly related to legal education, professional rules, legal knowledge or judicial performance come into play in the first three processes and can make a difference.

These three forms of symbolic capital bridge the gap between formal law and lived life, between normative structure and social reality; in other words, between the rule of "not attempting to get a job" and the goals and efforts to grow one's business, and set the stage for the construction of symbolic capital in the legal profession that is open to external influences. Further research should explore how each of the social resources, opportunities and influences external to the law - age, gender, hometown, educational background, political environment, economic capital - are embedded in the actual world of the profession in a way that refutes the implicit assumption that the lawyer's rightful and legitimate reputation and recognition should only accumulate spontaneously through client-to-client transmission.

Advertising: A short circuit of symbolic capital

The fourth and final form of symbolic capital is advertising as an extreme version of the performative character and openness to the influence of social possibilities and resources external to the law, which is essentially a common feature of the first three dimensions. The reason why advertising is not an acceptable form of symbolic capital is that it is prohibited in professional codes without limitation or definition. In the first three dimensions, while the possibility and prevalence of all kinds of economic, social, cultural, political, familial, etc. capital and resources coming into play in order to build a network, instill trust and institutionalize the office is known within the profession, advertising or attempts to spread the word that one is a lawyer through mass media or the internet are scapegoated due to their public nature. Advertising substitutes visibility for recognition, but what matters is who you want to see it: On the one hand, the institutionalized symbolic capital of growing firms is so self-secure that it does not need advertising, and on the other hand, it has enough visibility on international platforms and digital channels to transcend national controls and frameworks.

Kaynakça

- Abbott, A. (1988). *The system of professions: An essay on the division of expert labor*. University of Chicago Press.
- Akbaş, K. (2015). *Avukatlık mesleğinin ekonomi politiği: Avukatların sınıfsal konumlarındaki değişim* (2. baskı). NotaBene Yayınları.
- Akçiçek, N. M. (2023). *A Bourdieusian approach to the occupational choices of interpreters in Turkey* [Yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mütercim Tercümanlık Anabilim Dalı.
- Aslan, A. Ç. (2015). *Avukatlık hukukunda reklam yasağı*. On İki Levha Yayıncılık.
- Barolar Birliği. (2003). *Türkiye Barolar Birliği reklam yasağı yönetmeliği*. https://d.barobirlik.org.tr/mevzuat/avukata_ozel/yonetmelikler/2011/reklam_yas_yon.pdf
- Barolar Birliği. (2010). *Avukatlık Kanunu*. <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/meslek-kurallari-5433>
- Barolar Birliği. (2023). *Türkiye Barolar Birliği meslek kuralları*. <https://www.barobirlik.org.tr/Haberler/meslek-kurallari-5433>
- Barolar Birliği. (2024). *Disiplin Kurulu kararları*. <https://www.barobirlik.org.tr/DisiplinKararlari>
- Bayhan, B. (2019). *Simgesel sermaye olarak tasarım: Mimarlık alanında aktörler, süreçler, ilişkiler* [Yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bıçakçıoğlu, M. (2020). *The social dynamics of the entrepreneurship ecosystem in Turkey: A Bourdieusian perspective* [Doktora tezi]. İstanbul Bilgi Üniversitesi Lisansüstü Programlar Enstitüsü Organizasyon Çalışmaları Anabilim Dalı.
- Biçer Olgun, H. (2019). *Çağdaş sanatın toplumsal inşası: Sanat eserinin değerinin sosyolojik oluşumu*. Çizgi Kitabevi.
- Borthwick, A. M., Boyce, R. A., & Nancarrow, S. A. (2015). Symbolic power and professional titles: The case of “podiatric surgeon”. *Health Sociology Review*, 24(3), 310-322. <https://doi.org/10.1080/14461242.2015.1051081>
- Bourdieu, P. (1978). Capital symbolique et classes sociales. *L'Arc*, 72.

- Bourdieu, P. (1986). La force du droit: Eléments pour une sociologie du champ juridique. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 64(1), 3-19. <https://doi.org/10.3406/arss.1986.2332>
- Bourdieu, P. (1995). Sur les rapports entre la sociologie et l'histoire en Allemagne et en France. *Actes de la recherche en sciences sociales*, 106(1), 108-122. <https://doi.org/10.3406/arss.1995.3141>
- Bourdieu, P. (1997). *Méditations pascaliennes*. Editions du Seuil.
- Bourdieu, P. (2000a). *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Seuil.
- Bourdieu, P. (2000b). *Homo academicus*. Minuit.
- Bourdieu, P. (2009). *Les règles de l'art: Genèse et structure du champ littéraire*. Seuil.
- Bourdieu, P. (2014). *Les structures sociales de l'économie*. Points.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet üzerine. Collège de France dersleri (1989-1992)* (A. Sümer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2010). *Düşünsel bir antropoloji için cevaplar* (N. Ökten, Çev.; 4. bs). İletişim Yayınları.
- Bühlmann, F. (2023). Professional service firms and the manufacturing of the corporate nobility. *Journal of Professions and Organization*, 10(1), 36-49. <https://doi.org/10.1093/jpo/joad003>
- Charmaz, K. (2002). Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis. İçinde J. Gubrium & J. Holstein (Ed.), *Handbook of Interview Research: Context and Method* (ss. 675-694). SAGE Publications.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Sage.
- Cirhinlioğlu, Z. (1995). *The changing structure of the legal profession in Turkey: A historical and sociological analysis* [Doktora tezi]. University of Leicester.
- Dent, M., Bourgeault, I. L., Denis, J.-L., & Kuhlmann, E. (Ed.). (2016). *The Routledge companion to the professions and professionalism*. Routledge.
- Evetts, J. (2011). A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology*, 59(4), 406-422.
- Freidson, E. (1999). Theory of professionalism: Method and substance. *International Review of Sociology*, 9(1), 117-129.
- Heinz, J. P., & Laumann, E. O. (1982). *Chicago lawyers: The social structure of the bar*. Russell Sage Foundation ve American Bar Foundation.
- Kalem Berk, S. (2013). Toplumsal cinsiyet ve profesyonelleşme: Hukuk mesleğinde kadın örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 74-103.
- Kalem, S. (2010). *Contested meanings-imagined practices: Law at the intersection of mediation and legal profession; a socio-legal study of the juridical field in Turkey* [Yayımlanmamış doktora tezi]. The New School University.
- Koytak, E. (2022). *Mesleğin dönüşümü: Hekimler ve avukatlar*. Matbu Yayınları.
- Laumann, E. O., & Heinz, J. P. (1977). Specialization and prestige in the legal profession: The structure of deference. *American Bar Foundation Research Journal*, 2(1), 155-216. <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1977.tb00723.x>
- Rosoff, S. M., & Leone, M. C. (1991). The public prestige of medical specialties: Overviews and undercurrents. *Social Science & Medicine*, 32(3), 321-326. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(91\)90110-X](https://doi.org/10.1016/0277-9536(91)90110-X)
- Sandefur, R. L. (2001). Work and honor in the law: Prestige and the division of lawyers' labor. *American Sociological Review*, 66(3), 382-403.
- Schinkel, W., & Noordegraaf, M. (2011). Professionalism as symbolic capital: Materials for a Bourdieusian theory of professionalism. *Comparative Sociology*, 10(1), 67-96. <https://doi.org/10.1163/156913310X514083>
- Şeref, E. (2014). *Emergent distinctions in the juridical field: The case of "plaza attorneys" in Turkey* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kentsel Dönüşümü Duygular Üzerinden Yeniden Düşünmek: Diyarbakır Suriçi Örneği

Nazife Gürhan

Öz: Kentsel dönüşüm; mekansal, ekonomik ve sosyal değişimlerden ötürü sakinlerine kaliteli yaşam alanları sunamayan bölgelerin yaşam kalitesini artırmak ve sosyal hizmetlere ulaşımı sağlamak amacıyla belirlenen yere müdahale edilerek bölgenin dönüştürülmesidir. Kentsel mekanı değiştirip dönüştüren kentsel dönüşüm uygulamaları mekansal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve duygusal sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışma, Diyarbakır'ın Suriçi bölgesinde 2016 sonrasında uygulanan kentsel dönüşüm projesinin mekansal sonuçlarının ortaya çıkardığı duygusal boyutları ele almaktadır. Çalışmanın amacı, Diyarbakır Suriçi örneğinde kentsel dönüşüm sürecini duygular üzerinden yeniden düşünmek ve bu süreci anlamaya çalışmaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Veri toplama tekniği ise derinlemesine görüşmedir. Örnekleme ise Diyarbakır'ın Suriçi bölgesinde ikamet ederken 2015 yılında bölgede gerçekleşen terör eylemleri ve çatışma süreci sonrasında bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mahalleleri kentsel dönüşüme uğramış 23 ile 60 yaş arası farklı yaşta 8 kadın ve 4 erkekten oluşan toplam 12 kişidir. Çaresizlik, üzüntü, mutsuzluk, kaybetme ve geçmişe özlem duyguları, çalışmada öne çıkan temalardır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel dönüşüm, Kentsel mekan, Yerinden edilme, Duygular, Suriçi

Abstract: Urban renewal is the transformation of areas that cannot offer quality living spaces to their residents due to spatial, economic and social changes by making interventions in order to increase the quality of life and provide access to social services. This study addresses the emotional dimensions of the spatial consequences of the urban renewal project implemented after 2016 in the Suriçi region of Diyarbakır. The objective of the study is to reevaluate the urban renewal process through emotions and try to understand this process in the sample of Diyarbakır Suriçi. In the study, phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used. In-depth interview was used for data collection. The sample of the study consisted of 12 people, as 8 females and 4 males of different ages between 23 and 60, who had to leave the region after the terrorist acts and conflict process that took place in the region in 2015 while residing in the Suriçi region of Diyarbakır and whose neighborhoods underwent urban renewal. In the study, feelings of helplessness, sadness, unhappiness, loss and longing for the past are the prominent themes in the emotional reflections of urban transformation on the residents of Diyarbakır Suriçi

Keywords: Urban transformation, Urban space, Displacement, Emotions, Suriçi

@ Doç. Dr., Batman Üniversitesi, ngurhan71@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-7590-0095

DOI: 10.12658/M0748
insan & toplum, 2024; 14(4): 112-138.
insanvetoplum.org

Başvuru: 31.03.2024
Revize: 19.07.2024
Kabul: 05.08.2024
Erken Baskı: 26.09.2024

Giriş

Kentsel dönüşüm, kentsel alanlardaki bozulmaları tespit etme ve çözüme kavuşturma (Lichfield, 1992), bu alanlardaki çöküntüye neden olan sorunları gidermek için izlenen yol (Donnison, 1993) ya da kentin fiziksel, toplumsal ve ekonomik olarak iyileşmesini sağlamak (Roberts, 2000) olarak tanımlanmaktadır. Başka bir deyişle kentsel dönüşüm; mekansal, ekonomik ve sosyal değişimlerden ötürü sakinlerine kaliteli yaşam alanları sunamayan bölgelere yaşam kalitesini artırmak ve sosyal hizmetlere ulaşımı sağlamak amacıyla müdahale edilerek alanın dönüştürülmesi olarak da tanımlanabilir (Maculan ve Dal Moro, 2020). Kentsel dönüşüm, kentin bölgeleri arasındaki demografik yoğunluk farklılıklarının giderilmesi, ulaşım ve trafik sorununun çözülmesi, alt yapı hizmetlerinin sağlanması, doğal afetlere karşı yapıların niteliksel olarak düzeltilmesi gibi fiziksel nedenlerle yapılabileceği gibi kentsel suçların bölgesel yoğunlaşmasına bağlı olarak suçla mücadele, ekonomik ve toplumsal eşitsizliklerin giderilmesi gibi sosyoekonomik nedenlerle de yapılabilir (Geliş, Vural ve Başaran). Bu anlamıyla kentsel dönüşüm, kentsel mekanın bütününde veya bir bölümünde yapılan yenileme ve değişim pratiklerini içeren bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentsel dönüşüm projeleri mevcut mekanların durumuna göre farklı uygulamalarla yapılabilir. Örneğin dönüşümün mümkün olmadığı ya da yeniden inşanın dönüşüm maliyetine göre daha az olduğu durumlarda yapıların tümünün yıkılarak yeniden inşa edilmesi kentsel yenileme (urban renewal) olarak tanımlanmaktadır (Sadioğlu ve Ergönül, 2020). Yine koruyucu önlemler ve iyileştirmenin yapılmadığı alanların yıkılıp yeniden yapılması yeniden üretim, koruma faaliyeti sonucunda kazandırılan alanların canlandırılmasının sağlanması, yeniden canlandırma olarak ifade edilebilir. Bunun dışında kalitenin yükseltilmesi, temizleme, sağlıklaştırma, koruma, yeniden geliştirme ve düzenleme gibi farklı amaçlarla yapılan kentsel dönüşüm uygulamaları da vardır (Ecer, 2019).

Kentsel dönüşümü kentsel alanların sadece fiziksel bakımdan yeniden yapılması olarak düşünmek eksik bir tanımlamadır. Nasıl ki kentsel alanlar yeniden inşa edilerek kentsel dönüşüm sürecinden etkileniyorsa bu mekanlarda yaşayan insanlar da bir o kadar etkilenmektedir. Harvey (2015), kentsel dönüşümün sınıfsal boyutuna işaret ederek bu süreçten etkilenen kesimin kentin yoksulları veya siyasi iktidarın marjinalleştirdiği insanlar olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Harvey, “kentsel dönüşüm aracılığıyla artı sermayenin emilmesini karanlık bir manzara” olarak görmektedir. Benzer şekilde Hardal (2019) kentsel dönüşümün toplumsal boyutuna işaret ederek “dönüşen mekanlarda yaşayan kişilerin toplumsal yaşamları, kent algıları, çevreyle uyum ve etkileşimleri düşünüldüğünde kentsel dönüşüm ile birlikte

toplumsal anlamda değişimler meydana geldiğini, mekansal ayrışma, yerinden edilme, nüfus profiline değişmesi gibi sosyal ve kültürel anlamda dönüşümlerin gerçekleştiğini” belirtmektedir.

Sosyolojide duygular meselesi 20. yüzyılın başlarında rasyonalizm vurgusuyla birlikte geri plana atılmış ve bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması ise 1980’li yılları bulmuştur (Akdemir, 2022). Her ne kadar duygular geçmişte bireysel veya bedensel alanla sınırlansa da şimdilerde toplumsal yönünün olduğu daha sık dile getirilmektedir. Tezcan (2022) da bu duruma vurgu yaparak bireyin yapıp ettiklerinin habitusundan bağımsız olamayacağı gibi bireyin eylemlerinin itici gücü olan duyguların da toplumsallıktan uzak olamayacağını belirtir. Yine mekan sosyolojisi çalışmalarına baktığımızda birey ve mekan arasındaki ilişkide duyguların genellikle ihmal edildiğini görürüz (Van der Graaf, 2021). Halbuki mekan, insanı sadece fiziksel olarak değil sosyal ve psikolojik yönden de etkilemektedir (Göka, 2001). Benzer şekilde Alver (2010) de mekanın insanın duygu ve eylem dünyasını etkilediğini belirtmektedir.

Devlet kontrolünde yapılan faaliyetlerle kentsel mekanı değiştirip dönüştüren kentsel dönüşüm uygulamalarının fiziksel, toplumsal, kültürel, ekonomik ve duygusal sonuçlar ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu çalışma Diyarbakır’ın Suriçi bölgesinde 2016 sonrasında uygulanan kentsel dönüşüm projesinin mekansal sonuçlarının ortaya çıkardığı duygusal boyutları ele almaktadır. Çalışmanın amacı, kentsel yenilenme sürecinin kent sakinlerinin duygusal süreçlerini nasıl etkilediğini anlamaya çalışmaktır. Ayrıca Diyarbakır Suriçi örneğinde kentsel dönüşüm sürecini duygular üzerinden yeniden düşünmek ve bu süreci anlamaya çalışmak, çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu bağlamda mekan ve duygu ilişkisini açığa çıkarmayı hedefleyen çalışmada, kentsel dönüşüm projesiyle yeniden şekillendirilen Suriçi bölgesine duygular sosyolojisi objektifinden bakılacaktır.

Literatüre bakıldığında kentsel dönüşümle ilgili tartışmaların yabancı kaynaklarda uzun zamandır yapıldığı ancak Türkiye’de akademik alanda 2000’li yıllardan itibaren kentsel dönüşüm meselesinin ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda Türkiye’de kentsel dönüşüm uygulama örnekleri (İçli, 2011; Uysal, 2012; Boyraz ve Hoş, 2014; Berkmen ve Turgut, 2019), kentsel dönüşüm ve soylulaştırma ilişkisi (Çeker ve Belge, 2015; Akalın, 2016), kentsel dönüşümün sosyal (Ertaş, 2011; Arslan, 2013, Engincan, 2015), hukuki (Aydın ve Turan, 2012; Seydioğulları, 2016) ve mekansal (Kılıç ve Hardal, 2014; Çatalbaş, 2011) boyutları, gecekondular ve kentsel dönüşüm (Güzey, 2012; Genç, 2014) gibi konular üzerinden ele alınmıştır. Ayrıca kentsel dönüşüm ve suç ilişkisini (Akalın, 2017; Ünal Reşitoğlu, 2022) ele alan çalışmalar da vardır. Belirtmek gerekir ki devasa bir kentsel dönüşüm literatürü içerisinde kentsel dönüşüm ve duygular arasındaki

ilişkiye odaklanan çalışmaların (Deringöz, 2017; Ünal, 2018; Özkan, 2017) sayısı oldukça azdır. Bu çalışmaların da sadece aidiyet ve yere bağlılık duygularıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Diyarbakır Suriçi kentsel dönüşümünü, kentsel dönüşümün mekansal ve sosyoekonomik etkileri (Çatalbaş 2011, 2012; Kayan 2019; Us ve Serdaroğlu Sağ, 2021; Karimali, 2023), hukuksal boyutları (Karaaslan 2018), nüfus ve yerleşmeye etkileri (Yakut ve Ceylan 2019), tarihi yapılar üzerindeki etkileri (Yıldırım ve Çakır Kiasif, 2022), yerinden edilme (Küçükırca, 2019), mekansal kimlik ve hafıza kaybı (Türk, 2019; Kaya 2021; Sami 2022) gibi konularla ele alan çalışmalar mevcuttur. Bahsi geçen çalışmalara bakıldığında pek çoğunun 2016 sonrası yapılan kentsel dönüşüm ve onun etkileriyle ilgili olduğu görülmektedir.

Bu çalışma ise mekan ve duygu ilişkisine odaklanarak bu ilişkiyi bir kentsel mekanın dönüşümü üzerinden irdelemektedir. Kentsel dönüşümle ilgili Türkiye’de önemli bir literatür var olmakla birlikte kentsel dönüşüm ve duygu ilişkisini ele alan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Sadece bazı nicel çalışmalarda memnuniyet analizi şeklinde konuya değinildiği görülmektedir. Ancak başlı başına kentsel dönüşüm ve duygu ilişkisine odaklanan bir çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma literatürdeki bu önemli boşluğu dolduracağı için önem arz etmektedir. Bir başka deyişle mekan ve duygular sosyolojisi kesişimselliğinde konuyu ele alması bakımından çalışma özgün bir değere sahiptir.

Yöntem

Çalışmada araştırma deseni olarak nitel araştırma yöntemlerinden ortak bir fenomeni deneyimleyen kişilerin farklılaşan ya da benzeşen yaşantılarına odaklanan fenomenolojik desen kullanılmıştır. Veri toplama tekniği ise derinlemesine görüşmedir. Yıldırım ve Şimşek’e göre (2016), fenomenolojik çalışmanın veri kaynağı, araştırmanın odaklandığı olguyu deneyimleyen ve bu olguyu dışı vurup yansıtabilecek bireylerdir. Bir başka ifadeyle fenomenolojik yaklaşım, bir olgu ile ilgili bireysel deneyimleri evrensel bir bakış açısıyla incelemektir (Kıral, 2021). Özcan Elçi’ye göre (2023), “fenomenolojik bakış, bireylerin “nasıl” davrandığını anlamının yanında, bireyin eylem ve davranışlarına odaklandığı kadar güdüleri, duyguları ve düşüncelerine de dikkat çekerek “niçin” öyle davrandığını da anlamaya çalışmaktadır.

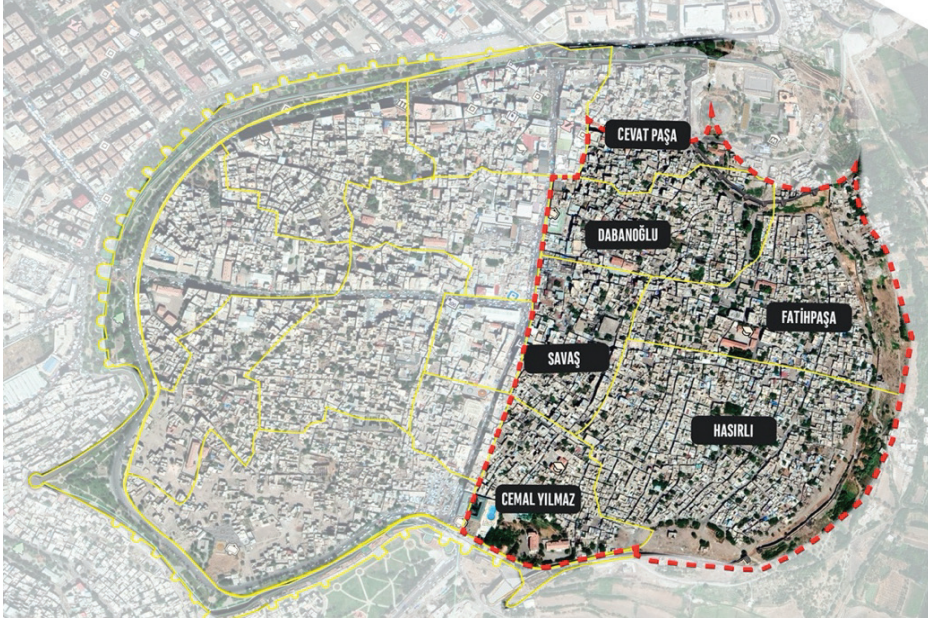
Bu araştırmanın evrenini Diyarbakır’ın Suriçi bölgesinde ikamet ederken 2015 yılında bölgede gerçekleşen çatışma sonrasında bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mahalleleri kentsel dönüşüme uğramış bireyler oluşturmaktadır. Örneklemi ise Diyarbakır’ın Suriçi bölgesinde ikamet ederken 2015 yılında bölgede gerçekleşen çatışma sonrasında bölgeyi terk etmek zorunda kalmış ve mahalleleri kentsel

dönüşüme uğramış 23 ile 60 yaş arası farklı yaşta 8 kadın ve 4 erkekten oluşan toplam 12 kişidir. Örneklem seçiminde amaçlı ve kartopu örneklem teknikleri bir arada kullanılmıştır. Araştırmada böyle bir örneklem seçim tekniğinin kullanılmasının nedeni de katılımcılara ulaşmada yaşanan zorluktur. Bilindiği gibi 2015 yılında Diyarbakır Suriçi'nde gerçekleşen olaylar neticesinde bölgenin boşaltılması ve kentsel dönüşüm kararı alınması, semt sakinlerinin bu konuyu politik bir mesele olarak algılamalarına neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum, mesele hakkında konuşmak istememelerine yol açmıştır. Çoğu zaman "O günleri hiç hatırlamıyorum. Hiçbir şey bilmiyorum" şeklinde konu geçiştirilerek, görüşme isteği reddedilmiştir. Araştırmacının ana dilinin Türkçe olması görüşme yapılan kişilerin daha çok Türkçe bilenlerden seçilmesine neden olsa da anadili Kürtçe olan kişilerle de görüşmeler ihmal edilmemiş, Kürtçe bilen kişilerden yardım alınarak derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada veri toplama tekniği olarak nitel araştırma yöntemlerinde sıkça kullanılan derinlemesine görüşme (yüz yüze mülakat) kullanılmıştır. Araştırmanın verileri 2023 yılı mayıs ayından başlayarak aralıklı olarak 2024 yılı ocak ayına kadar toplam 9 aylık bir süre içerisinde gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine görüşmeler araştırmacının katılımcıyı yönlendirmeden sorular sorması, dinlemesi, ilgi göstermesi ve dinlenenleri kaydetmesi ile gerçekleşir (Neuman, 2020). Derinlemesine görüşmeler yarı yapılandırılmış soru formu aracılığıyla, katılımcıların rızaları alınarak gerçekleştirilmiş; sonrasında ise veriler bilgisayar ortamına aktarılarak deşifre edilmiştir. Araştırma bulguları tematik analiz yöntemiyle kategorize edilmiştir. Ayrıca çalışmada akademik etik ilkeleri gereğince katılımcıların kimlikleri gizli tutulmuştur. Çalışmanın yapılabilmesi için Mardin Artuklu Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından verilen 10.01 2014 tarihli 1. Oturum 3 nolu karar ile etik onay alınmıştır.

Diyarbakır Suriçi Bölgesi

Araştırmaya konu olan ve kentsel dönüşümün gerçekleştiği Suriçi bölgesi, Dicle nehri kenarında ve Diyarbakır şehrinin güneydoğusunda yer almaktadır. Suriçi bölgesi geçmişte farklı medeniyetlerin yaşadığı bir mekan olarak birçok tarihi ve kültürel mirası bünyesinde barındırmaktadır. Meryem Ana Kilisesi, On Gözlü Köprü, Dört Ayaklı Minare, Hasanpaşa Hanı, Kervansaray, Keldani Kilisesi, Hz. Süleyman Cami, Nebi Cami ve Ulu Cami bölgedeki tarihi mekanların önde gelenlerinden bazılarıdır. Bu nedenle Suriçi bölgesi 1988 yılında kentsel koruma bölgesi ilan edilmiştir. İlk olarak 1994'te belediye olan Suriçi, yaklaşık 520.000 dönüm alanı kapsamıyla Diyarbakır'ın diğer ilçe belediyeleri arasında en geniş alana sahip olanıdır (Hedayati, 2018).

Resim 1. Diyarbakır Suriçi Kentsel Dönüşüm Haritası (Kaya Taşdelen, 2020)

Türkiye’de 1950’li yıllarda başlayan kırdan kente göç hareketi sürecinde Diyarbakır kenti de çevre illerden ciddi bir göçe maruz kalmıştır. Özellikle 1990-2000 yılları arasında Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşanan çatışmaların neticesinde köy boşaltma politikalarının yol açtığı zorunlu göç duraklarından en önemlisi yine Diyarbakır olmuştur. Bütün bu gelişmelerle Diyarbakır’ın sürekli büyüyen bir nüfusa sahip olması beraberinde de konut sorununu getirmiştir. Bu duruma işaret eden Tunç (2002) da 1990’lı yıllardan bu yana Diyarbakır kentinin en önemli sorunlarından birinin barınma olduğunu belirtmektedir. Bu dönemde yaşanan göçlerle bölge nüfusu 2-3 kat artmıştır. Diyarbakır’a zorunlu göçle gelen göçmenlerin ilk durağı da çoğunlukla Suriçi bölgesidir. Bu nedenle Suriçi bölgesi yoğun göç hareketiyle birlikte yoksulluğun yoğunlaştığı bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

2015 yılında Diyarbakır Suriçi bölgesinde gerçekleşen hendek kazma olayları neticesinde yaşanan çatışmalarda en çok zarar gören bölge yine bu bölge olmuştur. Hasırlı, Cemal Yılmaz, Savaş, Fatih Paşa, Cevat Paşa ve Dabanoğlu mahalleleri yasaklı bölge ilan edilmiştir. Terör olayları neticesinde gerek tarihi evler gerekse Dört Ayaklı Minare, Surp Giragos Ermeni Kilisesi, Kurşunlu Cami, Mar Petyun Keldani Katolik Kilisesi, Süryani Kadim Meryem Ana Kilisesi gibi Diyarbakır’ın önemli tarihsel yapıları geri dönüşü olmayan bir şekilde zarar görmüştür (Hedayati, 2018). 21 Mart 2016’da

Bakanlar Kurulu kararı ile riskli alan sınırları içerisinde bulunduğu belirtilerek Sur ilçesinin 15 mahallesinde 368 adadaki 6 bin 300 parsel, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından acele kamulaştırma kararı ile kamulaştırılmıştır. O tarihten sonra giriş yasağının devam ettiği Cemal Yılmaz, Hasırlı, Fatih Paşa ve Savaş Mahallesi'nde kamulaştırılan binlerce ev yıkılmıştır. Çatışmaların yaşanmadığı Sur'un diğer yakası da aynı karardan etkilenmiş, kentsel dönüşüm kararı ile bir bölümü daha önceki yıllarda yıkılan Ali Paşa ve Lalebey mahallelerindeki evlerin kalan kısmı da bu karar gerekçe gösterilerek boşaltılıp yıkılmıştır (Kara, 2019). Bu bölgenin sakinleri ise evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde yaklaşık 23.000 kişinin evini terk etmek zorunda kaldığı belirtilmektedir (Tarcan, 2017). Çatışmalar sona erdikten sonra TOKİ'nin rehberliği ile Kentsel Dönüşüm Projesi kapsamında yeni konutların inşasına başlanmıştır. Bu dönemde yerinden edilen Suriçi sakinlerine; Suriçi'nde yeni inşa edilen evlere dönmek, Diyarbakır'ın başka bir kesiminde düşük maliyetli, devlete dayalı konut almak veya parasal tazminatı almak şeklinde üç seçenek sunulmuştur.

Kentsel Dönüşümün Duygusal Sonuçları

Kentsel dönüşüm kavramı uzunca bir dönem “yıkıp yeniden yapma” olarak tanımlanmış ve “kentsel yenileme” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Ancak son yıllarda kentsel dönüşümün sadece mekansal olarak yıkıp daha sağlam binalar ortaya koymak şeklinde görülemeyeceği, toplumsal boyutunun da dikkate alınması gerektiği sıkça tartışılmaktadır (Tarlabaşı, 2022). Burada belirtilmesi gereken bir nokta, kentsel dönüşümün mekansal ve toplumsal boyutlarının yanı sıra duygusal sonuçlarının olabileceğinin çoğu zaman göz ardı edilmiş olmasıdır. Bu konudaki akademik çalışmaların yok denecek kadar az olması da bunun kanıtı niteliğindedir. Diyarbakır'ın Suriçi bölgesinde 2016 yılı sonrası yapılan kentsel yenileme çalışmaları ile bölgede uygulanan kentsel dönüşüm projesinin mekansal sonuçlarının ortaya çıkardığı duygusal boyutları ele alan bu çalışmada yapılan görüşmeler sonucunda katılımcıların bazı duyguları daha yoğun bir şekilde yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu bağlamda; çaresizlik, üzüntü, mutsuzluk, kaybetme ve geçmişe özlem duyguları öne çıkan duygulardır. Çalışmada bunlar ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

Yerinden Edilmenin Bir Sonucu Olarak Üzüntü ve Mutsuzluk

Terör olayları ve çatışma süreci sonrası kentsel dönüşümle mahallelerini terk etmek zorunda kalarak yerinden edilen bireylerin yaşadıkları en yoğun duygulardan bir tanesi şüphesiz üzüntü ve mutsuzluk duygusudur. Bilindiği gibi mutluluk çoğu zaman bireyler tarafından hayatın amacı olarak görülmekte; mutluluğu belirleyen faktörler de kişiden kişiye değişebilmektedir. Günümüzde mutluluğu maddi varlıklara sahip olmakla ilişkilendirenler olduğu gibi maneviyatla da ilişkilendirenler vardır.

Çalışmamız çerçevesinde konuya bakacak olursak yaşam mekanları ile mutluluk arasında doğrudan bir ilişki var olduğu söylenebilir. Ev, içinde yaşayanlar için sadece fiziksel barınmadan öte anlamlar ifade eder. Heidegger (2011), insanın doğduğu andan itibaren ev ile bir bağ kurduğunu vurgulayarak varlığın özünün mekansallık olduğunu belirtir. Ona göre ev, insan varoluşunun mekanıdır. Dolayısıyla insan bir yere ait olmadan var olamaz.

De Botton (2007), evle ilgili bir betimleme yaparak buradan zarafetin, dinginliğin, güzelliğin, düzenin okunabildiğini; dolayısıyla evin odalarına bakınca yaşayanların mutlu olduğunu anlaşılabileceğini ve bu mutlulukta mimarının büyük payı olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, evin kişiye güven, heyecan, uyum, düzen gibi kavramları çağrıştırmayı, geçmişe götürerek anıları hatırlatması veya geleceğin simgesi olması söz konusudur. Dolayısıyla evini kaybetmek tüm bu olumlu duyguların yok olması anlamına da gelmektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcılar evlerini kaybetmelerinin ardından mutsuzluk ve üzüntü duygularını yoğun bir şekilde yaşadıklarını belirtmişlerdir.

“Sur’da oturduğum ev güzeldi. O zamanlarda daha mutluydum. Ama artık hiç keyfim yok. Demek o kadar dert çektim ki hiç keyfim gelmiyor.” (Kadın, 49, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

“Birileri bize sorduğu zaman biz mesela çok üzülüyoruz. Ama eskiye göre gittikçe alıştık sanki. Unutmadık da yani. Böyle eskisi gibi değiliz. Bu Sur’un ilk yapıldığı zaman beni bulmuş olsaydın ben sana hiç konuşmazdım. Konuşamazdım açıkçası. Üzüntüden.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

Spinoza’ya göre var olmak ve yaşamakla arzulamak aynı anlama gelmektedir. Beden sürekli olarak arzulamakta ve bunun sonucunda yaşam alanı içinde farklı duygulanışlar ve duygular tarafından etkilenecek farklı duygular deneyimlemektedir. Bu deneyimleme pratiğinde daha büyük bir eksiksizliğe geçiş haz, daha az bir eksiksizliğe geçiş acı olarak tanımlanmakta, diğer bir ifadeyle neşe ve keder olarak duygular açığa çıkmaktadır (Başaran, 2016). Buradan hareketle katılımcıların Suriçi’ndeki evlerine sahip oldukları ve o evde yaşadıkları anları mutlu anlar; evlerini kaybettikleri ve onun eksikliğini yaşadıkları zamanları ise acı, keder ve mutsuzluk olarak bedenlerinde hissettikleri söylenebilir.

Bozkulak (2005) da zorunlu göçü daha önceki göçlerden ayıranın, eski göç dalgasının “tedrici” ve “gönüllü” olmasına rağmen, mecburi göçlerin “birdenbire”, “kitlesele” ve “zorunlu” olmasının getirdiği travmatik farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Suriçi’nde aniden gerçekleşen bir çatışma ortamından kaçış şeklinde evlerini terk etme ve bir daha evlerine dönememenin verdiği hüznün, üzüntü ve mutsuzluk, çoğu zaman katılımcılarda travmatik sonuçlara neden olmuş; kendilerinde panik atak, depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

“Allah kimsenin başına vermesin. Sen bir yaşayaydın, sen bir göreydin. Benim eşimin psikolojisi 3-4 sene böyle şeyli kaldı. Yani artık eşimden korkmaya başlıyordum. Tavırlarından, hareketlerinden. Tepkisinden.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

“O süreçte insan salmak istiyor gibi her şeyi. Ben niye çalışıyorum ki. Ben ne yapacağım ki. Zaten böyle ölme fikrine çok yakındık ya. Böyle her şey anlamsız geliyordu bana, bir şey için çabalamak. Şey oldu mesela. Yolda yürürken evlere bakıyorum. Şey diyorum. Bu evden kurşun geçer mi acaba? Nereye saklansam? Mesela şu an deprem oldu ya. İnsanlar şey diye bakıyor, bu ev sağlam mı? Ben de o zaman öyle düşünüyordum yani. Yok, bu evden bomba atsalar nereye gider? Böyle garip fikirler vardı beynimde, kafamda. Diğer insanların düşündüğü şeyleri düşünemiyordum. Psikolojim çok bozulmuştu.” (Kadın, 23, Üniversite mezunu, Diş Teknikeri)

“Artık Sur deyince psikolojim bozuluyor. Kendimi kötü hissediyorum. O zamanlar neler gördüm neler yaşadım. Bir gün söylesem de yetmiyor. Hayatım karmakarışık. Psikolojim bozuldu. Doktora gidiyorum. Diyor psikiyatrye göndereyim. Kur’an (yemin ediyor) sürekli ilaçlarla yaşıyorum. Her yerim ağrıyor. Elim titriyor. Sanki başım da titriyor. Sürekli ilaç yiyorum.” (Kadın, 49, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

“Ben Fatih Paşa Mahallesi’ndeydim. Kurşunlu caminin olduğu bölgedeydik. İlk başta terk etmedik. Olaylar gitgide büyüyünce mecbur çoluk çocuğumuz vardı. Terk etmek zorunda kaldık. Çoluk çocuğumuz artık silahtan dolayı, bombalardan dolayı, patlamalardan dolayı psikolojikmen etkilendiler. Eşim psikolojik rahatsızlık geçirdi.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

“Bu olaylardan sonra binaya taşındığımızda koridorlarda halı, kilim silkeliyorlardı. İlk duyduğumda bomba mı patlıyor diye çok korkuyordum. Hala etkisi devam ediyor. Kapımızın önündeki taşların her yerinde kurşunlar vardı.” (Kadın, 60, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

Lees ve Hubbard (2020) da yerinden edilmenin potansiyel olarak bireysel stres ve kaygıya neden olup mevcut sağlık koşullarını veya uzun vadeli hastalıkları şiddetlendirdiği için dikkate alınması gereken bir konu olduğunu belirtmektedir. Katılımcılardan bazıları da bu konuya dikkat çekerek Suriçi kentsel dönüşümünden sonra evlerini terk eden kişilerin yaşadıkları hastalıkların kaynağını bu stresle ilişkilendirmektedir. Kimi katılımcılar strese bağlı olarak vücutlarında çeşitli hastalıkların ortaya çıktığını şöyle ifade etmişlerdir:

“Bir tane arkadaş gördüm. Dedim Ferhat nasılsın? Dedi ki benim vücudumda Sur’dan sonra büyük yaralar çıkmaya başladı. Çıkan yaralar da su topluyordu. Patlayınca sular nereye değıyordu, orada da yara çıkıyordu. Bütün vücudumda dudaklarımdan kulağıma, gözüme kadar her tarafta çıktı. Ankara’da GATA hastanesine gitmiş. Demişler sen hep stres yapmışsın, ondan sana hep öyle olmuş. Bak bana mesela. Benim ailemde kimsenin saçı böyle değil. Bak benim saçım yok. Halam geldi dedi, yav senin saçlarına ne olmuş böyle. Sen niye bu saçları dökmüşsün. Bazı şeyler aileden gelir. Genetikdir. Bizde öyle de yok. Mesela o zamanlardan şimdiye kadar bende yüksek tansiyon var. Ben aserlik de yapmadım mesela. Hipertansiyondan dolayı. İlaç kullanıyordum günde 3 defa.

Bu üzüntüden dolayıydı. Benim yaşım nedir ki. Ben 60-70 yaşında değilim ki. Vücuttur, zamanla yıpranmış gitmiş. O da değil. Ben Sur'dan sonra askere gittim. 3 ay Balıkesir'de yattım. 4 ay GATA'da yattım. Tansiyondan dolayı. Bunun sebebi o zamanki üzüntüydü. Çok içime attım ha.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

“Yüzüm stresten hasta oldu. Her yeri kızardı ve yara oldu. Psikoloğa gittim.” (Kadın, 60, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

“Bu çatışmadan sonra ben daha dedim, benim pankreasım patlayacak. Psikolojim çok bozuldu. Helikopterler geliyordu. Benim pankreasıma ağrı giriyordu. Çok korkuyorduk. Kocam beni evden çıkarmadı. Benim psikolojim bozuldu.” (Kadın, 46, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

Bir katılımcı çoğu yaşlı semt sakinlerinin bu üzüntüye ve strese dayanamayarak vefat ettiklerini belirtmiştir:

“Bizde bir sürü kişi vardı. Yaşlıydı. Dedelerimizdi. Nenelerimizdi. Komşularımızdı. Sur'dan sonra çoğu öldü gitti. Üzüntüden. Hepsi üzüntüden öldü. Bir ara babam dedi ki, vallahı billahi bu nedir yav. Bizde yaşlı kalmadı. Mesela adamın eşi öldü. Eşine üzüldü, o da arkasından öldü. Adam Sur'a üzüldü, o da öldü gitti.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

Benzer şekilde bireylerin sevdikleri bir evden ayrıldıklarında yaşadıkları melankoli veya vatan hasretinin aksine, bireylerin yaşadıkları çevrenin değişimine bağlı olarak yaşanan sıkıntılara gönderme yapan Albrecht (2005), bu durumu solastalji olarak kavramsallaştırmaktadır. Solastaljinin neden olduğu psikoterratik hastalıklar insanların kendi evleriyle aralarındaki bağın kopmasına bağlı olarak ortaya çıkan zihinsel rahatsızlıklardır (Albrecht vd, 2007).

Farklı Zamanlar, Aynı Duygular: Çaresizlik Duygusunu Yeniden Tatmak

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde 1990'lı yıllarda yaşanan terör olayları neticesinde ortaya çıkan iç göç hareketi bölgenin hem demografik yapısını hem de sosyoekonomik yapısını önemli ölçüde değiştirmiştir. Askeri kaygılarla denetlenmesi zor bulunan kırsal yerleşimlerin boşaltılmasına bağlı olarak gerçekleştiği için bu göçün, göç edenler açısından zorunlu bir yer değiştirme süreci olduğu görülmektedir. Bu göç süreci, zorla göç ettirilenlerin hayatlarında ağır ve olumsuz koşulların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda bu göçler, kentin sosyoekonomik potansiyellerini aşan bir yoğunlukta yaşandığı için göç edilen yerde çeşitli sosyal ve mekansal sorunları da beraberinde getirmiştir (Kaygalak, 2009). İşte yaşanan bu zorunlu göç hareketinde Diyarbakır en çok göç alan kentlerden biri; Suriçi bölgesi de göçmenlerin ilk durak yeridir. Dolayısıyla bu bölgenin göç mağdurlarının şehre adapte olmaya çalıştıkları, göçün psikolojik ve toplumsal sonuçlarının ilk görüldüğü alan olduğunu söylemek mümkündür (Gürhan, 2015).

Yapılan görüşmelerde katılımcıların çoğunluğu 1990'lı yıllarda yaşanan köy boşaltmalarında Diyarbakır'a zorunlu olarak göç ettiklerini belirtmişlerdir. Yerinden edilme ve zorunlu göçün duygusal yüklerini 1990'da yaşayan bu bireyler, 2016 yılında da benzer duyguları tecrübe ettiklerini şu şekilde ifade etmişlerdir.

"90'lı yıllardaki hani köy boşaltma olayları bizim de başımıza gelmiş. 92'de gelmiş Diyarbakır'a. Mardin Mazıdağı'nın bir köyünden. İşte Diyarbakır'a geldiğimiz gibi Hasırlı Mahallesi'nde ilk önce bir ev tutmuşlar. Daha sonra Fatih Paşa mahallesine gelmişiz. Ben de orada doğmuşum zaten. O zamandan beri buradayız yani." (Kadın, 26, Üniversite Öğrencisi)

"Köy boşaltma olaylarından sonra geldik. 92'de Hasırlı mahallesine geldik. Benim de evim eski yapıydı. Sur yıkılmadan biz 3 sene önce evi yeniledik. Daha borçlarını vs. kapatmadan olay oldu, evler yıkıldı. Kaderin biraz da cilvesi. Köyde de bu terör olaylarından dolayı geldik. Sur'da da böyle oldu. İki kere evim yıkıldı. Öbür evde de araba yoktu ki eşyalarımı bile taşıyamadım. Burada zaten eşyalar içinde kaldı evlerin." (Kadın, 60, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

"Bu Sur olayları neyse bu olayların birebir aynısı yine benim hayatıma işlenen, çocukluğumu benden alan bu olaylarla köy yıkma/boşaltma olaylarıyla biz Diyarbakır'a geldik. Silvan'a bağlı bir köydü. 1993 yılında şu an yaşadığımız olaylar neyse birebir aynısını yaşadık." (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

Görüldüğü gibi katılımcıların neredeyse tamamı köy boşaltma olaylarında Diyarbakır'a zorunlu göçle gelmiş ve ilk olarak da Suriçi'ne yerleşmişlerdir. Zorunlu göçe bağlı olarak travmatik bir şekilde evlerini terk etmenin yol açtığı çaresizlik duygusunu yine yıllar sonra bu kez Sur olaylarında yaşadıklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla çocukluklarında yaşadıkları kötü hatıraları bir kez daha yaşamının ve bu kez kendi çocuklarının da yaşıyor olmasının onların çaresizliğini daha da artırdığı söylenebilir.

Korku Duygusu

Sur içi sakinlerinin kentsel dönüşüm sürecinde yaşadıkları duygu, tartışmasız bir şekilde korku duygusudur. Korku, tehlike düşüncesinin yol açtığı duygusal bir tepkidir (Gençöz, 1998). Korku duygusu, Spinoza'ya göre "kuşkulu bir şeyin imgesinden doğan kararsız bir acıdır". Dolayısıyla ona göre korkunun temelinde acı ve keder duygusu bulunmaktadır (Başaran, 2016). Tıpkı diğer duygular gibi korku duygusu da insan yaşamında zorunlu olarak deneyimlenen, kaçınılmaz bir durumdur. Fakat bu duygunun neden ortaya çıktığı, derecesi ve süresi, kişilerin etkilenme durumunda belirleyici olmaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcılar için bu dönemde yaşadıkları korku duygusunun sebebi çoğu zaman can güvenliklerinin tehlikeye girmesi ve evlerini kaybetme durumudur.

“Biz Gazi caddesinin diğer tarafında kaldığımız için biraz daha iyiydi ama silah sesleri, bomba sesleri her yerdedi. Çok kötüydü. Şöyle bir şey. Bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmayacak mı, diye bir korku vardı herkeste. Bir daha evimize geri dönemeyeceğiz galiba. Evimizi kaybetme korkusu oldu.” (Kadın, 26, Üniversite Öğrencisi)

“10 gün falan o çatışmada ben ve iki küçük çocuğum evdeydik. Biraz daha büyük çocuklarımı annelere gönderdim. Başlarına bir şey gelmesin diye. Belki olaylar durulur, evimizi boşaltmak zorunda kalmayız diye. Tabi olaylar durmadı. Çıkmak zorunda kaldık. 10 gün ben ve iki çocuğum kaldık. Ama bir gece o kadar çok tartışma vardı ki. En son gecemiz. Ben zaten dedim bu gece her şey bitti. Dünya bitti. O kadar ağlıyordum ki. Korkuyordum ki. Telefon etmeye çalışıyordum. Telefon da çekmiyordu. Herkes bizim öldüğümüzü sanmıştı. (Ağlıyor.) (Kadın, 49, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

“Sıkıntılar yaşadık. O dönem 17-18 gün ben kendim içeride kaldım. Mesela yatıyorduk. Bir tak tuk sesi geliyordu. Yataktan fırlıyorduk. Büyük patlamalar oluyordu. Çok sıkıntı yaşadık yani.” (Erkek, 57, İlkokul mezunu, Kahveci)

“Ben küçükken büyükannemiz vardı. Babamın babaannesi, onunla yaşıyorduk. İlk defa benim bir yakınım o zaman vefat etmişti. İlk defa ben ölümü orada tanımıştım. Başka bir ölüm görmemiştim. Ölüm çok yakınım gelince. Camı açmıştık. Ben dışarı bakayım diye. Kurşun gözümün önünden geçti. Çok korkmuştum. Böyle donup kalmıştım. Hani bir santim daha ilerde olsam bana gelecek yani. Ölüm fikrine çok yaklaşmıştım.” (Kadın, 23, Üniversite mezunu, Dış Teknikeri)

“İnsan korkuyor. Elektrikler yok, sular kesik, karanlık, çatışmanın içindesin. İnsan çok korkuyor.” (Kadın, 42, İlkokul mezunu, Gündelikçi)

“Şimdi bile üzerinden kaç sene geçti. En ufak bir şey yere düşse, ses çıkarsa bomba patlıyor sanıp korkuyoruz. Sese karşı hassas olmuştuk.” (Kadın, 37, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

Resim 2. Suriçi’nden göç eden insanlar

Kaynak: <https://www.sondakika.com/dunya/haber-sur-da-insa-edilen-diyarbakir-evleri-tartisma-9714805/> adresinden 15.01.2024 tarihinde erişildi.

Hobbes (2001) da benzer şekilde kendisinden kaçınılan nesnenin zarar vereceğinden korkuluyorsa korku olarak adlandırılabilceğini belirtir. Gençöz'e (1998) göre insanlar doğal olarak tehlikeli olarak değerlendirdikleri durumlardan mümkün olduğunca uzaklaşarak kendilerini korumak isterler. Dolayısıyla korku duygusu beraberinde korunma ve kaçma davranışı getirir. Yapılan görüşmelerde de Sur sakinleri kendilerinin ve ailelerinin canlarına zarar gelebilme korkusunu yaşadıklarını ve bu durumdan nasıl kaçmaya çalıştıklarını şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Biz Sur'dan çıkarken Benu Sen'in (*Suriçi'nde bir mahalle*) orada Şimal kapısı var, küçük bir kapı. Oradan çıktık. O anı hani televizyonlarda Suriyelileri görüyorduk ya. O çatışma döneminde nasıl çoluk çocuk, kadın yalın, ayak toz duman içerisinde giderler. İşte biz de öyle sürtüne sürtüne çıkıyoruz Şimal kapısından. Kiminin elinde valiz kiminin elinde çoluk çocuk, o şekil. Kiminin ayağında ayakkabı yok. Kimisinin kılık kıyafeti tek üzerinde, öyle herkes. Kim kendini dışarıya attıysa o canını kurtardı psikolojisiyle. O korkuyla çıkıyorduk. Yani o duygu anlatılmaz. Gerçekten anlatılmaz.” (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

Evini Kaybetmek: Kaybetme Duygusunun Dayanılmaz Ağırlığı

Kentsel dönüşüm çoğu zaman mahalle için yeni fırsatlar sunmasıyla olumlu çağrışımlar yapsa da orada yaşayan semt sakinlerinin yerinden edilmesi ve evini kaybetmesine yol açmasıyla olumsuz anlamlar da barındırmaktadır. Evin içinde yaşayan sakinleri için aidiyet duygusu sağladığını belirten Van der Graaf (2021), evde hissetme duygusunun yaşanmaz dünyada güvenli bir sığınak oluşturduğunu ifade etmektedir. İnsanlar ve mekanlar arasındaki duygusal bağ, evde hissetme duygusunda net bir şekilde görülebilir. Bu duygusal bağda mekan, insanların oraya yükledikleri anlamla birlikte bir yere dönüşmektedir.

Tuan (1974) yer ile duyguların ilişkisine işaret eden Yunanca topos “yer” ve -philia “sevgi”nin birleşiminden oluşan “topophilia” kavramından bahseder. Ona göre bir yerin belirli yönlerine duyulan sevgiyle belirli insanlar arasındaki kültürel kimlik duygusu karışmaktadır. Relph (1976)'e göre de yer anlamlarla dolu bir alandır. Relph, mekan ve yerin birbiriyle bağlantılı olduğunu, mekanın fiziksel yönlerine insanların o yere verdiği değerlere göre anlam yüklediğini belirtmektedir. Ayrıca bir yere aidiyet duymakla o yerde ikamet edilen süre arasında anlamlı bir ilişki olduğu da söylenebilir (Fallov vd., 2013). Benzer şekilde Gustafson (2009), yerin kişiler için anlamının, yaşanmışlıkların ve geleneklerin bir yer ile aidiyet bağı kurulmasında etkili olduğunu ifade etmektedir.

Bir yere aidiyet hissetmek, özellikle son derece tanıdık ve kolayca sınırları çizilebilen geniş bir alanda kişinin kendini “evinde” hissetmesidir. Tanıdık ve tahmin

edilen sokak ve evler, penceredeki yüzler, sokaktan geçen insanlar ve yabancı sesler, bir yere ait hissetmenin somut işaretleridir (Fried, 2022). Yapılan görüşmelerde de evinde hissetme duygusu ve kentsel dönüşüm sonrası bu duyguyu yitirmenin verdiği acı, katılımcıların hemen hepsinin vurguladığı noktadır:

“Sur şehir yapılanması gibi değil de böyle köy gibi. Hani mahallede herkes birbirini tanıyor. Özellikle biz 20 seneden fazla kaldığımız için bütün evlerde kim nerede, kim ne yapıyor, kim nasıl hepsini biliyorduk az çok. O yüzden biraz rahatlık vardı. Kimin neye ne tepki vereceği belliydi. O yüzden rahattık. Bu olaylardan sonra tabi bayağı bir göçler oldu.” (Kadın, 26, Üniversite Öğrencisi)

“İnsanın yaşantısı, çocukluğu, hatıraları. Bunları kimse bir şeylerle alamaz. Bunun karşılığında bana iki tane TOKİ vermiş. Karşılığında bana para vermiş. Yerine insana ne verseler olmuyor. Bazen diyorum her şey para değil.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

“Bana deseler ki sana 75 Metreden (Diyarbakır’da lüks konutların yer aldığı semt) lüks bir daire mi verelim yoksa Sur’da bir kulübe mi verelim deseler. Ben Sur’daki kulübeyi isterim. Çünkü buranın manevi bir havası var.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

“Ben başka bir yerde yaşamayı hiç düşünmedim. Burada doğdum, burada büyüdüm, burada evlendim, buradan ev aldım. Ben burayı seviyorum. Aslında Sur Diyarbakır’ın kalbidir. Artık burası senin bir parçan oluyor.” (Kadın, 46, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

İnsanlar ve yerler arasında bir bağ olduğunu belirten Lees ve Hubbard (2020), kentsel dönüşümle birlikte yerinden edilmenin bu bağ kopardığını belirtmektedir. Hatta bu durumu “bir kişinin evinin planlı ve kasıtlı olarak yıkılması ve ev sakinlerinin acı çekmesi” anlamında “ev cinayeti” olarak tanımlamaktadır. Yapılan görüşmelerde katılımcılar evleriyle olan bağlarının ne kadar güçlü olduğundan bahsederek süreçte bu bağın nasıl koptuğunu şu şekilde ifade etmişlerdir:

“Şimdiki mahalle açıkçası benim için çok bir şey ifade etmiyor. Güzel yine güzel. Çok şey değilim, büyükler kadar soğuk ve mesafeli değilim. Ama orası gibi olamıyor tabi. Sanki orası memleketimdi. Burada gurbetteyim gibi hissediyorum.” (Kadın, 23, Üniversite mezunu, Dış Teknikeri)

Fried (2022), West End -Boston’da kentsel dönüşüm sonrası zorla göç etmek zorunda kalan bölge sakinleri üzerinde yaptığı çalışmada, zorla yerinden edilenlerin evleri için yoğun bir şekilde kayıp hissi yaşadıklarını ve şiddetli bir şekilde yas tutma tepkisi ortaya koyduklarını belirtir. Bu duruma işaret eden bir katılımcı kendi yaşadıklarını şu şekilde anlatmıştır:

“Kentsel dönüşüm bizi çok yıprattı. Çok üzdü. Bizim anılarımızı götürdü. En büyük şey anılarımızı götürdü. Evimin yıkılmış halini gördüm. Çok kötü oldum. Anlatılmaz yaşanır diyor ya. Bu konuyu çok da anlatmak istemiyorum. Düşün, burada yaşamışsın. Burada büyümüşsün. Annen, baban, herkes burada yaşamış. Gözünün önünde keçpe vuruyor. O

kepçeye dur diyemezsin. Sen orada diz çöküp seyrediyorsun. O çok farklı bir duygu. Sanki ailemi kaybettim. Her şeyimi kaybettim. Keşke ölseydim, keşke bunları yaşamayasaydım. Düşünüyorsun, ben bu evde büyüdüm. Gözyaşın akıyor ve kepçeye dur diyemiyorsun. O vakit ölmek senin için daha iyi olabilir.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

Resim 3. Suriçi’nde yıkılmış evler

Kaynak: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38220932> adresinden 20.12.2023 tarihinde erişildi.

Evini kaybetmek aynı zamanda yoksulların yoğunlaştığı bir semt olan Suriçi’nde bütün varlığını kaybetmek anlamına da gelmektedir. Neredeyse bütün maddi varlıkları evleri olan semt sakinleri için bu kayıp belki de onları en derinden yaralayan duygu olmaktadır. Yapılan görüşmelerde de maddi varlığını kaybeden katılımcılar, yaşadıkları zorlukları çoğu zaman gözyaşlarını tutamayıp anlatmışlardır.

“Yıkılmadan önce evim vardı Sur’da. Babamın eviydi. Eski Diyarbakır eviydi. Evlendikten sonra tek başıma orada yaşadım çocuklarımla beraber. Evimde sıkıntı yoktu. Her şeyimiz vardı. Marketim vardı. Market işletiyordum. Geçim sıkıntım da yoktu. Çok şükür durumum da iyiydi yani. Hiçbir şeye ihtiyacımız da yoktu. Ama Sur yıkıldıktan sonra bu 7-8. senesine girdi. O zamandan beri daha toparlanamadık. Geçmiş verdiği zararı söylüyorum. İş yerimiz de gitti. Evimiz de gitti. Benim yani 7-8 sene önce dükkan, aşağı yukarı söylüyorum 100.000 liralık içinde eşya olan bir dükkanın karşılığında 3.800 küsurat para aldık. Çok az bir para. Onu da almamızın sebebi o zamanki şartları söylüyorum. Evimiz de gitmiş aynı zamanda. Durumumuz yoktu. Kiraya bile çıkacak durumumuz da olmadı açıkçası. Benim o 3800’ü alma sebepim de o anki elimizde para olmaması. Düşün üzerimdeki elbiseyle çıkmışım. Durumumuz yoktu diye o paraları aldık. Yoksa o paralar alınacak paralar değil. 3000 lira para, bir iş yerine verilecek para mıdır? Aynı zamanda bir de ev vardı aşağıda. Bizim eşyalarla beraber hepsini çöpe attılar. Bütün eşyalarla beraber bizim evimizi çöpe atmışlardı. Biz gittiğimiz zaman bize dediler ki arsa vardı (Ev yok olmuş). Dedi sizin eviniz burası.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşçi)

“Evimin hasar tespitine gittiğimde evim tam yıkılmamıştı ama eşyalarım gitmişti. Hiçbir şeyim kalmamıştı. Çok kötü hissettim. Eşyaları sanki biri çalmış. Tamamen boş. İki duvar yıkılmış. Merdiven çökmüş. Üst kat çıkamıyordun. Eşya yok. Halı dahi yok yerlerde. Hiçbir şey yok. Harabeye dönmüştü. Çok kötü oldum tabi.” (Kadın, 42, İlkokul mezunu, Gündelikçi)

“Buradaki halk çok garibandı. Evlerinde eşya doğru düzgün yoktu. Küçük bir eşya alsalar çok mutlu olurlardı. Evlerini terk etseler evlerini talan edeceklerdi. Bu yüzden terk etmediler. Kiminin de gerçekten gidip sığınacağı kimsesi yoktu. Yani bu evinden başka kalabileceği bir evi yoktu. Evlerini kaybetmemek için kaldılar.” (Kadın, 46, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

“Acil yani taşıyabildiklerimiz, acil ihtiyacı olanları alabildik evimizden. Düşün, araç girişi çıkışı zaten yasaktı. Elle, valizle omzunla ne taşıyabildinse onları alabildik sadece.” (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

“Kentsel dönüşüme biz razı değildik. Çünkü kiralar olmuş 10 milyar, 15 milyar. Bir ev var. Kirası 15 milyar. 4 aile birlikte oturuyor. Şimdi ne kendi rahat edebilir ne de diğerleri. Abi kardeş anlaşıyor. Bunlar ne yapsın aynı evde?” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

Evini kaybetmek evin bulunduğu mekandaki mekansal ilişkiler kadar toplumsal ilişkileri de kaybetmektir. Suriçi’nde komşuluk ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığını belirten katılımcılar, artık komşularıyla aynı mekanı paylaşamadıkları ve onlarla olan sıcak ilişkiyi kaybettikleri için çok üzülmetedirler.

“Eskiden komşulara gidip geliyorduk. Beraber iç içeydik. Bir çatı altında yaşıyorduk. Keşke böyle olmayaydı.” (Erkek, 57, Kahveci, İlkokul mezunu)

“Sur’da tarihi eski bir evin içinde 5 ayrı aile oturuyorduk. Farklı köyler, farklı insanlar, akrabalık yok ama kardeşlik var. 7-8 odalı bir evde. Bir banyo, bir tuvalet, bir mutfak, bir avlu. Yemekler ayrı yapılırdı. Ama çoğu zaman birlikte yedik. Paylaşım vardı. Yazın avluda uyurduk hep birlikte. Anne babalarımız içeride yatardı, çocukların hepsi beraber avluda yatardı. Mutluyduk.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

“Ermeni Kilisesi’nin hemen aşağısında oturuyorduk. Bir evi 3 aile kullanıyorduk. 6 odalı bir evdi. Herkesin 2 odası vardı. Banyo, tuvaleti ortak kullanıyorduk. Kocaman bir avlusu vardı. Yemeğimiz beraberdi. Yememiz, içmemiz ne olsa beraberdi her şeyimiz. Sokağı yıkıyorduk tepeden aşağıya doğru. Hepimiz dışarıda oturuyorduk komşularla. Çok güzel günlerdi. Kapımızı hiç kilitlemezdik. Burada otururken kaç kilit vuruyoruz. Orası çok güvenliydi. 17 yıl kaldım. Kimsenin en ufak bir hatasını görmedim.” (Kadın, 42, İlkokul mezunu, Gündelikçi)

“Biz köyde yaşarken evimizin kapısının kapandığını hiç hatırlamıyorum. Küçükken köyde evler açıktı. Komşular rahatça evlerimize girer otururdu. Sur’da aynı hayatı biz gördük. Bize çok çok tanıdık geldi. Herkes birbirini tanırdı, güvenirdi. Şu an apartmanlarda kimse kimseyi tanımıyor. İhtiyacın olsa çalacak kapın yok. İşte en çok zorumuza giden, gücümüze giden şey o dayanışmanın dağılması, yok olması ve bir daha da böyle bir şeyle karşılaşamayacağımı kesin olarak bilmem. Çünkü Sur’dan sonra bu 4. evim. Maalesef artık o şey yok.” (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

Pinkster ve Boterman (2017), mahalleye aidiyetin kişilerin komşularına olan hisleri bağlamında geliştiğini belirtmektedir. Onlara göre mahalledeki dönüşüme bağlı olarak kişinin içinde yaşadığı dokunun sesleri, kokuları, tatları ve fiziksel görünümü değiştiği zaman kişilerin eve olan aidiyet hissi de değişmektedir.

“Ya bunlar ne yapsalar eski yerini tutamaz ki. Ee yapmışlar mesela. Tarihi yapıların hepsini sildiler. Yerine betondan duvarlar ördüler. Bundan bir iki ay önce olmuş olsaydı depremden önce hepsi boştu. Kimsenin oturma gibi bir niyeti de yoktu. Açıkçası mesela ev yapmışlar. Bütün herkesin avlusu arka tarafta. Yani bahçeye biz avlu diyoruz. Avluyu arka tarafa vermişler. Herkes birbirinin avlusunu görüyor. Herkesin penceresi birbirinin avlusuna bakıyor. Yani bizdeki yaşam tarzı o değil. Bizim kültürümüzde böyle yok. Bizim pencere vardı. Komşunun avlusuna bakıyordu. Biz eve gittiğimizde biz o pencereyi kapattık. Biz kendi rızamızla kapattık. Yarın evvelki gün çocuklarımız olur. Birileri bize misafirlğe gelir. Komşunun genç kızları vardır. Kimse buradan onlara bakmasın. Karşı komşu rahatsız olmasın diye biz kendiliğimizden penceresini kapattık. Ama şimdiki yapılan evlerin hep bütün pencereleri herkes birbirinin evini görüyor. Eski Diyarbakır eviyle meviyle hiçbir alakası yok.” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

“Siz daha önce burada yaşamadığınız için dışardan birileri geldiği zaman bu Dört Ayaklı minarenden turları görüyorsunuz böyle. Her taraf kafe, park, bahçe. Çok güzel yani. İnsanın hoşuna gider. Ama ben burayı gezmeyorum. Benim içim kabul etmiyor. Ben eski halini bildiğim için ben baktığımda üzülüyorum yani. Kaldıramıyorum. Ama normalde gelen turistler gezince böyle. Yanımızdan geçiyorlar. Yav ne güzel topraklar buralar. Tamam, buraları güzel topraklar da sen önceki halini biliyor musun? Ne yaşadığını biliyor musun?” (Erkek, 35, Lise mezunu, İşsiz)

“Eski Suriçi’ni dünyaları verseler vermezdim. Şu anki hali çok kötü oldu. Ben esnafım. Şu an ben Gazi caddesinde yürüdüğüm zaman bana yüz yüze bin kişi selam verirdi. Şu an geçiyorum kimse bana selam vermiyor. Tanımayanlar beni. Ben de tanımayan kimseyi. Neyin nesidir bilmiyorum kimseyi. Eskiden herkes birbirini tanıyordu. Hepimiz birbirimize yardımlaşma yapıyorduk. Bir düğünümüz olsaydı halaylarla yapardık. Eskiden 500 kişi gelirdi. Şimdi 200 kişi gelmiyor. Benim burada mesela bir yas olduğu zaman yüzlerce insan gelirdi. Şimdi o da yok. Sur’daki o eski bağlar fazlasıyla koptu. Yüzde 80, yüzde 90 koptu.” (Erkek, 57, Kahveci, İlkokul mezunu)

“Ben Saraykapı’da oturuyorum hala. Ama ben eski evimin olduğu yere gitmek istemiyorum. Görmek istemiyorum ha. Birileri gelince mecburen gezdiriyoruz. O zaman geçtiğimde yaşadıklarımı hatırlıyorum. Her gittiğimde bir anım bir yaşantım aklıma geliyor.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

Kimi zaman evini, eşyalarını, mahallesini ve toplumsal ilişkilerini kaybetmenin yanı sıra canını veya ailesinden birinin canını kaybedenler de vardır. Bu durum Sur sakinlerindeki duygusal travmayı daha da derinleştirmektedir:

“O dönemde çatışma bölgesinde birebir ilişkili olduğumuz ailelerden hem canından olan hem de evlatlarını kaybedenler var. Bütün bunlara birebir içtenlikle şahit olduğumuz için gizlenecek, saklanacak bir şey değil. Bunlar o dönem basına çok da yansıtılmasa bile biz bu acıyı unutmamız. İstesek de unutamayız.” (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

Geçmiş Duyulan Özlem

Evin salt fiziksel bir nesne olarak görülmemesi gerektiğini belirten Bachelard'a göre (2008), içinde doğulan evler gibi mekanlar, sadece verili değerlerdir, aynı zamanda anı izleriyle doludur. Unutulmayan hatıralar; mobilyalarda, odalarda barınmakta; dolaplar, sandıklar, çekmeceler de geçmişin izini saklamaktadır. Dolayısıyla insanın doğduğu ev bir anlamda geçmişin de barınağıdır. Urry de (1999) benzer şekilde metruk binaların bile geçmiş dönemlere ilişkin anıları, düşleri ve ümitleri açığa çıkarabileceğini belirtir.

Suriçi sakinlerinin en yoğun yaşadıkları duygulardan bir tanesi de geçmişe duyulan özlemdir. Çoğu kişi için hayatlarının önemli bir bölümünün geçtiği, bazıları için ise doğup büyüdüğü mekan olan Suriçi, anılarla ve hatıralarla dolu bir mekandır. Dolayısıyla geri dönüşü olmayacak bir şekilde yıkılan bu mekanı bir daha göremeyecek olmak katılımcıların içinde derin bir özlem duygusu yaratmaktadır. Yapılan görüşmelerde de katılımcılar Suriçi'ne olan özlemlerini çok sık dile getirmişlerdir:

"İnsanların hayatı değişti. Bizim yaşam tarzlarımız, anılarımız hepsi kayboldu. İnsan farklılaşıyor, değişiyor sanki. Hani en azından bazen şimdi yatıyorum rüyada bile eski evimi görüyorum, o şekilde. Orada yaşıyormuşum gibi. Orayı görüyorum." (Kadın, 39, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

"Evler yıkılmadan önce bir umudum vardı, gidip bakıyordum. Ama ev de yıkıldıktan sonra daha umudum kalmadı. Gelin evinizin olduğu yeri görün dediler. Gittiğimde sadece merdivenin başındaki kahverengi demirleri gördüm. Onlar bizim demirlerdi dedim. Sadece onu tanıyabildim. Evimizin yerini de az çok tahminen bulduk. İki ziyaret arasındaydı. Mahallede iki ziyaret yeri var. Oradan tahmin ettik. 20 yılı aşkındır zaten o evde yaşıyorduk. Ömrüm geçmişti o evde. Evimi çok seviyordum. Yazın damda oturuyorduk, yatıyorduk. Onları çok özleyorum." (Kadın, 60, Okuma yazma bilmiyor, Ev Hanımı)

Katılımcılar için özlem duyulan alanlardan en önemlisi orada yaşadıkları toplumsal ilişkilerdir. Komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin çok yoğun olarak yaşandığı Suriçi çoğu zaman geçmişe dönük özlemlerle yad edilmektedir:

"Köyden sonra bayağı bir akrabamızla aynı mahalleye taşındık. Yine orada bir köy şeyi vardı. Akrabalık hala devam ediyordu. Gel gitler falan. Köyün yarısı hemen hemen aynı yerdeydik. Komşuluklar da iyiydi. Birbirimizi bayağı bir zamandır tanıyorduk ya. Hani kimse kimseyi çok fazla rahatsız etmiyordu. İyiydik yani. Daha çok sokakta kapı önüne oturmak vardı. Havalara ısındı mı kimse içerde durmuyordu. Herkes sokakta akşama kadar. Hatta yazın gece 2-3'e kadar. Öyle oturuyordu insanlar." (Kadın, 26, Üniversite Öğrencisi)

"Keşke buralar bozulmasaydı. Eski Sur kalsaydı. Sur'da olan rahatlık, bağlılık hali, iç içe olan kişiler. Birbirimize iyiydik. Birbirimize kelepçe gibi kilitlenmiştik. Komşuluk ol-

sun, akrabalık olsun. Zaten bizim bu bölgede Savaş Mahallesi, Hasırlı Mahallesi, Cemal Yılmaz Mahallesi, buralarda Mardin, Nusaybin, Ömerli'den gelenler olarak hepimiz bir çatı altında yaşıyorduk. Hepimiz akrabaydık. İç içeydik.” (Erkek, 57, İlkokul mezunu, Kahveci)

“Bizim çok güzel bir hayatımız vardı. Bak birbirimizi gördüğümüz zaman var ya belki bir anadan bir babadan doğan evlatlar gibi seviyoruz birbirimizi. Hala o sevgimiz devam ediyor.” (Kadın, 46, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

Fried (2022), kayıpların genellikle rutinlerin, ilişkilerin ve beklentilerin parçalanmasına neden olarak fiziksel dünyadaki nesne ve mekansal eylemlere yabancılaşmayı beraberinde getirdiğini belirtir. Başka bir deyişle mekanın ve mekandaki ilişkilerin kaybedilmesi ve parçalanması kişinin mekana yabancılaşmasına neden olmaktadır. Bu durum bazı katılımcılar tarafından şu şekilde dile getirilmiştir:

“Şu an benim büyüdüğüm yerde yabancı olmuşum. Tanımıyoruz artık kimseyi. Esnaflar farklı olmuş. Eskiden 50 kişiye selam verirdik. Şimdi kimseyi tanımıyoruz. Eskiden herkes birbirini tanırdı.” (Erkek, 41, Lise mezunu, Personel Şefi)

Evde olma hissini kaybetme duygusuyla mücadelede bireyler, o hissi tekrar kazanabilmek için fiziki olarak Suriçi'ne yakın olmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle bazı katılımcılar artık Suriçi'nde yaşamamalarına rağmen yaşadıkları özlem duygusunu gidermek için Suriçi sakinlerinin sürekli orayı ziyaret ettiklerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Suriçi deyince aklıma güven geliyor. Kendimi güvende hissediyordum orada. Şu an bile mesela arkadaşlarımla dışarı çıkacak olsak Suriçi'ne gidiyoruz. Çünkü ben orayı biliyorum. Orası benim evim gibiydi. Çocukluğumu hatırlatıyor çünkü.” (Kadın, 23, Üniversite mezunu, Diş Teknikeri)

“Ben Yenişehir'i hiç sevmedim. Şu anki işim de olmasaydı ben yine her gün buraya gelirdim. Ben burada doğdum. Ben burada büyüdüm. 57 yaşında bir adam nereye gidecek bu saatten sonra. Ben burada gördüm her şeyi. Burada çalıştım. Burada kazandım. Burası da olmasa ben tekrar Sur'a gelecektim. Tabi Sur'a gelince içim rahat etmiyor ama yine de kendimizi avutuyoruz.” (Erkek, 57, İlkokul mezunu, Kahveci)

“Sen akşamları bu mahalleye gelirsen böyle tıklım tıklımdır. Bu mahallede yaşamış olan insanlar akşamları buraya gelirler. Gelir bir tur atarlar.” (Kadın, 46, İlkokul mezunu, Ev Hanımı)

“Babam hala her Cuma oraya namaza gider. Bizim evin orada Paşa Cami vardı. Arkadaşlarıyla buluşurlar her Cuma.” (Erkek, 45, Lise mezunu, İşçi)

Sonuç

Kentsel dönüşüm, kentsel alanın mekansal, toplumsal ve ekonomik açıdan daha iyi bir duruma gelmesini sağlamak için kentsel mekana yapılan müdahalelerdir. Kent sakinlerine daha kaliteli bir yaşam alanı sunmak için yapılan bu değişimlerle birlikte sadece mekansal bir değişim ortaya çıkmamakta, mekansal ayrışma, yerinden edilme, nüfus profilinin değişmesi gibi sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümler de gerçekleşmektedir. Hatta bu dönüşümlere ek olarak kentsel dönüşümün duygusal sonuçlarının da var olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın gerçekleştirildiği Diyarbakır'ın Suriçi bölgesinde bulunan Hasırlı, Cemal Yılmaz, Savaş, Fatih Paşa, Cevat Paşa ve Dabanoğlu mahalleleri 2015 yılında bölgede gerçekleşen terör olayları ve çatışma süreci sonrasında boşaltılmış ve 2016 yılında da kentsel dönüşüme uğramıştır. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan sakinler aniden ve plansız bir şekilde gerçekleşen bu kentsel dönüşümle evlerini terk etmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu süreç onları mekansal, toplumsal ve ekonomik olduğu kadar duygusal olarak da etkilemiştir.

Kentsel dönüşüm sonrası mahallelerini terk etmek zorunda kalarak yerinden edilen bireylerin yaşadığı en yoğun duygu, üzüntü ve mutsuzluk duygusudur. Özellikle Suriçi'nde aniden gerçekleşen bir çatışma ortamından kaçış şeklinde evlerini terk etme ve bir daha evlerine dönememenin verdiği hüznün, üzüntü ve mutsuzluk katılımcıların en çok vurguladığı noktadır. Hatta bu durum onlarda çoğu zaman travmatik sonuçlara neden olarak panik atak ve depresyon gibi psikolojik rahatsızlıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kimi katılımcılar da yoğun stres ve üzüntüye bağlı olarak çeşitli bedensel hastalıkların ortaya çıktığını belirtmişlerdir.

Çalışmada katılımcıların çoğunluğunun 1990'lı yıllarda yaşanan köy boşaltmalarında Diyarbakır'a zorunlu olarak göç etmiş bireylerden oluştuğu görülmektedir. Yerinden edilme ve zorunlu göçün duygusal yüklerini 1990'da yaşayan bu bireyler, 2016 yılında da benzer duyguları tecrübe etmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göçe bağlı olarak travmatik bir şekilde evlerini terk etmenin yol açtığı çaresizlik duygusunu yıllar sonra yeniden Sur olaylarında yaşamışlardır. Dolayısıyla çocukluklarında yaşadıkları kötü hatıraları bir kez daha yaşamının ve bu kez kendi çocuklarının da yaşıyor olmasının onların çaresizliğini daha da artırdığı söylenebilir.

Sur içi sakinlerinin kentsel dönüşüm sürecinde yaşadıkları duygulardan bir tanesi de korku duygusudur. Suriçi'nde 2015 yılında yaşanan yoğun çatışmalar neticesinde Suriçi sakinleri can güvenliklerinin tehlikeye girmesine bağlı olarak yoğun bir şekilde korku duygusunu tecrübe etmişlerdir. Bu durumun Suriçi kentsel dönüşümünü diğer

kentsel dönüşümlerden ayıran önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü normal şartlarda kentsel dönüşüm, korku duygusuna neden olacak bir durum değildir. Ancak bölgede yaşanan özel durum neticesinde bölge sakinleri bu duyguyu yoğun bir şekilde yaşamak zorunda kalmışlardır.

Bir yere aidiyet hissetmek, özellikle son derece tanıdık ve kolayca sınırları çizilebilen geniş bir alanda kişinin kendini “evinde” hissetmesi duygusu ve kentsel dönüşüm sonrası bu duyguyu yitirmenin verdiği acı, çalışmada katılımcılar tarafından sıkça vurgulanmaktadır. Bu bağlamda zorunlu olarak evlerinden ayrılan Suriçi sakinlerinin evleri için yoğun bir şekilde kayıp hissi yaşadıkları ve şiddetli bir şekilde yas tutma tepkisi ortaya koyduklarını söylemek mümkündür. Evini kaybetmek aynı zamanda yoksulların yoğunlaştığı bir semt olan Suriçi’nde bütün varlığını kaybetmek anlamına da gelmektedir. Neredeyse bütün maddi varlıkları evleri olan semt sakinleri için bu kayıp belki de onları en derinden yaralayan duygu olmaktadır.

Evini kaybetmek, evin bulunduğu mekandaki mekansal ilişkiler kadar toplumsal ilişkileri de kaybetmektir. Suriçi’nde komşuluk ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığını belirten katılımcılar, artık komşularıyla aynı mekanı paylaşmadıkları ve onlarla olan sıcak ilişkiyi kaybettikleri için çok üzülmemektedirler.

Suriçi sakinlerinin en yoğun yaşadıkları duygulardan biri de geçmişe duyulan özlemdir. Çoğu kişi için hayatlarının önemli bir bölümünün geçtiği, bazıları için ise doğup büyüdüğü mekân olan Suriçi, anılarla ve hatıralarla dolu bir mekandır. Dolayısıyla geri dönüşü olmayacak bir şekilde yıkılan bu mekanı bir daha göremeyecek olmak, katılımcıların içinde derin bir özlem duygusu yaratmaktadır.

Sonuç olarak denilebilir ki kentsel dönüşümün Suriçi sakinleri üzerindeki duygusal yansımaları çaresizlik, üzüntü, mutsuzluk, kaybetme ve geçmişe özlem duyguları olarak öne çıkmaktadır. Ancak belirtmelidir ki katılımcılar bu duygulardan sadece birini değil hepsini, iç içe geçmiş ve yoğun bir şekilde yaşamaktadır. Kentsel dönüşümün üzerinden 8 yıl geçmiş olmasına rağmen katılımcıların neredeyse tamamının duygularını hala taze ve yoğun bir şekilde yaşadığı açıkça görülmektedir. Dolayısıyla denilebilir ki bir kentsel dönüşüm çalışması yapılırken kentsel alanın mekansal olarak iyileştirilmesi kadar orada yaşayan kent sakinlerinin duygusal süreçlerinin de ihmal edilmemesi gerekir.

The Emotional Aspect of Urban Renewal: The Sample of Diyarbakır Suriçi

Nazife Gürhan

Urban renewal is the transformation of areas that cannot offer quality living spaces to their residents due to spatial, economic and social changes. Urban renewal is maintained by making interventions to increase the quality of life of residents and to provide access to social services (Maculan and Dal Moro, 2020, p. 662). Urban renewal emerges as a concept that includes renovation and change projects conducted in the whole or a part of an urban space. Urban renewal projects that change and transform urban space have spatial, social, cultural, economic and emotional outcomes.

This study addresses the emotional dimensions of the spatial outcomes of the urban renewal project implemented after 2016 in the Suriçi region of Diyarbakır. The objective of the study is to reevaluate the urban renewal process through emotions and to handle this process within the context of Diyarbakır Suriçi. In the study, phenomenological design, one of the qualitative research methods, was used. In-depth interview was used to collect the data. The universe of the study consisted of 12 individuals, as 8 females and 4 males of different ages between 23 and 60, who had to leave the region after the terrorist acts and conflict process that took place in the region in 2015 while residing in the Suriçi region of Diyarbakır and whose neighborhoods underwent urban renewal.

@ Assoc. Prof., Batman University, ngurhan71@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0001-7590-0095>

 DOI: 10.12658/M0748
insan & toplum, 2024; 14(4): 112-138.
insanvetoplum.org

 Received: 31.03.2024
Revised: 19.07.2024
Accepted: 05.08.2024
Online First: 26.09.2024

The concept of urban renewal has long been defined as “demolishing and rebuilding” and conceptualized as “urban renewal”. However, in recent years, it has frequently been argued that the social dimension of urban renewal cannot be seen as merely demolishing spatially and creating more solid buildings (Tarlabaşı, 2022, p. 3). At this point, it should be noted that spatial and social dimensions of urban renewal, as well as its emotional outcomes, have often been ignored. The fact that there are very few academic studies conducted on this subject is a proof of this argument. As a result of the interviews conducted in this study, which addresses the emotional dimensions revealed by the spatial consequences of the urban regeneration project implemented in the Suriçi region of Diyarbakır after 2016, it was determined that the participants experienced some emotions more strongly. In this context, helplessness, sadness, unhappiness, loss and longing for the past are the prominent emotions.

The strongest emotion experienced by individuals displaced by having to leave their neighborhoods after urban renewal is the feeling of sadness and unhappiness. Especially in Suriçi, the sadness and unhappiness experienced due to leaving home in the form of escaping from a sudden conflict and not being able to return to their homes is the most emphasized emotion of the participants. In fact, this situation has mostly caused traumatic consequences and led to the emergence of psychological disorders such as panic attacks and depression. Some participants also stated that various physical diseases emerged due to high level of stress and sadness.

One of the emotions experienced by the residents of Suriçi during the urban renewal process is fear. As a result of the intense conflicts in Suriçi in 2015, the residents of Suriçi experienced strong fear due to the endangerment of their life safety. It can be stated that this situation is an important element that distinguishes the urban renewal of Suriçi from other urban renewals. Under normal conditions, urban renewal is not a situation that will cause a sense of fear. However, as a result of the special situation experienced in the region, the residents of the region had to experience this emotion strongly.

The sense of belonging, especially feeling “at home” in a very familiar and easily demarcated area and the pain of losing this feeling following urban renewal process were frequently emphasized by the participants of the study. In this context, it is possible to state that Suriçi residents, who were forced to leave their homes, experienced intense feelings of loss and grieving for their homes. Losing home also means losing entire existence in Suriçi, a neighborhood where the poor are heavily settled. For residents, who have only their homes as their tangible assets, this loss is perhaps the most deeply wounding emotion.

To lose home also means losing social relations as well as spatial relations in the place where the house is located. Participants, who state that neighborhood relations are intense in Suriçi, are very upset that they can no longer share the same space with their neighbors and lose their warm relationship with them.

One of the strongest emotions experienced by the residents of Suriçi is the longing for the past. For most people, Suriçi, a place where they were born and raised, is a place full of memories. Therefore, not being able to see this place, which was destroyed irreversibly, causes a deep sense of longing among the participants.

As a result, it can be stated that the emotional reflections of the urban renewal on the residents of Suriçi come to the forefront as feelings of helplessness, sadness, unhappiness, loss and longing for the past. However, it should be emphasized that the participants experience not only one but all of these emotions in an intertwined and intense way. Although 8 years have passed since the urban renewal, it is clear that almost all of the participants still experience their emotions freshly and intensely. Therefore, it can be stated that while conducting an urban renewal study, the emotional processes of the city residents living there should not be neglected as much as the spatial improvement of the urban area.

Kaynakça

- Akalın, M. (2016). Kentsel dönüşümün karanlık yüzü: Soylulaştırma, yerinden edilme ve mekânsal dışlanma, *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 7(14), 287-319.
- Akalın, M. (2017). Kentsel dönüşüm projelerinin suç oranlarına etkilerinin değerlendirilmesi: Ankara/Altındağ örneği, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 5-33.
- Akdemir, A. (2022). Toplumsal cinsiyet bağlamında duygusal emek, İbrahim Yücedağ (Ed.), *Duygular Sosyolojisi Sosyolojide Duyguların İzini Sürmek* içinde, (31-54) Paradigma Akademi.
- Albrecht, G. (2005). Solastalgia: A new concept in human health and identity, *PAN (Philosophy, Activism, Nature)*, 3, 41-55.
- Albrecht, G, Sartore, G.M., Connor, L., Higginbotham, N., Freeman, S., Kelly, B., Stain, H., Tonna, A., Pollard, G. (2007). Solastalgia: The distress caused by environmental change, *Australas Psychiatry*. 15 Supplement, S95-98.
- Alver, K. (2010). *Siteril hayatlar*, Hece Yayınları.
- Arslan, H. (2013). Kentsel dönüşüm ve sosyal dışlanma: Narlidere kentsel yenileme projesinin sosyal dışlanma ekseninde incelenmesi, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 1-45.
- Aydınlı, H. İ. ve Turan, H. (2012). Kuramsal ve yasal çerçevede Türkiye’de kentsel dönüşüm, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 61-70.
- Bachelard, G. (2008). *Uzaman poetikası*. A. Tümertekin (Çev.). İthaki Yayınları.
- Başaran, H. A. (2016). Spinoza’da korku duygusu üzerine bir inceleme, *Dört Öge*, 4(9), 169-190.
- Berkmen N. H. ve Turgut S. (2019). Kentsel dönüşüm kıskacında “Bağdat Caddesi”, *Megaron*, 14(1), 155-166.
- Boyras Z. ve Hoş, B. Y. (2014). Türkiye’de kentsel dönüşüm uygulamaları, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 6(3), 45-63.

- Bozkulak, S. (2005). Gecekondu'dan varoş'a: Gülsuyu Mahallesi, H. Kurtuluş (Ed.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma Kentsel Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde, (239-267), Bağlam Yayıncılık.
- Çatalbaşı, F. (2011). *Kentsel dönüşüm projelerinin mekânsal ve sosyo-ekonomik etkileri: Diyarbakır ili Suriçi bölgesi örneği*, (Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Çatalbaşı, F. (2012). Suriçi bölgesi kentsel dönüşüm projesi ve Diyarbakır turizmüne katkısı, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 47-65.
- Çeker, A. ve Belge, R. (2015). İstanbul'da kentsel dönüşüm kapsamında gerçekleşen bir olgu: Soylulaştırma. *Türk Coğrafya Dergisi*, (65), 77-86.
- De Botton, A. (2007). *Mutluluğun mimarisi*. B. T. Altuğ (Çev.), Sel.
- Deringöz, T. (2017). *Kentsel dönüşümün kentsel aidiyet duygusu üzerindeki etkisi: Kırşehir örneği*, (Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Donnison, D. (1993). Agenda for the future. Campell McConnell (Der.), *Trickle Down on Bubble Up?*, Community Development Foundation.
- Ecer, H. (2019). Mekânsal dönüşümün toplumsal yansımaları: Gaziantep Nuri Pazarbaşı Mahallesi. *Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi* içinde (685-696), Gaziantep.
- Engincan, P. (2015). Kentsel dönüşümün sonuçları: Kent yoksulluğu/yoksunluğu ve toplumsal dışlanma, *İdealkent*, 6(16), 107-122.
- Ertaş, M. (2011). Kentsel dönüşüm çalışmalarında sosyal boyutun incelenmesi, Ankara ve Londra örnekleri, *Selcuk University Journal of Engineering Sciences*, 10(1), 1-18.
- Fallov, M. A., Jørgensen, A., & Knudsen, L. B. (2013). Mobile forms of belonging. *Mobilities*, 8(4), 467-486.
- Fried, M. (2022). Kaybedilen ev için yas tutmak: Başka yere yerleşmenin psikolojik maliyetleri, Rodi Haznedaroğlu (Çev.), *Duygular Sosyolojisi Sosyolojide Duyguların İzini Sürmek* içinde, İbrahim Yücedağ (Ed.), Paradigma Akademi.
- Geliş, H., Vural, A. M., Başaran, F. (2019). Dezavantajlı bölge perspektifinden kentsel dönüşüm: Adana-Yüreğir Kışla Mahallesi. *Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi* içinde (212-224), Gaziantep.
- Genç, F. N. (2014). Gecekonduyla mücadelede kentsel dönüşüm Türkiye'de kentleşme politikaları, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 15-30.
- Gençöz, T. (1998). Korku: Sebepleri, sonuçları ve baş etme yolları, *Kriz Dergisi*, 6(2), 9-16.
- Gök, Ş. (2001), *İnsan ve mekân -bir bütünün iki farklı görüntüsü-*, Pınar Yay.
- Gustafson, P. (2008). Mobility and territorial belonging. *Environment and Behavior*, 41(4), 490-508.
- Gürhan, N. (2015). *Diyarbakır'da yeni zenginliğin mekânsal ve toplumsal yansımaları: Diclekent ve Metropol örneği*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Güzey, Ö. (2012). Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalı neo-liberal kent politikaları, yeni kentsel aktörler ve gecekondu alanları, *İdealkent*, (27), 64-83.
- Hardal, S. (2019). *İstanbul'da tamamlanan kentsel dönüşüm projelerinin sosyal ve mekânsal etkileri Gaziosmanpaşa, Esenler ve Zeytinburnu örneği*, (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü)
- Harvey, D. (2015). *Asi şehirler: Şehir hakkından kentsel devrime doğru*, Ayşe Deniz Temiz (Çev.), Metis.
- Hedayati, H. (2018). *Kentsel yenileme sürecinde eko teknoloji kullanımı; Diyarbakır Sur ilçesi örneği*, (İstanbul Aydın Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Heidegger, M. (2011). *Varlık ve zaman*, Agora Kitaplığı.
- Hobbes, T. (2001). *Leviathan*, Semih Lim (Çev.), Yapı Kredi Yay.
- İçli, G. (2011). Kentsel dönüşümle ilişkin sosyolojik bir değerlendirme- Denizli örneği, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(1), 43-57.

- Kara, O. E. (2019). *Kentsel dönüşümün makro form etkileri: Diyarbakır ili merkez Sur ilçesi örneği*, (Aksaray Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Karaaslan, M. (2018). Diyarbakır Suriçi bölgesinin yeniden inşası ve hukuksal boyutu. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (23)39, 335-373.
- Karimali, E. (2023). *Post-conflict urban transformation projects: The re/de-construction of Suriçi, Diyarbakır*. (National Technical University of Athens)
- Kaya, B. (2021). *Evoking the city's past, recollecting the citizen's memory in a post-conflict urban setting: the case of Suriçi, Diyarbakır*, (ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Kaya Taşdelen, D. (2020). Çatışma sonrası yeniden yapılanma perspektifinden kültürel miras alanları: Diyarbakır Suriçi örneği, (Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü).
- Kayan, A. (2019). Kentsel dönüşüm ve Diyarbakır Sur örneği, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 758-782.
- Kaygalak, S. (2009). *Kentin mültecileri -neoliberalizm koşullarında zorunlu göç ve kentleşme-*, Dipnot yay.
- Kılıç, T. ve Hardal, S. (2014). Kentsel dönüşümün sosyal ve mekânsal yansımalarına bir örnek: Sargöl Mahallesi (Gaziosmanpaşa-İstanbul). *Türk Coğrafya Dergisi* (62), 1-7.
- Kıral, B. (2021). Nitel araştırmada fenomenoloji deseni: Türleri ve araştırma süreci. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 92-103.
- Küçükürca, A. İ. (2019). *Thinking Suriçi through home place*, DISA Publication.
- Lees, L. ve Hubbard, P. (2020). The emotional and psychic impacts of London's 'new' urban renewal, *Journal of Urban Renewal and Regeneration*.
- Lichfield, D. (1992). *Urban regeneration for the 1990's*, London Planning Advisory Committee.
- Maculan, L. S. ve Dal Moro, L. (2020). Strategies for inclusive urban Renewal, Filho, W. L., Azul, A. M., Brandli, L., Ozuyar, P.G., Wall, T. (Ed.) *Sustainable Cities and Communities* içinde, (662-672), Springer.
- Neuman, W. L. (2020). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nicel ve nitel yaklaşımlar*. Ö. Akkaya (Çev.), Siyasal Kitabevi.
- Özcan Elçi, D. (2023). Fenomenolojik yaklaşım, *Nitel araştırma yöntemleri: Kuram, uygulama ve sınırlılıklar* içinde, Adnan Çetin (Ed.), Çizgi Kitabevi.
- Özkan, D. G. (2017). Kentsel dönüşüm ve yere bağlılık, *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 4(15), 1881-1887.
- Pinkster, F. M. ve Boterman, W. R. (2017). When the spell is broken: Gentrification, urban tourism and privileged discontent in the Amsterdam canal district. *Cultural Geographies*, 24(3), 457-472.
- Ralph, E. (1976). *Place and placelessness*. PionRoberts, P. (2000). The evolution, definition and purpose of urban regeneration. Peter Roberts ve Hugh Sykes (Ed.) *Urban Regeneration a Handbook* içinde, Sage Publications.
- Sadioglu, U. ve Ergönül, E. (2020). Türkiye'de kentsel dönüşümün anlamı, aktörleri ve amaçları, *İdealkent*, 11(30), 878-908.
- Sami, K. (2022), Diyarbakır (Suriçi): Arsız zaman(lar)ın ayırıtında kentsel ve toplumsal hafızada renkleri olan kültürel miras, *Türk İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, 17(34), 203-221.
- Seydioğulları, H. S. (2016). Yeni yasal düzenlemelerle kentsel dönüşüm, *Planlama*, 26(1), 51-64.
- Türk, D. (2019). *Searching for place identity in post-traumatic cities: Diyarbakır Suriçi case*, (ODTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü)
- Urry, John (1999). *Mekânları tüketmek*, Rahmi G. Ögdül (Çev.), Ayrıntı Yay.
- Us, Ş. ve Serdaroglu Sağ N. (2021). Diyarbakır Suriçi'nde yeniden canlandırma stratejilerinin yaşayanlar perspektifinden değerlendirilmesi, *Sketch: Journal of City and Regional Plannig*, 75-101.

- Uysal, Ü. E. (2012). Sulukule: Kentsel dönüşüme etno-kültürel bir direniş, *İdealkent*, 3(7), 136-159.
- Ünal, A. (2018). Kentsel dönüşüm ve aidiyet: Ankara'dan bir örnek, *Asia Minor Studies*, Özel Sayı, 18-40.
- Ünal Reşitoğlu, H. (2022). Çetrefilli bir ilişki: Kentsel dönüşüm ve suç, *İdealkent*, 38(13), 2703-2732.
- Van der Graaf, P. (2021). The lost emotion: Feeling at home in sociology, ISA/RC21 Conference, Sao Paulo, Brazil.
- Yakut, M. E. ve Ceylan, M. A. (2019). Diyarbakır Suriçi kentsel dönüşüm projesinin nüfus ve yerleşmeye etkilerine coğrafi bir bakış, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(63), 386-398.
- Yıldırım, M. ve Çakır Kiasif, G. (2022). Kentsel dönüşümün tarihi yapılar üzerinde etkisinin incelenmesi: Diyarbakır Suriçi örneği, Anıl Süvari (Ed.), Mimarlık, Planlama ve Tasarım Alanında Uluslararası Araştırmalar III içinde, (75-116), Eğitim Yayınevi.
- Yıldırım, K. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Tarlabası, I. K. (2022). *Kentsel dönüşüm, yerinden edilme ve değişen hayatlar: İstanbul-Erenköy ve Fikirtepe karşılaştırması*, (Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü)
- Tarcan, P. (2017). Suriçi ve 33 Medeniyet Haritadan Siliniyor, <https://bianet.org/haber/surici-ve-33-medeniyet-haritadan-siliniyor-191429>
- Tezcan, A. M. (2022). Suç olgusu çerçevesinde duyguların rolü, İbrahim Yücedağ (Ed.), *Duygular Sosyolojisi Sosyolojide Duyguların İzini Sürmek* içinde, (55-84), Paradigma Akademi.
- Tuan, Yi Fu (1974). *Topophilia: A study of environmental perception, attitudes, and values*; Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Tunç, G. (2002). Diyarbakır kentinin sosyo-mekansal dönüşümü, M. Ersoy ve H. T. Şengül (Der.), *Kente göç ve yoksulluk: Diyarbakır örneği* içinde, (169-210), ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Yayın No: 6, Ankara.
- Zakariya, K., Mohyuddin, A., & Yaman, M. (2007). Refining tourist's place experience through placemaking: Concepts and correlations. *International Journal of Diversity in Organisations, Communities & Nations*, 4, 249-257.

Neokoloniyal Hafıza İnşası ve Abd el-Kader Müzeciliği

Faruk Karaarslan*
Said Topal

Öz: Hafıza inşası, kolonyal süreçlerin ve yeni kolonyal formların işleyişinin ayrılmaz bir parçasını teşkil eder. Mekanın, ritüelin, bedensel pratiklerin ve tarih anlatısının şekillendirilmesi suretiyle, kolonyal toplumların kolektif hafızasını biçimlendirmeye devam eder. Bu noktada, sosyal bilimlerin iki farklı alanı; hafıza inşası ve neokoloniyalizm ilişkisi, yeni bir tartışma alanı açmaktadır. Bu ilişki, çalışmamız bağlamında karşılığını, neokoloniyal hafıza kavramsallaştırmasında bulmaktadır. Bu çalışmanın konusunu, Fransa ve Cezayir'in ortak kolonyal dönem tarihinin ve direnişin sembol şahsiyetinin konu edildiği Abd el-Kader müze sergisi oluşturmaktadır. 2022 yılında Fransa'nın Marsilya şehrinde, Avrupa ve Akdeniz Medeniyetler Müzesi'nde düzenlenen Abd el-Kader Sergisi, çalışmanın katılımcı gözlem ile gerçekleştirilen sahasını oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı, Abd el-Kader müze sergisi üzerinden okuyarak, başta dönemselleştirme olmak üzere tarih yazımı, anlatı inşası, seçici hatırlatma ve unutturma gibi çarpıtma dinamiklerini içeren hafıza inşasının neokoloniyal süreçler ile ilişkisine dair bir tartışma yürütmektir. Bu bağlamda, neokoloniyal hafıza inşasının, bir taraftan kolonyal dönemin sorunlu geçmişini yatıştırma çabalarının bir parçası, diğer taraftan kolonyal mirasın ve güç eşitsizliklerinin sürdürülmesini içeren kültürel etki mekanizmasının aracı olduğu iddia edilmektedir. Abd el-Kader'in hayat serüvenini; direniş, tutsaklık, sürgün ve mirası olarak dönemselleştiren sergi, onun monografisini mağlup, tutsak, pasif; aynı zamanda lider, uyumlu, barış insanı, din adamı olarak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hafıza, Hafıza İnşası, Kolonyal, Neokoloniyal, Neokoloniyal Hafıza, Müze, MuCEM, Abd el-Kader

Abstract: Memory construction constitutes an integral part of the functioning of colonial processes and new colonial forms. Through the shaping of space, ritual, bodily practices, and historical narrative, it continues to mold the collective memory of colonial societies. At this juncture, the relationship between two distinct areas of social sciences; memory construction and neo-colonialism, opens a new field of discussion. Within the context of our study, this relationship finds its expression in the conceptualization of neo-colonial memory. The Abd el-Kader Museum exhibition, centered on the shared colonial history of France and Algeria and the symbolic figure of resistance, serves as the focal point of this study. The exhibition, held in 2022 at the Museum of European and Mediterranean Civilizations in Marseille, France, serves as the field of study conducted through participant observation. The aim of this study is to analyze, through the Abd el-Kader Museum exhibition, the relationship between memory construction, including distortion dynamics such as periodization, historiography, narrative construction, selective remembering, and forgetting, and neo-colonial processes. In this context, it is argued that neo-colonial memory construction is both a part of the efforts to appease the troubled past of the colonial period and a mechanism of cultural influence that ensures the continuity of colonial legacy and power inequalities. The exhibition, which periodizes Abd el-Kader's life journey as resistance, captivity, exile, and legacy, presents his monograph as a defeated, captive, passive figure, yet also as a leader, a harmonious, peaceful person, and a religious figure.

Keywords: Memory, Memory Construction, Colonial, Neo-Colonial, Neo-Colonial Memory, Museum, MuCEM, Abd el-Kader

* Sorumlu Yazar

@ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, karaarslanf@gmail.com
Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, saidtopal@gmail.com

https://orcid.org/0000-0002-2145-9377
https://orcid.org/0000-0002-7635-7802

DOI: 10.12658/M0749
insan & toplum, 2024; 14(4): 139-170.
insanvetoplum.org

Başvuru: 08.05.2024
Revize: 06.07.2024
Kabul: 04.09.2024
Erken Baskı: 26.09.2024

Giriş

Kolonyal süreçlerin varlığını devam ettirme yolları ve kolektif hafıza inşa edici rolü günümüzde sosyal teorinin görmezden gelemeceği bir alandır. Bir taraftan kolonyalizmin yeni formları, diğer taraftan kolonyal süreçlere maruz kalan toplumların hafıza ve benlik inşası, yeni toplumsal etkileşim düzlemlerini beraberinde getirmektedir. Etkileşim formu yeni olsa dahi bu formlar temelde sömüren ve sömürülen ilişkisinin devamlılığı üzerine kurulmaktadır. Sosyal teorinin inşa edici gücü, bu yeni etkileşim düzlemlerindeki tahakküm biçimlerini, etik bir sorumluluk olarak ortaya koymakla mesuldür. Kolonyal literatürdeki yeni tartışmalar sosyal teorinin bu mesuliyetini üstlenmiş gibi görünse de nekolonyalizm ve hafıza inşası bağlamında şekillenmekte olan literatürün genişletilmesine duyulan ihtiyaç hissedilmektedir.

Kolonyal süreçler ile kolektif hafıza arasındaki ilişki en belirgin haliyle hafıza inşasıdır. Mekan, tarihsel anlatı, ritüeller, beden siyaseti, kitle iletişim araçları ve daha birçok unsur bu hafıza inşasının *aygıtları* olarak düşünülebilir. En temelde, hegemonya süreçlerinin meşru zeminini oluşturma çabasını kapsayan hafıza inşası, kolonyal süreçlerin sürekliliğini sağlamaktadır. Başka bir deyişle kolonyal süreçlere muhatap toplumların rıza üretimine imkan tanımaktadır. Küresel şirketlerin her toplumun kendi kültürel unsurunu merkeze alarak reklam kampanyaları düzenlemeleri buna örnek olarak gösterilebilir. Kültür endüstrisi bağlamında düşünebileceğimiz bu örnek, küresel ürünleri her toplumun kendi tarihine ve kültürüne ait unsurlar olarak hafızaya işlemektedir. Böylelikle küresel bir şirket, kültürlere özgü hatırlatmalar yaparak her toplum için meşru hale gelmektedir. İktisadi ve kültürel süreci kapsayan bu örneği hayatın her alanına yaygınlaştırmak mümkündür. Kolonyalizmin farklı formları, toplumların kültürel bağlamlarına sızmak suretiyle kolonyal ilişkileri yeniden üretmektedir. Bu, yeni kolonyal süreçlerin hafıza inşasına işaret etmektedir.

Her toplumsal hafıza inşasında olduğu gibi kolonyal süreçlerin hafıza inşasında da mekanın, ritüelin, bedensel pratiklerin, tarih anlatısının ve sembolik evren dünyasının ayrıcalıklı bir önemi vardır (Karaarslan, 2019). Başka bir deyişle bu unsurlara yapılan müdahaleler hafıza inşasına imkan sağlamaktadır. Örneğin dini bir mekanın yerine seküler bir mekanın inşa edilmesi yeni bir hafıza üretme çabasından kaynaklanmaktadır. Ya da yeni ilan edilen bayramlar, tatil günleri, anma toplantıları vs. aynı zamanda yeni ritüelleri ve yeni hafıza biçimlerini üretmeyi arzulamaktadır. Benzer şekilde toplumların hafızası da belirli biçimlerde şekillenmiş mekanların, ritüellerin, anlatıların ve sembolik dünyanın ortaya konulmasına ve aktarılmasına neden olmaktadır. Yani bir toplum için kolektif hatırlama ve unutma pratikleri, o toplumun inşasında hem özne hem de nesne konumundadır. Öznenin ve nesnenin belirlendiği bir durumda ise biçimlenmiş bir anlamın ortaya çıkmasına imkan tanıyacak ortam oluşturulabilmektedir. Bu bağlamı

neokolonyalizm özelinde ifade edecek olursak; kolonyalizmin yeni formlarından birisi olan neokolonyalizm, sürece muhatap olan toplumların dünyasını şekillendirecek ve kolonyal süreçlerin devamlılığını sağlayacak anlam bütünlüğünü üretme çabasıdır. Bu çabanın en önemli kültürel boyutu ise hafıza inşasıdır.

Kolektif hafızanın vazgeçilemez bileşenlerinden ve unsurlarından birisi de mekandır. Mekan, hafızanın vücut bulacağı ve varlığını devam ettirebileceği fiziksel ortamı ifade eder. Bu anlamda mekanın şekillenmesi oldukça önemlidir. Çünkü hangi hafızanın nasıl bir mekanda var olacağını ve bu hafızanın mekan üzerinden nasıl aktarılacağını belirlemek, mekanın şekillendirilmesi ile mümkündür. Benzer şekilde mekanlar da toplumsal hafızanın bir ürünü olarak inşa edilir. Mekanın kimliği ve poetikası, kolektif hatırlamanın ve unutmanın nasıl olacağını belirleyicisi niteliğindedir. Çalışmamız bağlamında ifade edecek olursak neokolonyalizm süreçlerinin ikame edilmesinin en önemli aşamalarından biri, ulusötesi mekan politikalarının üretilmesidir. Başka bir açıdan baktığımızda ise ulusötesi mekan politikalarının anlam dünyası ve neokolonyal işlevleri, mekan üzerinden inşa edilebilmektedir.

Çağdaş müzeler, neokolonyal hafızanın üretildiği mekanların başında gelmektedir. Bu müzelerin hafıza inşa edici rolü ve deneyimleyenlerine sunduğu anlam dünyası, neokolonyalizmin aygıtlarından biri olarak kabul edilebilir. Fransa'da *Avrupa ve Akdeniz Medeniyetler Müzesi*'nde kurulan *Abd el-Kader Sergisi*, söz konusu durumu örnekler niteliktedir. Bu makale, Abd el-Kader müzeciliği üzerinden neokolonyalizmin hafıza inşa etmek suretiyle varlığını nasıl sürdürdüğünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Her ne kadar Abd el-Kader Sergisi, Avrupa ve Akdeniz Medeniyetler Müzesi'nin bir bölümünü teşkil etse de serginin sunum biçimi ve organizasyonu müzecilik misyonunun bir parçası olarak kabul edilecektir.

Araştırmanın, yazım süreci dikkate alındığında, teorik çerçeveye odaklanan kapsamlı bir literatür taramasıyla başladığını ve kavramsal perspektiflerin müzede sunulan verilerin analizi için temel oluşturduğunu ifade edebiliriz. Literatür taraması, müze deneyiminin neokolonyal hafıza inşası üzerindeki etkilerini analiz etmek üzere eleştirel bir merceğe sağlayarak müze analizini güçlendirmektedir. Bilindiği üzere nitel araştırmada esas olan araştırmacının tasarımı ve bulguları yorumlama yetisidir. Bu anlamda genellemelerden kaçınmak ve sadece saha alanı üzerinden analizlere ulaşmak için azami özen gösterilmiştir. Patton'un (2002) ifade ettiği üzere katı ve değişmez bir araştırma tasarımına hapsolmek yerine keşfe imkan tanıyan ve anlamayı olanaklı kılan bir yöntem olması sebebiyle nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Yanı sıra, müzeye ilişkin bilgi, belge ve dokümanlardan yararlanılmıştır. Bunlar; müzenin resmi web-sayfası ve sunumu, küratörlerin yazılı ve sözlü mülakatları (beyanları) ve müzeye ilişkin medyada yer alan ve siyasi figürlerin önemli söylemlerini içeren bir dizi veri kaynaklarını içermektedir. Müzenin kuruluşunda yer alan kilit paydaşların; küratörler,

tarihçiler, danışmanlar ve medyanın söylemlerine başvurmak önem teşkil etmektedir. Böylelikle nitel araştırmacının teorik metin yazımına imkan veren esnek yönleri üzerinden anlamaya ve keşfe dayalı bir yazım tercih edilmiştir. Buna dayanarak sergi, araştırmacılar tarafından muhtelif zamanlarda deneyimlenmiştir. Ziyaretler esnasında, sergide yer alan eserler dikkatlice gözlemlenmiş ve ayrıntılı notlar kayda alınmıştır.

Neo-Kolonyalizm, Kolektif Hafıza İnşası ve Müzecilik

Çalışmanın kuramsal çerçevesinin merkezinde sosyal teorinin iki önemli kavramı ve müzecilik yer almaktadır. Bunlardan ilki neokolonyalizmdir. Kolonyal ilişkinin günümüzdeki görünümüne odaklanan neokolonyalizm, hafıza inşası olgusu ile değerlendirilecektir. Bu noktada, çalışmanın bir diğer anahtar kavramı olan hafıza inşası belirlemektedir. Hafıza inşası, genel itibariyle modern toplumların kolektif davranışlarını dönüştürmek için kognitif süreçlere müdahale çabasını ifade eder. Böylelikle neokolonyal süreçlerin, hafıza inşa etmek suretiyle kolektif davranışları şekillendirme çabası, çalışmanın temel bağlamını oluşturmaktadır. Neokolonyalizm ile hafıza inşası arasındaki bağ, mekansal bir unsur olan müzecilik üzerinden kurulacaktır. Bu noktada hafıza inşası yollarından birisi olan mekansal müdahalenin bir alt parametresi olarak kabul edebileceğimiz müze kurgusu üzerinden neokolonyal süreçlerin işleyişi ortaya konacaktır. Müzelerin, postkolonyal dönemde, sergilerin küratörlüğü yoluyla neokolonyal hafıza inşa etmede ve güç eşitsizliklerini pekiştirmede oynadığı role dikkat çekilecektir. Neokolonyalizm, hafıza ve müzecilik arasındaki ilişkiyi teorik olarak çerçevlendirmek için izlenecek kavramsal yol haritası, kolonyalizm ve neokolonyalizmin farklı tarihsel tecrübelerini ve işleyiş mekanizmalarını ele alan postkolonyal teorinin eleştirel çerçevesini başlangıç noktası olarak belirlemektedir.

Kolonyalizm ile bağlantılı gelişen postkolonyal¹ ve neokolonyal literatürler oldukça heterojen ve disiplinler arası bir düzlemde gelişmiştir. Bu noktada postkolonyalizm ile neokolonyalizmin farklı iki olguya denk düştüğünü ifade etmek gerekir. Postkolonyalizm, bir güç ve tahakküm sistemi olan kolonyalizmin eleştirisine dayanır ve kolonyal toplumların ve kültürlerin kolonyalizmden nasıl etkilendiğini anlamaya çalışır. Kısacası postkolonyalizm, kolonyalizmin tarihi ve mirası ile günümüzde devam eden etkilerini araştırmak ile ilgilenir. Neokolonyalizm ise kolonyal yönetimlerin resmi olarak sona ermesine karşın, kolonyalizmin ekonomik, siyasi ve kültürel olarak nasıl devam ettiğini inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanıdır. Postkolonyal ve neokolonyal yaklaşımın kesiştiği noktada her ikisinin de kolonyal mirasın devam

1 Bu kapsamlı literatürün tamamına makalenin sınırlarında değinmek mümkün görünmemektedir. Fakat konuyla ilgili ayrıntılı çalışma için Bkz. (Ashcroft vd., 2005) The Post-colonial Studies Reader. Metnin sınırlarında ele alınan çalışmalar, bizim çalışmamız bağlamında alana katkı sunmaları sebebiyle tartışmaya açılmıştır.

eden etkileri bağlamında buluştukları açıktır ancak büyük bir farkla; ilki bu tarihsel adaletsizliğin resmi olarak büyük oranda aşıldığını ima etmektedir ki bu onun eleştiriye matuf tarafıdır. Diğer taraftan, neokolonyal yaklaşım kolonyal sürecin açık ya da kapalı bir biçimde ima edilen dönem olarak son bulduğu kabulüne bir itiraz ile yeni formların varoluş ve devam eden etki biçimlerini ele almaktadır. Bu bağlamda postkolonyal teoriye öncül teşkil eden Edward Said'in (1978) *Oryantalizm* eseri ve kavramı, Batı'nın, Doğu'da ve Batı-dışında yer alan coğrafyaların ve toplulukların tasvirinde ürettikleri Batı merkezli araştırmaların deşifre edilmesi ve eleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Said'in postkolonyal teoriye en önemli katkısı, onun emperyal güçlerin kolonizasyona maruz bıraktığı toplumlar için adaletsiz bir söylem oluşturmak suretiyle kolonyalizme zemin teşkil eden tarih yazımını ve üstünlük inşasını detaylı bir şekilde incelemesidir. Bunun yanı sıra farklı disiplinlerden postkolonyalizme dair önemli bir ilginin ve literatürün varlığından bahsedilebilir.

Neokolonyalizm teriminin literatürde kullanımına ilk kez Jean Paul Sartre'in (1960) *Colonialisme et Neocolonialisme* eserinde rastlanmaktadır. Kavramın resmi olarak ilk kez kullanımı; Afrika'nın sömürge yönetimi altında bulunan ülkelerinin siyasi bir hareket olarak oluşturdukları *All African People's Conferences* serisinin karar metnine yansımıştır. Bu metinde "Neokolonyalizm, sömürge sisteminin, bağımsız Afrika devletlerinde kasıtlı ve sürekli olarak yaşatılması, bu devletlerin doğrudan şiddet içermeyen dolaylı ve incelikli yollarla yürütülen siyasi, zihinsel, ekonomik, sosyal, askeri ve teknik tahakküm biçimlerinin kurbanı haline getirilmesi" olarak tanımlanmaktadır.²

Neokolonyalizme ilişkin temel teorik kavrayışımız Kwame Nkrumah'ın (1965) *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism* eserinde karşılığını bulmaktadır. Kitabın ön sözünde Nkrumah'ın ifade ettiği üzere "Neokolonyalizm esas itibarıyla kendisine tabi olan devletin teoride bağımsız ve uluslararası egemenliğin tüm dış görünüşlerine sahip olmakta; gerçekte ise ekonomik sistemi ve dolayısıyla siyasi politikası dışarıdan yönetilmektedir." Postkolonyal teorinin önemli isimlerinden Robert Young; Nkrumah'ın tanımına uygun bir biçimde eski koloni ülkelerinde meydana gelen siyasi bağımsızlıkları bir *düzmece* (Young, 2001) olarak ifade etmektedir. Benzeşen bu iki yaklaşım, esasında Marksist bir perspektiften meselenin süregelen ekonomik tahakküm boyutunun izahına odaklanmaktadır. Bir başka çalışmada (Topal & Radeljić, 2023), Fransız Hazinesine bağlı para birimi olan CFA (*Communauté Financière Africaine*) Frangı'nın eski koloni

2 1961 yılında Kahire'de gerçekleştirilen konferansın karar metninde yer alan bir başka ifadede neokolonyalizm şu şekilde geçmektedir. "Neokolonyalizm, Afrika devletlerinin siyasal, sosyal ve ekonomik programlarını, doğal zenginliklerini halklarının yararına kullanılmasını engellemek amacıyla ekonomik ve siyasi müdahale, gözdağı ve şantaj yoluyla kendini göstermektedir". Bkz. Resolution on Neocolonialism All-African People's Conference, 1961.

ülkelerinde yerel halkı kasıtlı ve sistematik olarak yoksullaştırması, neokolonyal pratiklerin doğasını açıkça ortaya koyan bir örnek teşkil etmektedir. Az gelişmişlik ve bağımlılığın sürdürülmesi üzerine yoğunlaşan figürler (Wallerstein; 1974; Rodney, 1978) bu bağlamda kapsamlı analizler sunmaktadır.

Ekonomik belirlemciliğin yanı sıra kültürel hegemonya³ kurmaya yönelik bir başka unsur, yerel ve kültürel kimliğin zayıflatılması ve kolonyal gücün inanç, değer ve kültürel çıkarlarını korumak ve yaymak için medya, eğitim ve içerisinde müzelerin de yer aldığı kültürel kurumların araçsallaştırılmasını içermektedir.⁴ Bu ve benzeri süreçler, kolonyalizmi nispeten fark edilmesi daha zor araçlarla yeni formlarda üretmesi açısından analize muhtaçtır. Bu araçların ve bu araçlarla üretilen yeni tahakküm biçimlerinin ifşa edilmesine yönelik literatürü ifade etmesi açısından neokolonyal çalışmalar gün geçtikçe gelişen bir literatür olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle, Afrika'da neokolonyalizmin yapısını incelediği *On the Postcolony* eserinde Achille Mbembe (2001), neokolonyalizmin postkolonyal toplumları şekillendirmeye devam eden karmaşık güç ve tahakküm dinamiklerini anlamak için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Valentine-Yves Mudimbe, (1988) *The Invention of Africa* eserinde kolonyal yapının temelde üç yöntemi kullandığını belirtmektedir. Bunlar: (a) Fiziksel mekanın işgali, (b) Yerlilerin zihinlerinin dönüştürülmesi ve (c) Yerel tarihin Batı perspektifine entegre edilmesidir (1988). David Harvey'in (2003) *The New Imperialism* eseri küresel kapitalist sistemin emperyal tahakküm ve sömürü kalıplarını yeniden üretme biçimlerini analiz etmekte ve neokolonyalizmin bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Mudimbe ve Harvey, neokolonyal literatüre katkıları açısından temel teşkil etmektedir.⁵

Neokolonyalizm kavramının bağlamını ifade ettikten sonra çalışmanın bir diğer anahtar kavramı olan hafıza inşası kavramını nasıl konumlandığımızı ifade

- 3 Kültürel hegemonya kavramı, egemen sosyal grupların kültürel normları, değerleri, inançları ve kurumları kullanarak diğer gruplar üzerindeki güçlerini ve kontrollerini sürdürme biçimlerini ifade eder. Gramsci, baskın sınıfın hegemonyasını; eğitim, medya ve sanat gibi toplumun değer ve inançlarını bir bütün olarak şekillendirmeye yardımcı olan kültürel kurumlar üzerindeki kontrolü aracılığıyla sürdürdüğünü savunmaktadır. Egemen sınıf, bilginin üretimini ve dağıtımını kontrol ederek insanların nasıl düşündüklerini ve neye inandıklarını etkileyebilir, bu da toplum üzerindeki hakimiyetlerini sürdürmelerine yardımcı olur (Gramsci, 1948).
- 4 Frantz Fanon, postkolonyal toplumların eski sömürgeci güçlerin çıkarları doğrultusunda şekillendirilmesine yönelik yeni kontrol mekanizmalarının (neokolonyal) kültürel hakimiyet kurmak üzere dayatıldığını vurgular. Bkz. *Les Damnés de la terre*, 1961.
- 5 Emperyal çalışmaları dahil ettiğimizde neokolonyal literatürün şimdiden bir külliyat ortaya koyduğunu ifade edebiliriz. Fakat bu çalışmalar doğrudan neokolonyal kavramsallaştırmasından hareket etmediği için makalenin sınırlarında ele alınmamıştır. Doğrudan neokolonyalizme dair burada zikredilmeyen diğer çalışmalar için Bkz. (Sartre, 1964; Molnar, 1965; Legum, 1969; Amin, 1971; Woddis, 1972; Chomsky, 1979; Obadina, 2000; Parenti, 2011; Langan 2017)

edebiliriz. Esasında psikoloji disiplininin merkezinde yer alan hafıza inşası, sosyal teorinin temel meselelerinden birisidir. Genel itibarıyla bir toplumun hatırlama ve unutmaya pratiklerini şekillendirme arzusunu ifade eder. Bunun için deneyimlenen mekanın, tarihin, ritüellerin düzenlenmesi suretiyle gelecekte hatırlanmak üzere bir geçmiş sunar. Bu geçmiş, esasında gelecekteki hatırlamalar için vardır. Hatırladıklarımız ve unuttuklarımız bizim hafızamızda bulunurken dış dünyayı algılamamızın temel zeminini oluşturur. Hafıza ve algılama ilişkisi düşünmenin, duyusun ve davranışın çerçevesini oluşturur. Dolayısıyla hatırladıklarımız ve unuttuklarımız üzerinden algılarımız ekseninde duyar, düşünür ve davranırız. Kognisyon sürecini ifade eden bu döngü, nihayetinde benliğimizin bileşenlerini şekillendirir. Nasıl davranacağımızın arkasında yatan benlik unsurlarının şekillenmesi hafıza ile başlar. Bu sebeple özellikle kamunun önemli hale geldiği modern toplumlarda hafızayı inşa etmek toplumların davranış kalıplarını belirlemek anlamına gelmektedir.⁶ Bu ise insan deneyimine konu olabilen, mekanın, tarihin, ritüellerin, zamanın şekillendirilmesi suretiyle gerçekleşir. Neokolonyalizm ekseninde düşündüğümüzde hafıza inşası süreci kolonyalizmin yeni aşaması açısından kritik bir rol oynar. Sömürülen toplumların hafızalarını inşa etmek suretiyle, rıza üretimine yani gönüllülüğe imkan sağlar. Kolonyalizm literatürü ile hafıza arasındaki ilişki tam olarak bu noktada açığa çıkar.

Birbirini içeren postkolonyal ve neokolonyal literatürün temel çalışmalarını ve sınırlarını ortaya koyarken, farklı sosyal olgularla bu literatürün etkileşim biçimlerini önemsemek teorik tartışma alanının genişletilmesi açısından oldukça kıymetlidir. Çalışmamızın teorik kapsamında yer alan neokolonyalizm, hafıza ve müzecilik ilişkisini ayrı ayrı ele alan önemli bir literatür bulunmaktadır. Buna karşın, bu üç alanın kesişim noktasında yer alan çalışmaların nispeten azlığı ise göze çarpmaktadır. Bu yönüyle, çalışmamızın geliştirmekte olan bir literatüre katkı sunması beklenmektedir.

Brezault ve Johnson'ın (2017) *Memory as Colonial Capital* eseri kolonyal tarih ve hafıza inşası bağlamında, kültürel hafıza ve postkolonyal çalışmalardan oluşan bir koleksiyon sunmaktadır. Kolonyalizm, tarihi, kolektif ve bireysel hafızaları dönüştürmeye ve manipüle etmeye hizmet ettiğinden, kolonyal söylemin en güçlü mekanizması, yerel tarihleri ve hatta kolektif anıları kolonyal otoriteye hizmet edecek şekilde değiştiren ve susturan bir söylem üretmesidir. Kolonyalizm ve hafıza arasındaki ilişkiyi merkeze alan düşünür Mbembe, incelediği temalar arasında, hafıza ve unutmaya biçimlerinin son derece siyasi olduğunu ve postkolonyal toplumlarda geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkiyi kurgulamakta önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Hafıza

6 Siyasal güçlerin bu süreci bütünüyle gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceği başlı başına bir tartışmadır. Burada bizim konumumuzu peşinen ifade etmek gerekirse, hiçbir zaman bütünüyle inşa edilmiş bir hafıza mümkün değildir. Konuya ilişkin ayrıntılı bir tartışma için Bkz. (Karaarslan, 2017).

ve unutma süreçlerinin tarafsız olmadığını, siyasi kontrol aracı olarak kullanıldığını, devletin ve baskın grupların meşruiyetini korumak için geçmişin kolektif hafızasını dönüştürdüğünü savlamaktadır. Bu sav, kolonyalizm ile politik inşa arasında ilişki kurması açısından önemlidir. Ona göre: “Sömürgecilik sonrası devlet, meşruiyetini onaylayan ve varlığını haklı çıkaran bir tarih versiyonu yaratmakla meşguldür” (Mbembe, 2001). Benzer şekilde Fanon, koloni ülkelerinde kültürel mirasın yıkılarak yeni normlar ve değerlerin dayatılmasının kolektif hafıza üzerinde oluşturduğu derin etkiyi şöyle açıklamaktadır: “Kolonyalizm yalnızca bir halkı pençesinde tutmakla ve yerlinin beynini tüm biçim ve içerikten boşaltmakla yetinmez. Bir tür sapkın mantıkla, ezilen halkın geçmişine döner, onu bozar, biçimsizleştirir ve yok eder” (Fanon, 1961). Malik Bin Nebi'nin kavramsallaştırmasına eleştirel bir gözle başvurarak ifade edecek olursak; kolonyal süreçlere maruz kalan toplumların “sömürülebilirlik” durumlarını üretir.⁷ Bu çalışmanın sınırlılığında söz konusu sömürülebilirliğin mekan üzerinden nasıl gerçekleştiği hafıza inşası bağlamında müze örnekliliği ile ele alınacaktır.

Toplumsal hafıza alanının teorik çerçevesi (Halbwachs, 1950; Nora, 1984; Connerton, 1998; Schudson, 1992; Assmann, 2006, 2011), toplumların geçmişlerini nasıl hatırladıklarını şekillendiren belirli tarihi ve kültürel anlatıların yeniden üretilmek suretiyle kolektif hafızayı etkileme gücünü onaylamaktadır. Mevcut güç yapılarını pekiştirmek için belirli olayların ve bakış açılarının kasıtlı olarak hatırlanmasına ve unutulmasına etki etmek, egemen tarih anlatılarının inşa ve temsil edilme biçimleri güçlendirir veya zayıf kılar (Young, 1993; Trouillot 1995). Bu noktada mekan önemli bir yer işgal eder. Hafıza inşasında mekansal düzenlemeler; en genel haliyle cadde, sokak, anıt, stadyum, müze, meydan vb. ulusötesi politik bilinçle planlanmış her türlü mekan organizasyonunu kapsar (Nora, 1984). Esasında her mekansal düzenleme, bilinçli olsun ya da olmasın hafıza inşasını barındırır. Çünkü mekan ile insan arasındaki ontolojik bağ ve bu bağın tabii sonuçları belirli bir mekanın deneyimlenmesi suretiyle şekillenen mekansal hafızayı üretir. Mekansal hafıza aynı zamanda paylaşılan hafızalara işaret eder ve kolektif hafızanın temel bileşenlerinden birisini oluşturur. Bu anlamda kolektif hafıza üretmenin en pratik yolu mekansal hafızalar inşa edebilmektedir. Bu sürecin kendi tabiatında şekillenmesi yani insanlar arasındaki ilişkinin doğal seyrinde mekansal hafızanın inşa edilmesi/

7 Malik bin Nebi'nin sömürülebilirlik (colonisabilité) kavramı, bir toplumun ya da kültürün sömürgeleştirilmeye ya da dış tahakküme karşı savunmasızlığını ya da kırılganlığı/duyarlılığını ifade eder, Bkz. (Bennabi, 1947; 1949; 1954). Kolonyalizme maruz kalanların rıza ve gönüllülüğüne aşırı vurgu yapar. Buradaki eleştirel yaklaşım, bu sömürülebilirlik durumunun toplumların kendi içine düştüğü bir durumdan ziyade, hafıza inşa etme yöntemi ile kolonyal devletlerin elverişlilik oluşturma noktasıdır. Bu makalede iddia edildiği üzere, sömürülmeye elverişlilik durumu bütünüyle toplumların kendi içine düştüğü gafletle açıklanamamalıdır. Bu durumun arka planında beden, dil, anlatı, tarih yazımı üzerinden şekillenen bir hafıza inşası mevcuttur.

üretilmesi ilk bakışta sorunsuz görünmektedir. Fakat mekansal hafızanın çoğu zaman politik bir bilinçle inşa edildiği hesaba katıldığında, toplumsal hafıza inşa etmeyi arzulayan politik erklerin mekansal düzenlemeleri bilinçli bir şekilde gerçekleştirmesi kaçınılmaz olmaktadır. Hal böyle olunca her mekansal düzenleme bir mekansal ve toplumsal hafıza inşa etmek, dolayısıyla belirli bir politik bilinçle konu olacak süreçler ortaya koymak anlamına gelmektedir. Neokolonyalizm özelinde bu unsur, ulusötesi politik bilinçle mümkündür. Dolayısıyla neokolonyal hafızanın mekansal inşası; her şeyden önce politik bir bilinci barındırmaktadır ki bu politik bilinç kolonyal hafızanın bakiyesiyle şekillenmektedir. Neokolonyal hafızanın mekansal inşasını anlamadaki bir diğer öncül, söz konusu politik bilincin ulusötesi mekanlara yansımaları ve bu sayede varlığını sürekli yeniden üretebilmesidir. Daha basit bir ifadeyle, mekansal düzenleme üzerinden neokolonyal süreçlerin ikame edilmesidir. Bu iki öncül neokolonyal mekansal hafızanın sınırlarını çizmede oldukça önemlidir. Çünkü ulusötesi mekansal düzenlemeler bir taraftan neokolonyal süreçleri inşa ederken, diğer taraftan mekansal düzenlemelerin sürekliliği sayesinde, söz konusu süreçlerin yeniden üretimine imkan sağlamaktadır.

Neokolonyal hafızayı inşa etmeyi amaçlayan mekansal düzenlemelere, kolonyal mirası ve figürleri anımsatan, heykel ve anıtlar örnek olarak verilebilir. Güney Afrika'nın kolonizasyonunda önemli rol oynayan, İngiltere'nin Cape kolonisi valisi Cecil John Rhodes'un (1853-1902), Cape Town merkezinde yer alan *Company's Garden* adlı parka inşa edilen heykeli mekansal düzenlemeye örnek teşkil etmektedir.⁸ Heykelin kolonyal hafıza açısından sembolik önemi, neokolonyal hafızanın sürdürülmesine ve pekiştirilmesine katkı sağlamasıdır. Bu anıtı deneyimleyen her bireyin hafızasına politik olarak biçimlendirilmiş bir mesaj sunulmaktadır. Benzer mesajları makalemizin temel konusu olan müzeler üzerinden de takip etmek mümkündür.

Artan bir entelektüel ilgi ve eleştirinin konusu olan müzeler (Duncan & Wallach, 1978; Haraway, 1984; DiMaggio, 1986; Clifford, 1988; Sherman & Rogoff, 1994; Bennett, 1995), farklı kültürlerde rıza üretmek suretiyle kolonyal süreçlerin hafıza inşa etme mekanları arasında yer almaktadır. Güçlü ideolojik kurumlar olan müzeler, birer ulusötesi varlık olarak hafızayı besleyen bir göbek bağı aracılığıyla siyasal ve ideolojik sisteme bağlıdır. "Müzeler esasında seçilmiş verilerle geçmişi kurgulayan ve tarihi hapseden bir mekansal kurguya sahiptir" (Karaarslan, 2017). Crane (2000), müzelerin kültürel anlatıları şekillendirip sunmak suretiyle toplumsal değerlerin,

8 1908 yılında inşa edilen heykelin kaldırılmasına yönelik protestolar 2015 yılında başlamış ve dekolonizasyon hareketinin sembolü haline gelen eylemler neticesinde kaldırılmıştır. Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Cecil-Rhodes>

inançların ve kimliklerin dönüştürülmesindeki işlevine atıfta bulunmaktadır. Müzelerin, baskın siyasi ve kültürel ideolojileri güçlendiren ve koruyan kurumlar olarak kültürel hegemonyanın korunması için işlev gören mekanlar olduğu (Pearce, 1993) kabul görmektedir.

Neokolonyal mekansal düzenlemelerin hafıza inşa edici rolünün en somut halini ulusötesi müzeler üzerinden görebiliriz. Bu anlamda müzeler, bilindik kültürel kurumlar ve biriktirilmiş nesnelere sergilendiği yerler olmanın ötesinde, kişisel ve kolektif kimlikler, bellek ve tarih arasındaki etkileşimin mekanlarıdır. Bu bağlamda kolonyal süreçler ile doğrudan ilintilidir. Müzeler, başlı başına kolonyalist bir olgu olarak, kolonyal dönemin somut ve gözlemlenebilir sembolik kalıntılarının varlığını ortaya koyan kültürel kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Müzelerde, “kolonyal dönemde yağmalanan eserlerin, egzotik, garip ve olağandışı tuhafliklar olarak sergilenmesi bir kolonizasyon uygulamasıdır” (Maranda,). 15. ve 18. yüzyıllar arasında, Avrupalı güçlerin başlattığı *Keşif Çağı* daha büyük gemilerin daha uzak mesafelere seyahat ve keşif yapmasına dayanan rekabetleri, kolonyalizmin ve kolonyal müzelerin tarihsel bağlamını teşkil eder. Bu küresel emperyalist rekabette rol alan “kolonyalizmin failleri olarak kaşifler, misyonerler, toprak sahipleri, etnologlar, yöneticiler, öncüler” yerli topraklara yaptıkları ziyaretlerden geriye maddi kültür nesnelere ile dönmüştür (Woods, 1993). Bu yönüyle modern müzelerin doğuşu kolonyal süreçler ile iç içe geçmiştir. Müzeler, imparatorluğun araçları olarak ortaya çıkmış, sadece nesnelere ve bilgilerin depolandığı yerler olarak kalmayıp, aynı zamanda sömürgeci ideolojilerin yayılmasına hizmet etmiştir. Bennett (1995), *The Birth of the Museum: History, Theory, Politics* eserinde müzelerin sömürgeci kimliklerin inşasında etkili olduğuna, yerel topraklardan getirilen eserlerin yanlış temsil edilen bir biçimde küratörlüğü yoluyla sömürgeci anlatıların meşrulaştırılabileceği bir alan sağladığına dikkat çeker. Benzer şekilde MacKenzie (2009) müzelerin emperyal koleksiyonları, kolonyal gücün sözde üstünlüğünü ve kolonyalizme maruz toplumların egzotizmini vurgulayacak şekilde sunduğunu ifade etmektedir. Zira, müzelerde görülen her nesne, tarihi ya da kültürel belirli bir bakış açısını temsil etmek üzere yerleştirilmişleridir. Müzelerin dekolonizasyonunu savunanlar, müzelerin eksiksiz hikayeleri temsil etmediğine; bunun yerine belirli hikayeleri göz ardı ederek ön yargılı anlatılar inşa ettiğine vurgu yaparlar (Procter, 2020). Kolonyal dönemde kurulan bu ilk müzeler, yerel toplumların imparatorluk algısını şekillendirmede ve kolonyal gücün hakimiyetini sürdürmede kilit kültürel kurumlar olarak öne çıkmaktadır.

Kolonyal ve postkolonyal (neokolonyal)⁹ müzecilik arasındaki ilişkinin geleneksel kolonyalizmden ayrılan yönü, amaç ve yöntemlerinde yatmaktadır. Nitekim kolonyalist ve neokolonyalist müzeciliğin arasındaki temel farkı *Colonialism and the Object* eserinde ele alan Barringer ve Flynn'e göre (1998), kolonyal müzecilik doğrudan emperyal gücün desteklenmesiyle bağlantılıdır. Buna karşın, postkolonyal müzecilik; geçmişteki adaletsizlikleri ele almak, daha doğru ve etik bir şekilde temsil etmek için öz düşünümsel eleştirilere rağmen, eski kolonyal güçlerin egemenliğini desteklemeye yönelik tarihin sterilize edilmiş veya yeniden yorumlanmış bir versiyonunu gündemlerine hizmet edecek şekilde sunar. Buna ilişkin örnekler bulmak mümkündür.¹⁰ Robin Boast, *Neocolonial Collaboration: Museum as Contact Zone Revisited* (2011) makalesinde, müzelerin postkolonyal statüsünün eleştirel bir incelemesine ve neokolonyal anatomisine vurgu yapmaktadır. Müzelerin, temas alanları olarak, sergilerde koleksiyonların kullanımı ve küratörlüğü yoluyla, postkolonyal statüleri yerel topluluklar lehine iyileştirme çabalarına rağmen, baskın kültürün (eski kolonyal gücün) kalıcı güç dengesizliklerini sürdürdüğüne işaret eder (s. 57-60). 21. yüzyıl müzeleri, koleksiyonların birikim alanı, bekçisi, tanımlayıcısı, belgeleyicisi ve eğiticisi, uzman anlatıların kaynağı, “nesnenin kimliğinin nihai hakemi” olmaktan çıkıp taşıdıkları kolonyal miras ile yüzleşmelidirler. Bu “yeni” müzeler temas alanı olarak “çok daha temel asimetrileri, tahakküm ve önyargıları maskeleyerek için araçsal olarak kullanılmaktadır” (s. 67). Benzer şekilde Bennett (1998) müzelerin yeni kapsayıcılığını, kültürler arası diyalog teşkil etmekten öte, bir iktidar aracının tezahürü ve aracı olarak görmektedir (s. 212).

Neokolonyalizm, hafıza ve müzecilik alanlarının kesişimi, tarihsel anlatıların kurumsal alanlarda nasıl inşa edildiğini, müzelerin, özellikle de neokolonyal güç dinamikleri

9 Her ne kadar neokolonyal müzecilik kavramı açıkça kullanılsa da postkolonyal müzecilik uygulamalarının incelemesi, bu kavramı güçlü bir şekilde ima etmektedir. Postkolonyal dönemde müzeler, kolonyalizmin miraslarını ele almak için hem siyasi hem de teorik olarak önemli bir yeniden değerlendirme sürecinden geçmiştir. Ancak, öz düşünümsel ve daha etik temsil girişimlerine rağmen, bu kurumlar güç eşitsizliklerini sürdürmeye devam etmektedir. Bu “neokolonyalist” yaklaşım daha dengeli bir görünüm verme amacı gütsede süreç, eski kolonyal güçlerin egemenliğini destekleyen bir tarih ve anlatı versiyonuyla sonuçlanmaktadır (Bkz. Chambers vd, 2016).

10 Barringer, kolonyalist müzeciliğe; 1857'de South Kensington olarak kurulan ve 1899'da Victoria and Albert ismini alan müzeyi örnek gösterir. Müzede sergilenen koleksiyonlar, doğrudan emperyal gücün tanıtılması ve İngiliz otoritesini ortaya koymaya çalışan “Viktorya dönemi emperyalizmini ve modern dünya görüşünü” barındırıyordu (1998). Öte yandan 1989 yılında Ontario Kraliyet Müzesi'nde sergilenen *Into the Heart of Africa* sergisinin küratörlüğünü yapan Jeanne Cannizzo, *Gathering Objects and Souls* (1991) makalesinde James Clifford'un (1997) fikirlerine atıfta bulunarak müzeleri “yaratılışına, seçimine ve sergilenmesine yön veren, altta yatan kültürel ya da ideolojik kabulleri anlamak için okunacak kültürel bir metin (s. 151) olarak görmektedir. Buna rağmen, Cannizzo'nun sergide, Afrika'daki Kanadalı misyoner koleksiyonculuğun ardındaki ideolojik varsayımları gösterme gayreti tepkiyle karşılaşır. Coalition for Truth About Africa adlı gruba göre sergi, öznelinin gündemiyle arasına yeterince mesafe koyamamıştır (Riegel 1996). Buna ek olarak, Maori nesnelinin İngiliz müzelerinde yeniden yorumlanması, çağdaş müzelerin bir yandan ince güç dinamiklerini korurken diğer yandan yerli kültürleri egemen anlatıya nasıl entegre ettiğine örneklik teşkil etmektedir (Allen, 1997).

bağlamında, toplumların kolektif hafızalarını şekillendirmedeki rolünü eleştirel bir biçimde incelemeyi gerektirir. Annie E. Coombes (1994) Avrupa müzelerinin Afrika'nın tarih ve kültürünün temsillerinin postkolonyal dönemde nasıl evrildiğini eleştirel bir biçimde inceler ve bu temsillerin ve kolonyal anlatıların hem Afrika hem de diasporada, kolektif hafıza üzerindeki süregelen etkisine vurgu yapar. Azoulay (2019), müzelerde kolektif hafızayı şekillendiren geleneksel tarih anlatılarına karşı çıkmak ve yerleşik emperyalist çerçeveleri unutturmak için müze uygulamalarının yeniden incelenmesi gerektiği belirtir. Susan A. Crane (2000) *Museums and Memory* çalışmasında müzeleri, birer hafıza kurumu olarak, kolektif hafızanın inşa edildiği ve sürdürüldüğü, toplumların kültürel ve tarihsel bilincini inşa eden anlatıların ve eserlerin depoları olarak görür. Pierre Nora (1984-1992) için müzeler, kolektif hafızayı sadece korumakla kalmayan, aynı zamanda aktif olarak inşa eden dinamik varlıklardır. Bu bağlamda müzeleri hafıza mekanı olarak değerlendirmektedir.

Bu anlamda müzeler sadece geçmişin ya da merak konusu uyandıracak unsurların sergi alanı değildir. Aynı zamanda belirli bir bağlamda kültürel bagajların sunumudur. Postkolonyal literatür açısından hafıza inşa edici mekanlardır. Fransa'da kurulan Abd el-Kader Sergisi bunun en somut ve net örneklerinden birini sunmaktadır. Makalenin bundan sonraki kısmında yukarıda yer alan teorik çerçeveden hareketle Abd El-Kader Sergisi üzerinden neokolonyal hafızanın nasıl inşa edildiğine odaklanılacaktır.

Avrupa ve Akdeniz Medeniyetler Müzesi Abd el-Kader Sergisi

6 Nisan-22 Ağustos 2022 tarihlerinde, Fransa'nın Marsilya şehrinde, Avrupa ve Akdeniz Medeniyetler Müzesi'nde¹¹ "Abd el-Kader" ismiyle bir sergi (*exposition*) düzenlenmiştir.¹² Sergi, Emir Abdülkadir¹³ şahsiyetinin tarihsel ve entelektüel serüvenini bir monografi şeklinde sunmaktadır. Müzenin Abd el-Kader Sergisi'nin kuruluşunda, küratörlerden ve bilimsel danışma kurulundan oluşan dört önemli isim yer almaktadır. Camille

11 Bu aşamadan sonra müze olarak ifade edilecektir. Musée des Civilisations de l'Europe et de la Méditerranée, (MuCEM)

12 Sergi, les Archives nationales d'outre-mer, la Bibliothèque nationale de France, les Archives nationales, le château de Versailles, le musée de l'Armée, le musée d'Orsay, le musée du Louvre, la chambre de commerce et d'industrie Aix-Marseille, La Piscine de Roubaix olmak üzere kamu ve özel koleksiyonlardan yaklaşık 250 eser ve belgeyi bir araya getirmektedir. Bkz. (Mucem, 2022a).

13 Müzenin sergisinde Fransızca Emir Abd el-Kader olarak yer alan tarihi şahsiyet; Arapça literatürde Abdelkader ibn Muhieddine; Türkçe Abdülkadir el-Cezairi; İngilizce Emir Abdelkader olarak bilinmektedir. 1808'de Cezayir'de doğmuş ve 1883'te Şam'da vefat etmiştir. Cezayir devletinin ilk temellerini atan, uzun süre Fransızlara karşı askeri mücadele veren, aynı zamanda dini bir şahsiyet olarak tanınan Emir Abdülkadir üzerine ansiklopedik bilgi için Bkz. (Kuran, 1988). Ayrıca Emir'i konu edinen biyografik çalışmalar için Bkz. (Bellemare, 1863; Kiser, 2008; Bouyerdene, 2012)

Faucourt ve Florence Hudowicz serginin küratörleridir.¹⁴ Bilimsel Danışma kurulunda; Ahmed Bouyerdene ve Christian Delorme bulunmaktadır.¹⁵ Ayrıca senaryo ve grafik konusunda uzman kişiler, serginin hazırlanmasında yer almaktadır.¹⁶

Abd el-Kader Sergisi, Emir Abdülkadir'in hayatının akışını kronolojik bir sıralama içerisinde, daha önce yayınlanmamış koleksiyonların ve yeni kaynakların eşliğinde, özellikle hayatının kırılma noktalarını ön plana çıkaran bir kurguya sahiptir. Müzenin resmi sayfasında, sergiye ilişkin bilgilerin yer aldığı bölümde, Emir'in tanıtımında şu ifadeler yer verilmektedir; "*Direnişin emiri, kutsal savaşçı, Cezayir devletinin kurucusu, modern insanlık hukukunun şekillenmesinin öncüsü, savaşçı, devlet adamı, havari...*" (Bkz. Mucem, 2022a). Ayrıca serginin, övgü ve eleştirilerin ötesinde, onun bir insan olarak hayran bırakan yönlerinin gelecek nesillere ders niteliğinde bir deneyim sunduğu vurgulanmaktadır (Mucem, 2022a). Tanımlayıcı bilgilerin ardından, müzeye ilişkin resmi sayfada yer alan mevcut bilgiler, küratörlerin soru-cevap şeklinde verdikleri bir mülakatın dökümünü de içermektedir.

Söz konusu mülakatta, serginin küratörlerinden Foucaurt, Abd el-Kader sergi projesinin; Cumhurbaşkanı'nın iki ülke arasındaki sömürge geçmişine ilişkin yatıştırma çabasının bir parçası olduğunu belirtmektedir. Müze fikrinin ise bu beyanın öncesinde 2019 yılında Peder Christian Delorme ile müze başkanı Jean-François Chougnat arasındaki bir buluşmadan doğduğunu ifade etmiştir (Mucem, 2022b). Bu iki resmi beyan serginin arka planına ilişkin, müzenin bir devlet politikasının ürünü olduğuna dair fikir vermektedir. Öte yandan, tarihçi Benjamin Stora, Fransa Cumhurbaşkanı Macron'a sunduğu raporunda,¹⁷ Emir Abdülkadir'in hayranlık uyandıran tarihi figürünün arabuluculukta oynayabileceği öneme vurgu yapmış ve Ulusal Göç Tarihi Müzesi'nde (*Musée national de l'histoire de l'immigration*) bir sergi ya da sempozyum düzenlenmesi önerisinde bulunmuştur (Stora, 2021). Sergi küratörlerinin ifadeleri Stora'nın raporunda yer alan bilgiler ile beraber okunduğunda, serginin düzenlenmesinin siyasi erk tarafından alınan stratejik bir kararın neticesi olduğu düşünülmelidir. Bununla birlikte, müzenin bilim danışma

- 14 Camille Faucourt (Sorumlu Küratör, Mucem Hareketlilik ve Karma Kültürler Birimi Başkanı); Florence Hudowicz (Baş Miras Sorumlusu, Fabre Müzesi, Montpellier Grafik ve Dekoratif Sanatlar Bölümü Başkanı).
- 15 Ahmed Bouyerdene (Emir Abdülkadir'in hayatı ve çalışmaları konusunda uzmanlaşmış tarih araştırmacısı ve yazar), Christian Delorme (Lyon Piskoposluğu Rahibi, Papaz, dinler arası diyalog konusunda aktif yazar).
- 16 Maciej Fiszer (Senaryo) ve Bastien Morin (Grafik). Bkz. <https://www.mucem.org/en/abd-el-kader>
- 17 Sömürgeleştirme ve Cezayir savaşıyla ilgili hafıza konuları başlığını taşıyan rapor için Bkz. (Stora, 2021) Les questions mémorielles portant sur la colonisation et la guerre d'Algérie. Benjamin Stora raporunda ayrıca, Fransız sömürgeciliğine karşı direnişin kahramanı Emir Abdülkadir'in 1848'den 1852'ye kadar esir tutulduğu Amboise'da portresinin yer aldığı bir stel inşa edilmesi ve kılıcının Cezayir'e iade edilmesi de dahil olmak üzere bir dizi sembolik eylem önermektedir.

kurulunda yer alan Bouyerdene ve Delorme; Emir'in Şubat 2021'de tahrip edilen anıtına¹⁸ tepki gösterdikleri makalelerinde; Emir Abdülkadir figürünün Fransa ve Cezayir arasında uzlaşma noktasındaki önemini vurgulamaktadır. Onun tarihinden ve örnek şahsiyetinden ders çıkarılması gerektiğine dikkat çeken cümleleri (Le Monde, 2022) serginin kuruluş amacını doğrular niteliktedir. Bu siyasi bagaj, aynı zamanda neokolonial strateji üretmenin bir yolu olarak düşünülebilir. Çünkü tüm bu girişimlerdeki esas bağlam, kolonize edilen ülkeler ile öncesinde kurulan ilişkilerin rızaya dayalı bir zeminde ve *sorunsuz* bir şekilde devam etmesidir.

Emir Abdülkadir'e ilişkin ilk kez bir sergi düzenlenmediğini belirtmek, müzede kurulan serginin uzun soluklu bir ilginin ve çabanın devamı olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Emir'e ilişkin bir önceki sergi, 2003 yılında¹⁹ Fransa'nın Chantilly şehrinde Condé müzesinde "Abdülkadir ve 19. yüzyılda Cezayir" (*Abd el-Kader et l'Algérie au XIXe siècle*)²⁰ adıyla düzenlenmiştir. 2003'te düzenlenen sergiye ilişkin, medyada yer alan ve öne çıkan Emir tanımlamaları bugünün anlatısında ortaya çıkan benzer hususiyetleri taşıması açısından dikkat çekicidir. Örneğin; "Cezayir yılı, Fransız ve Cezayir kahramanı 'mükemmel Emir' Abd el-Kader'i kutluyor" (Le Monde, 2003) ifadeleri söz konusu tanımlamalar arasında yer almaktadır.

Emir Abdülkadir'in Fransız hafızasında nasıl yer aldığına ilişkin soru karşısında küratör Faucourt; onun Fransız ruhunu benimsemiş mağlup bir şahsiyet olarak bilindiğinden ve Emir'in, III. Napolyon ile ilişkisinin (özellikle elini öperken tasvir edilen tablosuna atfen) bir tür vasallığa dönüştürülerek istismar edildiğinden ve Fransa'ya hayranlık duyan mağlup bir savaşçı olarak Fransızların hayal gücünde yer ettiğinden bahseder. Cezayir hafızasında ise Emir, Cezayir'in ilk kurucusu, ulusal tarihin ve kimliğin öncüsü ve kahraman olarak tanınmaktadır (Faucourt, 2022). Sorumlu küratör Hudowicz ise Emir'in tarihinin Akdeniz'in her iki yakasında yeterince bilinmediği için onun tarihinin karmaşıklığını gidermek ihtiyacının serginin kuruluşunda önemli bir etken olduğunu ifade etmektedir (Hudowicz, 2022). Bu vurgu esasında Emir ile ilgili yeni bir tarih kurgusuna ve anlatısına duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Mudimbe'nin (1998) dikkat çektiği yerel tarihin Batı perspektifine entegre edilerek zihinlerin dönüştürülmesi hususu bu bağlamda karşılık bulmaktadır. Bu tarihe kadar

18 Emir Abdülkadir'in tutsak olduğu (1848-1852) Amboise'da, onun onuruna ve hatırasına dikilen anıt, 5 Şubat 2021 tarihinde, açılışına saatler kala vandalizme uğramış ve tahrip edilmiştir.

19 Bilindiği üzere Cezayir'in bağımsızlığının 40. yıldönümü olan 2002 yılı Fransa'da "Cezayir Yılı" olarak ilan edilmiştir. 2003'te düzenlenen sergi hemen sonraki bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu, Emir Abdülkadir şahsiyeti üzerinden iki ülke arasındaki yatıştırma çabalarının uzun soluklu bir ilgiye matuf olduğunu göstermektedir.

20 Musée de Condé'de düzenlenen sergi için Bkz. (Musée Condé, 2003).

yeterince bilinmeyen Emir'in müze sayesinde nasıl bir profil ortaya koyduğu, popüler bir yazın olarak anlatılması ve böylelikle kamusal tartışmalarda ideal bir tip olarak konumlandırılması, müze'nin esas işlevlerinden birisi olarak tanımlanmaktadır. Nitekim Emir'in hayat serüveninin neden önemli olduğu ile ilgili soruya Faucort, onun Cezayir'deki otoritesinin İslam hukukuna dayanmasına rağmen bu durumun Katolik kilisesinin temsilcileriyle veya Protestan Cemaati'nin üyeleriyle "dinler arası diyalog" kurmasını engellemediğini, hatta onun Hristiyanların hayatını kurtarmasının büyük bir hoşgörü örneği olduğunu belirtmektedir. Böylelikle o, Emir'in hayat hikayesinin ve ortaya koyduğu lider tipolojisinin müze için anlamını ifade etmektedir.

Müzeyi tanıtan bir diğer veri müze ile ilgili çekilen tanıtım videosudur. Serginin kısa tanıtım videosunda Emir, şu üç ifade ile tanımlanmaktadır: "Savaşçı lider sonra sürgün edilen esir - Cezayir devletinin ilk kurucusu - Doğu ve Batı arasında Barış Adamı".²¹ Bu tanımlamalar, Emir'e ilişkin ikiliklerden anlam üretme çabasına örnek teşkil etmektedir. Onun askeri liderliği ve direnişinin mağlup bir figüre dönüşmesi ve nihayetinde teslimiyetçi ve arabulucu şahsiyetinin anlatısı müzenin deneyimlenmesi suretiyle tekrarlanarak üretilmektedir. Bu durum, kolektif hafızayı dönüştürmeye ve manipüle etmeye hizmet eden kolonyal söylemin yeniden üretilmesine imkan tanımaktadır (Bkz. Brezault & Johnson, 2017; Schudson, 1992).

Müzenin sayfasında yer alan bir diğer veri, gazeteci Stéphane Stasi tarafından sunulan ve müze küratörleri ve bilimsel danışma kurulundan Christian Delorme'nin eşlik ettiği; serginin görsel olarak gezdirildiği bir videodan²² oluşmaktadır. Bu tanıtım videosu, sergi ziyaretçilere açılmadan üç gün önce yayımlanmıştır. Bu tanıtımın önemli bir hususiyeti, serginin kuruluşunda yer alan küratörlerin ve bilimsel danışma kurulunun eşliğinde Emir'e ilişkin eser ve belgelerin seçici bir sunumuna konu olmasıdır. Bu yönüyle, sergiyi gezmeyi planlayan, bilgi almak isteyen ve gezmek imkanı bulunmayanlara Emir'in sergiye konu olan monografisinden kesitler seçilerek sunulmaktadır. Bu tanıtımın akışına konu olan anlatıyı analiz etmek, sunulmak istenen Emir portresine ilişkin iç görüler sunması açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu tanıtım esnasında, sergiyi gezmek isteyenlerin zihnine yerleştirilmek istenen seçilmiş yargıları sunmaktadır. Böylelikle sergiyi deneyimleyenlerin nelere odaklanmaları gerektiğine ilişkin bir yönlendirme yapılmaktadır. Söz konusu tanıtımda, Bennett'in (1995) ifade ettiği üzere müzelerin seçilen eserlerin küratörlüğü yoluyla anlatıların meşrulaştırılabileceği alanlar sağladığını dikkate aldığımızda, yer alan kurucu ekibin müzeye dair seçici bir şekilde üzerinde durdukları eserler ve ona eşlik eden tarihsel anlatı oldukça önemlidir. Çünkü müzenin

21 "Chef combattant puis captif exilé, Fondateur du premier état algérien, Homme de paix entre Orient et Occident" Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=2yADG4nCYm4>

22 Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=S2iqzdfPeRg>

bütünü kapsayan bir sunumdan ziyade seçilmiş eserlerin ve tarihsel olayların tanıtımı yapılmaktadır. Bunlardan ilki; (a) Emir'in genç yaşlarda resmedildiği, olduğundan farklı fiziksel özelliklere sahip olarak tasvir edildiği tablodur. Küratör, tablonun Emir'in Fransızların hafızasında sahip olduğu fantastik ve olağanüstü figürü simgelediğine dikkat çekmektedir. (b) Versaille'da bulunan ancak ebatları sebebiyle (21x5.5 metre) müzeye getirilemeyen *The Taking of Smala* tablosu bir film olarak sunulmaktadır. Bu tabloyu konu edinen film esasında Fransız kuvvetlerinin Emir'i mağlup ettiği *Smala Baskını*'na ilişkin Fransız ordusunun düzenli ve modern yapısına vurgu yapmaktadır. Burada, Emir'in kazandığı sayısız askeri zafer göz ardı edilerek²³ O'nun mağlup olduğu muharebe üzerinde durulmaktadır. (c) Emir'in kılıcının gösterildiği bölümde, bu kılıcın kendisine *Tafna Antlaşması* sırasında Fransa tarafından verildiğine ve teslim olduğunda geri alındığına dikkat çekilmektedir. (d) Emir'in silah bıraktıktan sonra Fransa'da tutsak olarak geçirdiği beş yılı özetlediğine dikkat çekilen tabloda (Fransa Kralı Napolyon tarafından yaptırılmıştır), Emir'in direnişi yönünün son bulunduğu ve serbest bırakıldığı 1852 yılından itibaren barış insanı olarak devam edeceği hayatının bir tasviri olarak sunulmaktadır. Tabloda Emir, elinde sadece tespih ile resmedilmiştir. (e) Emir'in Napolyon'un elini öperken gösterildiği tabloya ilişkin küratörler, (vuku bulunduğu tarihi kayıtlarda tartışmalı olan) el öpme hadisesi üzerine hiçbir yorumda bulunmamakta ancak serbest bırakılmasından, Napolyon'un yaptığı büyük bir jest olarak bahsedilmektedir. (f) Emir'in serbest kaldıktan sonraki hayatında Cezayir topraklarına dönmeyeceğine ilişkin imzaladığı belge sunulmaktadır. (g) Christian Delorme, Emir'in tutsak tutulduğu şatodan getirilen bir şömine kapağı üzerine konuşmakta, bu eserin Fransızların ona duyduğu ilgiyi ve hayranlığı simgelediğinden ve Emir'in Fransa'nın düşmanı olmaktan çıkarak evrensel bir figüre dönüşmesinin ondan bize kalan bir mirası olduğundan bahsetmektedir. Emir'in, bir dönüm noktası olarak serbest bırakıldıktan sonra hayatına modern ruhani bir din adamı olarak devam edeceğine vurgu yapmaktadır.

Söz konusu tanıtımın temel mantığı ile uyumlu olarak kurgulanan; müze'nin hemen girişinde yer alan afişlerin grafik tasarımında Emir'in fotoğrafı dikkat çekicidir. Emir'in serbest kaldığı 1852 yılında Fransa Kralı III. Napolyon'un yaptırdığı, Emir'in kaftan içerisinde, uzun sakalları ve elinde tespih ile tasvir edildiği resmine yer verilmiştir. Bu, henüz sergiyi gezmeyen misafirler için Emir'in sunumuna ilişkin, O'nun hayatının teslimiyetçi anlatısının, direnişi yönüne tercih edilerek öne

23 Emir Abdülkadir'in gerçekleştirdiği baskınlar Fransız birliklerini zor durumda bırakır ve Desmichels Antlaşması (1834) ile ateşkes sağlanır. Makta Muharebesi (1835), Emir'in zaferiyle sonuçlanır. Emir silah bırakmadan önce Fransız birliklerini 1845 yılında tekrar bozguna uğrattır. Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Abdelkader>

çıkartıldığını göstermektedir. Bu giriş yönlendirmesinden sonra sergi belirli temalar eşliğinde ziyaretçilerin deneyimine açılmaktadır.

Bu temalar aynı zamanda kategorileri ifade etmektedir. Kategoriler ise hangi malzemenin başka malzemelerden nasıl ve neye göre ayrışması gerektiğinin sınırlarını ifade eder. Başka bir deyişle her tema aslında ele alınan konunun süreklilik içinde örülmüş olan bütüncül yapısını kategorilere bölmek suretiyle analitik hale getirmek ve sınırlamak anlamına gelmektedir. Emir özelinde ifade edecek olursak belirli bir süreklilik ve iç içe geçişleri paranteze alarak soyutlamalar yapmak, tematik hale getirmektir. Belirli kategorilerle temalaştırmak ve bütün içinde sınırlar/alanlar oluşturmak esasında tanım gücünü elinde bulundurmayı gerektirir. Emir'in hayatını ele alan müze'ye baktığımızda da tıpkı Abd el-Kader temasının seçilmesinde olduğu gibi bu temanın içinde başka temaların da belirlenmesi hafıza üretme gücünü elinde bulundurmanın stratejisi olarak düşünülebilir.

Müze'de belirgin olarak birbirinden ayrıştırıldığı göze çarpan sergi temaları, salonlar arasındaki geçişe imkan sağlayan duvarların tamamını kaplayacak şekilde öne çıkan görsellerden oluşmaktadır. Bu görseller/temalar Emir'in hayatına ilişkin kısa bilgiler sunmaktadır. Belirli bir dönemselleştirmenin temeli olarak düşünülebilecek olan bu tematik ayrıştırmalar seçilmiş görsellerle birlikte verilmiştir. Her bir temada başlıklar mevcuttur. Bu başlıklar, Emir'in şahsiyetine ve yaşadığı dönemlere ilişkin tanımlamalar ve tasvirler yapmaktadır. Söz konusu temalar ve Emir tasvirleri; (a) *Doğu ve Batı arasında Abd el-Kader*, (b) *Savaş ve Barış arasında* (c) *Şerefli/Şöhretli Mahkum* (d) *Modern Dünyada Ruhani Bir Adam* (e) *Dünden Bugüne Emir başlıklarını*²⁴ taşımaktadır.

Doğu ve Batı Arasında Emir

Sergide ziyaretçileri karşılayan ilk görsel, *Doğu ve Batı Arasında Abd el-Kader* başlığıyla sunulmaktadır. Emir'e ilişkin serginin sunumunda yer verilen ilk tanımlama *Askeri bir lider, ardından sürgün edilmiş bir mahkum, bilgili bir mistik Sufi* olarak yer almaktadır. Bu tanımlama, Emir'in anlatısının kurgusunda yer alan temel düaliteyi ve onun yaşamının evrelerine ilişkin tarihsel dönemselleştirmeyi özetler niteliktedir. Emir'e ilişkin kurguya konu olan bu tanımlama, serginin bundan sonraki bölümlerinde belirli bir sıra içerisinde işlenmektedir. Söz konusu görselin hemen yanında, Emir'in doğduğu yıl olan 1808'de Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını gösteren bir harita bulunmaktadır. Bu harita, Emir'in gençlik yıllarında Osmanlı'nın hakimiyet

24 (a) Abd el-Kader entre Orient et Occident, (b) Abd el-Kader entre guerre et la paix) (c) L'illustre captif (d) Un spirituel dans la modernité (e) Abd el-Kader d'hier à aujourd'hui

sürdüğünün bir hatırlatmasıdır. Böylelikle, Emir'in Osmanlı döneminden başlayan hayat serüveninin, ilerleyen dönemlerde evrileceği teslimiyetçi anlatısına bir öncül ve zemin sağlanmaktadır. Yani sıra Emir'in Doğulu bir şahsiyet olduğu vurgulanmaktadır.

Onun Batılı yönü ise, Batı düşüncesi ile kurduğu entelektüel irtibat ve Fransa ile kurduğu münasebette ortaya çıkmaktadır. Özellikle hayatının son dönemlerinde Fransa ile Cezayirlilerin barış içinde yaşayabileceğini vurguladığı ve bir sufi olarak hayatını sürdürdüğü düşünüldüğünde, onun Batılı yönüne ilişkin yapılmak istenen vurgu netleşmektedir. Bu vurguda illa Doğulu ya da Batılı olmak gerekmediği, diyalog eşliğinde yaşanabileceği belirtilmeye çalışılmaktadır. Nitekim müzenin bu temasında Emir'in Doğulu ve Batılı bir şahsiyet olduğu, müzenin sonunda, ondan bizlere kalan miras olarak sunulmaktadır. Müzenin bu temasında yer alan metinde, Emir'in mahir bir barış görüşmecisi olduğu, diplomatik ilişkiler kurma yolunu her fırsatta tercih ettiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Doğu ve Batı'nın birleşim noktası olan Akdeniz'de, 1869'da Süveyş Kanalı'nın en hararetli savunucularından olduğu, bu bölümde belirtilmektedir (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022)²⁵. Bu, Akdeniz ve Kızıl Deniz'in buluşmasını sağlamıştır. Temadaki bu vurgu aynı zamanda Doğu ve Batı'nın buluşması anlamına gelmektedir. Böylelikle ona istisnai bir rol yüklenmektedir. Doğu ve Batı'nın bir arada yaşayabileceği, bütün tarihsel hafızaya rağmen Doğulu ve Batılı olmanın sorun teşkil etmeyeceği belirtilmiştir.

Savaş ve Barış Arasında Emir

Savaş ve Barış Arasında Emir temasının altında, Emir'in direniş mücadelesinin tarihi bilgisine kısaca yer verilmektedir. Fakat müzedeki seçici hatırlatmalar, onun uzun soluklu mücadelesini görmezden gelmektedir. Emir, hayatının büyük bir bölümünde (1830-1847) askeri direniş mücadelesi göstermiştir (Kuran, 1988). Sergide yer alan Emir anlatısına baktığımızda, hayatının sonraki dönemleri, bu uzun mücadele dönemine nispeten çok daha fazla yer kaplamaktadır. Emir'in direniş mücadelesinin 1847'de silah bırakarak son bulmasının, onun savaşçı döneminin sona erip barışçıl döneminin başladığını ima etmesi bir dönüm noktasını imlemektedir. Bu durum, meseleyi dönemselleştirmek ve onun anlatısına ilişkin temel düaliteyi pekiştirmek suretiyle konunun tek taraflı hakim anlatı olarak kurulması anlamına gelmektedir.

Serginin söz konusu bölümünde yer alan görselde üç farklı dilde (Fransızca, Arapça, İngilizce) Emir'e ait şu sözlere yer verilmiştir: "Ben bir savaş adamı olmak

25 Atıf yapılan katalog Abd el-Kader başlığını taşımaktadır. Bu başlıkta Abd el-Kader isminin hem Latin hem de Arap harfleri ile yazılması, temanın temel mantığına uygun bir şekilde Doğu ve Batı birleşimini vurgulamaktadır. Bkz. (Catalogue d'exposition, 2022).

ya da en azından hayatım boyunca silah taşımak için doğmadım, bir an için bile böyle olmamalıydım” (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022). Emir'den aktarılan bu ifadenin, serginin *Savaş ve Barış Arasında Emir* sunumunun içerisinde yer aldığı düşünüldüğünde, onun mücadeleci yönünün başından beri şahsiyetinin özünü oluşturmadığı ifade edilmektedir. Yani sıra onun bir barış insanı olarak sunumunu pekiştirmektedir. Bu sunumun verdiği mesaj, savaşın/direnişin, bunu gerçekleştiren Emir tarafından dahi benimsenmediği, ayrıca teslim olmasının onun barış insanı olarak makbul görüldüğü anlatısını üretmekte ve böylelikle dekolonizasyon olarak tanımlanan postkolonyal toplumların karşı koyma süreçlerine ilişkin bir anlam aktarmaktadır. Bu mesaj, direnişi bırakma ve teslim olma hususunda liderinizi örnek alın çağrısını barındırmaktadır.

Müzenin devam eden kısmında, bir devletin kuruluşu teması ve görseli altında Emir'in gücünü pekiştirmek için barış görüşmeleri yapma ve Avrupa ile ilişkiler kurma becerisine dikkat çekilmektedir. Hem esnek hem de hiyerarşik bir bölgesel yönetim kurarak Fransız yetkililerin hayranlığını kazandığından bahsedilmektedir (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022). Onun bu yönü, hasmıyla ilişkiler kurmaktan geri durmadığını göstermektedir. Serginin sunumunda dikkat çekilen bu husus, onun hem Cezayir devletinin kurucusu oluşunu hem de Fransız ve diğer muhataplarıyla kurduğu ilişkilerde siyasi meşruiyetini sağlayabildiğini ve diyaloga açık bir lider olduğu vurgusunu barındırmaktadır. Emir'in bu anlatısının vereceği mesajlar, günümüz sorunlu Cezayir-Fransa ilişkilerinin yatıştırılmasında önemli görülmektedir. Böylelikle savaş ve barış ikileminde Emir'in nihayetinde uzlaşma yolunu tercih ettiğinin vurgulanması suretiyle, Fransa devletine karşı koymanın anlamsızlığı dile getirilmiştir. Bu bağlam, Mbembe'nin (2001) postkolonyal toplumları şekillendirmeye devam eden neokolonyal güç eşitsizliklerinin devamlılığını sağlamaya yönelik vurgusuna işaret etmektedir. Savaş ve barış arasında bir pozisyonun belirlenmesi ve bunun Emir'in şahsiyetinde sunulması, uzun süren sorunlu ilişkilerin iki toplumu ve devleti bir yere getirmeyeceği mesajını taşımaktadır.

Şanlı Mahkum

Serginin devam eden tematik bölümünde, 1847'de Emir'in Fransa'nın Toulon şehrine götürülmesiyle başlayan tutsaklık yıllarını betimleyen bir görsel yer verilmiştir. Görselin başlığı dikkat çekici bir biçimde Emir'i hem yücelten hem de küçümseyen anlatıyı yinelemektedir. *L'illustré*,²⁶ Fransızca bir kelime olarak ünlü, şanlı, şöhretli, meşhur, tanınmış ve şerefli anlamlarını karşılamaktadır. Bu sıfatların tamamı

26 Bkz. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/illustre/41580>

olumlu bir anlama sahiptir. Söz konusu anlamların esir, tutsak, mahkum anlamlarını karşılayan *Captif* kelimesini nitelendirmesi ikilikler üzerinden muğlak bir anlatı üretmeye imkan tanımaktadır. Önceki betimlemelerde olduğu üzere aslında yine bir *arada olma* durumu söz konusudur. Bu arada olma durumu, şanlı olmak ile mahkum olmanın mesafesine konumlanmıştır. Bu arada olma durumunun aslında her iki yana da çekilebileceği anlamına gelmektedir. Yani bu bölümde Emir, hem şanlı hem de mahkum anlatısına yaslandırılmaktadır. Ancak müzenin kolonyal kodları tam bu noktada ifşa olmaktadır. Çünkü bu aradalık esasında ikinci tanımlama yönünde sonuçlanmaktadır. Yani şanlı olmasına rağmen aslında mahkumdur. Örneğin, görselde, Emir'in Fransızlara esir düşmesinden ve tutsak olarak Fransa'da geçirdiği yıllarda gördüğü yoğun ilgiden bahsedilmektedir (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022).

Emir'in muğlak konumunun nereye eklemlendiği noktasında karar vermeye imkan tanıyan tanımlamalar mevcuttur. Fransızların serbest bırakma sözünü yerine getirmeyerek Emir'i ve ailesini beş yıl süreyle esir olarak tutmasına, "dünya için ölü olan Emir" ifadesi eşlik etmektedir. Bu ifade onun aslında yapıp etmelerinin bu dünyada yaşarken nihayet bulunduğunu aktarmaktadır. Müzenin hem bu bölümünde hem de bütününde bu nihai nokta, gelinen ve gelinmesi gereken yer olarak sunulmaktadır. Emir bundan sonra sadece serbest bırakılmayı bekleyecektir. Yani "medet uman" bir Emir'den bahsedilmektedir. Bütün bu anlatılar, eylem kapasitesi elinden alınmış Emir'in anlatısının istenildiği şekilde dönüştürüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim onun, kendisine verilen serbest bırakılma sözü karşılığında Fransızlara teslim olması, mağlup figürün anlatısı için zemin sağlarken, onun tarihi ve kişisel özelliklerinin yüceltilmesi suretiyle de yeni bir anlatı kurulmaktadır. Bu anlatı ise kolonyalizmin yeni süreçlerini beslemektedir.

Modern Dünyada Bir Ruhani

Emir'in serbest bırakılmasını temalaştıran ilgili bölümde, Emir'in yeni bir anlatısı karşımıza çıkmaktadır. Savaşçı ve direnişçi Emir anlatısının, onun mağlup ve esir anlatısına evrildiği temalardan sonra bu kez modern ve dini bir figür olarak Emir'in arabulucu sunumu öne çıkmaktadır. Emir'in yaşam serüveni sergi boyunca kasıtlı hatırlatmalara ve unutturmalara tabi tutulmaktadır. Her bir hatırlatmanın, esasında bir unutturma olduğunu, her bir unutturmanın da bir hatırlatma olduğunu varsaydığımızda (Karaarslan, 2017), onun yaşamında öne çıkarılan bir yönü ve safhası, bir diğerini maskeleyemeye yaramaktadır. Böylelikle, kurulmak istenen egemen anlatıya uygun bir biçimde Emir'in yaşam serüveninin belirli yönleri kasıtlı olarak güçlendirilmekte veya göz ardı edilmektedir (Bkz. Young, 1993; Trouillot, 1995). Emir'in serbest kaldıktan sonra, önce Türkiye'ye daha sonra Suriye'ye yerleştiği dönemden itibaren Fransız gözetimi ve takibi altında olduğu bilgisi dikkat çekicidir

(Bkz. Catalogue d'exposition, 2022). Yani bu saatten sonra Emir tam anlamıyla serbest değildir ve her daim sürgünde ve gözetim altındadır. Emir, hayatının bu evresinde kendisini dini pratiklere ve yoğun tasavvufi çalışmalara sevk eder. Şam'da halk nezdinde saygın bir figür haline gelir. 1860 olayları²⁷ sırasında çok sayıda Hristiyanın hayatını kurtarması ise onun dünya çapında tanınmasına imkan sağlamış ve profiline yepyeni bir boyut kazandırmıştır (Bkz. Bouyerdene, 2012). Bu, onun dinler arası ilişkilerde hoşgörülü ve barışçıl yaklaşımının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir.

Söz konusu bölümde, Emir'in sunumuna eşlik eden *modern* tanımlaması, onun Akdeniz'de devam eden Süveyş Kanalı projesini desteklemesinden ileri gelmektedir. Bu durum, aynı zamanda onun Doğu ve Batı arasında arabulucu sunumuna zemin teşkil etmektedir. Nitekim onun Süveyş Kanalı projesini gönülden desteklemesi, Doğu ve Batı'nın bütünleşmesine ve insanlığın gelişmesine sunacağı katkıyı öncelediğini göstermektedir. Bu, onun moderniteye açık bir spiritüalist sunumuna konu olmaktadır. Emir'in barışçıl ve ara bulucu rolünün ön plana çıkarıldığı hayatının bu evresi, günümüz Fransa-Cezayir ilişkileri için üstü kapalı mesajlar içermektedir. Fransa ve Cezayir arasındaki siyasi ilişkilerin ortak tarihsel geçmiş sebebiyle sorunlu olduğu açıktır. Bu durumu, serginin kuruluşuna ilişkin daha önce değindiğimiz siyasi arka plan ile okuduğumuzda, Emir'in Doğu ve Batı arasında arabulucu sunumunun günümüzde Akdeniz'in her iki yakasında Fransa-Cezayir ilişkilerinde örnek teşkil etmesi beklenmektedir. İş birliği yapmanın her iki ülkenin de faydasına olacağı mesajı Emir figürü üzerinden aktarılmaktadır (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022). Aktarılmak istenen bu mesaj, kültürler arası diyalog teşkil etmekten öte serginin aracılık ettiği

Modern olmak doğrudan ya da dolaylı olarak Avrupalı olmayı gerektirmektedir. Yanı sıra modern olmak, dinsel olana mesafeyi koyabilecek kadar seküler olmayı öngörmektedir. Fakat sergi, modern dünyada ruhani bir adam olarak var olabilmenin imkanını sunmaktadır. Müslümanların ve özelde Cezayir halkının Fransa ile ilişkilerini düşündüğümüzde, modern dünyada ruhani bir lider olarak yaşanabileceği öğüdü, aslında bir çeşit birlikte yaşama davetidir. Fakat bu davetin ön koşulu dindar ya da ruhani bir tip olmadan önce modern dünyada yaşanıldığının farkında olunmasıdır. Yani Emir üzerinden, ne kadar dindar olursanız olun, modern dünyada yaşadığınızın farkında olduğunuz ve bu dünyanın kurallarına uyduğunuz müddetçe bir arada yaşamak mümkündür mesajı verilmektedir. Normatif yapının kabulünün bir sabite olduğu yerde, inancın ve kimliğin bir anlamının kalmadığı ifade edilmektedir.

27 1860-1861 yıllarında Lübnan'da patlak veren ve Suriye'ye sıçrayan, Müslümanlar/Dürziler ve Hristiyanlar arasında yerel düzeyde gerçekleşen mezhepsel çatışmalardır. Bu çatışmalar esnasında Emir Abdülkadir binlerce Hristiyan'ı koruma altına alarak ölümden kurtarır. Daha kapsamlı bir bilgi için Bkz. (Fawaz, 1994) An Occasion for War: Civil Conflict in Lebanon and Damascus in 1860.

Dünden Bugüne Emir

Emir'in sunumuna konu olan tematik bölümlerin ve görsellerin sonuncusu, Emir'in hayatını kaybettiği 1883 yılı sonrası ondan geriye kalan mirası ele almaktadır. Bu bölüm "dünden bugüne" andandırması ile sunulmuştur. Buradan kasıt, bugün Emir'in hayat hikayesinden bize ne kaldığıdır. Bu bölüm aslında Emir anlatısının en somut ve belirgin halidir. Çünkü onun, Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü gösteren bir düşman olmasının altı, bu bölümde aleni bir şekilde çizilmektedir. Bölümün sonunda yer alan Emir'e ilişkin tasvir de bu durumu örnekler niteliktedir. Onun hayatının büyük bir bölümünü kapsayan mücadelecı yapısından ziyade, açık görüşlü, mistik, insan doğasına meraklı birisi olarak anılması dikkate değerdir. Bunlar esasında onun bıraktığı mirastır. Müzenin bu bölümünde ve kataloğunda onun mirası şu şekilde ifade edilmiştir.

"Abd el-Kader'in 25 Mayıs'ı 26 Mayıs 1883'e bağlayan gece Suriye'de gerçekleşen ölümünden sonra, üstlendiği rollerin çeşitliliği çok farklı yakıştırmalara yol açtı. Fransız okul kitaplarında uzun süre, cesareti ve yenilgisiyle Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü gösteren bir düşman olarak yer aldı. Savaştan sonra Emir'in kişiliği, Cezayirli Müslümanların özgürleşmesi için yapılan savunmalarda yeniden ortaya çıktı. Bağımsızlık Savaşı sırasında Cezayir Komünist Partisi, mücadeledeki kampanyaları taklit etmek için onu örnek olarak kullandı. Nihayet 1966'da Cezayir hükümeti, o zamana kadar Şam'da gömülü olan naaşının Cezayir'e geri gönderilmesini sağladı. Ulusal tarihin ilk kahramanı, Cezayir devletinin kurucusu oldu ve atlı heykeli Cezayir'in eski Genel Valisi Mareşal Bugeaud'nun heykelinin yerini aldı. İnsan doğasına meraklı, büyük bir Müslüman ve Sufi alimi olan bu kişi, mistik yazıları ve zamanında gösterdiği açık fikirlilikle bugün halen takdir edilmektedir" (Bkz. Catalogue d'exposition, 2022).

Burada onun Fransız okul kitaplarında okutulmasına ve Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü gösteren bir düşman olarak tanımlanmasına dair bilginin, Emir mirası olarak kabul edilmesinin altını çizmek gerekmektedir. Bu mirasın Fransa'da ders kitaplarında okutuluyor olması, düşmanların dahi üstünlüğünü kabul ettiği Avrupa medeniyetinin varlığının hafızalarda inşası anlamına gelmektedir. Bu inşada, Emir'in şahsiyeti önemli bir veri olarak sunulmaktadır. Bu bölümü, müzenin genel çerçevesi ile düşündüğümüzde Emir'in hayatının dönemlere ayrılmasının nihai noktası ile karşılaşmaktayız. Bu bağlamda bir şahsiyetin tarihini yazmanın kritik noktası açığa çıkmaktadır. Emir'in anlatısının yeniden inşa edilmesi, Boast'ın (2011) müzelerin nekolonyal anatomisinde dikkat çektiği; postkolonyal statünün ve güç eşitsizliklerinin, baskın kültürün (eski kolonyal) lehine sürdürüldüğü görüşünü hatırlatmaktadır.

Bir anlatı olarak sergiyi ele aldığımızda da dikkatimizi çeken en önemli husus, Emir'in müzedeki hayat hikayesine ilişkin tarihsel dönemselleştirme çabasıdır.

Emir'in müzenin sunumunda, resmi temsillerde ve küratörlerin söylemlerinde belirgin bir şekilde hayat hikayesi belirli parametrelerle bölmelere ayrılmıştır. Bu parametreler aynı zamanda tasniflerin ideolojik boyutunu açık etmektedir. Çünkü tasniflerden daha çok, tasnifin neye göre yapıldığı önemlidir. Buna imkan sağlayan mihenk noktalarının tercihi bu ideolojik müdahalelerin odak noktasıdır. Bu sebeple, her dönemselleştirme belirli kırılmalar üzerine kuruludur. Bu kırılmalar genellikle birçok farklı kırılmalar içinden tercih edilmiştir. Emir'in hayatında da hangi kırılma noktalarının seçildiği son derece önemlidir. Çünkü bu kırılma noktaları üretilmek istenen anlatının mahiyetine göre tercih edilmiştir. Örneğin, Emir'in hayatı bütünüyle İslam dünyasıyla ilişkisi üzerinden sunulabilirken, sergide olduğu üzere, Avrupa ve özelde Fransa ile ilişkileri üzerinden de sunulabilir. Ya da onun ilmi serüveni merkeze alınarak bir perspektif oluşturulabilecekken, siyasi ilişkilerini merkeze alınarak da bir perspektif ortaya koymak mümkündür. Burada esas mesele neyi, nasıl merkeze alarak bir tasnif yapıldığıdır. Bu perspektif konumlandırması, üretilmek istenen hafızanın temel belirleyendir. Bir din adamı hafızası üretilmek istendiğinde Emir'in ilim yolculuğu, siyasi lider hafızası üretilmek istendiğinde ise mücadelesi merkeze alınabilir. Emir üzerinden makbul ve muteber bir figür hafızası üretilmek istendiğinde de buna uygun bir perspektif kurgulanmaktadır. Avrupa merkezli ve kolonyal süreçleri günümüz koşullarında işletmek isteyen bir perspektiften baktığımızda ise yukarıda analizini yaptığımız hususlar dikkat çekmektedir.

Müzenin "Dünden Bugüne Emir" adını taşıyan bu son bölümünde mesaj, hem Batı hem Doğu toplumlarına net bir şekilde sunulmaktadır. Mesaj; bir arada yaşamaya imkan tanıyan Avrupa medeniyetinin gücünü kabul etmek gerektiğidir. Kolonyalizm bağlamında baktığımızda, kolonyal süreçlerin ilk yıllarındaki ruh, burada kendisini göstermektedir. Tarih, ilerleyen bir hat olarak düşünüldüğünde, nihai noktasının Avrupa medeniyeti olduğu ve bu çizgisel anlayışın kabul edilmesi gerektiğine ilişkin kolonyal tez, bu noktada müze kıyafetiyle yeniden sunulmaktadır.

Sonuç: Neokolonyal Hafıza İnşasında Emir Abd el-Kader

Kolonyalizm ve neokolonyalizm süreçlerinin süregelen etkisinde hafıza inşası, mekanın, bedensel pratiklerin, ritüelin ve tarih anlatısının şekillendirilmesi yoluyla sadece kolonyal mirası yaşatmakla kalmayan, postkolonyal toplumları etkilemeye devam eden merkezi ve aktif bir role sahiptir. Neokolonyalizmin, kolonyal mirası kasıtlı ve sürekli olarak yaşatan, dolaylı ve incelikli yollarla hedef toplumları siyasi, sosyal ve kültürel tahakküm altında tutma biçimleri, kolektif hafızayı şekillendirir. Özellikle müzeler gibi kültürel kurumlar aracılığıyla, neokolonyal hafıza inşası, geçmişteki kolonyal güç dinamiklerini ve eşitsizliklerini yeniden üreterek, günümüze taşımaya ve sürdürmeye devam eder. Bu hafıza inşası, eski sömürgeci güçlerin kültürel

hegemonyalarını korumak için tarih anlatısının ve kolektif hafızanın manipüle edilmesi, yeniden şekillendirilmesi ve sunulmasıyla gerçekleştirilir. Abd el-Kader sergisi, Cezayir-Fransa ortak tarihinin simge sembolü olan Emir'in monografisini ve anlatısını dönüştürmek suretiyle başta Cezayir olmak üzere postkolonyal toplumların hafızasında direnişin anlamsızlığını ve aynı zamanda edilgen bir ilişki düzleminde bir arada yaşamanın imkanını üretmeyi hedefleyen çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bu makale söz konusu örneği neokolonyalizm ve hafıza inşası bağlamında incelemeyi temele almıştır.

Postkolonyal hafıza ve müze literatürlerinin kesişim hattı; hafıza inşasının tarihsel olarak kolonyal hakimiyeti desteklemek üzere önemli bir unsur olarak işletildiğini ve postkolonyal dönemde müzeler gibi kültürel kurumlar aracılığıyla devam ettirildiğini ortaya koymaktadır. Müzeler neokolonyal hafıza inşasının gerçekleştiği kilit mekanlar olarak öne çıkmakta, tarihsel anlatıların sunumu çağdaş siyasi ihtiyaçlarla uyumlu olacak şekilde dikkatle düzenlenmektedir. Bu kurumlar, seçilmiş verilerin küratörlüğü eşliğinde belirli anlatıları öne çıkararak, belirli anlatıları ihmal ederek neokolonyal mekanizmanın süregelen etkisine katkıda bulunmaktadır. Abd-el Kader sergisi, belirli bir tarih versiyonu yaratmak için mekansal düzenlemeleri, eserlerin seçici sunumunu ve en önemlisi anlatının yeniden kurulmasını içeren yöntemleri birleştirerek hafızaya etki etmektedir. Bunun en çarpıcı örneğini, onun yaşam serüveninin dönemselleştirilmesinde ve onun anlatısındaki ikiliklerden anlam üretme çabasında görmekteyiz. Savaşçı-mağlup, direnişçi-esir, şerefli-mahkum/sürgün, modern-ruhani şeklinde tasvir edilen ikiliklerden anlam üretme çabası, zıtlıklar içerisinde, onun olumsuz tanımlamasının olumlu yönüne tercihle öne çıkarıldığı bir anlatı ile sonuçlanmaktadır. Bu, esasında şu mesajı kolektif hafızaya ekmektedir: Emir'in mağlubiyet, tutsaklık ve ömür boyu sürgün (gözetim altında) altında geçen yaşamı onun direnişi yönünün bir sonucudur. Öte yandan onun pasif, uyumlu, barışçıl ve ruhani yönü Fransa ile Cezayir halkının bir arada yaşama imkanına davettir. Sergi, gerek Avrupa vatandaşlarına gerek Avrupa'daki göçmenlere, gerekse turistik amaçla ziyarete gelenlere bu daveti sunmaktadır. Serginin; devletler arası diplomasinin, sorunlu Cezayir-Fransa ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik resmi düzeydeki çabaların, yeni bir resmi tarih anlatısı üretmenin bir sonucu olarak düşünüldüğünde, Fransa'nın güncel politik ihtiyacına ve neokolonyal süreçleri inşa etme ve sürdürme arzularına karşılık geldiği ifade edilebilir. Dolayısıyla literatürde yaygın bir şekilde vurgulanan; müzelerin ve sergilerinin sadece geçmişin yaşatılması ya da sanat eserlerinin sunulması işlevinin çok ötesinde misyonlar üstlenmesi söyleminde olduğu gibi, Abd el-Kader Sergisi de müzecilik faaliyetinin üstünde anlamlar ifade etmektedir. Makalenin müze kısmına dair yazılan bölümde ifade edildiği üzere, Abd-el Kader Sergisi bir dizi gönderimlerle, deneyimcilerine Fransa'nın birleştirici,

güçlü ve kaçınılmaz yaşam yeri olduğunu salık vermektedir. Cezayir özelinde ise dekolonizasyon ve direniş süreçlerini sekteye uğratmayı amaçlamaktadır. Bunun için bir dizi kolektif hafıza gönderimi yapmak suretiyle, kültürel alanın inşasına girişmektedir. Hem resmi beyanlar hem serginin kurgulanışı hem de serginin ürettiği anlatı, makalenin teorik ve analiz kısmında ifade edildiği üzere bu süreci destekler niteliktedir.

Müzeler, postkolonyal statüleri dekolonizasyon yönünde değil, baskın kültürün lehine pekiştiren bir pratik ve araç işlevi görmektedir. Özellikle de neokolonyal bağlamda ele alındığında, postkolonyal dönemde müzeler, kolonyal dönem müzelerin tarihsel rolü ve işlevlerinin yarattığı etki ile ortak bir kesişim ve ayrışma hattını paylaşmaktadır. Her ikisi de kolonyal üstünlüğün kurulması ve devam ettirilmesi yönünde benzeşmektedir. Aradaki temel fark, sonrasına atıfla postkolonyal tarihsel aşamaya ve kırılmaya işaret etmektedir. Ulusal bağımsızlıklarını kazanmış toplumların, dekolonizasyon ve direniş bağlamında yerel tarih perspektiflerini yeniden inşa etmeye yönelik çaba sarf ettikleri dönemde, müzeler üzerinden dolayı bir kültürel etki yaratılmaya çalışılmaktadır. Bu etki, geçmişle karşılaştırıldığında, oldukça alışılmadık ve gizil bir karaktere sahiptir. Yerel tarihi bütünüyle göz ardı etmeyen, Avrupa merkezci fakat geçmişle karşılaştırıldığında daha arabulucu bir görünüme sahip, üstenci ideolojileri yineleyen ancak bunu çok daha incelikli bir tarih anlatısı ve hafıza inşası ile yapan neokolonyal bir müzecilik tarzından söz edebiliriz. Buna imkan tanıyan ilişkinin dinamikleri ise neokolonyalizm ve hafıza inşasında yatmaktadır. Bu yönüyle, bu çalışmanın sahası olan Abd-el Kader Sergisi bağlamında incelenen içerik ve gözlemlerin analizi bu ilişkiyi gerekçelendirecek bulgular sunmaktadır.

Kolonyalizm farklı formlarıyla varlığını devam ettiren bir süreç olarak karşımızda durmaktadır. Bu sürecin gerek dekolonyal gerek postkolonyal gerekse neokolonyal örnekleri farklı coğrafyalarda kendisini göstermektedir. Her bir örneklik, sosyal bilimlerin, daha özeldir sosyal teorinin ilgi alanına girecek niteliktedir. Konuya ilişkin literatürün bu örneklikler üzerinden genişlemesi ve farklı kolonyal süreçlerin gizil kalmış kültürel izleğinin örneklerle takip edilmesi mevcut çalışmaların mahiyeti ve perspektifi açısından son derece önemlidir. Sosyal teorinin önemli misyonlarından birisinin toplumsal tahakküm ilişkilerini ifşa etmek olduğunu düşündüğümüzde, literatürün bu yöndeki gelişimi, sosyal bilimlerin niteliği ve niceliği açısından oldukça kıymetlidir.

Neo-Colonial Memory Construction and Abd el-Kader Museology

Faruk Karaarslan*
Said Topal

Memory construction is integral to both colonial and neo-colonial processes by shaping spatial configurations, rituals, bodily comportments, and historiographical narratives. Together, these elements influence collective memory within colonial societies, forging a specific lens through which history is viewed and interpreted. This dynamic opens a new field of inquiry within social sciences by focusing on the relationship between memory construction and neo-colonialism. The concept of neo-colonial memory underscores this intricate interaction and reveals how historical narratives are restructured to serve contemporary political and ideological agendas.

This study focuses on the Abd el-Kader Exhibition at the Museum of European and Mediterranean Civilizations (Mucem) in Marseille, France, as it vividly illustrates the intertwined histories of France and Algeria through its particular emphasis on Abd el-Kader, an iconic figure of resistance. Held at Mucem in 2022, this exhibition has been chosen as the primary site for participant observation and analysis. The research seeks to explore how mechanisms of memory construction, such as historical periodization, selective narrative constructions, and processes of remembering and forgetting, interact with neo-colonial agendas to subtly perpetuate hegemonic structures even while they appear to be addressing contentious colonial legacies.

* Corresponding Author

@ Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, karaarslanf@gmail.com
Lect., Necmettin Erbakan University, saidtopal@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2145-9377>
<https://orcid.org/0000-0002-7635-7802>

 DOI: 10.12658/M0749
insan & toplum, 2024; 14(4): 139-170.
insanvetoplum.org

 Received: 08.05.2024
Revised: 06.07.2024
Accepted: 04.09.2024
Online First: 26.09.2024

While neo-colonial memory construction is ostensibly engaged in reconciling the difficult and often traumatic legacies of colonialism, the argument herein posits that it also works to sustain and reinforce existing power dynamics. By framing Abd el-Kader's life journey around his resistance then to his leadership and spiritual guidance, the exhibition transforms the narrative from one of resilience to one of subjugation, embedding this revised history into collective memory as a politically and socially significant testament.

The theoretical framework of this study is grounded in two key concepts within social theory: neo-colonialism and memory construction. Neo-colonialism refers to the continued influence of former colonial powers over previously colonized nations that manifests in their economic, political, and cultural domains. Despite the formal end of colonial rule, neo-colonialism maintains unequal power dynamics through economic dependency, political manipulation, and cultural hegemony. Meanwhile, memory construction involves the deliberate shaping of collective memory through selective historical narratives, cultural symbols, and social practices. This construction is achieved through various mechanisms, including education, media, and commemorative practices, as well as cultural institutions like museums.

The intersection of neo-colonialism and memory construction is crucial for understanding the persistence of colonial legacies and their impact on contemporary societies. Neo-colonial processes often manipulate collective memory to legitimize and perpetuate unequal power relations by promoting specific historical narratives that justify colonial exploitation while marginalizing indigenous perspectives and erasing resistance movements.

As custodians of collective memory, museums play a vital role in constructing these neo-colonial narratives. The spatial organization of exhibitions, the selection of artifacts, and the interpretation of historical events all shape public perceptions of both the past and the present. Museums often reflect and reinforce neo-colonial power structures by privileging certain perspectives while marginalizing others. Through an analysis of the spatial and narrative dynamics within the Mucem, this study uncovers how neo-colonialism is reproduced and contested in contemporary society. It also explores alternative forms of memory-making that challenge dominant power dynamics and contribute to broader social justice and decolonization efforts.

From April 6-August 22, 2022, Mucem hosted the Abd el-Kader exhibition. Curated by Camille Faucourt and Florence Hudowicz, with advisors Ahmed Bouyerdene and Christian Delorme, the exhibition explored Emir Abd el-Kader's life and impact through unpublished collections and new sources. This exhibition formed part of the ongoing reconciliation efforts between France and Algeria, particularly with regard

to their colonial history. The strategic nature of this exhibition was underscored by the involvement of historian Benjamin Stora, who wrote a report to French President Macron that highlighted the significance of Emir Abd el-Kader and suggested organizing such an exhibition. This indicates the exhibition to have not merely been a historical retrospective but also a calculated effort by political authorities to navigate and potentially reshape Franco-Algerian relations.

The exhibition's thematic approach categorized Abd el-Kader's life into such distinct phases as resistance leader, statesman, and humanitarian while also providing a multifaceted understanding of his legacy. Some of these thematic sections were titled: i) *Abd el-Kader Between East and West*, ii) *Between War and Peace*, iii) *Honorable/Celebrated Prisoner*, iv) *A Spiritual Man in the Modern World*, and v) *From Past to Present: Emir*. The exhibition used these themes to introduce Emir Abd el-Kader through powerful visuals and transitions that guide the visitor through his complex narrative. For instance, *Abd el-Kader Between East and West* underscored his dual narrative as both a military leader and a mystical Sufi, advocating for peaceful coexistence. *Between War and Peace* portrayed his transformation from warrior to peacemaker by resonating with postcolonial narratives that seek to redefine resistance figures within the framework of reconciliation and peace. *The Honorable Prisoner* focused on his captivity in France and reflected on the complex and often contradictory narratives surrounding his legacy. *A Spiritual Man in the Modern World* highlighted his role post-captivity as a mediator advocating for unity. Lastly, *From Past to Present* acknowledged the duality of his legacy as both an enemy and a revered figure, thus illustrating the enduring impact of his life on collective memory.

The analysis of Mucem's Abd el-Kader Exhibition offers profound insights into contemporary perceptions of colonial history through the lenses of memory construction and neo-colonialism. By serving as a pivotal nexus where historical narratives intersect with spatial and memory constructions, this exhibition has significantly contributed to ongoing debates on colonial heritage. It has vividly illustrated how neo-colonial processes continue to influence memory formation and identity construction by challenging the notion that colonialism is a thing of the past. The persistence of colonial manifestations across various geographical contexts undermines the assumption of colonialism's demise, thus revealing how neo-colonial memory construction not only seeks to reconcile the troubled past of the colonial era but to also perpetuate systems of domination and control.

In the context of neo-colonialism, memory construction plays a central active role not only in preserving colonial legacies but also in influencing post-colonial societies through the manipulation of space, rituals, bodily practices, and historical narratives.

This study examines how Mucem's Abd el-Kader Exhibition has reconfigured collective memory, particularly within postcolonial contexts, by transforming Abd el-Kader's narrative. The exhibition subtly perpetuated colonial power dynamics by reframing his resistance as a passive invitation to coexistence, effectively undermining the significance that resistance has in the collective memory of post-colonial societies. This manipulation aligns with France's current political needs and serves as a cultural tool to both ease the troubled colonial past and maintain neo-colonial influences. By presenting a nuanced and seemingly conciliatory narrative, the exhibition has illustrated how museums function as instruments of neo-colonial memory construction that reinforce hegemonic structures covertly yet powerfully. The research has used this case study to highlight the ongoing role museums have in shaping collective memory and sustaining neo-colonial power relations.

Examining the Abd el-Kader Exhibition through the framework of spatial and memory constructions has allowed for a deeper understanding of how collective memory is shaped, particularly among African heritage communities in Europe. This process of memory construction serves to undermine the claims of a post-colonial era by revealing the ongoing influence of colonial legacies. Unveiling this process is central to the study's inquiry and holds ethical significance in terms of its commitment to addressing the persistent reverberations of colonial processes. The Abd el-Kader Exhibition stands as a compelling case study, one that can enrich discussions on colonial heritage, social justice, and post-colonial transformation. Having future studies make sustained efforts to explore these dynamics and advocate for inclusive representations of history are imperative for advancing social justice and decolonization efforts.

Kaynakça

- Achebe, C. (1958). *Things fall apart*. Heinemann.
- Amin, S. (1971). *Neo-colonialism in West Africa*. Monthly Review Press.
- Ashcroft, B. Griffiths, G. & Tiffin, H. (2005). *The post-colonial studies reader*. The post-colonial studies reader (2nd bs.). Routledge.
- Ashcroft, Bill. Griffiths, G. & Tiffin, H. (1989). *The empire writes back: Theory and practice in post-colonial literatures*. Routledge.
- Assmann, J. (2006). *Religion and cultural memory*. Stanford University Press.
- Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press.
- Azoulay, A. (2019). *Potential history: Unlearning imperialism*. Verso Books.
- Barringer T. & Flynn T. (1998). *Colonialism and the object: Empire, material culture and the museum*. Routledge.
- Bellemare, A. (1863). *Abd el-Kader: Sa vie politique et militaire*. Librairie de Hachette.

- Benjamin, T. (2006). *Encyclopedia of Western colonialism since 1450*. Macmillan Reference USA.
- Bennabi, M. (1947). *Le phénomène coranique*. El Borhane.
- Bennabi, M. (1949). *Les conditions de la renaissance: Problème d'une civilisation*. Editions ANEP.
- Bennabi, M. (1951). *Lecteur musulman, mon frère et mon ennemi*. Pensée critique et créatrice en Islam.
- Bennett, T. (1995). *The birth of the museum*. Routledge.
- Bennett, T. (1998). *Culture, a reformer's science*. Sage Publications.
- Bhabha, H. K. (1990). *Nation and narration*. Routledge.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Boast, Robin. (2011). Neocolonial collaboration: Museum as contact zone revisited. *Museum Anthropology*, 34, 56-70. 10.1111/j.1548-1379.2010.01107.x.
- Bouyerdene, A. (2012). *Emir Abd el-Kader: Hero and saint of Islam*. World Wisdom.
- Bouyerdene, A. & Delorme, C. (2022). Nous devons nous instruire de l'histoire d'Abdelkader et nous nourrir de son exemple. *Le Monde*. https://www.lemonde.fr/idees/article/2022/02/11/ahmed-bouyerdene-et-christian-delorme-nous-devons-nous-instruire-de-l-histoire-d-abdelkader-et-nous-nourrir-de-son-exemple_6113203_3232.html adresinden 20.02.2023 tarihinde erişildi.
- Cannizzo, J. (1991). Gathering souls and objects: Missionary collections. Barringer & Flynn (Ed.) *Colonialism and the object: Empire, material culture and the museum* içinde, (153-167). Routledge.
- Catalogue d'exposition. (2022). *Abd el-Kader*. Mucem.
- Césaire, A. (1947). *Aimé Césaire; Cahier d'un retour au pays natal*. Bordas.
- Césaire, A. (1950). *Discours sur le colonialisme*. Présence Africaine.
- Chambers, I. vd. (2016). *The post colonial museum: The arts of memory and the pressures of History*. Routledge.
- Chomsky, N. & Herman, E. (1979). *The Washington connection and third world fascism*. Spokesman Books.
- Clifford, J. (1988). *Predicament of culture*. Harvard University Press.
- Clifford, J. (1997). Routes: Travel and translation in the late twentieth century, *Museums as contact zones* içinde, 188-219. Harvard University Press.
- Connerton, P. (1989). *How societies remember*. Cambridge University Press.
- Coombes, A. (1994). *Reinventing Africa: Museums, material culture, and popular imagination in late Victorian and Edwardian England*. Yale University Press.
- Crane, S. A. (2000). *Museums and memory*. Stanford University Press.
- DiMaggio, P. (1982). Cultural entrepreneurship in nineteenth-century Boston: The creation of an organizational base for high culture in America. *Media, Culture & Society*, 4(1), 33-50. doi:10.1177/016344378200400104
- Duncan, C. & Wallach, A. (1978). The museum of modern art as late capitalist ritual: An iconographic analysis. *Marxist Perspectives*, Winter, 28-51.
- Emerit, M. (2024). Abdelkader. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Abdelkader> adresinden 20.03.2023 tarihinde erişildi.
- Fanon, F. (1961). *Les damnés de la terre*. François Maspero.
- Faucourt, C. (2022). *Abdelkader: Entretien avec Camille Faucourt et Florence Hudowicz, commissaires de l'exposition*. Marseille.
- Fawaz, L. T. (1994). *An occasion for war: Civil conflict in Lebanon and Damascus in 1860*. University of California Press.
- Gramsci, A. (1948). *Quaderni del carcere*. Et Biblioteca.

- Halbwachs, M. (1950). *La mémoire collective*. Presses Universitaires de France.
- Haraway, D. (1984). Teddy Bear patriarchy: Taxidermy in the garden of eden, New York city, 1908-1936. *Social Text*, (11), 20. doi:10.2307/466593
- Harvey, D. (2003). *The new imperialism*. Oxford University Press.
- Hudowicz, F. (2022). *Abdelkader: Entretien avec Camille Faucourt et Florence Hudowicz, commissaires de l'exposition*. Marseille.
- Woddis, Jack. (1974). *Introduction to neo-colonialism*. International Publishers.
- Johnson, C. (1962). Conferences of independent African states. *International Organization*, 16(2), 426-429. <http://www.jstor.org/stable/2705394> adresinden erişildi.
- Johnson, E. & Brezault, E. (2017). *Memory as colonial capital: Cross-cultural encounters in French and English*. Palgrave Macmillan Memory Studies. Springer International Publishing.
- Karaarslan, F. (2019). *Toplumsal hafıza: Hatırlamanın ve unutmanın sosyolojisi*. Ketebe Yayınları.
- Kiser, J. W. (2008). *Commander of the faithful*. Monkfish Book Publishing.
- Kuran, E. (1988). Abdülkâdir el-Cezâiri. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Langan, M. (2018). *Neo-colonialism and the poverty of "development" in Africa*. Palgrave Macmillan.
- Larousse. (2024). Illustre. <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/illustre/41580>
- Le Monde. (2003). L'Année de l'Algérie célèbre Abdelkader, l'"émir parfait", héros français et algérien. https://www.lemonde.fr/archives/article/2003/04/05/l-annee-de-l-algerie-celebre-abdelkader-l-emir-parfait-heros-francais-et-algerien_315745_1819218.html adresinden 20.03.2023 tarihinde erişildi.
- Legum, C. (1969). *Africa: A handbook*. Penguin.
- Maranda, L. (2021). Decolonization within the museum, la décolonisation et les musées. *ICOFOM Study Series*. 180-195. 10.4000/iss.3863.
- MacKenzie, J. M. (2009). *Museums and empire: Natural history, human cultures, and colonial identities*. Manchester University Press.
- Mbembe, A. (2001). *On the postcolony*. University of California Press.
- Memmi, A. (1957). *Portrait du colonisé, précédé du portrait du colonisateur*. Gallimard.
- Molnar, T. (1965). Neo-colonialism in Africa?, *Modern Age* içinde, 175186. Spring.
- Mucem. (2022a). Abd el-Kader. <https://www.mucem.org/programme/exposition-et-temps-forts/abd-el-kader> adresinden 20.03.2023 tarihinde erişildi.
- Mucem. (2022b). *Abd el-Kader*. https://www.mucem.org/sites/default/files/2022-04/Mucem_Dossierpedagogique_AbdelKader_V5.pdf adresinden 20.02.2023 tarihinde erişildi.
- Mucem. (2022, Mart). Bande-annonce de l'exposition "Abd el-Kader" [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=2yADG4nCYm4> adresinden 20.02.2023 tarihinde erişildi.
- Mucem. (2022, Nisan). Abd el-Kader – L'émission ! [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=S2iqzdfPeRg>
- Mudimbe, V.-Y. (1988). *The invention of Africa: Gnosis, philosophy, and the order of knowledge*. Indiana University Press.
- Musée Condé. (2003). Abd el-Kader: et l'Algérie au XIXe siècle.
- Nkrumah, K. (1965). *Neo colonialism the last stage of imperialism*. International Publishers Co.
- Nora, P. (1984). *Les lieux de mémoire*. Gallimard.
- Obadina, T. (2000). *The myth of neo-colonialism*. African Economic Analysis.

- Parenti, M. (2011). *The face of imperialism*. Paradigm Publishers.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Pearce, S. M. (1993). *Museums, objects and collections: A cultural study*. Smithsonian Books.
- Procter, A. (2020). *The whole picture: The colonial story of the art in our museums and why we need to talk about it*. Cassel.
- Resolution on Neocolonialism All-African People's Conference. (1961). Cairo.
- Rogoff, I. & Sherman, D. J. (2004). *Museum culture: Histories, discourses, spectacles*. Routledge.
- Riegel, H. (1996). In to the heart of irony: Ethnographic exhibitions and the politics of difference. S. Macdonald (Ed.) *Theorizing museums: Representing identity and diversity in a changing world* içinde, 83-104. Blackwell.
- Said, E. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sartre, J. P. (1964). *Situations V, colonialisme et néo-colonialisme*. Gallimard.
- Schudson, M. (1992). *How we remember, forget and reconstruct the past*. Basic Books.
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak. C. Nelson ve L. Grossberg (Ed.), *Marxism and the interpretation of culture* içinde, 271-313. Bassingstoke Macmillan Education.
- Stora, B. (2021). *Les questions mémorielles portant sur la colonisation et la guerre d'Algérie*. <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2021/01/20/remise-du-rapport-sur-la-memoire-de-la-colonisation-et-de-la-guerre-dalgerie> adresinden 20.02.2023 tarihinde erişildi.
- Topal, S. & Radeljić, B. (2023). Does "fortress Europe" have an alternative? EU member states between solidarity and national interests. *Eastern Journal of European Studies*, 14(1), 79-103. doi:10.47743/ejes-2023-0104
- Trouillot, M. (1995). *Silencing the past: Power and the production of history*, Routledge.
- Woodhouse, C. Montague (2024). *Cecil Rhodes*. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Cecil-Rhodes> adresinden 20.02.2023 tarihinde erişildi.
- Woods, T. A. (1995). Museums and the public: Doing history together. *The Journal of American History*, 82(3), 1111-1115. <https://doi.org/10.2307/2945116>
- Young, R. J. (2001). *Postcolonialism: An historical introduction*. Blackwell Publishing.
- Young, J. (1993). *The texture of memory: Holocaust memorials and meaning*. Yale University Press.

Unraveling China's Aid Strategy Towards Central Asian Countries: The Case of Kyrgyzstan and Tajikistan*

Rahman Nurdun

Abstract: China's burgeoning influence in Central Asia, particularly in economically disadvantaged nations like Kyrgyzstan and Tajikistan, presents a multifaceted phenomenon deserving of deeper analysis. This article delves into the impact of Chinese involvement in these two Central Asian countries, shedding light on the instruments employed by China, such as development aid and the Belt and Road Initiative (BRI). Despite their economic challenges, Kyrgyzstan and Tajikistan have emerged as key recipients of Chinese aid, receiving grants, concessional loans, and infrastructure projects that have reshaped their socio-economic landscapes. At the heart of China's engagement lies the ambitious Belt and Road Initiative, which has positioned Kyrgyzstan and Tajikistan as pivotal nodes in China's quest for regional connectivity. As Kyrgyzstan and Tajikistan navigate their relationship with China, they face the delicate task of leveraging economic opportunities while safeguarding their national interests amidst evolving geopolitical dynamics in Central Asia. This article aims to analyze Chinese influence through development aid and the BRI in Kyrgyzstan and Tajikistan, illuminating both the opportunities and challenges of this relationship.

Keywords: China, Central Asia, Kyrgyzstan, Tajikistan, Development Aid

Öz: Çin'in Orta Asya'da, özellikle de Kırgızistan ve Tacikistan gibi ekonomik açıdan dezavantajlı ülkelerde artan etkisi derinlemesine analiz gerektiren çok yönlü bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu makale, Çin'in bu iki Orta Asya ülkesindeki angajmanının etkisini incelemekte ve bu kapsamda Çin'in kullandığı kalkınma yardımı ve Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) gibi araçlara ışık tutmaktadır. Yaşadıkları ekonomik zorluklara rağmen Kırgızistan ve Tacikistan; hibeler, imtiyazlı krediler ve altyapı projeleri aracılığıyla sosyoekonomik görünümünü yeniden şekillendiren Çin yardımının önde gelen alıcıları haline gelmiştir. Çin'in bu ülkelerdeki yardım angajmanının temelinde Kırgızistan ve Tacikistan'ı Çin'in bölgesel bağlantı arayışında önemli düğüm noktaları olarak konumlandırın iddialı Kuşak ve Yol Girişimi yatmaktadır. Kırgızistan ve Tacikistan, Çin ile ilişkilerini sürdürürken, Orta Asya'da gelişen jeopolitik dinamikler ortasında ulusal çıkarlarını koruyarak, ekonomik fırsatlardan yararlanma gibi hassas bir görevle karşı karşıyadırlar. Bu makale, Çin'in kalkınma yardımı ve Kuşak ve Yol Girişimi yoluyla Kırgızistan ve Tacikistan'daki etkisini incelemeyi ve bu ilişkinin ortaya çıkardığı zorlukları ve fırsatları aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Orta Asya, Kırgızistan, Tacikistan, Kalkınma Yardımı

* This article is an expanded version of the paper titled "the Impact Analysis of Chinese Aid to Central Asia", which was presented at "International Congress on Changing Geopolitics of Central Asia and Caucasus: Challenges and Prospects" organized by Arel USAM on 17-18 Haz 2023 in İstanbul.

@ PhD, TİKA, rnurdun@gmail.com

https://orcid.org/0009-0009-1677-5226

DOI: 10.12658/M0750
insan & toplum, 2024; 14(4): 171-191.
insanvetoplum.org

Received: 16.04.2024
Revised: 09.08.2024
Accepted: 09.09.2024
Online First: 26.09.2024

Introduction

Central Asia has emerged as a focal point of China's foreign policy strategy, particularly evident through its extensive aid initiatives and economic engagements in the region. Since the dissolution of the Eastern Bloc, China has actively pursued diplomatic relations with the five Central Asian states—Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, and Uzbekistan—with the aim of fostering robust bilateral ties. Initially focusing on resolving territorial disputes, China's engagement evolved to encompass broader areas of cooperation, with aid emerging as a crucial tool in bolstering relations with these countries.

China's aid efforts in Central Asia began in earnest in April 1994, marked by official visits of high-ranking Chinese officials and the signing of protocols for in-kind aid support. Over time, China escalated its aid contributions to Central Asian countries, concurrently strengthening bilateral cooperation in areas such as energy, trade, and security. The rapid economic growth of China since the late 1990s further underscored the growing significance of resource-rich Central Asia, prompting China to increase its aid contributions significantly (Tang, 2018, pp. 50-53).

China's aid strategy in Central Asia encompasses various forms, including grants, preferential loans, and export buyer credits. These initiatives aim to address a wide range of development needs, from infrastructure projects to social programs, reflecting China's multifaceted approach to fostering economic and political ties with Central Asian nations. Furthermore, China's engagement with Central Asia within the framework of the Shanghai Cooperation Organization (SCO) has provided additional avenues for aid and cooperation, emphasizing the regional dimension of China's aid strategy (Hu Jingtao, 2006; Jarosiewicz, Aleksandra and Krzysztof Strachota, 2013, pp.64-68).

The Belt and Road Initiative (BRI) has emerged as a cornerstone of China's aid and investment efforts in Central Asia, facilitating deeper integration and cooperation between China and Central Asian countries. Under the BRI, China has signed multibillion-dollar agreements for investments and concessional loans, further solidifying its economic presence in the region (Yuan and Wang, 2015, pp.197-201). Notably, as two less developed countries in Central Asia, Kyrgyzstan and Tajikistan have emerged as primary recipients of China's official development assistance in Central Asia, receiving significant grants and loans for various development projects.

Kyrgyzstan's strategic location in Central Asia fosters close ties with China, seen as a pivotal partner for trade (Schulz, 2022). Positioned between China and Uzbekistan, Kyrgyzstan is viewed as a potential corridor for commerce, particularly

for China's consumer goods market in Uzbekistan. China values trade relations with Kyrgyzstan, partly due to concerns over Xinjiang's stability. Economic growth in Kyrgyzstan allows China to export goods from Xinjiang, contributing to regional stability. Both countries prioritize cooperation to leverage Kyrgyzstan's geographic significance and bolster economic ties. Although Tajikistan has a minor role in the region's trade and economic development, China values Tajikistan for its contribution to regional security arrangements despite its small size, primarily due to its strategic location. Tajikistan shares borders with China to the east and has made territorial concessions in the past to resolve disputes. Additionally, it borders Kyrgyzstan to the north and Uzbekistan to the west, having complex relations with both. Crucially, Tajikistan shares a border with Afghanistan to the south, making it a key player in regional dynamics (Hedlund, June 2023).

Despite the opportunities presented by China's aid and investment, Kyrgyzstan and Tajikistan face a range of challenges in the context of the BRI. In addition to concerns over debt sustainability, public opposition to Chinese investments, limited market size, bureaucratic hurdles and governance issues, it is believed that issues such as the spillover of external security risks and the competition between the US and Russia for dominance over the security order in Central Asia may pose challenges to the effective implementation of BRI projects (Yuan and Wang, 2015, pp. 208-213). Moreover, increasing trade dependency on China raises concerns in academic circles in Central Asia about trade imbalances and vulnerability to economic fluctuations (Shamiev, 2020, pp.76-84), highlighting the need for sustainable and inclusive development strategies in Central Asia.

China's aid strategy in Kyrgyzstan and Tajikistan reflects its broader geopolitical and economic interests in the region, aimed at fostering closer ties and enhancing its influence. While the BRI presents opportunities for infrastructure development, economic growth, and regional integration, addressing the challenges posed by debt sustainability, public opposition, and governance issues will be essential to ensuring the long-term success and sustainability of China's aid initiatives in Central Asia.

This article is composed of five sections. The first section outlines the theoretical framework and methodology of this study. The second section initiates with a succinct retrospective glance at China's aid history, setting the stage for an in-depth review of its contemporary implications. From humble beginnings to becoming a global economic powerhouse, China's aid trajectory reflects its evolving role on the world stage. This historical backdrop serves as a crucial lens through which we scrutinize China's aid policy towards Central Asia. The third section meticulously dissects China's aid approach towards Central Asia in general, and towards Kyrgyzstan and Tajikistan in particular, two pivotal nations in the Central Asian landscape. In the

fourth section, we delve deep into the ramifications of China's BRI for Kyrgyzstan and Tajikistan, illuminating both the opportunities and challenges that accompany their involvement in this ambitious infrastructure and connectivity project. The culmination of our analysis in the concluding section endeavors to provide holistic insights into the evolving dynamics between China and Central Asia. By synthesizing the findings on China's aid policies, the transformative influence of the BRI, and their implications for regional development and geopolitics, we offer a panoramic perspective on this complex relationship. In doing so, we not only elucidate the intricate interplay of interests and aspirations but also shed light on the broader ramifications for the geopolitical landscape of Central Asia and beyond. In essence, this article serves as a beacon guiding our understanding of the symbiotic relationship between China and Central Asia, transcending mere diplomatic discourse to unravel the intricate tapestry of aid, development, and geopolitics that binds these regions.

Theoretical Framework and Methodology

This study employs a qualitative analysis through a comparative case study approach to explore the impact of China's involvement in Kyrgyzstan and Tajikistan, with a particular focus on China's aid and the BRI. The methodology is designed to provide a subtle insight of the socio-economic and geopolitical consequences of Chinese engagement in these economically disadvantaged Central Asian nations. Kyrgyzstan and Tajikistan were selected as case studies due to their similar economic challenges and strategic significance within China's Belt and Road Initiative. Both countries have experienced substantial Chinese influence through aid, investment, and infrastructure projects, making them ideal subjects for a comparative analysis. The selection of these cases allows for an in-depth examination of how China's policies and investments impact these two countries in terms of socio-economic and political contexts within the same regional framework.

The qualitative analysis utilized in this study involves comparative analysis. It is designed to identify key patterns and themes related to China's economic and geopolitical strategies, such as the nature of aid and investment, the implementation of infrastructure projects, and the impact of the BRI. Comparative analysis was then used to contrast and compare the experiences of Kyrgyzstan and Tajikistan, focusing on similarities and differences in their responses to and outcomes from Chinese involvement. This methodology combines qualitative analysis and comparative case study to provide a comprehensive examination of China's impact on Kyrgyzstan and Tajikistan. By analyzing both countries' experiences, the study offers insights into the opportunities and challenges of China's engagement in economically disadvantaged countries- Kyrgyzstan and Tajikistan, two strategically important countries from

China's perspective. Due to challenges in accessing firsthand Chinese ODA and economic data—beyond the Chinese White Papers on ODA—this study primarily relies on secondary sources in both Chinese and English.

This study benefits from a dual-theoretical approach to analyze Chinese foreign aid during and after the Cold War, drawing on both Realist and Constructivist theories of International Relations (IR). This combination allows for a detailed analysis of the strategic, ideological, and normative factors influencing China's foreign aid policies. Realism in IR theory assumes that states act primarily in pursuit of their national interests, emphasizing power, security, and strategic advantage (Waltz, 1959, pp. 175-177; Morgenthau, 1967, p. 25; Elias and Sutch, 2007, pp. 112-113). To analyze Chinese foreign aid through a realist lens, this study examines how Chinese foreign aid during the Cold War was employed to advance military-political objectives, such as supporting Vietnam in its conflict with the United States and cultivating relationships with Myanmar. It also investigates how China used foreign aid to project power and influence in the Indian Ocean region. The aim here is to assess how China's aid policies were shaped by the competitive nature of the international system, particularly in the context of Cold War rivalries and post-Cold War competition for global influence.

On the other hand, constructivism emphasizes the role of ideas, identity, and norms in shaping state behavior (Wendt, 1999, p. 254; Viotti and Kauppi 2013, p. 39). This study also employs constructivist theory to explore the ideological and normative dimensions of Chinese foreign aid. This involves analyzing shifts in official rhetoric, policy documents, and international development trends. Special attention is given to the establishment of institutions like the Foreign Aid Fund and the Export-Import Bank of China as indicators of a shift towards a more pragmatic approach. Consequently, these are all connected to a wider analysis that aims to explore how perceptions of foreign aid's legitimacy and efficacy have evolved within China and the international community.

Historical Development of Chinese Aid Policy

China's initial venture into foreign aid began in July 1950 with Mongolia. At the request of Mongolian head of State Khorloogiin Choibalsan, China deployed over twelve thousand skilled workers for development projects including hospitals, schools, and factories in Mongolia (Huaxin Shibao, 2021). By 1959, China had allocated a total grant of 160 million Russian Rubles to Mongolia. During this period, North Korea and the Democratic Republic of Vietnam were also primary beneficiaries of Chinese aid (Luo, 2021).

Over time, China expanded its aid efforts to other Asian nations such as Cambodia, Myanmar, Laos, Nepal, Pakistan and Syria. Additionally, China extended support to African countries including Egypt, Ghana, Guinea, Congo, Tanzania, Zambia, Somalia, and the Eastern European country Albania (Huaxing ShiBao, 2021). These initial foreign aid efforts were likely motivated by a combination of fostering diplomatic relations and supporting the development of allied nations during the Cold War era. By aiding countries like Mongolia, North Korea, and Vietnam, China aimed to strengthen political ties, expand its influence, and promote socialist solidarity.

Despite advocating respect for recipient countries' sovereignty and avoiding political conditions, as outlined in Premier Zhou Enlai's 'Eight Principles of Economic and Technical Aid' (CIDCA, 2018), China's foreign aid strategy until 1976 was largely shaped by ideological considerations. This ideology-based strategy had three main objectives: countering economic sanctions imposed by the Western Bloc led by the United States, competing with the Soviet Union for leadership within socialist circles, and garnering diplomatic support from Third World nations to replace Taiwan at the United Nations (Kobayashi, 2008). China's diplomatic and aid initiatives during this period yielded significant results. Notably, 23 countries, primarily in Africa, which played a key role in drafting the resolution to restore China's UN seat, benefited from Chinese aid (with the exception of Yugoslavia) (Yuan et al., 2022).

During the 1970s, various factors, such as deteriorating relations with key aid recipient nations, led Chinese leadership to halt aid to Vietnam and Albania while reassessing its overall aid approach (Yuan et al, 2022). Additionally, the substantial strain on the already fragile Chinese economy made foreign aid unsustainable, with aid expenditures reaching a historic peak, accounting for as much as 6.92% of the national budget in 1973 (Xu, 2015). Since Deng Xiaoping initiated China's open-door policy in the late 1970s, the core of China's aid policy until 1995, shifted towards meeting both domestic needs and international obligations, devoid of ideological considerations. Under Deng Xiaoping's reform policies, China's approach to foreign aid has transitioned from primarily political to largely economic. This shift has been reinforced by changes in the administrative structure of state-owned enterprises, which now spearhead foreign aid initiatives, typically through turnkey projects.

Despite initial hesitations, China resumed accepting foreign aid in 1979, signing preferential loan agreements with Japan and subsequently receiving development aid from Western countries. China's entry into the World Bank Group in 1980 further marked its engagement with international aid mechanisms.

While there were internal debates over the continuation of providing foreign aid due to limited domestic resources, the Central Committee of Chinese Communist Party

and the State Council affirmed its importance for diplomatic reasons and national development. However, there was a reduction in aid expenditure, prioritizing projects aligned with China's modernization and reform agenda. Premier Zhao Ziyang's 1983 visit to Tanzania cemented this shift, introducing the "Four Principles of China-Africa Economic and Technological Cooperation." These principles, emphasizing mutual benefit and departing from Mao Zedong's self-reliance ideology, underscored Deng Xiaoping's vision of "common development" and the economic dimension of China's foreign aid strategy. Thus, by the early 1980s, foreign aid had evolved into an economic instrument for China (Johnston and Rudyak, 2018).

During this period, China's aid approach evolved from providing complete projects and cash donations to offering project management services and training, symbolizing a transition from mere assistance to empowering recipient nations with practical skills. This shift underscored values such as mutual benefit, reciprocity, economic gains, and aligning political interests (Li, 2019). From 1996 onward, driven by rapid economic growth and increased global integration, China adopted a new aid strategy amalgamating economic development with foreign aid to bolster its trade and investment ventures abroad. Bilateral and multilateral aid volumes surged during this period, accompanied by initiatives such as debt relief and concessional loans (Xu, 2015).

When analyzing the aid behavior of China before 1978 from a realist perspective, Chinese foreign aid during the Cold War can be interpreted as a tool primarily aimed at bolstering Beijing's role in the global communist movement and enhancing its own security. The aid provided to countries like North Korea, North Vietnam, and Albania served strategic interests by cultivating alliances and spreading communist ideology. This aligns with realist notions of states prioritizing power and security in their foreign policy decisions. Additionally, aiding countries with ideological affinity helped China counterbalance the influence of the United States and its allies during the Cold War, thus enhancing its own position in the global power structure.

During the Cold War, Chinese foreign aid was often tied to military-political objectives, especially in regions like South Asia. Military assistance to Vietnam against the United States and maintaining good relations with Myanmar can be viewed through a realist lens as part of China's strategy to expand its influence and project power in the Indian Ocean, thereby enhancing its security and geopolitical position. This reflects realist notions of states engaging in strategic competition and power projection to secure their interests and protect their national security.

However, post-Cold War, the behavior of Chinese foreign aid demonstrates a shift influenced by both realist and constructivist factors. Realist principles still apply

in terms of China's pursuit of its national interests, such as economic expansion and diplomatic influence. The resurgence of interest in foreign aid in the 1990s, particularly in the context of the struggle for diplomatic recognition with Taiwan, reflects China's desire to secure alliances and increase its global influence in a competitive international system. For instance, after the mid-1990s, Jiang Zemin proposed a new security concept centered on mutual trust, mutual benefit, equality and cooperation. He advocated that international affairs should be addressed through equal consultation among nations and that global challenges should be met with collective efforts (Shih, 2007:8-12). During Jiang Zemin's era, China's foreign aid principles emphasized "mutual benefit and cooperation for common development." This approach aimed to promote not only the economic development and social progress of recipient countries but also to advance economic and technological cooperation between China and these countries, with the goal of achieving mutual development and prosperity (Bi, 2024, pp.38-58).

On the other hand, from a constructivist perspective, Chinese foreign aid during the Cold War can be seen as a reflection of ideological imperatives and efforts to shape the international order based on socialist principles. Aid to communist allies and revolutionary movements served to promote solidarity among like-minded states and advance the communist cause globally. This aligns with constructivist ideas about the importance of norms, ideas and identity in shaping state behavior and international relations.

The shift towards a more pragmatic approach to foreign aid in the post-Cold War era can also be understood through a constructivist lens. The negative evaluation of aid solely for political or ideological reasons reflects changing norms and perceptions within China about the efficacy and legitimacy of such practices. The establishment of mechanisms like the Foreign Aid Fund and the Export-Import Bank of China indicates a reconceptualization of foreign aid as a tool for economic development and cooperation rather than purely ideological or strategic purposes (Xu Hongcai, 2016, pp.1-10). This shift reflects changing norms and discourses within China, as well as evolving international norms regarding development assistance and cooperation.

Overall, the behavior of Chinese foreign aid both before and after the Cold War can be analyzed through a combination of realist and constructivist perspectives, highlighting the interplay between strategic interests, ideological considerations, changing norms and discourses. During the Hu Jintao era, the core diplomatic principle of the Chinese Communist Party shifted towards the concept of a "Harmonious World," which aimed to minimize conflicts and disputes between countries, replacing the previous emphasis on "Peaceful Rise" and "Peaceful Development" from the Jiang

Zemin era (Shih, 2007, pp. 8-12). Hu also made adjustments to China's foreign aid approach, announcing five major initiatives to support the acceleration of development in developing countries. These initiatives covered a range of areas including tariff preferences, debt relief for heavily indebted poor countries, concessional loans, aid to Africa, and the training of personnel from developing countries. In addition to traditional bilateral aid, China strengthened collective consultations with recipient countries at international and regional levels. This was manifested in multiple high-level meetings such as the United Nations Development Financing Conference, the United Nations Millennium Development Goals Summit, as well as platforms like the Forum on China-Africa Cooperation (FOCAC) and the Shanghai Cooperation Organization (SCO). In these fora, China frequently announced targeted foreign aid policies, increasing assistance in areas such as agriculture, infrastructure, education, healthcare, human resource development, and clean energy (Huang and Tang, 2013, pp. 66-71).

However, following Xi Jinping's assumption of the presidency in 2013, China's foreign policy took on a more assertive stance, departing from the balancing approach of his predecessors (Yang, 2017). In other words, low profiles doctrine promoted by Deng Xiaoping was abandoned (Ferdinand, 2016). Xi introduced four novel concepts into the realm of Chinese foreign policy: a fresh model for relations among major countries, diplomacy with distinct Chinese attributes regarding major nations, the notion of a global community united by shared destiny, and a unique form of international relations (Xie, 2017). However, foreign analysts have different interpretations of Xi Jinping's foreign policy exhibiting several major features:

- 1. Nationalist Assertiveness:** Under Xi's leadership, China's foreign policy has become notably assertive and nationalist, marked by a firm stance on territorial issues and a desire to shape global and regional dynamics in Beijing's favor (Maniyar, 2022).
- 2. Military Expansion and Modernization:** China has demonstrated a boldness in military actions across the Indo-Pacific region, with activities ranging from territorial disputes to rapid modernization of the People's Liberation Army (IIDA et al, 2023).
- 3. Unilateral Agenda Setting:** China shows a tendency to unilaterally shape regional and global norms and question concepts like the Indo-Pacific idea (Heiduk and Wacker, 2022), asserting control over contested waters such as the South and East China Seas (Herlevi and Waidelich, May 2024).

4. **Economic Influence:** China's foreign policy is closely tied to its economic interests, evident in its pursuit of economic gains through multilateral initiatives like the BRI and its willingness to use economic leverage to advance its objectives (ChinaPower Team, 2017).
5. **Aggressive Diplomacy:** China has adopted a more aggressive diplomatic stance, characterized by the "Wolf Warrior Diplomacy" approach, which seeks to assert Chinese interests forcefully on the global stage (Yuan, 2023).

Under Xi's leadership, China's pragmatic approach to foreign aid involves a shift away from material assistance towards prioritizing technological support and infrastructure development. This is coupled with efforts to strengthen legislation, increase transparency, and enhance aid efficiency. Regular publication of white papers (State Council of China, 2011; State Council of China, 2014; State Council of China, 2021) on foreign aid elucidates aid principles, scope and modalities. Emphasis is placed on both bilateral and multilateral aid, with institutions like the Asian Infrastructure Investment Bank playing a crucial role (Xinhuanet, 2021). There's a heightened focus on aid effectiveness, aiming to improve the well-being and livelihoods of recipient countries by establishing industrial parks, investing in infrastructure, and fostering long-term benefits for future generations. Political conditions are avoided in aid provision, with a focus on aligning security interests with global stability and economic governance for fairer and more equitable aid distribution. Additionally, cultural exchange is valued through the establishment of Confucius Institutes worldwide and fostering exchanges in humanities and technology (Su, 2019). In other words, in the Xi Jinping era, China's foreign aid strategy increasingly demonstrates a propensity to integrate security, geopolitical, and geoeconomic considerations into its aid policies (Wang, 2020). Additionally, the BRI has interlaced China's foreign aid with its broader economic initiatives, blurring distinctions between grants, loans, credits, and investments, thereby challenging outsiders' ability to discern between these aid mechanisms (Yuan et al, 2022).

Aid With Chinese Characteristics Towards Central Asian Countries

Following the disintegration of the Eastern Bloc, China promptly initiated diplomatic relations with the five Central Asian states of Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan, aiming to cultivate robust bilateral ties. Initially focused on resolving longstanding territorial disputes, China's engagement with Central Asia expanded to encompass broader areas of cooperation (Mariani, 2013). Aid emerged as a particularly effective tool employed by China to bolster its relations with these countries (Huang and Lu, 2011).

China's engagement with Central Asia through aid initiatives commenced in April 1994, marked by the official visit of late Chinese Premier Li Peng to four Central Asian nations. During this visit, protocols were signed with leaders of Kazakhstan and Kyrgyzstan, according to which China pledged to provide 1.5 million RMB (the abbreviation of Chinese currency Renminbi) in-kind aid support as a goodwill gesture. Subsequently, late Chinese President Jiang Zemin extended similar aid support during his state visit to Uzbekistan, Kyrgyzstan and Kazakhstan in July 1996. The rapid economic growth of China since 1997 underscored the growing significance of resource-rich Central Asia. In response, China escalated its aid contributions to Central Asian countries while concurrently strengthening bilateral cooperation in areas such as energy, trade and security. This escalation not only entailed an increase in the amount of grant aid but also marked the initiation of substantial preferential government loans. For instance, China disbursed 20 million RMB in cash support to Tajikistan and extended preferential loans of 100 million RMB each to Kazakhstan and Turkmenistan (Shi, 2013).

Starting from June 2001, China expanded its aid efforts to Central Asia within the scope of the Shanghai Cooperation Organization (SCO). It began providing substantial amounts of preferential export buyer credits. For example, during the 2004 SCO Summit held in Tashkent, China suggested offering a total of US\$ 900 million in preferential export buyer credits to member countries (Shi, 2013). At that time, Chinese President Hu Jintao entered into ten agreements with his Uzbek counterpart, which encompassed various areas. Notably, these agreements included a US\$ 2.4 million assistance package and a concessional credit line from China amounting to US\$ 36.5 million over a twenty-year period. Since the 18th National Congress of the Communist Party of China in late 2012 and Xi's assumption of the presidency in 2013, China has shifted away from Deng Xiaoping's policy of maintaining a low profile to adopt a more assertive stance in foreign affairs. There has been a notable emphasis on promoting Chinese solutions to global challenges and cultivating an image of responsible leadership. Consequently, China has begun to prioritize environmental issues and social responsibility in its aid efforts. While economic interests remain paramount, there is a growing recognition of the need for comprehensive planning in foreign aid programs to advance both political and economic goals. Additionally, heightened strategic competition with the USA has prompted China to incorporate security, geopolitical, and geoeconomic factors into its development cooperation strategies. It is evident that China must now align its foreign aid with broader strategic objectives and enhance the efficiency and accountability of its development financing processes (Yuan, 2023, p. 9; Owens, 2023). Following Xi Jinping's assumption of office, the implementation of the BRI

facilitated a deeper integration of China's aid efforts in Central Asia. Xi Jinping solidified this integration by signing multibillion-dollar agreements for investments and concessional loans during visits to the four Central Asian capitals (Kassenova, 2022). According to Chinese sources, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan stand out as the primary recipients of China's official development assistance in Central Asia. Notably, Uzbekistan received over 50% of this aid, while Kyrgyzstan and Tajikistan collectively received 40% (Feng, 2020). Initially, Sino-Uzbek technical and economic cooperation projects focused on sectors such as healthcare, education, agriculture, water, and transportation. However, a recent unconditional grant of US\$ 40 million from China to Uzbekistan is anticipated to fund social projects related to energy and agriculture (Lillis, 2022).

As China's aid primarily operates on a government-to-government basis, it strategically fosters close personal relationships with key leaders to further its longstanding economic and security interests in Central Asia. Given the comparatively weaker economies of Kyrgyzstan and Tajikistan, they are particularly susceptible to political instability. Consequently, China tailors its aid to these nations to cater to the needs of local elites, who, in return, support Chinese interests and help mitigate public concerns about growing Chinese influence.

In the case of Kyrgyzstan, China has allocated nearly US\$ 400 million in grants between 2013 and 2017 for various significant projects. These include the construction of infrastructure such as the Congress Hall and guesthouses in the Ala Archa State Residence, as well as the provision of 1205 tractors and the renovation of roads in Bishkek. Furthermore, China forgave Kyrgyzstan's debt for a loan used in constructing a paper factory. Additionally, China extended a US\$ 386 million loan to finance the Bishkek Power Plant, with the renovation work being carried out by the Chinese firm Tebian Electric Apparatus. Moreover, China has provided military and security assistance to relevant institutions in Kyrgyzstan (Kassenova, 2022). Despite the frequent changes in regime witnessed in Kyrgyzstan, China has consistently managed to establish agreements with the new ruling elite by providing tailored and substantial aid, crucial for the new Kyrgyz administration to maintain power. Given that the new administration typically comprises experienced Kyrgyz politicians, China adeptly adjusts to the evolving situation. China's persistent efforts to cultivate personal relationships with politicians through gift-giving have enabled it to navigate numerous political uncertainties successfully.

In Tajikistan, China's aid totaled approximately US\$ 1.8 billion between 2005 and 2017 (Abduyaliev and Bustillo, 2020), primarily in the form of loans, which have already reached around US\$ 1.5 billion, constituting 50% of Tajikistan's total public

debt. Under the framework of the Belt and Road initiative, China has extended a US\$ 360 million grant to the Tajik government for the enhancement of the highway from Kulob to Bokhtar. Some analysts speculate that this grant may entail concealed conditions, such as mining concessions (Najibullah, 2019).

Certain analysts speculate that the grant could include undisclosed terms, such as concessions related to mining, tax exemptions for Chinese companies, and potentially even the donation of agricultural land (Abduyaliev and Bustillo, 2020). Critics of the BRI argue that Chinese loans or grants may not lead to genuine development in Tajikistan and could instead perpetuate its dependency on aid once the BRI is concluded. As previously mentioned, there appears to be a convergence of interests between Chinese firms and the Tajik elite (Abduyaliev and Bustillo, 2020).

Similar to its actions in Kyrgyzstan, China has undertaken prominent infrastructure ventures in Tajikistan, including the construction of the US\$ 14 million six-story House of Officers and the initiation of the 49.7-meter-tall Tajik parliament building. Additionally, construction of a fifteen-story government complex valued at 1.5 billion RMB was commenced (Asia-Plus, 2020). Furthermore, to bolster personal relationships between leaders, China has invested significant resources in building roads, schools, and a reservoir in the region where the current Tajik president originates from.

Economic Restructuring Through the Belt and Road Initiative

Major projects in Central Asia under China's BRI predominantly focus on multimillion-dollar infrastructure endeavors. These include initiatives such as the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan highway, the China-Tajikistan expressway, the China-Kazakhstan crude oil pipeline, and the China-Central Asia gas pipeline. Meanwhile, China is actively supporting the development of the trans-Caspian international transport corridor. Additionally, efforts are underway to enhance the traffic capacity of existing infrastructure like the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan highway and the China-Tajikistan-Uzbekistan highway. Consultations regarding the construction of the China-Kyrgyzstan-Uzbekistan railway are also being advanced (Xi, 2023). These initiatives underscore that China's interests in Central Asia are driven not only by political considerations but also by its pursuit of energy security. Through the establishment of gas and oil pipelines and the construction of new transportation routes, China seeks to fulfill multiple objectives. These include bolstering regional security, ensuring a stable energy supply (Li and Wang, 2009), and facilitating the safe transportation of goods between China and Central Asia (Lengauer, 2011).

Kyrgyzstan and Tajikistan are the two economically disadvantaged countries in Central Asia, therefore, Chinese economic involvement followed a different pattern in the context of the BRI. So far as the economic relations are concerned, from 2015 to 2019, the total volume of goods traded between China and Kyrgyzstan experienced steady growth, except for a slight decline in individual years. However, due to the impact of the COVID-19 pandemic, the total volume of goods traded between China and Kyrgyzstan sharply decreased in 2020. According to data from the General Administration of Customs of China, in 2020, the bilateral trade volume of goods between China and Kyrgyzstan was US\$ 2.901 billion, representing a year-on-year decrease of 54.3%. Specifically, China's exports to Kyrgyzstan amounted to US\$ 2.866 billion, down by 54.4% compared to the previous year. China's imports from Kyrgyzstan amounted to US\$ 0.035 billion, down by 47.3% year-on-year (CCPIT, 2021). Meanwhile, bilateral economic and trade exchanges between China and Tajikistan have become intensified from 2015. According to statistics from the General Administration of Customs of China, in 2019, the bilateral trade volume reached US\$ 1.674 billion, an increase of 11.2% year-on-year. Among them, China's exports to Tajikistan amounted to US\$ 1.59 billion, an increase of 11.2% year-on-year; imports from Tajikistan reached US\$ 84.62 million, up 10.1% year-on-year (CCPIT, 2020).

In 2019, approximately 400 Chinese companies and 170 joint ventures between China and Kyrgyzstan were active in Kyrgyzstan (uzima, 2019). Chinese investments and contractual commitments in Kyrgyzstan have totaled US\$ 4.73 billion since 2011 and within this figure, US\$ 2.8 billion has been allocated to the energy sector, US\$ 1.69 billion to transport infrastructure, and US\$ 150 million to the metals industry (China Global Investment Tracker). Meanwhile, up to end of 2021, Tajikistan hosted approximately 300 Chinese companies and six major joint ventures between China and Tajikistan, all actively engaged in various sectors within the country (Chinese Embassy's Economic and Commercial Section in Tajikistan, 2021). Formun Üstü

Chinese investments and contractual commitments have amounted to US\$ 3.33 billion since 2006 in Tajikistan, and within this total, US\$ 920 million have been dedicated to the energy sector, US\$ 560 million to transport infrastructure, US\$ 1.24 billion to the metals industry, and US\$ 610 million to real estate development (China Global Investment Tracker).

Just like in many emerging economies, China is obviously experiencing difficulties to get back to growth rates preceding the Covid pandemic and staying away from mega projects. According to some analysts, Beijing has embraced a new economic strategy for the region, reducing its investment in large-scale infrastructure projects and diversifying its risk in Kyrgyzstan, resulting in a decline in Chinese government-

to-government lending due to concerns over the country's debt burden, while Chinese private investments continue steadily. Major Chinese investments primarily focus on oil refining and gold mining (Van der Klay and Yau, 2021), yet public distrust towards foreign, particularly Chinese, businesses hampers capital inflows (Jones, 2023). Public protests have disrupted production and even led to the cancellation of significant projects, such as a US\$ 275 million logistics center in Naryn region (Putz, 2020). Recent events, including local protestors seizing control of Chinese mines during political unrest, have exacerbated concerns among businesspeople and hindered the new president's efforts to attract foreign investment. Chinese investors in Kyrgyzstan typically comprise first-time overseas investors drawn by markets with low competition (Van de Kley, 2020).

Chinese economic involvement in Tajikistan looks similar to that of Kyrgyzstan. Over the past five years, Chinese government lending to Tajikistan has significantly decreased. However, Chinese companies have been steadily increasing their investments, particularly in sectors such as mining, cement, textiles, and agriculture through joint ventures. Unlike loans from the Eximbank, these investments do not require repayment by the Tajik government. Typically, Chinese partners provide the majority of capital investment, while Tajik authorities facilitate land allocation and regulatory approval. In return, the Tajik government often offers tax incentives or land concessions. Chinese investors have notably established export industries in gold, silver, and cement production, largely dominated by Chinese firms. Despite this, major projects face difficulties due to Tajikistan's limited market and challenging business environment. Some Chinese investors have expressed interest in modernizing the Talco aluminum smelter, owned by President Rahmon's family, and participating in Line D, a proposed gas pipeline project. If realized, these projects could significantly impact Tajikistan's budgetary revenues, with Chinese firms' likely holding substantial stakes (Van de Kley, 2020).

Based on the statistics of China's customs agency-GACC, experts claim that there is a clear trend of trade increasingly favoring Beijing. For instance, in 2023, when trade between China and Central Asian states experienced a notable surge, Kyrgyzstan saw a significant 28.8 percent increase in trade turnover with China, reaching US\$ 19.8 billion. Similar to Tajikistan, Kyrgyzstan's trade balance heavily leaned towards China, with exports to Beijing amounting to just US\$ 80 million. The same year, Tajikistan recorded the highest percentage of gain in trade with China, with a remarkable 54 percent increase compared to the previous year, though its overall trade volume with China remained the lowest among Central Asian states at US\$ 3.9 billion. According to the figures from the GACC, Tajikistan's exports to China constituted a mere US\$ 250 million of the total turnover (Eurasianet, 2024).

Conclusion

Based on the analysis, it can be concluded that China's aid to Kyrgyzstan and Tajikistan presents substantial opportunities, such as advancements in infrastructure development, economic growth, and enhanced bilateral relations. In Kyrgyzstan, Chinese aid has enabled significant infrastructure projects and provided debt relief. Similarly, in Tajikistan, aid has supported infrastructure development and economic initiatives through substantial loans and grants. Nonetheless, challenges persist, including potential over-reliance on Chinese aid and the possibility of concealed conditions attached to grants. Therefore, achieving a balance between leveraging developmental benefits and maintaining independent growth is a critical issue for both Kyrgyzstan and Tajikistan.

On the other hand, Kyrgyzstan and Tajikistan are poised to benefit significantly from the BRI, particularly in terms of infrastructure development, energy security, economic growth, trade expansion, and joint ventures with Chinese companies. The BRI's extensive infrastructure investments, including highways, railways, and pipelines, promise to enhance connectivity within the region, facilitating access to global markets. Chinese investments in the energy sector, such as oil refining and gold mining, offer opportunities for diversifying energy sources and bolstering energy security. Secondly, BRI projects are expected to stimulate economic growth by generating employment, attracting foreign direct investment, and fostering trade relations with China and other BRI countries. The surge in trade turnover with China presents avenues for Kyrgyzstan and Tajikistan to tap into the vast Chinese market, diversifying their export base and strengthening their economies. Lastly, joint ventures and investments with Chinese firms in sectors like mining, textiles, and agriculture hold promise for technology transfer, knowledge exchange, and capacity building, further contributing to the development of Kyrgyzstan and Tajikistan's economies.

However, Kyrgyzstan and Tajikistan face several challenges in the context of the BRI. Firstly, concerns over debt sustainability from Chinese loans and investments pose risks to fiscal stability, especially if projects fail to yield sufficient returns or encounter repayment delays. Public opposition and protests against Chinese businesses could disrupt project implementation and deter investment, potentially leading to delays or cancellations. Secondly, both countries also grapple with limited market size, inadequate infrastructure, bureaucratic hurdles, and regulatory uncertainties, which hinder foreign investment and impede project execution. Political instability, corruption, and governance issues further undermine the effectiveness of BRI projects, deterring investors seeking stable environments. Lastly, increasing trade

dependency on China raises concerns about trade imbalance and vulnerability to economic fluctuations in the Chinese market, potentially impacting local industries and economies. Environmental concerns, including the adverse impacts of large-scale infrastructure projects and extractive industries, add complexity, potentially leading to social unrest and ecological degradation. Addressing these challenges will require concerted efforts to ensure sustainable and inclusive development in Kyrgyzstan and Tajikistan.

In summary, Chinese aid and the BRI have presented both opportunities and challenges for Kyrgyzstan and Tajikistan. While they have contributed to significant infrastructure development, energy security, and economic growth, concerns persist regarding their long-term impact and sustainability. To ensure sustainable and inclusive development, transparent governance, effective risk management, and stakeholder engagement are crucial. Additionally, enhancing institutional capacity, improving regulatory frameworks, and promoting social and environmental safeguards are essential to fostering an enabling environment for investment and project implementation. Furthermore, careful evaluation and mitigation of risks are necessary to ensure that Chinese aid and the BRI benefit the people of Kyrgyzstan and Tajikistan and promote sustainable development in the long run.

References

- Abduvaliev, M., & Bustillo, R. (2020). Patterns of official development assistance in Tajikistan: Effects on growth and poverty reduction. *Redalyc*. Retrieved May 23, 2023, from <https://www.redalyc.org/journal/358/35863121005/html/>
- Bi, H. (2024). 全球安全观: 形成过程、丰富内涵与践行价值 (Global security vision: Formation process, rich connotations, and practical value). *国家安全研究 (China Security Studies)*, 1, 38–58.
- Carter, B. (2017). A literature review on China's aid. *Institute of Development Studies*. Retrieved May 22, 2023, from https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a5f38d6e5274a443e00372b/177_China_aid.pdf
- CCPIT. (2020). *Guide to the business environment for outward investment by enterprises: Tajikistan 2020* (企业对外投资国别(地区)营商环境指南:塔吉克斯坦(2020)). Retrieved April 6, 2024, from <https://www.ccpit.org/image/1473840398441926657/96cae2b7372b4948933b51342cdda5f3.pdf>
- CCPIT. (2021). *Guide to the business environment for outward investment by enterprises: Kyrgyzstan 2021* (企业对外投资国别(地区)营商环境指南:吉尔吉斯斯坦(2021)). Retrieved April 6, 2024, from <https://www.ccpit.org/image/1473840398441926657/96cae2b7372b4948933b51342cdda5f3.pdf>
- Chinese Embassy's Economic and Commercial Section in Tajikistan. (2021). *Guide for outward investment cooperation countries: Tajikistan 2021* (对外投资合作国别(地区)指南:塔吉克斯坦(2021)). Retrieved September 11, 2023, from <https://www.zyhlgj.com/uploads/file1/20230911/64fece3cc3579.pdf>
- China Power Team. (2017, May 8). How is the Belt and Road Initiative advancing China's interests? *China Power*. Updated November 3, 2023. Retrieved May 19, 2024, from <https://chinapower.csis.org/china-belt-and-road-initiative/>
- China's Foreign Aid. (2011). Retrieved May 22, 2023, from http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2014/09/09/content_281474986284620.htm

- “China reports robust trade growth with Central Asian states: Figures don’t align with Central Asian official data.” (2024). Retrieved April 4, 2024, from <https://eurasianet.org/china-reports-robust-trade-growth-with-central-asian-states>
- Ferdinand, P. (2016). Westward ho—the China dream and ‘one belt, one road’: Chinese foreign policy under Xi Jinping. *International Affairs*, 92(4), 941–957.
- Feng, Yujun (2020). 中国与中亚国家的关系: 现状与趋势 (Relations between China and Central Asian countries: Present situation and trend). Retrieved April 17, 2023, from https://www.thepaper.cn/news-Detail_forward_5524433
- Heiduk, F., & Wacker, G. (2020). From Asia-Pacific to Indo-Pacific: Significance, implementation, and challenges. *SWP Berlin*. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020RP09/#hd-d24373e2496>
- Hedlund, S. (2023, June). Tajikistan: A litmus test for China in Central Asia. *GIS Reports Online*. Retrieved from <https://www.gisreportsonline.com/r/china-central-asia-tajikistan/>
- Herlevi, A. A., & Waidelich, B. (2024, May). The East and South China Seas: One sea, near seas, whose seas? *War on the Rocks*. Retrieved from <https://warontherocks.com/2024/05/the-east-and-south-china-seas-one-sea-near-seas-whose-seas/>
- Hu, J. (2006). *Speech at the Council of Heads of State Meeting of the Shanghai Cooperation Organization (SCO)*. Retrieved from https://www.gov.cn/ldhd/2006-06/15/content_310825.htm
- Hua Xing Shi Bao. (2021). Retrieved May 22, 2023, from <http://www.hxsbs.com/szb/at-202111/05/40d19982-ab2a-407d-b680-0a2558bd4896.pdf>
- Huang, Meibo & Tang, Luping (2013). 南南合作与中国对外援助 (South-South cooperation and China’s foreign aid). *国际经济合作 (Journal of International Economic Cooperation)*, (5), 66–71.
- Hung, M.-T., & Liu, H.-C. (2011). 中国对中亚外交政策的分析 (An analysis of China’s foreign policy in Central Asia). *全球政治评论 (Review of Global Politics)*, (33). Retrieved May 23, 2023, from <https://gioip.nchu.edu.tw/File/Userfiles/0000000034/files/%E5%85%A8%E7%90%83%E7%AC%AC%E4%B8%89%E5%8D%81%E4%B8%89%E6%9C%9F-%E6%B4%AA%E9%8A%98%E5%BE%B7.pdf>
- Iida, M., Arakaki, H., & Hasegawa, T. (2023). *NIDS China security report 2024: China, Russia, and the United States striving for a new international order*. The National Institute for Defense Studies.
- Jarosiewicz, A., & Strachota, K. (2013, October). China vs. Central Asia: The achievements of the past two decades. *OSW Studies*, (45), 64–68. Warsaw.
- Johnston, L. A., & Rudyak, M. (2018). 中国创新务实的对外援助: 从全球化塑造到重塑全球化 (Innovative and pragmatic Chinese foreign aid: From shaping globalization to reshaping globalization). In L. Song, R. Garnaut, C. Fang, & L. Johnston (Eds.), *China’s new sources of economic growth: Human capital, innovation and technological change* (Vol. 2, pp. 413–433). Social Sciences Academic Press.
- Jones, I. (2023). Perceptions of Chinese investments in Kyrgyzstan. In A. Mihr, P. Sorbello, & B. Weiffen (Eds.), *Securitization and democracy in Eurasia* (pp. 307). Springer.
- Kassenova, N. (2022). How China’s foreign aid fosters social bonds with Central Asian ruling elites. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved May 23, 2023, from <https://carnegieendowment.org/2022/12/07/how-china-s-foreign-aid-fosters-social-bonds-with-central-asian-ruling-elites-pub-88579>
- Kuzmina, E. (2019). Борьба за инвестиции и серый импорт: Отношения Кыргызстана и Китая (Struggle for investments and gray imports: Relations between Kyrgyzstan and China). Retrieved April 6, 2024, from <https://eurasia.expert/investitsii-i-seryy-import-otnosheniya-kyrgyzstana-i-kitaya/>
- Lengauer, S. (2011). China’s foreign aid policy: Motive and method. *Culture Mandala: Bulletin of the Centre for East-West Cultural & Economic Studies*, 9(2), 35–81. Retrieved May 22, 2023, from <https://oa.mg/work/170024562>

- Lauren Johnston, & Marina Rudyak. (2018). China's 'innovative and pragmatic' foreign aid: Shaped by and now shaping globalization. In L. Song, R. Garnaut, C. Fang, & L. Johnston (Eds.), *China's new sources of economic growth* (Vol. 2). ANU Press. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1trkk3v.26>
- Li, Hongqiang & Wang, Limao (2009). 中亚能源地缘政治格局演进: 中国力量的变化, 影响与对策 (Evolution processes of energy geopolitical pattern in Central Asia: Changes and impacts of China's power and its countermeasures). *资源科学 (Resources Science)*, 31(10), 2009. Retrieved May 23, 2023, from <http://sourcedb.igsnr.cas.cn/zw/lw/201003/P020100324482684126331.pdf>
- Li, Xiaoyun (2019). China's foreign aid and aid to Africa: Overview. Retrieved May 23, 2023, from <http://aaun.edu.au/wp-content/uploads/2019/08/AAUN-China-Aid-to-Africa.pdf>
- Lillis, J. (2022, May 25). Uzbekistan: China comes bearing gifts. *Eurasianet*. Retrieved May 22, 2023, from <https://eurasianet.org/uzbekistan-china-comes-bearing-gifts>
- Luo, Zhaohui (2021, July 5). 七十年援外路 五大洲风雨情 [Seventy years of foreign aid: Five continents in wind and rain]. *人民日报 (People's Daily)*. Retrieved May 22, 2023, from <http://world.people.com.cn/n1/2021/0705/c1002-32148239.html>
- Maniyar, J. (2022). The assertiveness of Chinese foreign policy under Xi Jinping. Retrieved from <https://www.ipcircle.org/op-eds/the-assertiveness-of-chinese-foreign-policy-under-xi-jinping>
- Mariani, B. (2013, October). China's role and interests in Central Asia. *Briefing*, SAFERWORLD. Retrieved May 23, 2023, from <https://www.files.ethz.ch/isn/172938/chinas-role-and-interests-in-central-asia.pdf>
- Morgenthau, H. (1967). *Politics among nations*. Alfred A. Knopf.
- Najibullah, F. (2019, October 4). Silver lining? Tajikistan defends controversial decision to give mine to China. *Radio Free Europe/Radio Liberty*. Retrieved May 23, 2023, from <https://www.rferl.org/a/silver-lining-tajikistan-defends-controversial-decision-to-give-mine-to-china/30199786.html>
- Owens, M. (2023). Estimating the Xi effect: How Chinese aid affects economic and political institutions. *Digital Commons*, Ursinus College. Retrieved from https://digitalcommons.ursinus.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1056&context=bus_econ_hon
- Putz, C. (2020, February). Kyrgyz-Chinese joint venture scrapped after protests. *The Diplomat*. Retrieved April 5, 2024, from <https://thediplomat.com/2020/02/kyrgyz-chinese-joint-venture-scrapped-after-protests/>
- Schulz, D. (2022, February). China-Kyrgyzstan relations. *Caspian Policy Center*. Retrieved from <https://www.caspianpolicy.org/research/security-and-politics-program-spp/china-kyrgyzstan-relations>
- Shamiev, S. (2020). China's policy of political and lending conditionality: Is there a "debt-trap diplomacy" in Central Asia? In *China's Belt and Road Initiative in Central Asia: Ambitions, risks and realities* (Special Issue 2, pp. 76–84). OSCE Academy in Bishkek.
- Shi, J. (2013). 中国对中亚援助状况分析--以中国援助中亚国家重点项目为例 (Evaluation of China's aid to Central Asia: With key Chinese aid projects as examples). Retrieved April 19, 2023, from <http://ems86.com/touzi/html/?18488.html>
- Shih, G.-C. (2007). 從「大國外交」到「和諧世界」-中共外交戰略之轉變 (From "big-power diplomacy" to "harmonious world" - The transformation of China's foreign strategy). *展望與探索 (Prospect & Exploration)*, 5(1), 8–12.
- Stanzel, V. (2016). Danger on the high seas: The East Asian security challenge. *Policy Brief*. European Council on Foreign Relations. Retrieved from https://www.files.ethz.ch/isn/195938/Danger_on_the_High_Seas_An_East_Asian_Security_Challenge.pdf
- State Council Information Office of the People's Republic of China. (2011). 中国的对外援助白皮书 (*White paper on China's foreign aid*). Beijing: 人民出版社.
- State Council Information Office of the People's Republic of China. (2014). 中国的对外援助白皮书 (*White paper on China's foreign aid*). Beijing: 人民出版社.

- State Council Information Office of the People's Republic of China. (2021). 新时代的中国国际发展合作白皮书 (*White paper on China's international development cooperation in the new era*). Retrieved from https://www.gov.cn/zhengce/2021-01/10/content_5578617.htm
- Su, Ruixue (2019). 习近平对外援助理论与中国对外援助实践 (Xi Jinping's theory of foreign aid and China's foreign aid practices). Retrieved from <https://www.ecdc.net.cn/new/zjwz/3884.html>
- Sutch, P., & Elias, J. (2007). *International relations: The basics*. Routledge.
- Takaaki, K. (2008). Evolution of China's aid policy. *JBIC Working Paper*, (27). Retrieved May 22, 2023, from https://www.jica.go.jp/jica-ri/IFIC_and_JBICStudies/jicari/english/publication/archives/jbic/report/working/pdf/wp27_e.pdf
- Tang, Xiaosong (2018). 论中国对中亚国家的公共外交 (China's public diplomacy towards Central Asian countries). *教学与研究 (Teaching and Research)*, 2018(2), 50–57.
- Van der Kley, D. (2020). China diversifies in Central Asia. *Eurasianet*. Retrieved May 20, 2023, from <https://eurasianet.org/china-diversifies-in-central-asia>
- Van der Kley, D., & Yau, N. (2021). How Central Asians pushed Chinese firms to localize. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved April 6, 2024, from <https://carnegieendowment.org/2021/10/15/how-central-asians-pushed-chinese-firms-to-localize-pub-85561>
- Viotti, P., & Kauppi, M. V. (2013). *International relations and world politics*. Pearson.
- Waltz, K. (1959). *Man, the state, and war*. Columbia University Press.
- Wang, L. (2020). China and the United States in Africa: Cooperation or competition? *China Quarterly of International Strategic Studies*, 6(1). Retrieved May 22, 2023, from <https://www.worldscientific.com/doi/epdf/10.1142/S2377740020500037>
- Wang, P., & Zhang, Mengchen (2019). 中国国际合作发展事业70年 (China's international development cooperation course at seventy). Retrieved May 22, 2023, from <http://www.ecdc.net.cn/new/zjwz/3928.html>
- Wendt, A. (1999). *Social theory of international politics*. Cambridge University Press.
- Xi, J. (2023). Working together for a China-Central Asia community with a shared future featuring mutual assistance, common development, universal security, and everlasting friendship. *Keynote Speech at the China-Central Asia Summit*. Retrieved May 23, 2023, from http://ee.china-embassy.gov.cn/eng/zgyw/202305/t20230519_11079941.htm
- Xinhuanet. (2021, January 15). 创设五年，亚投行的这份成绩单令人瞩目 (After five years of establishment, the performance record of the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) is remarkable). Retrieved from http://www.news.cn/fortune/2021-01/15/c_1126988301.htm
- Xu, Hongcai (2016). Introduction of China's foreign aid policy. Retrieved from <https://www.cciee.org.cn/UserFile/201622146.pdf>
- Xu, Xiaohong (2015). 中国对外经济援助: 历程、特色与反思 (China's foreign economic assistance: Historic course, features and reflection). Retrieved May 22, 2023, from <http://comment.cfnis.net.com/2015/0206/1300623.html>
- Xie, T. (2017). Chinese foreign policy with Xi Jinping characteristics. *Carnegie Endowment for International Peace*. Retrieved from <https://carnegieendowment.org/research/2018/01/chinese-foreign-policy-with-xi-jinping-characteristics?lang=en>
- Yang, Jiechi (2017, July 17). Study and implement General Secretary Xi Jinping's thought on diplomacy in a deep-going way and keep writing new chapters of major-country diplomacy with distinctive Chinese features. *Xinhua*. Retrieved May 19, 2024, from http://www.xinhuanet.com/english/2017-07/19/c_136456009.htm
- Yuan, J.D., Su, F., & Ouyang, X. (2023). China's evolving approach to foreign aid. *SIPRI Policy Paper*. Retrieved May 22, 2023, from <https://www.sipri.org/publications/2022/sipri-policy-papers/chinas-evolving-approach-foreign-aid>

Yuan, S. (2023). Tracing China's diplomatic transition to wolf warrior diplomacy and its implications. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 837. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02367-6>

Yuan, Shengyu., & Wang, Weimin (2015). 丝绸之路经济带与中国的中亚政策 (The Silk Road Economic Belt and China's Central Asia policy). *世界经济与政治 (World Economics and Politics)*, 5, 197–201.

Yuan, J. (2023). Tracing China's diplomatic transition to wolf warrior diplomacy and its implications. *Humanities and Social Sciences Communications*, 10(1), 837. <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02367-6>

<https://asiaplustj.info/en/news/tajikistan/power/20200131/construction-of-new-building-of-tajik-parliament-and-government-will-start-in-the-near-future>

http://en.cidca.gov.cn/2018-08/09/c_261159.htm

<https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/>

Adopting Social Justice as Nothing More than an Academic Jargon: Conceptualisation of Social Justice in Social Work and Social Policy Disciplines*

M. Onur Arun
Caner Özdemir**

Abstract: A just society is not one where everyone is absolutely equal on all terms, nor scholarly literature on social justice is constrained by such a conception of the just. As observed from the broad scholarly literature of social justice, most theories in this field are competing and contending normative political perspectives informed by a sociological conception of inequalities and aiming to identify social, economic as well as institutional conditions under which resulting inequalities are morally necessary and desired, rather than proposing absolute equality. This work primarily aims to explore to what extent this foundational quality of social justice theories is adopted by peer-reviewed scholarly articles published in Türkiye within disciplines of social work and social policy whose identifying characteristic is to serve the establishment of the just society. Departing from this purpose, it methodologically employed a double-layered systematic literature review (n=184) and qualitative content analysis (n=62) to critically scrutinise peer-reviewed journal articles involving the concept of social justice. In addition to some complementary findings, these analyses resulted in three major findings based on which we argue that social justice in Türkiye is (1) primarily addressed as a part of the popular academic jargon along with some generic concepts such as human rights and welfare; (2) interchangeably used with the concept of equality although there are substantial distinctions between them; and (3) stressed in a way that there is a unified/homogenous conception of the just society that overlooks competing and contending normative perspectives in the relevant literature.

Keywords: Social Justice, Equality, Social Work, Social Policy, Peer-Reviewed Articles, Türkiye.

Öz: Adil toplum her bireyin bütünüyle eşitlendiği bir toplum olmadığı gibi, sosyal adalet alanındaki akademik literatür de mutlak eşitlikçiliğe sıkışmış bir adalet tanımı üzerine kurulu değildir. İlgili alandaki akademik literatüre bakıldığında görülebileceği gibi, sosyal adalet kuramları mutlak eşitlikçiliği öneren kuramlar değil, eşitsizliklere dönük sosyolojik bakış açısından beslenen ve bu eşitsizliklerin hangi sosyal, ekonomik, siyasal ve kurumsal koşullar altında etik olarak

Acknowledgment: We are grateful for critical and constructive comments of anonymous referees as well as the editor(s) whose diligent reviews played helpful role for detailing certain methodological justifications in this work.

* Earlier version of this work and its preliminary findings were presented in the 23rd Labour Economics and Industrial Relations' Congress held in Ordu / Türkiye at May, 2024.

** Corresponding Author

@ Assoc. Prof. Dr., Anadolu University, moarun@anadolu.edu.tr
Assoc. Prof. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit University, canerozdemir@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-5402-2120>
<https://orcid.org/0000-0002-6936-4131>

DOI: 10.12658/M0751
insan & toplum, 2024; 14(4): 192-218.
insanvetoplum.org

Received: 14.06.2024
Revised: 18.09.2024
Accepted: 01.10.2024
Online First: 28.10.2024

gerekli ve arzu edilir olduğunu açıklamayı hedefleyen, rekabet halinde ve çatışan normatif siyasal bakış açılarıdır. Bu çalışma, sosyal adalet kuramlarının söz konusu bu temel niteliğinin, belirleyici özelliği adil toplumun tesisine hizmet etmek olan sosyal hizmet ve sosyal politika disiplinleri dahilinde, Türkiye’de yayımlanan hakemli akademik makaleler tarafından ne ölçüde benimsendiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan yola çıkarak, sosyal adalet kavramını içeren hakemli dergi makalelerini eleştirel bir gözle incelemek için sistematik literatür taraması (n=184) ve nitel içerik analizinden (n=62) oluşan çift katmanlı bir metodoloji kullanılmıştır. Analizler, bazı diğer bulgularının yanında, Türkiye’de (1) sosyal adalet kavramının esasen insan hakları ve refah gibi bazı genel kavramlarla birlikte popüler akademik jargonun bir parçası olarak ele alındığını; (2) ikisi arasında önemli ayrımlar olmasına rağmen sosyal adalet ve eşitlik kavramlarının birbirinin yerine kullanıldığını ve (3) ilgili literatürdeki birbirleriyle rekabet halinde ve çatışan normatif perspektifleri göz ardı eden bütünlük/homojen bir adil toplum anlayışının hakim olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Adalet, Eşitlik, Sosyal Hizmet, Sosyal Politika, Hakemli Makaleler, Türkiye.

Introduction

Justice, more particularly social or distributive justice, is not only a timeless ideal of humanity, but it is also an occupational motivation for scholarly knowledge production in various disciplines of social sciences involving, but not limited to, sociology, political science and philosophy, economics and welfare studies such as disciplines of social work and social policy. However, due to their insufficient engagement with the broad literature on justice, quite a number of academic works in these disciplines are confined to a narrow conception of social justice in which a just decision, action, or policy is merely associated with a vaguely expressed ideal of equality. On the other hand, within the broad literature of social justice where numerous competing proposals of a just society compete and contend with each other, the ideal of equality illustrates only one family of social justice theories where different perspectives about it (e.g. formal equality, equality of opportunity, equality in outcomes) also compete and contend with each other. Despite this, a narrow conceptualization of social justice that is simply confined to the ideal of equality is either implicitly or explicitly presented as an all-encompassing theory of social justice, particularly within social work and social policy disciplines. In fact, contrary to such narrow conceptualization, theories of social justice are not perspectives simply seeking equality, but they are in essence normative and political proposals aiming to identify social, economic and institutional conditions under which resulting inequalities are morally just. In other words, “theories of just society are not built upon claims seeking for conditions to establish absolute equality between individuals; but they are argumentative philosophical perspectives that are primarily concerned with the identification of conditions under which inequalities are deemed to be just” (Arun, 2022, p.1019; 2023, p.764). This is to say that if there is one common quality of competing and contending theories of social justice, it is not the embracement of equality as an ultimate ideal, but is the objective to identify conditions of the just, and thus fair, inequalities.

In this work, we initially aimed to explore to what extent such competing and contending natures of social justice theories that illustrate a quality of seeking to identify morally justifiable inequalities are recognized by scholars who have, one way or another, discussed social (in)justice(s) in their scholarly works. To achieve this purpose, we followed a twofold strategy investigating (1) how social justice is understood within the existing literature of academic works that involve the concept of “social justice” and (2) if these scholarly works recognize such sophisticated nature of social justice as well as its distinct characteristics from the concept of equality. Yet, we pursued to achieve this objective by particularly scrutinising scholarly works published within disciplines of social work and social policy in Türkiye between 2000 and 2023 during which not only a dramatic increase in number of universities, academics and scholarly publications but also serious metrification attempts of knowledge production have been evidently observed (Kınıkoğlu and Özdemir, 2023, p.179). In addition to this, our reasoning to particularly focus on scholarly works in the fields of social work and social policy was associated with the fact that these fields are addressed as disciplines whose primary purposes are keenly identified with serving the establishment of a society that is socially, economically, and institutionally just. Methodologically speaking, the substantial significance of social justice for the fields of social work and social policy has led us to select our data as scholarly works published in these two disciplines where being informed about intricate natures of social justice theories and their conflicting normative proposals are not only theoretically vital, but also inevitable practical necessity for policy development. Our analyses ended up with various findings, including some critical and bibliographic results, which we put forth in detail below. However, among others, the most striking findings of this research have appeared that social justice within disciplines of social work and social policy in Türkiye is (1) predominantly drawn on as a generic concept that is simply addressed as a part of popular academic jargon along with distinct concepts such as equality, human rights or welfare although these concepts demonstrate remarkably distinct traits, (2) interchangeably used with the concept of equality although such a use is excessively reductionist and mostly refused in the existing broad literature, and (3) addressed in a way that there is a unified/homogenous conception and principle of the just society, which overlooks competing and contending theories of social justice. However, before presenting these findings along with their supporting indications, we firstly provide how social justice is discussed as fair inequalities in the existing broad literature.

Social Justice as Justified and Fair Inequalities

Looking at the distinctive scholarly proposals concerning how a value (e.g. income, wealth, respect, admiration, various forms of rewards, or positions of power) ought to be allocated among members of a political community, justification of inequalities appears as a substantially salient characteristic of these normative proposals. The libertarian model of justice, *vis-à-vis* others, is the one that illustrates such a trait quite straightforwardly. Aligning with meritocratic principles and against nepotist distribution, the libertarian model affirms that unequal distribution of desired goods and rewards is just so long as anyone is not discriminated against from being part of a competitive process through which skilful and talented individuals become successful. In this model, everyone is given equal opportunity to be part of a competitive process and is not discriminated against in relation to their gender, age, political view, ethnicity or social class from participating in competition for valued rewards. As everyone is entitled to participate in the competitive process and this right is given to everyone equally at the beginning of the competition, unequal distribution of rewards in the outcome of the competition is justified. In other words, when equal initial opportunity is provided to everyone, those who demonstrate distinctive achievements by making use of their skills and talents in the competitive process are considered as individuals who deserve to be rewarded unequally in outcome due to their meritorious success. As can be noticed, (1) equal initial opportunity provided to everyone without any discrimination and (2) a competitive process where rules are identical for everyone are two leading principles in this model of distribution. Thus, this model of value allocation justifies unequal distribution of rewards in the outcome, if everyone is given equal initial opportunity to compete for these rewards.

This form of reasoning is explicitly observed in the works of Nozick, who can be addressed as the leading contemporary figure of the libertarian model of distribution. Nozick, who identifies principles of holding and acquisition of property (Nozick, 1974, p.151), gives a hypothetical example inspired from the case of Wilt Chamberlain, a famous basketball player of the 1970s. According to him, if fans of the team to which Chamberlain was affiliated were willing to pay to watch his skilful performance in a match, this transaction from fans to Chamberlain was a just transaction even though Chamberlain earned way much larger sum than anyone else (Nozick, 1974, p.161-162). Through this hypothetical example and its corresponding philosophical discussion, Nozick claims that unequal earnings of meritorious individuals are just so long as everyone is given an equal chance to demonstrate skilful performance in a competition. Equality of opportunity (see Roemer, 1998, p.1; Arneson, 1999, p.77) is a well-known and commonly applied institutional policy illustrating this liberal-meritocratic reasoning of unequal distribution and thus, just inequalities.

According to this policy, everyone is given initial equal opportunity to compete for desired rewards (e.g. a position of power in an institution, an educational opportunity to study in a university), and only those who demonstrate skilful performance in a prior competition are unequally given the desired rewards.

Contrary to a common misbelief that Marxism is a fully egalitarian model of the just society, its leading principle of value distribution demonstrates a sort of similarity with the libertarian model in the sense that Marxism also justifies inequality in distribution. Although it greatly aligns with need-based distribution through which everyone's certain (e.g. basic) needs are aimed to be unconditionally satisfied as well as it explicitly refuses private possession of the means of productions, Marxist principles of distribution are commonly addressed as (1) "to each according to his contribution" for the socialist stage of distribution; yet the primary objective is to replace this model with the one suggesting (2) "to each according to his needs" in the communist stage. Even though these two principles are commonly known and addressed as Marxist distributional principles, it should be noted that they are in essence reformed versions of the Saint-Simonian distributional rules (see Taylor, 1982, p.193-194), which have been later modified and commonly embraced by Marxist school of thought. Rather than equal distribution, both of these Marxist principles affirm unequal distribution that is specified in line with one's contribution to the production process in socialism and one's needs in communism (see Gregory and Stuart, 1985, p.126). Even though the measurement criterion for unequal distribution takes the form of "productive labour" in Marxist model, rather than "merit", "talent" or "skill" criteria of the libertarian model, it explicitly recognizes that those who contribute to the production process more than others should be rewarded unevenly. In fact, justification of unequal distribution is observed in Marx's own works explicitly. Recognizing unequal mental and physical capacity of labour for different wage labourers, he addressed the significance of unequal rights for unequal labour (see Marx, 2008 [1891], p.25-26), which was followed by a recognition of sociological diversities, such as being married and having children (Marx, 2008 [1891]), that similarly brought forth justification for unequal distribution as a moral necessity.

Both libertarian and Marxist perspectives on distribution, as can be noticed, recognize the necessity of unequal allocation, although they are politically motivated by quite opposite objectives. For the utilitarian understanding of social justice, however, neither equality nor inequality is the primary concern since its focal point is to elevate "public utility", regardless of whether the public utility stimulates inequality or enhances equality among members of the political community. In this regard, similar to the libertarian and Marxist approaches, any categorical opposition to inequality is not observed in the utilitarian account of social justice either. In other

words, the utilitarian understanding does not involve a normative view considering inequalities in distribution as inherently unjust. This is primarily because the utilitarian perspective is essentially majoritarian, suggesting “greatest happiness of the greatest number” (Campbell, 2010, p.116) of people in evaluating justness of a decision or policy. Taking the aggregative happiness of society as the metric of the overall interest or the cumulative utility, this majoritarian understanding of justice proposes to increase society’s subjective well-being, which is often translated as income level in applied economics (Robeyns, 2005, p.97). Building upon the idea of “the greater good”, the utilitarian understanding advocates that whatever augments the aggregative subjective well-being of society (e.g. happiness, pleasure or desire-fulfilment, life/preference satisfaction), it is the undisputable just action. In line with this, “an unjust society, in this view, is one in which people are significantly less happy, taken together, than they need to be” (Sen, 1999, p.59). Interpretively speaking, if a woman, for example, is paid less than a man despite doing the same job and if this unequal payment policy augments the aggregative subjective well-being of society, then there is no moral concern (e.g. equal pay for equal job) for the utilitarian conception of just action. This is to say that, for the utilitarian assessment of just actions, decisions or policies, inequalities are just, and more importantly desired, so long as they serve to augment the aggregative utility of society.

The utilitarian understanding of justice and its disinterestedness in the sociological distortion of the metric of utility (e.g., happiness or life/pleasure satisfaction) have become subject to quite serious criticisms (see Sen, 1979, p.468; 1999, p.62-63; 2006, p.53-55). However, it is perhaps the Rawlsian model of social justice that illustrates the greatest rupture from reasoning of the contemporary utilitarian conception of justice. Simultaneously fulfilling both libertarian and egalitarian concerns, the Rawlsian model of justice that seeks for fairness instead of absolute equality is built upon two broad principles of justice (Rawls, 1999, p.266; 2001, p.42-43) that are identified from what Rawls (see 1999, p.15-19) calls as “original position” which can only be arrived if decision-making parties are situated behind the “veil of ignorance” (Rawls, 1999, p.118-123), a hypothetical device of impartial decision-making. The first principle of justice as fairness that Rawls proposes suggests that “each person is to have an equal right to the most extensive total system of equal basic liberties compatible with similar system of liberty for all” (Rawls, 1999, p.266), which ensures equality in holding basic liberties, such as primary political liberties (see Rawls, 1999, p.53). Although this principle offers equal distribution of basic liberties, Rawls’ second principle explicitly recognizes the significance of inequalities by claiming that “social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) to the greatest benefit of the least advantaged, consistent with the just saving principle,

and (b) attached to offices and positions open to all under conditions of fair equality of opportunity” (Rawls, 1999, p.266). Considering that Rawls frequently stresses that these two principles should operate in tandem (Robeyns, 2009, p.107), the first principle cannot be applied to the basic institutional structure of society without the application of the second principle. This means that the first principle seeking for equal distribution of basic liberties is inseparable from the application of the second principle seeking for re-arranging the distributional process in an unequal way. Such re-arrangement, as can be seen in the second principle itself too, aims to regulate social and economic inequalities in a way that the least advantaged members of society receive the greatest benefit, rather than equal benefit, in comparison to relatively more advantaged members. This is the first explicit reference to the significance of inequality in just society within the Rawlsian model of social justice. However, more importantly, the second principle recognizes significance of inequality in a just society in terms of the distribution of offices and positions of power by suggesting that positions and/or offices (e.g. occupational and managerial positions that involve the power of decision making) should not be distributed equally, but be open for competition that everyone can participate in. The competition-based distribution of positions in the Rawlsian model can be observed through the second principle’s emphasis upon “equality of opportunity”. The crucial point in this principle is that Rawls does not suggest arranging the value distribution in a way that aims to achieve “equality of rewards,” but to achieve “equality of opportunity.” The former one aims for equality in receiving rewards as the latter one, namely “equality of opportunity” which is inherently a liberal distributional policy, advocates equal opportunities to compete for rewards (e.g. occupational positions, offices, positions of power). Thus, Rawls explicitly acknowledges the relevance of liberal moral reasoning arranging the value distribution in line with a competitive process from which anyone is not discriminated against, but after which rewards are unequally given only to those who have demonstrated greater achievements with their skills, talents, and/or merits.

Another proposal that recognizes sociological diversities and justifies inequalities, *albeit* implicitly, is the capability approach (see Sen, 1987; 2006; 2008; 2009 and Nussbaum, 2000; 2003; 2011a; 2011b). Even though the capability approach is not a comprehensive theory of social justice, but is more of an evaluative framework to assess various institutional and social policies, it has recently gained prominent fame among scholars studying and writing on social justice. According to the approach, social arrangements should be evaluated in a way scrutinising if they operate to extend people’s freedom to achieve what they have reason to value (Alkire and Deneulin, 2009, p.31; Alkire, 2005, p.122). Thus, the just society is one where the distributional process is arranged in a way that aims to expand individuals’ ability to

achieve a form of life that is compatible with their own conception of the good. Based on this, the capability approach draws a line between holding means (e.g. resources, wealth and income, rights) and achieving the good life; and it then suggests that what matters in evaluative exercises concerning various social and economic issues (e.g. poverty, quality of life, development, or inequality) is to focus on individuals' ability, or substantial freedom, to achieve what they have reason to value (see Sen, 1987, p.6-11; 2006, p.26-28 and p.36-38; 2009, p.253-257). This means that achieving an opportunity and holding a means to achieve it should be distinguished from each other. This distinction is crucial since most of the social justice theories focus on individuals' holdings whilst the capability approach underlines being capable of using these holdings. Based on this perspective, Sen (2006, p.19-21) addresses that there can be various contingent factors operating in a way that either prevent or facilitate individuals' ability to make use of what s/he holds as a holding. In this regard, these factors that are influential on an individual's ability to achieve valued opportunities should be taken into account in a society deemed to be just. Illustrating this, Sen (1983, p.160) gives his famous example of "bike ownership" through which he distinguishes "owning a bike" and "being capable to make use of this bike to achieve an opportunity", viz. transportation or being mobile. A woman who holds a bike may not be allowed to make use of this bike due to, say, the absence of a bike road in her physical milieu, or existing dominant norms preventing her from riding a bicycle in her social milieu. Noting that "biological as well as social factors (related to pregnancy, neonatal care, conventional household roles, and so on) can place a woman at a disadvantage even when she has exactly the same bundle of primary goods as a man" (Sen, 1990, p.116), Sen addresses "conversion factors" (see 1999, p.70-71; 2009, p.255-256) that are influential on an individual's ability to convert a mean (e.g. a bike) into achievement of an opportunity that a person values (e.g. being mobile). Considering that these factors can operate quite unlikely for different people in different sociological settings, social and economic arrangements developed in line with the capability approach's perspective should be sensitive to various forms of human diversity that inevitably bring forth uneven treatment of unlike individuals. Since what ultimately matters, according to the capability approach, is the achievement of the valued opportunities, uneven treatment of people is justified if these uneven treatment is the way to allow them to achieve what they have reason to value. Thus, Sen's capability approach also appears as an evaluative framework that analytically, *albeit* implicitly, recognizes unequal treatment of people on the ground that unlike conversion factors may lead to variation in people's achievement of valued opportunities.

Lastly, luck egalitarianism, a relatively new framework that has recently started to gain significant attention in the broad literature of justice can be addressed as a perspective that explicitly justifies inequalities under certain conditions. Luck egalitarianism is a term initially coined by Anderson (1999, p.289) to address Ronald Dworkin's (1981a; 1981b; 2000; 2002) authentic distributive proposal which aims to "counteracting the distributive effects of luck on people's lives" (Knight, 2013, p.924). According to this distributional proposal, any factor that is not under an individual's own control should not play a determinative role in his/her advantages. In other words, luck egalitarianism suggests that factors which are beyond individual's control, such as (un)luck, "should not be a function of what a person receives at the end of the process of value distribution" (Arun, 2023, p.754). Deriving from the moral reasoning that any individual cannot be kept responsible for outcomes on which they have no power to change or influence, luck egalitarianism claims that it is morally impermissible to allow individuals suffering from outcomes of decisions, actions or policies that are not under their control. This inevitably brings forth that if any individual suffers from poverty, unemployment or any social malady and if such suffering is not an outcome of this individuals' own choices and decisions, then the moral requirement of justice is to compensate this suffering through redistribution, such as poverty relief programme, unemployment insurance, and so forth. This moral argument is built upon an authentic conceptual framework in which two distinct forms of luck are identified as brute luck and option luck (Dworkin, 1981b, p.293; 2000, p.73; see also Vallentyne, 2002, p.529-538; Barry, 2008, p.137; Knight, 2005, p.56-57 and 2013, p.925-926). While the former one, namely brute luck, refers to various forms of disadvantageous outcomes appearing beyond individuals' own choices and decisions, the latter one refers to predictable and avoidable consequences that emerge as a result of an individual's deliberate and purposive choices or decisions. To illustrate, according to luck egalitarianism, if an individual's choices and decisions led her/him to be poor even though these choices and decisions were avoidable and their consequences were predictable, then it was his/her fault to be poor. Under such a condition, her/his disadvantage and thus her/his unequal conditions to those who are not poor do not require any compensation, since her/his unlucky situation (*e.g.* being poor and unequal to non-poor) is a result of an option she could have avoided. However, if an individual has become, say, unemployed due to factors beyond her/his choices or decisions (*e.g.* discrimination to her/his gender, ethnicity, age), then her/his unequal condition to those who are employed should be compensated as a moral requirement of the just society. Even though luck egalitarianism at first sight seems as a normative framework that closely aligns with egalitarianism advocating that no one should be a victim of factors beyond her/his control, it dialectically also justifies that people should take responsibility for their own choices and decisions,

which is in fact the strongest argument in the arsenal of anti-egalitarian as well as libertarian political positions (see Cohen, 1989, p.933). This justification apparently brings forth that some forms of inequalities are morally deserved and should be preserved. Briefly saying, luck egalitarianism advocates removal of disadvantages and inequalities appearing as results of bad brute luck; yet it dialectically justifies the preservation of both disadvantages appearing as results of the bad option luck as well as advantages and unequal reward distribution appearing as consequences of the good option luck.

Briefly, most theories of social justice and normative proposals of value distribution within the broad literature of justice studies often do not seek for the absolute equality in outcome; but they demonstrate a common quality that justifies inequalities in various ways and identifies conditions under which inequalities are morally desired. In this regard, interchangeable use of the concepts of social justice and equality is not fully admissible terminological use. Beyond this, such a misuse of these two interrelated, *albeit* distinct, concepts demonstrates (1) an explicit theoretical and normative misconception of what social justice means as well as (2) insufficient engagement with broad literature of justice studies. Departing from this point, this research is primarily motivated to explore (1) how social justice is understood within the existing literature of scholarly works that involve the concept of social justice and published in Türkiye and (2) whether these works recognize such a sophisticated nature of social justice and its distinct characteristic from the concept of equality. However, before moving on to present the fruits of our exploration, below we provide (a) methods employed in this research, (b) qualities of our data, *viz.* sources of information, from which our findings are derived as well as (c) the ruling rationale behind the selection of the data, all of which has together played a formative role in shaping the primary arguments of this work.

Method, Source of Information, and the Rationale

Within the given common characteristic of social justice theories briefly discussed above, we aimed to explore and analyse how social justice is understood within peer-reviewed scholarly works of academics who have published both theoretical and empirical works in the disciplines of social work and social policy. The reason for our exclusive focus upon these scholarly areas, namely social work and social policy, to explore academics' perception of social justice is twofold. The first reason is associated with the fact that concept of social justice is theoretically placed at the centre of these disciplines (see Güven, 1997, p.11; Sunal, 2011, p.285; Çoban Kaynak,

2017, p.257-259; Gülmez, 2017, p.14; Altan, 2021, p.22), which inevitably brings forth the need of clarity concerning advanced and comprehensive understanding of social justice in these disciplines. The second one refers to a practical quality of these scholarly disciplines which are not only theoretical areas of the scientific inquiry but are also applied sciences aiming to offer policies converting social, economic, and institutional arrangements into fairer ones.

Regarding methods employed in this research, we needed to combine two methods used frequently in social sciences, namely systematic review and content analysis, with the purpose of both reviewing and evaluating peer-reviewed articles on social justice. Considering that the review method we needed to employ in this research should be “systematic, explicit, comprehensive, and reproducible” (Fink, 2014, p.3) to not miss out any relevant scholarly work, we had to follow a particular review strategy to identify and evaluate the relevant peer-reviewed scholarly works. Keeping this in mind, we first of all employed a systematic review process for the identification of the relevant scholarly works on social justice without any limitation regarding the disciplinary area of these works. In order to achieve this, we conducted a search in the TR-Dizin Social Sciences Index, an initiative of TÜBİTAK (The Scientific and Technological Research Council of Türkiye) starting from August 2000. This date marks a cornerstone after which not only a rapid growth in the number of universities, academics and scholarly publications in Türkiye has begun, but also the TR-Dizin has initiated the process of indexing scholarly publications. Thus, selecting this date as a starting line of our data composition was methodologically convincing since we also aimed to capture the influences of these contextual developments in our research. In addition to this, conducting our systematic search in the TR-Dizin was methodologically a plausible way to alleviate the risk of missing out on any relevant work as well as to access publications in journals that have certain quality criteria¹ appropriate for universal scientific dissemination. In other words, our reason for selecting the TR-Dizin for our systematic review was primarily associated with its quality of being a widely recognized national index for academic promotions to positions of both associate and full-professorship in public- and privately-funded universities in Türkiye. Thus, the TR-Dizin, as a relatively rich source of scholarly publications, allowed us to access an ample number of academic works through which we anticipated to involve all diverse understandings and definitions of social justice. However, apart from this practical necessity of ensuring diversity in our sample and

1 With the purpose of having more comprehensive information regarding these criteria, the official page of the TR-Dizin Social Science Index can be reviewed through the following link: <https://trdizin.gov.tr/en/about/>.

thus developing a robust and insightful analysis, one another significance of drawing upon TR-Dizin was due to a certain level of reliability of the index. Since TR-Dizin applies several criteria to index a journal, we had a plausible reasoning to accredit that all publications in journals indexed by TR-Dizin have unexceptionally undergone some basic editorial evaluations. Speaking more technically, when we conducted the systematic review, we ran a search in TR-Dizin at the beginning of September, 2023 with the keyword “social justice” both in Turkish and English. However, since TR-Dizin does not allow for a search within keywords, we conducted our exploration within abstracts of articles. This exploration resulted with a sum of 184 articles in 114 different journals and published between 2003 and 2023 with abstracts involving the concept of “social justice”. These articles were afterwards tabulated according to their several properties such as titles, journals, authors and their institutional affiliations, publication year, language, and their scientific disciplines.

Following the systematic review, we employed quantitative and qualitative content analysis. For the quantitative content analysis, we converted numeric findings into forms of tables and graphs outlining manifest characteristics of identified articles such as their publication year, main area of study, journal, orientation (theoretical or empirical) and data collection method. This has provided us to observe the broader trend concerning these publications’ manifest characteristics. Then, we moved on to qualitative content analysis in which we focused particularly on the papers within the disciplines of social work and social policy. Our rationale behind employing the qualitative content analysis was associated with its well-known characteristic of assisting researchers to grasp and interpret latent content and deeper connotations of text in addition to manifest content (Duriau et al., 2007, p.6). In this regard, since we aimed to understand how the concept of social justice is understood in peer-reviewed scholarly publications in Türkiye, underlying theoretical assumptions behind such understandings, and scholars’ engagement with the existing theoretical frameworks in the broader literature of social justice, we were persuaded to employ the qualitative content analysis approach through deeply reading of the previously identified scholarly works published in disciplines of social work and social policy in Türkiye.

Below, we will first present the outcomes of the systematic review to address certain qualities of all published scholarly works involving the keyword of “social justice”; and this will be followed by the findings derived from our qualitative content analysis of the works published in disciplines of social work and social policy.

Findings from the Systematic Literature Review

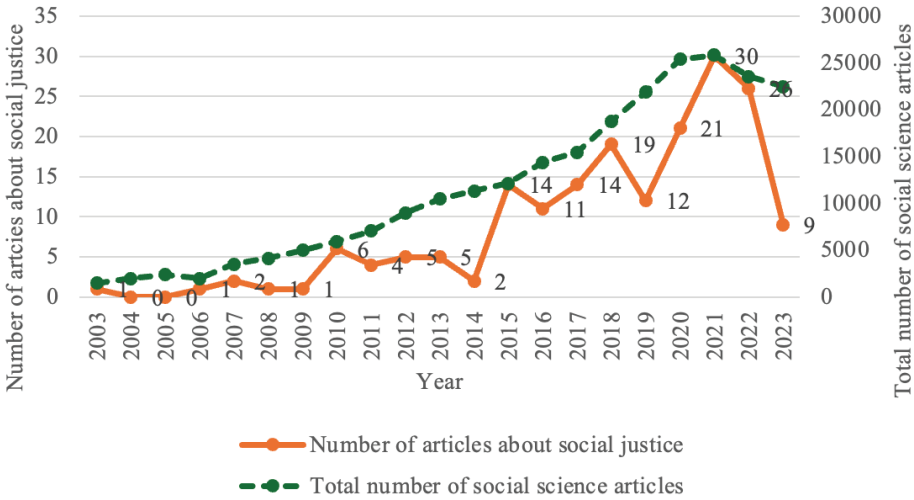

Figure 1: Number of Publications Using the Concept of Social Justice and Total Number of Social Science Articles in TR-Dizin by Years

Figure 1 shows the distribution of 184 articles referring to the concept of social justice in TR-Dizin by years. It is clearly seen that the number of articles increased rapidly after 2010 along with the total number of social science articles indexed by the TR-Dizin. The first reason for this fact is that the number of journals indexed by TR-Dizin has increased dramatically during the 2010s. Furthermore, following the foundation of many new universities throughout the 2000s in Türkiye, the number of academics has also increased dramatically during the 2010s. We can spot another leap during and after the COVID-19 pandemic in 2020. As a final note, the relatively low number of articles found in 2023 is because our search took place in September 2023; and we anticipated that a comparatively low number of publications in 2023 occurred due to the fact that it often takes a few months for TR-Dizin to index articles once they are accepted by journals.

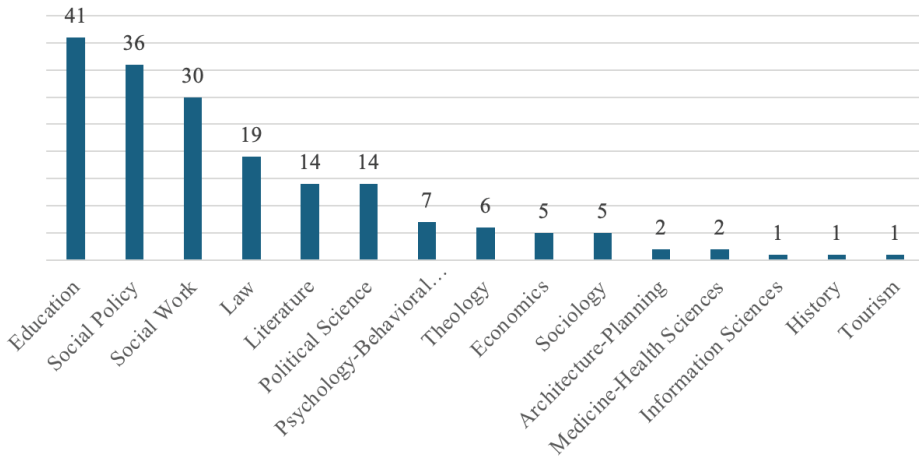

Figure 2: Frequency Distribution of Scholarly Publications among Different Scientific Disciplines

The distribution of articles reviewed according to their scientific disciplines is presented in Figure 2. As can be followed, more than one-third of the articles are in areas of social work and social policy although educational sciences *inter alia* have the highest frequency. Yet, it is worth noting that most of the articles in educational sciences focus on the objective of measuring and applying the social justice leadership index rather than involving either a distinct perspective of social justice or an explicit understanding of what social justice means.

Table 1

Distribution of Publications by Language, Orientation and Data Collection Method

	Language		Orientation		Data Collection Method		
	English	Turkish	Empirical	Theoretical	Qualitative	Quantitative	Mixed
n	29	155	64	120	38	21	3
%	%15.8	%84.2	%34.8	%65.2	%61.3	%33.9	%4.8

Lastly, as can be observed in Table 1 above, 155 of the articles that we reviewed were written in Turkish, while only 29 of them were in English. This unbalanced distribution hints at a narrow focus of social justice literature in Türkiye and misses out ongoing discussions in the broad international literature, which will be addressed further in the following section. Two-thirds of the 184 articles are theoretical

papers; and one-third of them have an empirical orientation. Most of the papers in the social justice literature are not based on any empirical evidence. Among the empirical papers, the majority of them (61,3 percent) drew upon qualitative data collection techniques while approximately one in every three articles (33,9 percent) drew upon quantitative techniques; and only three articles (4,8 percent) pursued their exploration through mixed data collection methods.

Findings from the Qualitative Content Analysis

For the qualitative content analysis, a sum total of 66 articles referring to the concept of social justice were identified in the disciplines of social work and social policy. Among these, four articles were deliberately excluded from the analysis due to two reasons. The first one was associated with the fact that two of these four excluded articles were written by one of the authors of this work; and thus the reason for objectivity to preserve integrity of the analysis was required to exclude them. Second one was associated with inaccessibility of other two articles whose credentials were observable in the TR-Dizin index page but their full-texts were not accessible. Thus, the source of information, in other words the data of the qualitative content analysis of this paper, is composed of 62 articles.

After reading these articles in detail and pursuing a method of critical reflection upon them, they were put into an evaluative process formed around five themes. Even though the primary objective of the analysis was to shed light upon how different authors make use of the concept of social justice and to unfold their conceptions regarding what social justice is as well as how it should be conceived, four additional themes were considered as crucial aspects and indispensable facets of an insightful inquiry. In this regard, we first of all pursued an investigation regarding the primary focus of these articles and questioned whether they are substantially about social justice or whether the concept of social justice is merely used by authors with the purpose of aiding their discussion on, for example, well-being, poverty, (in)equality, welfare or freedom which are conceptually and philosophically distinct subjects. Following this, the originality of the published works was questioned on the grounds of whether they provide an authentic argument, are descriptive or argumentative in nature, and just a review/summary of existing findings or discussions. Afterwards, the methodologies of the articles were evaluated by inquiring whether there is a clear methodological selection and justification that are given explicit space. Subsequently, the targeted audience of the articles was evaluated with a focus on the language of the article and the share of the references from Turkish and international literature. Finally, we explored what conception of social justice, if any, these articles inappropriate and propose.

Among these 62 articles which were subject to our qualitative content analysis, only about one-third of them were identified as having a primary focus on social justice. Although all of these articles referred to “social justice” as a concept either in their abstracts or in many instances in their keyword sections, most of them do not discuss social justice in detail. It appeared that social justice was predominantly used along with distinct concepts such as human rights, (income) equality, empowerment, human dignity, welfare or freedom (see AR43, p.626; AR22, p.1796; AR18, p.155; AR9, p.644; AR3, p.417); yet neither social justice nor any of these concepts are explained in detail despite the fact these concepts are not only distinct from each other but also involve contending meanings and competing perspectives. Among others, one of the most striking examples of such misuse of the concept of social justice is given below:

“In such a situation, what kind of path will social work follow as a profession defending basic values such as social justice, equality, freedom, human rights, dignity and dignity of individual?” (AR19, p.597)²

According to the quotation above, for example, the profession of social work defends conflicting values such as freedom and equality! In addition to this, the quotation above treats the concept of social justice as a unifying/homogenous idea, as if there are no competing and contending understandings of social justice about which an academic of social work is in fact supposed to be informed as he identifies social justice as one of the central themes of his own profession. In fact, we observe many other examples illustrating such generic use of the concept of social justice in TR-Dizin which is significantly influential on the allocation of academic positions and titles in Türkiye. In such publications, the concept of social justice is mostly used as academic jargon rather than being given a substantial attention to varied conceptual frameworks forming and guiding conflicting normative positions in the broad literature.

In line with the criticism above, it is a considerably common manner in social work publications that academics use the concept of equality inattentively along with the concept of social justice without even any explanation regarding the question of “equality of what?” (see Sen 2006, p.10-16). To illustrate this, an article (AR58) on social work in Northern Cyprus claims that “... human rights, social justice and equality principles are the three foundational principles of social work...” (p.665, 668, and 684). Here, the article does not identify what form of social justice is the

2 Referring to the articles that compose this work's data, we use a specific model of identification through which “AR” addresses “article” and “19” indicates its place in the appendix section at the end of this work.

foundational principle of social work, nor how the authors conceptualise equality such as formal equality, equality of opportunity, or equality of outcomes all of which are both conceptually and normatively conflicting proposals of equality (see Heywood, 2004, p.285-294). Thus, such a perspective of social work does not only demonstrate an unawareness of the contending principles of different social justice theories but also their insufficient engagement with the literature of equality, where there are various and distinct forms.

Among others, one of the most important findings of this work is that, in Türkiye, scholarly publications involving social justice as either a theme or a concept are mostly³ not aware of the competing and contending natures of social justice theories. This is to say that although social justice is the identifying characteristic of social work and social policy disciplines, publications in these areas tend to use the concept of social justice as a part of established academic jargon and lean to address it as a generic term which is simply perceived as the absolute egalitarianism. However, as discussed in great detail above, (1) social justice is a concept that primarily seeks to identify conditions under which inequalities are morally just and desired; and (2) theories of social justice are not unified/homogenous perspectives, *albeit* competing and contending normative views. In this regard, a very common drawback observed in most of the publications from social work and social policy disciplines in Türkiye appears as unawareness of intricate and sophisticated argumentative natures of social justice theories that move beyond absolute egalitarianism. The following quotations illustrate this drawback explicitly.

“Social justice aims to reduce social inequalities between people.” (AR64, p.140)

“The fact that social workers refer to the concept of human rights by considering social work values in their professional practices is also ensured by their advocacy roles in equality in social rights, social justice, and social welfare policies.” (AR9, p.644)

“Social justice, in its plain expression, means equal distribution of social resources and opportunities among all members of society; in other words it refers to a common consensus shared by all that there is fair distribution in society.” (AR50, p.22 quoted from Tuncay and Erbay, 2006; Sunal, 2011, p.286)

“Equal access of people to resources and opportunities as well as a balanced income distribution are important for securing social justice.” (AR31, p.145)

3 There are only a few works that involve a more advanced and nuanced perspective. They either implicitly or explicitly recognize diversity of social justice theories (e.g. AR51, AR46, AR40, AR36, AR34, AR28, and AR17). However, quantitatively speaking, these works are way much less in number, roughly saying 10 percent, *vis-à-vis* those mentioned above.

These quotations where social justice is identified with reference to equality or where social justice and equality play a complementary role for each other demonstrate that these publications involve a serious misconception regarding social justice that, in essence, primarily seeks the identification of conditions under which inequalities are just and morally desirable (see Arun, 2022, p.1019; 2023, p.764). In fact, as also put by a leading political philosopher, namely Heywood (2004, p.285), “... no serious political thinker has ever advocated absolute equality in all things”. However, such a misconception regarding social justice, or how it should be conceptualised, is a quite common drawback of the scholarly works published in journals indexed by TR-Dizin (see also AR65, AR42, AR33, AR32, AR30, AR29, AR27, AR22, AR21, AR20, AR19, AR7, AR5, AR4, and AR3).

In addition to the drawback perceiving social justice simply as equality, another commonly observed flaw in the relevant literature appears as treating the conflicting proposals of the just society as coherent normative perspectives. A striking example of such flaw is provided below:

“Social justice that is concerned with distribution of utilities and costs in a society, is now used not only to address the distributional relations, but also processes and policies shaping distributive relations. Based on the view that everyone has a right to satisfy basic needs and to live a life above certain living standards, there should be an appropriate planning aiming to create a social order that will increase social welfare and meritocracy in urban services.”
(AR26, p.111)

The quotation above is from a scholarly work published by an established TR-Dizin indexed journal about which we legitimately expect a certain level of quality standards regarding editorial and peer-review processes. However, within the quotation above, we observe three competing and contending social justice perspectives advocated by the author in two sequential sentences. These are utilitarian (e.g. “distribution of utilities” and “increasing social welfare”), Marxist (e.g. “satisfaction of needs”) and libertarian (e.g. “meritocracy”) models of social justice. These normative perspectives of social justice are not only different from each other, but their positions and claims conflict with each other too, which apparently makes it impossible to draw upon three of them simultaneously in the distributional process and policy arrangements. Thus, such a use of the concept of social justice is an explicit indicator of the publication’s insufficient engagement with the broad literature on social justice. However, the staggering issue is that such a flaw is not exceptional to the publication cited above, but also quite prevalent in other scholarly works (see also AR41, p.123; AR27, p.1798; AR23, p.250; AR16, p.934; AR12, p.860; AR6, p.206).

In addition, we also need to address one another point regarding the originality of the published works. Although almost all of the 62 articles are listed as original research articles in the journals, more than half of them are a summary, review, collection, interpretation of a theory, or an unsystematic discussion on a case study. Moreover, some of them conducted original research, yet they do not involve a clear-cut argument underpinned empirically or theoretically, which means that their analyses of the empirical data are merely constrained to descriptive discussions without any argument engaging with the extant literature. However, this does not illustrate only a problem associated with the profoundness of articles and their arguments but also rigour of the peer-review and editorial processes. This is to say that even though almost all journals in TR-Dizin have separate sections for original and review articles, neither the editors nor the reviewers have seemed to pay sufficient attention to this distinction. Moreover, among those articles that used any form of empirical data, only seven of them attempted to explain their data and methods in detail. Undoubtedly, this indicates a particular form of negligence regarding the value and significance of methodological rigour in social research as well as a lack of depth and originality of social justice research in Türkiye.

Conclusion

This work has initially been motivated to explore how social justice is understood within the existing literature of scholarly works that, one way or another, involved the keyword of social justice and were published in Türkiye. In addition, it also aimed at whether these works implicitly or explicitly recognize sophisticated and intricate natures of social justice theories primarily concerned with seeking for identification of conditions under which inequalities are morally justifiable, rather than simply and merely denote the ideal of equality. With the purpose of achieving these objectives, it firstly provided an extensive review of existing theories of social justice and explained how these theories demonstrate a common quality that justifies inequalities in outcome even though they are built upon competing and contending normative arguments. Following this, taking into such intricate natures of social justice theories that move beyond ambiguous conceptualisation of equality, it particularly focused on scholarly publications involving the keyword of “social justice” and published in the last two decades within the journals indexed by TR-Dizin Social Sciences Index. In this exploration, we followed a double-layered methodology of analysis consisting of a systematic literature review and qualitative content analysis. In the first phase of this analysis, 184 articles from 114 different journals were tabulated according to their several properties and quantitative content analysis was provided in relation to the manifest characteristics of the articles which shed light on when scholarly

interest in social justice has sparked, in which disciplines this interest has become dominant, what type of research has been followed, and so forth. In the second phase of the analysis, we focused upon the scholarly publications particularly in social work and social policy disciplines to achieve the aim of revealing how social justice is understood and how it is conceptually and normatively drawn on by scholars. The reason to constrain our qualitative analysis in the second phase with merely peer-reviewed articles published in social work and social policy disciplines was associated with the fact that social justice was both conceptually and theoretically placed at the centre of these disciplines whose foundational purposes involve serving the establishment of just society in line with redistributive economic, institutional and political arrangements. In this regard, these disciplines *vis-a-vis* others are the ones whose academics are supposed to be informed about intricate characteristics of social justice theories that do not only compete with each other but also involve contending normative arguments.

Focusing on 62 peer-reviewed articles published by academics of social work and social policy, this work addressed three major findings demonstrating serious scholarly drawbacks embedded in the literature composed by peer-reviewed articles referring to social justice in Türkiye.

Firstly, the concept of social justice in these works is mostly addressed as a generic concept to comply with the dominant academic jargon in a way where distinct concepts such as welfare, equality, freedom, human rights are arbitrarily and simultaneously employed. However, let alone that these concepts are distinct from each other, some of them also represent contending positions and incompatible policy arrangements, such as social, economic and legal regulations proposed by freedom and equality-based perspectives. In addition to such arbitrary and ambiguous use of these concepts, attaching social justice to these concepts even leads to more substantial trouble since social justice is hardly an ideal compatible with these concepts. Libertarian social justice, for example, is not intrinsically concerned with policies prioritising societal welfare in line with utilitarianism as well as some versions of the Marxist conceptualizations of the just society. Thus, such an arbitrary use of these concepts with the purpose of identifying a discipline, *viz.* social work, is not only a problem in terms of what these concepts stand for but also demonstrates an author's insufficient engagement with the existing literature in her/his own field of expertise.

Secondly, it seems that there is a common misconception leading to the use of the concept of social justice interchangeably with the concept of equality, which in fact demonstrates that social justice is simply reduced to the ideal of equality. Let alone that equality itself quite an ambiguous concept because of which diverse forms

of it (e.g. equality of outcomes, formal equality, or fair equality of opportunity) are identified in the existing literature, even the most radical principles regarding the value distribution confirm the need for an unequal distribution, such as the Marxist normative position of the value distribution. Therefore, interchangeable use of social justice and equality demonstrates both (1) being not informed what these concepts stand for as well as (2) being unaware concerning underlying normative propositions of social justice theories.

Thirdly, looking at the peer-reviewed articles published by journals indexed by TR-Dizin and referred to social justice within disciplines of social work and social policy, it seems that most of the authors of these articles have a unified/homogenous conception of social justice. However, normative proposals of social justice theories are inherently contending ones, which makes it impossible to address one unified/homogenous theory of social justice. In this regard, referring to social justice as there is only one unified/homogenous perspective is an inattentive use of the concept which illustrates an author's negligence regarding a foundational subject of her/his own field of expertise.

Lastly, we would like to speak a few words regarding the norms and processes of academic publishing in Türkiye. Along with the sharp increase in the number of universities and academics, we observed a surge in number of scholarly publications in Türkiye after 2000. Despite the increasing quantity, quality and rigour of scholarly articles and publishing practices in recent years, there are still serious shortfalls explicitly observed in academic publishing practices. Even though most of the articles we analysed seemed to satisfy certain technical qualities of academic journals, they were, kindly saying, far away from being even informed about the existing foundational perspectives of their own fields as well as basic rules of argumentation and conceptualisation merits. Considering that scholarly publication is not only valued in terms of contributing to our accumulated common knowledge but also a criterion for distributions of titles and positions of power in the academia of Türkiye, paying sufficient attention to basic scholarly qualities of submitted articles appears as a moral necessity to protect the desert of those who have gained these titles and positions in just and fair ways.

References

- Alkire, S. and Deneulin, S. (2009). "The Human Development and the Capability Approach". In *An Introduction to the Human Development and Capability Approach*, Severine Deneulin with Lila Shahani (Eds.), London and Sterling, VA: Earthscan, 22-48.
- Alkire, S. (2005). "Why the Capability Approach". *Journal of Human Development*, 6(1), 115-33.
- Altan, Ö. Z. (2021). *Sosyal Politikaya Giriş*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Anderson, E. S. (1999). "What Is the Point of Equality?". *Ethics*, 109, 287-337.
- Arneson, R. (1999). "Against Rawlsian Equality of Opportunity". *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, 93 (1), 77-112.
- Arun, M. O. (2022). "Back to the Theory: Re-Considering Social Policies as Egalitarian Pre-Conditions of the Liberal Meritocracy". *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1017-1042.
- Arun, M. O. (2023). "Luck in the Just Society – Sociology of Individual's Choices and a Justification for Egalitarian Social Policies". *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 23(3), 751-770.
- Barry, N. (2008). "Reassessing Luck Egalitarianism". *The Journal of Politics*, 70 (1), 136-150.
- Campbell, T. (2010). *Justice*. Palgrave Macmillan.
- Coban Kayak, R. (2017). "Sosyal Adalet, Eşitlik ve Sosyal Hizmet". *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6 (4), 252-260.
- Cohen, G. A. (1989). "On the Currency of Egalitarian Justice". *Ethics*, 99 (4), 906-944.
- Duriau, V. J., Rhonda, K. R. and Pfarrer, M. D. (2007). "A Content Analysis of the Content Analysis Literature in Organisation Studies: Research Themes, Data Sources, and Methodological Refinements". *Organizational Research Methods*, 10 (1), 5-37.
- Dworkin, R. (1981a). "What Is Equality? Part One: Equality of Welfare". *Philosophy and Public Affairs*, 10, 185-246.
- Dworkin, R. (1981b). "What Is Equality? Part Two: Equality of Resources". *Philosophy and Public Affairs*, 10, 283-345.
- Dworkin, R. (2000). *Sovereign Virtue: The Theory and Practice of Equality*. Cambridge, MA and London: Harvard University Press.
- Dworkin, R. (2002). "Sovereign Virtue Revisited". *Ethics*, 113 (1), 106-143.
- Fink, A. (2014). *Conducting Research Literature Reviews: From the Internet to Paper*. 4th Edition: Sage.
- Gregory, P. R. and Stuart, R. C. (1985). *Comparative Economic Systems*. 2nd Edition, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gülmez, M. (2017). "Sosyal Politika ve Uluslararası Sosyal Politika Kavramları: Tanım Sorunu, Tanımın Öncülleri ve Tarihsel Boyut". In Kaya, P. A. and Güler, C. (Eds.), *Uluslararası Sosyal Politika* (pp. 11-39), İzmit-Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Güven, S. (1997). *Sosyal Politikanın Temelleri*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Heywood, A. (2004). *Political Theory – An Introduction*. 3rd Edition, New York: Palgrave Macmillan.
- Kınıkoğlu, C. N. and Özdemir, C. (2023). "Neoliberalleşme Bağlamında Sosyal Hizmet Alanında Bürokratikleşen Bilimsel Bilgi Üretimi: Yüksek Lisans Araştırmalarının İncelenmesi". *Journal of Social Policy Conferences*, 84, 177-190.
- Knight, C. (2005). "In Defence of Luck Egalitarianism". *Res Publica*, 11, 55-73.
- Knight, C. (2013). "Luck Egalitarianism". *Philosophy Compass*, 8 (10), 924-934.
- Marx, K. (2008 [1891]). *Critique of the Gotha Programme*. Wildside Press.

- Nozick, R. (1974). *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford and Cambridge: Blackwell.
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development: The Capabilities Approach*. New York: Cambridge University Press.
- Nussbaum, M. (2003). "Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice". *Feminist Economics*, 9(2/3), 33-59.
- Nussbaum, M. (2011a). *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Nussbaum, M. (2011b). "Capabilities, Entitlements, Rights: Supplementation and Critique". *Journal of Human Development and Capabilities*, 12(1), 23-37.
- Rawls, J. (1999). *A Theory of Justice*. Revised Edition, Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Rawls, J. (2001). *Justice as Fairness: A Restatement*. Erin Kelly (Ed.), Cambridge, Massachusetts and London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Robeyns, I. (2005). "The Capability Approach: A Theoretical Survey". *Journal of Human Development*, 6 (1), 93-114.
- Robeyns, I. (2009). "Equality and Justice". In *An Introduction to the Human Development and Capability Approach*, Severine Deneulin with Lila Shahani (Eds.), London and Sterling, VA: Earthscan, 101-120.
- Roemer, J. E. (1998). *Equality of Opportunity*. London: Harvard University Press.
- Sen, A. (1979). "Utilitarianism and Welfarism". *The Journal of Philosophy*, 76(9), 463-489.
- Sen, A. (1983). "Poor, Relatively Speaking". *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153-169.
- Sen, A. (1987). *Commodities and Capabilities*. Third Edition (1999), Delhi: Oxford University Press.
- Sen, A. (1990). "Justice: Means versus Freedoms". *Philosophy and Public Affairs*, 19(2), 111-121.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. New York: Borzoi Books.
- Sen, A. (2006). *Inequality Reexamined*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Sen, A. (2008). "The Idea of Justice". *Journal of Human Development*, 9(3), 332-342.
- Sen, A. (2009). *The Idea of Justice*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Sunal, O. (2011). "Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme". *SBF Dergisi*, 66(3), 283-305.
- Taylor, K. (1982). *The Political Ideals of the Utopian Socialists*. London and Totowa: Frank Cass.
- Vallentyne, P. (2002). "Brute Luck, Option Luck, Equality of Initial Opportunities". *Ethics*, 112 (3), 529-557.

Appendix: Articles Involved in the Qualitative Content Analysis

- AR1: Keleşoğlu, F., & Akyüz, M. (2022). Sosyal Hizmet Uygulamalarında Birey Merkezli Yaklaşım: Carl Rogers ve Rogeryan Terapi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 1040-1053. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.05.1804>
- AR2: Güldal, O. (2018). Baskı Karşıtı Sosyal Hizmet: Modern Dünya-Sistemi Açısından Eleştirel Bir Değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 228-244.
- AR3: Selçuk, O. (2022). Yeni medya ve sosyal hizmet: Sosyal medyanın sosyal hizmet alanındaki yeri. *İmgelem*, 6(11), 413-434. <https://doi.org/10.53791/imelem.1104481>
- AR4: Işık, S., & Mert, M. (2011). İşsizlik ve Yoksulluk Sorununu Çözmeye Yönelik İstihdam/Gelir Garantisi Politikalarının Uygulanabilirliği: Antalya Örneği. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 13(1), 51-80. <https://doi.org/10.4026/1303-2860.2011.0164.x>
- AR5: Namal, M. K., Yumurtacı, A., & Arpat, B. (2021). Non-Contributory Social Security Application for Elderly and Individuals with Disabilities': The Case Of Turkey. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3), 1321-1342. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.803737>
- AR6: Küçükbal, A. (2013). Sosyal Politika Uygulamalarında Kalkınma Ajansları: Kudaka Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(3), 205-219.
- AR7: Güzel, B. (2021). Yükseköğretimde Toplum Örgütlenmesi: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Uluslararası Öğrenci Topluluğu Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(3), 1215-1240. <https://doi.org/10.33417/tsh.755297>
- AR8: Gül, H., & Sallan Gül, S. (2007). Sosyal devletten çalışma refahına geçişte sosyal haklar ve yoksullar. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(3), 1-30.
- AR9: Yıldırım, B., & Aslan, H. (2019). İnsan hakları ve sosyal hizmet: Ortak bir kader mümkün mü? Nasıl bir ilişki, ne çeşit bir etkileşim? *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 643-664.
- AR10: Öztürk, Ş. (2020). Ahlak ve Sosyal Refah İlişkisi: Güney Afrika Örneği. İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 9(5), 4016-4042. <https://doi.org/10.15869/itobiad.777464>
- AR11: Zengin, M. A. (2019). Sosyal Adalet Kavramının Bazı Temel Haklar ile Ceza ve Vergi Adaletine Etkileri. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(4), 297-323. <https://doi.org/10.34246/ahbvuhfd.637943>
- AR12: Kıriloğlu, M., & Tekin, H. H. (2019). Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeğinin (SASÖ) Doğrulamalı Faktör Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(3), 859-874. <https://doi.org/10.16953/deusosbil.502282>
- AR13: Özkan, H., & Koç, T. (2012). Sosyal adalet öldü, size yönetim verelim! (sermaye egemenliğinde yerel kalkınma uygulamaları). *İktisat Dergisi*, (520), 38-47.
- AR14: Arun, Dr. M. O. (2016). Yapabilirlikler Yaklaşımı ve Değerli Yapabilirliklerin Tanımlanması Sorunsalı Yanlış Bilinç Mi, Yapısal Eşitsizlikler Mi? *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 9-24. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417418>
- AR15: Balkiliç, Ö. (2019). Amerikan İşletme İdeolojisinin Türkiye'ye Gelişi, Yayılışı ve Ücret Tartışmaları, 1960-1980. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74(4), 1297-1327. <https://doi.org/10.33630/ausbf.536436>
- AR16: Büyükgöze, H., Şayır, G., Gülcemal, E., & Kubilay, S. (2018). Sosyal adalet liderliği ile öğrenci bağlılığı ilişkisinin lise öğrencilerinin görüşlerine göre incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 932-961.
- AR17: Seçer, H. Ş., & Çolak, M. (2012). İklim Değişiminin Sosyal Politika Açısından Değerlendirilmesi. *TISK Akademi*, 7(13), 164-196.
- AR18: Yolcuoğlu, İ. G. (2012). Türkiye'de sosyal politika ve sosyal hizmetlerin geliştirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 23(2), 145-158.

- AR19: Güzel, B. (2021). Futurism in Social Work: Transhumanism, Gamification of Human Life, Homo Roboticus and Care. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 589-606. <https://doi.org/10.33417/tsh.729496>
- AR20: Özkan, H., Koç Kırdas, E., & Koç, T. (2012). Yoksulluk sorununu görmeyen bir kalkınma modeli olarak yönetişimci kalkınma: Adana örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67(4), 89-124.
- AR21: Üstün, A., & Cizreli, B. (2022). Yeni Bir Dönemin Eşiğinde Adil Dönüşüm Yaklaşımı. *İdealkent*, 13(37), 1913-1935. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1129903>
- AR22: Tok, M. G., & Orbay, İ. (2020). Ekolojik Sosyal Hizmet Perspektifinde Su Güvensizliği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(4), 1786-1808. <https://doi.org/10.33417/tsh.730739>
- AR23: Beytaş, O., & Şengüler, M. (2023). Müzik Emekçileri ve Covid-19: Kendi Kaderine Terk Edilenler. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 34(2), 245-265. <https://doi.org/10.33417/tsh.1115149>
- AR24: Özateş Gelmez, Ö. S. (2022). Dijital Refah Devletlerinin İnsan Hakları Ve Sosyal Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi: Sosyal Yardım Ve Hizmetlerin Dijital Dönüşümünde Ortaya Çıkan Etik Meseleler. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(57), 797-824. <https://doi.org/10.21560/spcd.vi.1053508>
- AR25: Turan, Ş. (2018). Yaran Dernekleri Özelinde Çankırıda Sivil Toplum. *Journal of Turkish Studies*, 13(Volume 13 Issue 18), 1311-1322. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.13921>
- AR26: Göksu, R. (2018). Kent Yoksullarının İşgal Evleriyle Kentte Söz Sahibi Olma Mücadelesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(1), 105-127.
- AR27: Yırcı, R., & Kocabaş, İ. (2013). Eğitimde Özelleştirme Tartışmaları: Kavramsal Bir Analiz. *Turkish Studies*, 8(8), 1523-1539.
- AR28: Şanhoğlu, Ö. (2010). Sosyal piyasa ekonomisinin günümüz koşullarında rekabet edebilirliği üzerine bir değerlendirme. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 47(547).
- AR29: Demircan, B. (2020). Sosyal Sorumluluk Örneği olarak Türk Kültüründe Hayrat Geleneği ve Vakıflar. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 51, 119-130.
- AR30: Uzgören, E. (2020). Avrupa entegrasyonunun krizi, reformlar ve sosyal taraflar: Nasıl bir uzlaşa? *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 19(1), 269-299. <https://doi.org/10.32450/aacd.771084>
- AR31: Çetin, H. (2015). Sosyal adalet, sosyal hizmetler ve bütçe. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(2), 145-157.
- AR32: Kalaycı, E. (2018). Sosyal Hizmet Öğrencilerinin Sosyal Adalet Savunuculuğu Yetkinlikleri İle LGBTİ bireylere Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 26(5), 1419-1425. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.1929>
- AR33: Durgeç, F. Ö.-P. (2020). Sanat İletişiminin ve Kültür Sanat Politikalarının Toplumsal Gelişmedeki Rolü. *Turkish Studies-Social Sciences, Volume 15 Issue 8* (Volume 15 Issue 8), 3799-3810. <https://doi.org/10.47356/TurkishStudies.47078>
- AR34: Aydın, S., & Yarar, B. (2007). Kentleşme ve Konut Politikaları Açısından Neo-Liberalizmin Eleştirel bir Değerlendirmesi ve Sosyal Adalet Fikrinin Yeniden İnşası. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 29-56.
- AR35: Hatiboğlu Eren, B. (2016). Sosyal çalışma açısından insani ihtiyaçların değerlendirilmesine ilişkin modeller ve feminist katkılar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 27(1), 161-178.
- AR36: Alper, Y., & Özgöççekler, S. (2016). Türk Sosyal Güvenlik Reformu ve Sosyal Adalet. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 6(2), 9-27.
- AR37: Akbaş, E. (2019). Sosyal Hizmetin Revize Edilen Küresel Tanımının Gösterdikleri: Paradigma Değişimi. *Turkish Studies-Social Sciences, Volume 14 Issue 5*, 1945-1956. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.30191>
- AR38: Reçber, B. (2019). Sosyal Hizmetin Gelişiminde Türkiye'nin Konumu: Teorik Bir Analiz. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 715-738. <https://doi.org/10.33417/tsh.572233>
- AR39: Hacıoğlu, V. (2020). Uluslararası Çalışma Örgütü ve Enformasyon Sistemleri İnovasyonu. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, 97-130. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0012>

- AR40: Öngen Köse, Ç., HatiBoğlu Kısacık, B., & Özateş Gelmez, Ö. S. (2020). Sosyal Hizmet Uzmanlarının Mesleki İletişimlerinde İnsan Hakları Dilinin İnşası: Bir Metafor Araştırması. *Kültür ve İletişim*, 23(1) (45), 87-117. <https://doi.org/10.18691/kulturveiletisim.710112>
- AR41: Yıldırım, F. (2011). Üniversite Gençliği “Sosyal Adalet”ten Ne Anlıyor? Sosyal Adalet İlkelerinin Sosyal Adalet Algısı Üzerindeki Etkisi. *Aile ve Toplum*, 7(25), 113-124.
- AR42: Buz, S. (2011). Lezbiyen gey biseksüel transseksüel travesti bireylerle sosyal hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 137-148.
- AR43: Erol, Z., Karasoy, G., & Yıldırım, B. (2021). Sosyal Hizmetler Alanında Sosyal İnovasyon Odaklı Uygulamalar: Kamu Kurumları Örneği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 32(2), 623-641. <https://doi.org/10.33417/tsh.866964>
- AR44: Büyükdere, Ö. Ö. (2020). 100.Yılında Uluslararası Çalışma Örgütü: Değişen Koşullarda Politika Tercihleri ve Yönelimler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77, 59-96. <https://doi.org/10.26650/jspc.2019.77.0015>
- AR45: Erkan, N. E., & Altıntaş, S. (2018). Soylulaştırmanın gündelik hayattaki görünüşleri: Balat’ın mekânsal ve sosyal dönüşümü. *İdealkent*, 9(23), 292-335.
- AR46: Onur, S. (2011). Sosyal Politika: Sosyal Adalet Açısından Kuramsal Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 283-305. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002223
- AR47: Nazlier Keser, E. N. (2020). Yaşlı bakım uygulamalarındaki etik sorunlar üzerine bir değerlendirme. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(1), 303-333. <https://doi.org/10.33417/tsh.681896>
- AR48: Yetiş, E. Ö. (2020). Erkeklerle Şiddeti Konuşmak: Toplumsal Cinsiyet Temelli Şiddeti Anlama ve Önlemede Erkek Katılımını Psikososyal Yaklaşımın Sunduğu İmkânlar Üzerinden Düşünmek. *Fe dergi feminist ele*, 12(2), 187-200. <https://doi.org/10.46655/federgi.843002>
- AR49: Arun, M. O. (2022). Back to the Theory: Re-Considering Social Policies as Egalitarian Pre-Conditions of the Liberal Meritocracy. *Çalışma ve Toplum*, 2(73), 1017-1042. <https://doi.org/10.54752/ct.1097161>
- AR50: Serpen, A. S. B., Duyan, V., & Aldoğan, E. U. (2014). Sosyal Adalet Savunuculuğu Ölçeği Güvenirlilik ve Geçerlilik Çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(1), 21-34.
- AR51: Koray, M. (2017). Eşitlik ve Sosyal Devletin Vaatleri ya da Sınırları!... *Emek Araştırma Dergisi*, 8(12), 1-26.
- AR52: Bilge, F. (2014). Cost-benefit analysis of EU social inclusion policy implementations in Turkey. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 13(1), 125-145. https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000203
- AR53: Metin, B. (2012). Yoksullukla Mücadelede Asgari Gelir Güvencesi: Türkiye’de Sosyal Yardım ve Hizmet Sisteminde Mevcut Durum Asgari Gelir Güvencesi İhtiyacı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 2(1), 117-151.
- AR54: Ercan, M. (2021). Engelli Bireylerin Kent Vatandaşlığı Deneyimleri Eksinine Bir Çalışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(39), 98-125. <https://doi.org/10.26466/opus.833239>
- AR55: Durmuş, H., Er, H., & Harunoğulları, E. (2022). Sosyal Adaletin Sağlanmasında Katılım Bankacılığının Rolü. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 81-106. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.980450>
- AR56: Bulut, M. (2023). Türk sosyal güvenlik sisteminde yurtdışı hizmet borçlanması hakkı ve ombudsmanlık yaklaşımı. *Ombudsman Akademik*, 9(18), 69-98.
- AR57: Erikli, S., & Salih, P. (2022). Sosyal Adalet ve İnsan Hakları Bağlamında Evrensel Temel Gelir. *Külliye*, 3(1), 56-73. <https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1056181>
- AR58: Özada Nazim, A., & Köseoğlu, M. (2019). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde Sosyal Hizmetlerin Yapısı Ve İşleyişine Eleştirel Bir Bakış. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 30(2), 665-689.
- AR59: Zeynalova, Z. (2020). Azerbaycan’da Sosyal Adaletin Güçlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 215-232. <https://doi.org/10.18037/ausbd.758062>

- AR60: Hablemitoğlu, Ő., Őzmete, E., & Yıldırım, F. (2010). Hamilelikte İnsan Kapitalinin Sürdürülebilirliği: Ergonomik Bir Bakış AçıŐı. *Verimlilik Dergisi*, 2, 109-121.
- AR61: Nazlier, E. N., & Akoğlu, G. (2018). Sosyal Hizmet Eğitiminde Yaratıcı Dramanın Önemi. *Yaratıcı Drama Dergisi*, 13(2), 251-260. <https://doi.org/10.21612/yader.2018.018>
- AR62: Buz, S., & Akçay, S. (2015). Sosyal hizmet araŐtırmasında etik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 26(1), 149-161.
- AR63: Selçuk, O. (2021). Sosyal Hizmet ve COVID-19: Salgın Sürecinde Sosyal Hizmet Mümkün Mü? *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(Pandemi Özel Sayısı), 3745-3763. <https://doi.org/10.26466/opus.829178>
- AR64: Kalkavan, H., & Baş, H. (2021). Neoliberalizm ve İslam Ekonomisinin Sosyal Refah YaklaŐımlarının Karşılaştırılması. *Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 141-168. <https://doi.org/10.31679/adamakademi.836717>
- AR65: Serim, S., & Akkan, B. (2022). Sosyal Yardımlara Erişim Bağlamında 'Hak Eden' Yoksul ve Hareket Edebilirlik Kavramları: Evde Bakım Aylığı Üzerine Niteliksel bir Çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 33(3), 889-911. <https://doi.org/10.33417/tsh.1028833>
- AR66: Őzmete, E., & Arslan, E. (2018). Göç: Transnasyonalizm Ve Transnasyonal Sosyal Hizmet. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 29(1), 173-207.

Liah Greenfeld, *Zihin, Modernlik, Delilik: Kültürün İnsan Deneyimi Üzerindeki Etkileri*, Çev. Abdullah Yılmaz, Alfa Yayınları, 2023, 752 s.

Değerlendiren: Ensar Kıvrak

Greenfeld'in milliyetçilik üçlemesinin son kitabı olan *Zihin, Modernlik, Delilik: Kültürün İnsan Deneyimi Üzerindeki Etkileri* adlı kitap, yayımlandıktan 10 yıl sonra, 2023 yılında Türkçeye kazandırılmıştır. Üçlemenin ilki *Milliyetçilik Moderniteye Giden Beş Yol* kitabının 25 yıl sonra, 2017'de Türkçeye kazandırıldığı ve üçlemenin ikinci kitabı *The Spirit of Capitalism: Nationalism and Economic Growth* (2001)'un ise henüz kazandırılmadığı düşünüldüğünde, üçlemenin son kitabı için bu süre oldukça iyi görünüyor. Greenfeld'in birbirinin devamı olan bu üç eseri, aslında modern dünyada hem milliyetçiliğin hayatımıza girişini hem de hayatımızı ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda nasıl şekillendirdiğini açıklamaya çalışan bir *grand teoridir*.

Liah Greenfeld'in üçlemesinin bu son eseri de aslında birbirinin destekçisi olarak gelişim gösteren milliyetçiliğin ve modernizmin nasıl insanın kimlik bunalımlarını tetikleyerek modern zihinsel rahatsızlıklara yol açtığını açıklamaya çalışmaktadır. Bu anlamda Greenfeld, şizofreni ve manik depresif hastalığın yalnızca modern etiketler değil, aynı zamanda modern rahatsızlıklar olduğunu savunmaktadır. Greenfeld, bu hastalıkların bir zamanlar var olmadığını ve hatta hala var olmadıkları birçok yer olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, bu hastalıkların tarihsel ve

@ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, ensarkivrak@sakarya.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-2248-0127>

DOI: 10.12658/D0381
insan & toplum, 2024; 14(4): 219-223.
insanvetoplum.org

etnografik kayıtlarda yer almamasının nedeni teşhis veya tanım eksikliği değil, bu hastalıkların geçmiş dönemlerde var olmamasıdır. Başka bir deyişle, geçmiş dönemlerdeki insanlar, etraflarında gördükleri delilik biçimlerinin tanımlamalarını yapmışlar, ancak genellikle şizofreni ve *manik depresif hastalık* olarak adlandırdığımız rahatsızlıklarla karşılaşmamışlardır. Zira sosyal rollerin daha net tanımlandığı ve bireylerin topluluklarına daha derinden bağlı olduğu modern öncesi toplumlarda bu tür ruhsal hastalıkların ortaya çıkma olasılığı oldukça düşüktür.

Greenfeld, modern yaşamın belirsizlikleri ve çelişkileri içinde işleyebilecek bir “benlik” duygusu yaratma kapasitesine sahip olmayan bazı bireylerin, sabit bir toplumsal düzenin kısıtlamalarından kurtulmanın yarattığı dayanılmaz gerilim nedeniyle deliliğe sürüklendiğini iddia etmektedir. Bu, Greenfeld’in karmaşık argümanlarının basit ama aynı zamanda eksik bir ifadesidir. Ancak Greenfeld’in temel argümanının anlaşılması için yeterli olacaktır. Greenfeld, kitabında, şeylerin amaca yönelik yönüne gerekli ve orantılı bir anlam vermek için “kültürün” sıradan işlevinden yoksun bir zihnin, önce hiçbir anlam ifade etmeyen bir uçuruma, ardından da resme anlam katmak için umutsuz ama kontrolden çıkmış bir girişim olan bir girdaba sürüklendiğini iddia etmektedir.

Bu argüman, şizofreni ve manik bozukluk gibi durumları öncelikle biyolojik veya genetik kökenli olarak gören ve kültürün yalnızca ikincil bir rol oynadığını savunan hakim tıbbî akıl hastalığı modeline bir karşı çıkıştır. Bu bağlamda Greenfeld, bu akıl hastalıklarının ortaya çıkması için modernitenin özgül kültürel ve sosyal koşullarının gerekli olduğunu savunarak kültürü analizinin merkezine yerleştirmektedir. Bu iddiasını tarihsel kanıtlarla destekleyerek, şizofreni ve bipolar bozukluğa benzeyen durumların modernite öncesi toplumlarda neredeyse hiç bulunmadığına ve ancak modernitenin gelişimiyle ortaya çıkmaya başladığına işaret etmektedir.

Greenfeld, argümanının tarihsel temellerini on altıncı yüzyıl İngiltere’sine dayandırmaktadır. Bireyciliğin, sekülerleşmenin ve yeni tür hırsların ortaya çıkmasına olanak tanıyan, Ortaçağ kültürüyle önemli bir kopuşun gerçekleştiği bir dönemde, tam da bu koşulların birçok insanı daha önce benzeri görülmemiş bir şekilde *dengesizleştirdiğini* öne sürmektedir. Bu bakımdan Greenfeld’e göre on altıncı yüzyıldan itibaren ilk belirtileri ortaya çıkararak gelişim gösteren milliyetçilik, beraberinde ortaya çıkan modernite ve akıl hastalığı arasında yakın bir ilişki vardır. Nitekim Greenfeld, milliyetçiliğin bireyler üzerinde muazzam bir baskı yarattığını, çünkü onlardan kendi kolektif kimliklerini yaratmalarını, kendi kaderlerini çizmelerini ve kendi değerlerini seçmelerini beklediğini savunmaktadır. Bu beklentiler bazı bireyler için zihinsel açıdan bunaltıcı olabilir ve Greenfeld’in Durkheim’den ödünç aldığı ve “anomi” (s. 18) olarak adlandırdığı, derin bir köksüzlük ve amaçsızlık durumuna yol açabilir.

Dolayısıyla anomi, şizofreni ve manik depresif bozukluk gibi akıl hastalıklarının gelişmesine yol açan önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Greenfeld'in milliyetçilik tanımının on altıncı yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıkan belirli bir tarihsel olguyu tanımladığı düşünüldüğünde (Greenfeld, 2017), bu zihinsel rahatsızlıklar, sadece biyolojik bir vaka değil, aynı zamanda milliyetçiliğin şekillendirdiği bir dünyanın ilk kez ortaya çıkan kültürel bir anomalisidir. Zira Greenfeld'e göre kültür ve zihin, sadece yakından ilişkili değil, iki farklı düzeyde gerçekleşen aynı sürecin parçalarıdır. Bu yakın ilişkinin ya da başka bir ifadeyle ortaklaşa sürecin bozulması da akıl hastalıklarına yol açabilmektedir. Nitekim on altıncı yüzyıl İngiltere'sinde akıl hastalığı, *Hamlet*'ten öğrendiğimiz kadarıyla, İngiliz toplumunun alameti farikası haline gelmişti (s. 12) ancak *Hamlet*'in şahsında da gözlemlenen ve rol icadı olduğu düşünülen bu *muzip* dengesizlikler, henüz bir tanıma sahip değildi (s. 460).

Greenfeld'in argümanında milliyetçiliğin konumu ve rolü, milliyetçilik üzerine biraz daha eğilmeyi gerektirmektedir. Greenfeld, milliyetçiliğin yükselişinin bireylerin kendilerini uluslarıyla ilişkili olarak tanımlamaları için ek mental yükler getirdiğini ve modern yaşamın psikolojik baskılarını daha da şiddetlendirdiğini savunmaktadır. Milliyetçilik sadece siyasi bir ideoloji değil, bireylerin kendilerini ve dünyadaki yerlerini nasıl algıladıklarını şekillendiren kültürel bir güçtür. Bu algı da, özellikle modern devletin ulusal ideallere uygunluk ve sadakat talebi bağlamında, ruh sağlığını etkilemektedir. Bu bakımdan Greenfeld'in milliyetçilik analizi, kültürün ruh sağlığı üzerindeki etkisi hakkındaki genel argümanına benzersiz bir boyut kazandırmaktadır. Akıl hastalığını milliyetçiliğin yükselişi ile ilişkilendirerek, modern ideolojilerin yalnızca siyasi ve sosyal yapıları değil, aynı zamanda bireysel yaşamı ve ruh sağlığını da şekillendirmedeki etkisini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, Greenfeld'in argümanının, Foucault'nun deliliğin burjuva toplumunun bir icadı olduğu görüşüne de bir reddiye olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Greenfeld'e göre, Foucault'nun iddiasının aksine, delilik, burjuva toplumunun değişen ihtiyaçları ve çıkarları tarafından şekillendirilen bir sosyal yapı değildir; modern kültüre özgü bir durumdur. Başka bir deyişle, modern kültür, bazı insanları kelimenin tam anlamıyla delirtme gücüne ve kapasitesine sahiptir. Foucault deliliği bir sosyal kontrol aracı olarak görürken, Greenfeld onu modernitenin özgül kültürel koşullarının yol açtığı gerçek bir ruh sağlığı krizi olarak görmektedir. Greenfeld, Foucault'nun analizinin, akıl hastalığının inşasında güç ve kontrolün rolünü vurgulaması açısından değerli olmakla birlikte, bu koşulların gelişimine katkıda bulunan daha derin kültürel ve psikolojik faktörleri gözden kaçırdığını ortaya koymaktadır. Foucault'nun çalışmalarının akıl hastalığına ilişkin çağdaş anlayışların şekillenmesinde oldukça

etkili olduğu ve iktidar ve sosyal kontrolün rolüne yaptığı vurgunun akademik ve klinik çevrelerce yankı bulmaya devam ettiği düşünöldüğünde, Greenfeld'in Foucault eleştirisi, tüm okuyucuları ikna edemeyecek gibi görünmektedir. Ancak bu durum, Greenfeld'in alternatif bakış açısının akıl hastalığının daha kültürel ve tarihsel temelli bir analizini ortaya koyduğu ve bu bakımdan ana akımın aksine bir alternatif bakış açısı getirdiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Tüm bu bakımlardan, Greenfeld'in bu eseri, kültür, modernite ve akıl hastalığı arasındaki ilişkiye yeni bir bakış açısı sunan zengin ve düşündürücü bir eserdir. Kitabın en güçlü yanlarından biri, tıpkı önceki çalışmalarında da olduğu gibi, modern dünyada akıl hastalığının kapsamlı bir analizini sunmak için sosyoloji, tarih, psikoloji ve kültürel çalışmalardan yararlanan disiplinler arası yaklaşıma sahip olmasıdır. Ancak Greenfeld'in bu özelliği, aynı zamanda bazı zayıflıkların da kaynağıdır. Greenfeld'in akıl hastalığının kültürel kökenleri hakkındaki argümanları aşırı determinist bulunabilir ve hatta genetik yatkınlık, kişisel deneyimler, travma ve sosyal eşitsizlik gibi faktörlerin rolünün küçümsendiği iddia edilebilir. Ancak Greenfeld bu gibi faktörlerin etkisini zaten kabul etmekle birlikte, analizinde kültürel faktörlere odaklandığını da belirtmektedir. Yine de bazı eleştiriler, Greenfeld'in akıl hastalığının biyolojik ve genetik faktörlerini hafife aldığını ve bu faktörlerin milliyetçilikle nasıl etkileşime girdiğini yeterince ele almadığını savunmaktadır. Örneğin, Greenfeld, şizofreni ve manik depresif bozukluğu genetik yatkınlıkla ilişkilendiren araştırmalara değinmesine rağmen, bu faktörlerin milliyetçiliğin yarattığı toplumsal baskılarla nasıl birleşebileceğini tam olarak açıklamamıştır (Braun, 2014).

Öte yandan Greenfeld'in milliyetçilik tanımının fazla geniş ve belirsiz olduğu, bu nedenle de akıl hastalığı ile olan ilişkisini net bir şekilde ortaya koyamadığı yönünde eleştiriler de mevcuttur. Greenfeld, milliyetçiliği on altıncı yüzyıl İngiltere'sinde ortaya çıkan belirli bir tarihsel olguyla ilişkilendirirken, eleştirilenler bu kavramın farklı tarihsel ve kültürel bağlamlarda farklı anlamlar taşıdığını vurgulamaktadır (Wood, 2013; Braun, 2014).

Sonuç olarak, Greenfeld'in çalışması akıl hastalığının kültürel ve toplumsal nedenlerini anlamak için önemli bir katkı sağlasa da, eleştirilerin de gösterdiği üzere, her eser gibi, bazı eksiklikleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu bakımdan akıl hastalıklarının karmaşık nedenlerini tam olarak kavrayabilmek için, Greenfeld'in kültürel açıklamalarıyla birlikte biyolojik, genetik, psikolojik ve sosyal faktörleri de birlikte dikkate alan çok yönlü bir yaklaşımın benimsenmesi yerinde olacaktır.

Kaynakça

- Braun, J. (2014). Review of *Mind, Modernity, Madness: The Impact of Culture on Human Experience* by Liah Greenfeld. *Society*, 51(4), 432-435. <https://doi.org/10.1007/s12115-014-9805-y>
- Greenfeld, L. (2019). *Milliyetçilik: Moderniteye giden 5 yol - İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya ve Amerika Örnekleri* (A. Yılmaz, Çev.). Alfa Yayınları.
- Wood, P. (2013). *Modern Madness: Mind, Modernity, Madness: The Impact of Culture on Human Experience*, by Liah Greenfeld. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013, 688 pp., \$35.00 hardbound. *Academic Questions*, 26(3), 352-359. <https://doi.org/10.1007/s12129-013-9371-6>

Byung-Chul Han, *Sürünün İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar*,
Çev. Zeynep Sarıkartal, İnka Kitap, 2024, 95 s.

Değerlendiren: Nur Özdemir

Dijitalleşme, dijital iletişim ve sosyal medya, hayatımızın her alanını etkilediğinden sosyal bilimcilerin kapsamlı bir şekilde incelediği önemli konular arasında yer almaktadır. Bu süreç, günümüzde iktidar, toplum, birey, kamusal alan ve özel alan kavramlarında belirgin dönüşümlere yol açmaktadır. Bu dönüşümler, toplumların ve bireylerin davranışlarını, tutumlarını, değerlerini, normlarını ve kalıp yargılarını yeniden şekillendirmektedir. Ayrıca, dijitalleşmenin bir sonucu olarak sosyal medyanın kamusal ve özel alanları şeffaflaştırdığı gerçeği göz ardı edilmemelidir. Sosyal medya, dijital mahalleler oluşturarak toplumsallığı kontrol altına almakta ve böylece dijital panoptikonlar yaratmaktadır. Byung-Chul Han'ın 'Şeffaflık Toplumu' adlı eserinde belirttiği üzere, 'dijital panoptikondaki mahkumlar aynı zamanda hem kurban hem de faildir' (2020, s. 72).

Güney Koreli filozof ve kültür kuramcısı Byung-Chul Han, günümüz toplumlarına ilişkin önemli tespitlerde bulunmaktadır. Fenomenoloji, dijitalleşme, medya, şiddet, estetik, neoliberalizm ve iktidar gibi konular üzerinde çalışmalar yapan Han'ın *Şeffaflık Toplumu*, *Psikopolitika*, *Enfokrası*, *Şiddetin Topolojisi*, *Eros'un İstirabı* gibi birçok eseri Türkçe literatüre kazandırılmıştır. 2024 yılında Türkçe literatüre kazandırılan 'Sürünün

@ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, nurrozdemiir@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-0285-8222>

DOI: 10.12658/D0382
insan & toplum, 2024; 14(4): 224-228.
insanvetoplum.org

İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar' adlı dijitalleşme karşıtı çalışması, dijitalleşmenin doğası ve sonuçları ile toplumların ve bireylerin hayatındaki değişikliklere dair çarpıcı açıklamalarda bulunan önemli bir eserdir. Bu eser; dijitalleşme, enformasyon yorgunluğu sendromu (EYS), narsizm ve dijital panoptikon gibi konuları ele alarak, dijitalleşmenin toplum ve bireylerin eylemleri üzerindeki etkilerini derinlemesine incelemektedir.

Byung-Chul Han'ın *Sürünün İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar* eseri, *Şeffaflık Toplumu*, *Psikopolitika* ve *Enfokrası* adlı eserleriyle benzer temaları işlemektedir. Eser toplamda on altı bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü olan 'Saygı Olmadan,' dijitalleşmenin anonim iletişim aracılığıyla kişilerarası ilişkilerde saygıyı köklü bir biçimde erittiğini vurgulamaktadır. Han, saygının koruma, kollama ve gözetme ile ilişkili olduğunu ve mesafeli bir bakış açısını içerdiğini belirtmektedir. Mesafe ve saygının yetersiz olduğu toplumlarda, bireyler kendi skandallarını üretmekte ve bu durum kamusal alanın zayıflamasına neden olmaktadır. Bu bağlamda, Han'a göre, mesafe ve saygının eksikliği kamusal alanın çöküşüne yol açmakta ve bu durum, özel ile kamusal alanların iç içe geçmesine, dolayısıyla mahremiyetin korunamamasına neden olmaktadır. Dijital iletişim ve sosyal medya, bu süreçte mahremiyetin sergilendiği bir platform olarak öne çıkmaktadır (s. 12). Ayrıca, dijital ortamın yaygınlaşması, kamusal alanda üretilen enformasyonun özel alanlara taşınmasına neden olmuştur. Günümüz dijital ağlarında, kullanıcılar aynı anda hem üretici hem de tüketici rolü üstlenmektedir. Dolayısıyla bu durum, enformasyonun doğasını ve akışını önemli ölçüde etkilemektedir.

Han, eserin *Sürünün İçinde* başlığında kitlelerin zaman içerisinde yaşadığı dönüşüme değinmektedir. Geleneksel düzenin çökmeye başlamasıyla birlikte halkın sesi daha güçlü çıkmaya başlamasıyla birlikte kitleler, çalışma şartlarının düzenlenmesi ve emeklerinin karşılığını alabilmek için sendikalar ve amele sandıkları kurmaya başlamışlardır. Gustav Le Bon, modernite ile ortaya çıkan durumu *Kitlelerin Psikolojisi* adlı eserinde 'kitleler çağı' olarak tanımlamaktadır. Ancak günümüzde, dijital devrimle birlikte yeni bir kritik geçiş süreci yaşanmaktadır. Bu süreçte Han modernitenin aksine, çoğunluğu 'dijital sürü' olarak nitelendirilmektedir. Gustav Le Bon, modernite sürecinde şekillenen durumu *Kitlelerin Psikolojisi* adlı eserinde 'kitleler çağı' olarak nitelendirmektedir. Ancak, dijital devrim, bu kavramın yeniden ele alınmasını zorunlu kılan bir geçiş dönemini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, 'dijital sürü' kavramı, modernitenin getirdiği kitle yapısından farklı olarak, birleştirici bir ruh barındırmayan ve yalnızlaştırılmış bireylerden oluşan bir yapıyı ifade etmektedir. Dijital sürü içindeki bireyler, süreye aidiyet hissetmediklerinden 'biz' bilincini oluşturamazlar ve bu nedenle kitle ruhu ve kitle tininden yoksundurlar. Ayrıca, dijital ortamın sunduğu

olanaklar gerçekliğin yitirilmesine neden olmaktadır. Bu süreç, bireylerin bedensiz ve kimliksiz bir iletişim içinde kendilerini bulmalarına yol açmaktadır. Han, Lacan'ın gerçek, imgesel ve simgesel üçlemesinde, dijitalleşmenin gerçeği parçalayıp imgeseli bütünleştirdiği ve bu şekilde yeniden üretildiği gözlemlenmektedir. Bu çerçevede, akıllı telefonlar dijital bir ayna işlevi görerek bireyleri narsistik ve hayali bir alana kapatmaktadır. Dolayısıyla, dijital ortamlar ötekinin müdahalesini kesintiye uğratarak sınırlı ve yüzeysel bir iletişim biçimi sunmaktadır.

Dijitalleşmenin bireylerin eylem özgürlüğünü ortadan kaldırdığını savunan Han, Vilém Flusser'in dijital cihazlar aracılığıyla bireylerin şimdiden yarımın maddi olmayan hayatını yaşadıkları öngörüsüne dikkat çeker. Han, dijital cihazların elleri körelttiğini ve ellerin yerini parmakların alacağını belirtirken, gelecekte bireylerin maddi olmayan enformasyonla ve oyunlarla vakit geçireceklerini, eyleme geçmek yerine yalnızca parmaklarını oynatacaklarını öngörmektedir. Bu bağlamda, maddi olmayan geleceğin insanı bir işçi homo faber değil, aksine bir oyuncu homo ludens olacaktır. Geleceğin 'parmağıyla kurcalayan, elsiz insanı' homo digitalis, eyleme geçmiyor (s. 42-43). Bu bağlamda, Han, dijitalleşmenin eylem özgürlüğünü ortadan kaldırarak toplumsal ve bireysel düzeyde derin etkiler yaratacağını vurgulamaktadır.

Han, eserinde dijital kültürün parmak saymaya dayandığını, yani sosyal medyada beğenilerin, takipçi sayılarının ve izleyen sayılarının önem kazandığını, anlatı ve içeriğin ise giderek önemini yitirdiğini vurgular. Bu durum, dijital çağın sayıları yükseltirken özgürlüğü zorlamaya dönüştürdüğünü ve özgürlük vaat eden dijital çağın kendi ideallerine ters düştüğünü göstermektedir. Han, günümüzde insanların enformasyon avcıları haline geldiğini ifade eder. Yeryüzünü hakikatin ve çiftçinin dünyası olarak gören Han, günümüz enformasyon çağının bireylerini ağlarda akışa kapılarak hakikati aramaktan ziyade daha kümülatif ve toplamaya dayalı bir av peşinde koşan bireyler olarak tasvir eder. Bu bireylerin av araçları, tarihsel av araçlarından (mızrak, ok, yay, av tüfeği vb.) dijital avcılıkta kullanılan mobil cihazlara (telefon, bilgisayar, tablet vb.) dönüşmüştür. Enformasyon avcıları ve toplayıcıları, şeffaflık toplumunun sakinleridir (s. 52).

Eserin "Öznenin Projeye" başlığını taşıyan bölümünde Han, dijital çağ ile birlikte öznenin, biz'in yerine daha fazla ön plana çıktığını tartışmaktadır. Han, dijital çağın insanları sevmekten ziyade narsisizmi teşvik ettiğini vurgular ve dijital teknolojilerin narsistik ego-makineleri olarak işlev gördüğünü belirtir. Antik Yunan mitolojisinde yer alan Narkisos (Narsis) miti, narsisizmin kökeni olarak ifade edilmektedir. Bu mit, Narkisos'un suyun yüzeyinde kendi yansımasını görerek kendisine aşık olmasını anlatır. Dijitalleşmeyle birlikte hayatımıza giren cihazlar, kullanıcılara suyun yüzeyinde kendisini gören Narkisos gibi ekranlarda kendilerini görme imkanı

sunmaktadır. Dolayısıyla, Han'ın belirttiği gibi, dijital teknolojiler narsistik ego-makineleri olarak hayatımıza dahil olmuştur. Bu bağlamda, narsisizmi teşvik ettiği düşünülen dijital çağ, bireyleri yalnızlaştıran bir performans toplumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öznenin giderek tükenmeye başladığı bu performans toplumu, bireyin kendi kendisini sömürmesine yol açmaktadır. Han, eserinin “Öznenen Projeye» başlıklı bölümünde, dikkat çektiği noktaya *Enformasyon Yorgunluğu* başlığında tekrar gündeme getirmektedir. 1996 yılında İngiliz psikolog David Lewis tarafından geliştirilen Enformasyon Yorgunluğu Sendromu (EYS), yoğun enformasyona maruz kalan bireylerde görülen rahatsızlıkları tanımlamak için kullanılmaktadır. Günümüzde, bu sendromun birçok bireyde yaygın hale geldiği gözlemlenmektedir. EYS belirtileri arasında analitik becerilerin azalması, dikkat eksikliği, huzursuzluk ve sorumluluk almakta zorluk gibi şikayetler yer almaktadır. Ayrıca, yoğun bilgi akışına maruz kalan bireylerde depresyonun karakteristik semptomlarına da rastlanabilmektedir. Han, depresyonun narsistik bir hastalık olduğunu belirterek, narsistik-depresif öznenin dünyanın kendi etrafında döndüğünü düşündüğünü ve yalnızca kendi yankılarını duyduğunu ifade etmektedir (s. 73). Günümüzde bireyler, Facebook, Instagram, Twitter, TikTok gibi sosyal medyalarla narsistik eğilimler göstermekte ve bu platformlar narsistik ego-makineleri olarak işlev görmektedir. Han'a göre, sosyal mecralar, narsistik ego-makinelerinin bulunduğu ortamlardır.

Eserde, dijital dönüşümle birlikte yeryüzünün yasalarının da dönüşmeye başladığı ifade edilmektedir. Ruh/tin, eylem, düşünme ve hakikat, yersel düzenin temel kategorileridir. Ancak dijital çağda, bu yersel düzenin terk edilmeye başladığı görülmektedir. Dijital dönüşümle birlikte, yersel düzenin aksine şeffaflık öne çıkmaktadır. İyi ve kötü, güzel ve çirkin, sevgi ve nefret, doğru ve yanlış, dost ve düşman gibi kavramlar dijital düzende iç içe geçmiş durumdadır. Ayrıca, dijital ortamın yerel düzenin yakınlık ve uzaklık kavramlarından yoksun olması nedeniyle negatifiğe karşı duyarsızdır. Dijital iletişim, uzaktakinin yakınlığındaki acı'ya yabancıdır. Dijital ortamda beğendim fenomenolojisi vardır (s. 63-64). Bu bağlamda, dijital ortamın acı ve negatiftikten uzak, yalnızca pozitiflik ve idealize edilmiş bir dünya arayışında olduğu söylenebilir. Han'a göre, dijital iletişimde insan desteği olmadan gerçekleşen otomatik etkileşimler, dünyayı hayaletimsi bir hale getirmekte ve yeni nesil hayaller ortaya çıkarmaktadır.

“Psikopolitika” başlıklı bölümde dijital psikopolitika kavramı ele alınmaktadır. Han, Big Data sayesinde dijital psikopolitika çağının başladığını ifade eder. Big Data, esasen büyük bir ticaret alanı olup, kişisel veriler ticarileştirilerek finansal kazançla dönüştürülür. Aynı zamanda, Big Data, “dijital sınıflı toplumun oluşmasına” yol açmaktadır (Han, 2022, s. 72-73). Dijital psikopolitika, kitlelerin bilinçdışı mantığını

hedef olarak sosyal davranışlarını yönlendirmekte ve kontrol altına almaktadır. Han, dijital gözetim toplumunun yaygınlaşması ve totaliter eğilimlerin güçlenmesiyle birlikte dijital psikopolitika çağının başlamış olduğunu belirtmektedir.

Byung-Chul Han'ın *Sürünün İçinde: Dijital Dünyaya Bakışlar* eserinde, diğer çalışmalarında olduğu gibi dijitalleşmiş hayata karşı bir temaya yer verilmektedir. Han, dijitalleşmenin enformasyon yorgunluğu sendromu, narsisizm ve depresyon gibi etkileri üzerinden bireylerin ve toplumların yaşadığı değişimlere dikkat çeker. Eserde, dijitalleşmenin bireyler üzerindeki etkilerinin yanı sıra toplumun parçalanmasındaki rolüne de vurgu yapılmaktadır. Han, bireylerin dijitalleşmeyle sunulan özgürlük illüzyonunun etkisi altında saygı ve mesafeyi önemsemediklerini ve bu kavramların yavaş yavaş yok olmasında dijitalleşmenin etkisini sorgular. Dijitalleşme, bireylerin duygularına ve kendilerine yabancılaşmalarına, çevrelerine ve çevrelerindeki acıya duyarsızlaşmalarına neden olmaktadır. Bu çalışma, dijitalleşme temelli bir okuma olmasının ötesinde, bireylerin duygularının, özgürlüğün, hakikatin, mahremin ve kamusal alanın dönüşümünü ele alarak içinde bulunduğumuz krize dikkat çeker. Eser, dijitalleşme, kamusal ve özel alan konularına ilgi duyan araştırmacılara geniş bir perspektif sunarak bu alanlara yönelik yapılacak araştırmalara farklı bir bakış açısı kazandırarak literatüre önemli katkılarda bulunmaktadır.

Kaynakça

Han, B. C. (2020). *Şeffaflık Toplumu*. İstanbul: Metis Yayınları.

Han, B. C. (2022). *Psikopolitika*. İstanbul: Metis Yayınları.

Miha Kovac, *Okumak Nefes Almaktır*, Portakal Kitap, Çev. Eylül Doğramacı, 2022, 128 s.

Değerlendiren: Reyhan Karkınlı

Her şeyin dijital platforma taşındığı bir çağda, “Okuma eylemi artık zaruri bir ihtiyaç mıdır yoksa değil midir?” gibi sorular sıklıkla gündeme gelmekte, hatta kitap okuma alışkanlığı önemini yitirmiş bir uğraş olarak değerlendirilmektedir. Ljubljana Üniversitesi Kütüphanecilik ve Bilgi Bilimi bölümünde profesör olan Miha Kovac, *Okumak Nefes Almaktır* (Kovac, 2022) adlı eserinde bu eğilimin izini sürerek konuya farklı bir açıdan bakmaktadır. Okuma alışkanlığını kazanabilmek için dijital veri akışını kolaylaştıran, ciddi çaba gerektirmeyen birçok içerikten vazgeçmeye gerek olmadığını ancak bu alışkanlığın kazanılma zorunluluğunun herhangi bir sorgulamaya tabi tutulamayacağını ne çok sert ne de çok yumuşak bir üslupla anlatmaktadır.

Biyolojiden tarihe uzanan çeşitli perspektiflerle okuma deneyimini inceleyen yazar, “eski nesil” bir araştırmacı kimliğiyle dijital çağın gerçeklerine karşı üstünlük taslamak veya okumanın önemini zorunlu bir görev olarak dayatmak yerine, kendi sosyal medya kullanımını düzenli bir şekilde sürdüren biri olarak bu konuya daha dengeli bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Kovac (s. 10), asıl düşünmeye sevk eden unsurun, kızının akıllı telefonu adeta vücudunun bir parçası gibi kullanabilme yeteneği veya daha doğru bir ifadeyle, bu işlemi doğal bir şekilde gerçekleştirebilme becerisi olduğunu ifade ediyor. Geleneksel okuma alışkanlıkları ile dijital dünyanın deneyimlerini bir arada yaşayan biri olarak, okuma alışkanlıklarının geçmişini,

@ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, reyh.karkinli@atauni.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-8877-1736>

DOI: 10.12658/D0383
insan & toplum, 2024; 14(4): 229-233.
insanvetoplum.org

bugününü ve geleceğini mevcut koşullar ve eğilimler doğrultusunda değerlendirmenin kaçınılmaz olduğunu kavramakta ve bu anlayışla kitabı kaleme almaktadır.

Kovac'ın yaklaşımı, okuma alışkanlığını yalnızca uzun süre boyunca oluşturduğu sağlam temellere dayandırmaktan ibaret olmayıp, aynı zamanda günümüz dünyasının mevcut durumunu ve gelecekteki olası gelişmeleri dikkate alarak okuma alışkanlığına yeni bir bakış açısı kazandırması bakımından son derece başarılıdır. Yazar, ekran teknolojilerinin yanında kitap okumanın da zihnimizde farklı bakış açıları oluşturabileceğini belirtmektedir. Bu teknolojilere zorunlu olarak uyum sağlamak yerine, okuma alışkanlığını modern alışkanlıklarla bir arada sürdürebilmenin değerine ve anlamına odaklanmaktadır. Ekran teknolojilerini eleştirmeden, okuma alışkanlığının önemini vurgularken, bu alışkanlığın bireyden topluma uzanan etkilerini bilimsel verilerle incelemeyi tercih etmektedir. Ayrıca, bilimsel veri ve istatistikleri karmaşık bulan okuyuculara yardımcı olmak amacıyla ilgili bölümleri atlayabilmeleri için uyarılar eklemekte ve bölüm sonunda anlatılanları ana hatlarıyla özetlemektedir. Kitabın sürükleyici tasarımı ve anlaşılır dili, yazarın kullandığı bilimsel verilerin ağırlığını, günlük deneyimlerle ve akıcı bir üslupla hafifletmektedir, ancak bu durum okuma alışkanlığının önemini azaltmamaktadır. Tam tersine, yazar “Ya kitaplara sarılarak şekillenecek bir geleceğimiz olacak ya da hiçbir geleceğimiz olmayacak” gibi kesin bir yargıyı da tartışmaktadır.

Kovac'ın “Bu çağda okumanın hâlâ mantıklı bir eylem olup olmadığı” sorusuna verdiği kesin ve bilimsel olarak desteklenen cevaplar, kitaplara arasına mesafe koyan okurlara, bu düşüncelerini yeniden gözden geçirme ve motive edici bakış açılarıyla yaklaşma fırsatı sunmaktadır. Daha kitabı okumaya başlamadan dijital çağda kitap okumamamız için on neden sizi beklemektedir (s. 14-15):

- Zamanın kısıtlı olması,
- Kitapların maliyetinin yüksekliği ve kütüphanelerde istenilen kitapların bulunamaması,
- Dizilerin, filmlerin kitaplara göre daha cazip gelmesi,
- Kitaplarla ilgilenmek yerine başka aktivitelere yönelme isteği,
- Akıllı telefonlar sayesinde ilgi çekici konulara hızlı ulaşılabilmesi,
- Boş zamanların alışveriş ve sosyal etkinliklerle değerlendirilmesinin daha çok sevilmesi,
- Sosyal medyanın hayatın bir parçası hâline gelmiş olması,
- Farklı kitap önerileri arasında kişinin kendine uygun olanları bulmakta zorlanması,
- Kitap okumanın, yorucu bir zihinsel çaba gerektirmesi.

Yazar, dijital çağın kitap okumamaya yönelik bu söylemlerini sıralarken ekran başındayken bile kitap okumanın neden vazgeçilmez olduğunu çeşitli açılardan ele almaktadır. İlk olarak, düzenli okuma pratiğinin, bireylerin okuma ve metni anlama yeteneklerini geliştirdiğini belirtmektedir. Kovac'a göre, okuma becerisi gelişmemiş bireyler, metni anlamaya çalışırken harf çözümlmeye odaklanır ve zihinsel enerjilerinin büyük bir kısmını bu basit işleme harcarlar. Buna karşın, okuma alışkanlığı kazanmış bireyler, metinleri otomatik olarak algılar, bu da anlamlandırma süreçlerini hızlandırarak daha etkili hâle getirir. Bu durum, sadece dil becerilerinin değil, aynı zamanda bilişsel süreçlerin gelişimine de doğrudan katkı sağlar. Harper (2018) da okumanın, zihnin soyut düşünme kapasitesini artırarak bireylerin daha derin kavrayışlara ulaşmasına olanak tanıdığını vurgular. Böylece, okuma sadece dil gelişimini değil, zihinsel gelişimi de destekleyen önemli bir süreç olarak karşımıza çıkar.

Kovac'ın "Okursanız, daha fazla kelime bilirsiniz, böylece daha fazla şey hakkında düşünürsünüz." (s. 29) sözleri, okumanın dil gelişimi ve düşünce yetisi üzerindeki derin etkilerini ortaya koymaktadır. Dikkat çekilen bir diğer önemli nokta ise okuma sürecinin bireyin kelime dağarcığını nasıl zenginleştirdiğidir. Düzenli okuma, okuyucunun dil becerilerini geliştirmenin yanı sıra her yeni metinle yeni kelimeler, dil kalıpları ve zihinsel bağlantılarla tanışmasını sağlar. Bu süreç, yalnızca dilin zenginleşmesine katkı sunmakla kalmaz, bireylerin farklı kavramlara ve düşünce yapılarına daha açık hâle gelmesine de yardımcı olur. Yazar, her yeni kelimenin ve dilsel yapının, bireyin zihninde yeni düşünce kapıları açtığını ve daha karmaşık kavramları anlama yeteneğini güçlendirdiğini vurgular (s. 29-42). Bu da, okumanın yalnızca bilgi edinmek değil, düşünme biçimimizi dönüştüren bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dijital çağda, hem dijital medya hem de basılı kaynaklar üzerinden bilgiye erişim imkânı okuma alışkanlıklarını önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu iki okuma biçimi, birbirini tamamlayarak farklı düşünme yetilerini geliştirmek için kullanılabilir. Ancak, dijital medyadan okunan metinler, hızlı bilgi tüketimine eğilim gösterdiği için yüzeysel kalma riski taşır. Dijital içeriklerin kısa süreli dikkat gerektiren yapısı, okuyucunun derinlemesine okuma becerisini zayıflatabilir. Carr'ın (2011) çalışmaları, dijital okuma alışkanlıklarının beyin üzerindeki olumsuz etkilerini gözler önüne serer. Ona göre, dijital ortamda uzun süre geçirmek, okuyucunun dikkatini dağıtarak yüzeysel bilgiye erişim alışkanlıklarını pekiştirebilir. Buna karşılık, basılı materyaller, okuyucunun daha iyi odaklanmasına ve metni derinlemesine anlamasına olanak tanır. Dolayısıyla, dijital ve basılı okuma biçimlerinin dengeli kullanımı, bilgi edinme sürecini daha sağlıklı kılmaktadır. Wolf (2018) bu dengeyi sağlamanın, bireylerin hem bilgiye erişimini artırdığını hem de eleştirel düşünme yetilerini geliştirdiğini belirtir.

Kovac ise basılı kitapların dijital medyaya kıyasla daha derinlemesine bir odaklanma sağladığını savunur ve basılı materyallerin sakinleştirici, dengeleyici etkisinin dijital dünyanın hızlı temposuyla başa çıkmada çok önemli olduğunu vurgular (s. 47-50). Bu bağlamda yazar, “Ekran okuma ile kâğıt okuma arasında bir fark var mı?” sorusunu gündeme getirir. Kitap, bu sorunun cevabını araştırarak ekran üzerinden bile kitap okumanın mantıklı ve faydalı olduğunu bilimsel kanıtlarla açıklar. Özellikle uzun metinlerin kâğıt üzerinde daha iyi anlaşıldığı gerçeği, bu argümanlardan sadece birisidir. Bununla birlikte internet ortamında büyük miktarda bilgi gözden kaçırılabilir ve web siteleri arasında hızla geçiş yapılması nedeniyle derinlemesine okuma yeteneği zayıflar. Basılı kitaplar ise okuyucunun dikkatini toplayıp derinleşmesini, metinle daha kolay empati kurmasını sağlayan sabit bir okuma deneyimi sunar (s. 47-50).

Eserin dikkat çeken bir diğer yönü, edebî eserlerin empati yeteneğini nasıl geliştirdiğine yapılan vurgudur. Edebî eserler, yalnızca empati becerisini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda duygusal zekâ üzerinde de olumlu etkiler yaratır. Mar ve arkadaşlarının (2006) yaptığı bir araştırma, edebî eserleri okuyan bireylerin, karakterlerin duygusal durumlarına daha fazla empati duyduğunu ve bu empati becerisinin günlük hayattaki sosyal ilişkileri güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Kovac da edebiyatın, bireylerin başkalarının düşünce ve duygularını anlama yetisini geliştirerek hem kişisel hem de profesyonel yaşamda başarıyı artırdığını belirtir (s. 65-69). Ayrıca, okuma alışkanlığı olan bireylerin yalnızca empati yeteneklerinin değil, aynı zamanda yaratıcılık ve mutluluk seviyelerinin de daha yüksek olduğunu öne sürmektedir. Ona göre, okuma kültürü gelişmiş toplumlar, yenilikçilik ve mutluluk açısından daha ileri seviyelere ulaşırken, bu kültürden yoksun toplumlar geri kalmaktadır (s. 83-89).

Yazarın bilimsel veriler eşliğinde okumaya dair sunduğu önemli bir diğer tez ise genç neslin okuyuculuğuna dairdir. Birçok kişi, genç nesillerin (kurgu dâhil) çevrimiçi okumayı daha kolay bulduğunu düşünse de gerçek böyle değildir. Araştırmalar, genç neslin basılı formdaki çalışma materyallerini ve kurgu kitaplarını tercih ettiklerini, bu yöntemleri daha kullanışlı bulduklarını ve daha fazla bilgiyi hatırladıklarını göstermektedir.

Kovac, kitabının sonunda bireylerin kendi fikirlerini geliştirme ve öğretme yeteneklerini nasıl güçlendirebileceklerini tartışmaktadır. Yazar, okumanın bireylerin kelime dağarcığını zenginleştirerek, analitik düşünme becerilerini artırdığını ve bu sayede entelektüel verimliliklerini geliştirdiğini vurgular. Kovac’a göre, okuma alışkanlığı, yalnızca bireysel gelişimi değil, aynı zamanda toplumun genel entelektüellik seviyesini de yükselten önemli bir etkidir. Makineler, insanın fiziksel ve zihinsel verimliliğini artırabilse de, yaratıcı fikir üretme yetisi olmadan bu teknolojilerin

katkısı sınırlı kalır. Okuma, bireyin zihinsel yeteneklerini geliştirmede temel bir araç olup, geleceği şekillendirecek olanlar, okuma alışkanlığını sürdüren bireyler olacaktır. Kovac, teknolojik gelişmelerin ne kadar ilerlerse ilerlesin, entelektüel gelişim ve yaratıcı düşünme yetisinin yalnızca kitap okuma alışkanlığını sürdüren toplumlarda varlığını sürdürebileceğini belirtir (s. 117-122).

Bu kitap, geleneksel basılı kitapların neden hâlâ varlığını sürdüreceğine ve okuma alışkanlığının getirdiği değerlere dikkat çekmektedir. Bilimsel içeriği güçlü olmasına rağmen geniş bir okuyucu kitlesine hitap edebilen eser, dijital çağda kitapların hâlâ neden önem taşıdığını, kitap okumanın bireylerin hayatlarına kattığı değerleri ve kitap okumamanın beraberinde getirdiği eksiklikleri anlaşılır ve popüler bir üslupla aktarmaktadır. Bu çalışmada yazar, yalnızca kendi kişisel deneyimlerine dayanmakla kalmamış, aynı zamanda temel tezleri ve fikirleri için bilimsel araştırmalardan da yararlanmışır. Eserin sonunda ayrıntılı bir inceleme yapmayı amaçlayan ve bilimsel makale okumayı seven okuyucular için, okumanın farklı yönleri, okuma stratejileri, kitap yayımlama istatistikleri ve okumanın tarihine dair yaptığı araştırmaların kaynaklarını içeren bir kaynak listesi sunulmuştur. Bu yönüyle kitap, okuma ve yayımlama konularındaki çalışmalarını sadeleştirerek anlaşılır bir şekilde sunma görevini başarıyla üstlenmiştir. Özellikle okumayı sevmeyen ve okumanın gerekliliğini sorgulayanlar için bir başlangıç noktası olabilir.

Kaynakça

- Carr, N. (2020). *The shallows: What the internet is doing to our brains*. W. W. Norton & Company.
- Kovac, M. (2022). *Okumak nefes almaktır*. Portakal Kitap.
- Mar, R. A., Oatley, K., Hirsh, J., Paz, J. D., & Peterson, J. B. (2006). Bookworms versus nerds: Exposure to fiction versus non-fiction, divergent associations with social ability, and the simulation of fictional social worlds. *Journal of Research in Personality*, 40(5), 694–712. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.002>
- Wolf, M. (2018). *Reader, come home: The reading brain in a digital world*. Harper

Hüseyin Arslan, *Milli Görüş Hareketi: Siyasal ve Toplumsal Dönüşümler*,
İstanbul: İLEM Yayınları, 2021, 192 s.

Değerlendiren: Gökhan Adıgüzel

Türk siyasi hayatı içerisinde 1970’li yıllardan itibaren Milli Görüş Hareketi belirgin bir konum elde etmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında sivil toplumun yeterince gelişmemiş olması, askeri sınıfın siyaset üzerindeki hâkimiyeti ve tek partili dönemin karakteristik özellikleri gibi nedenlerle siyasi alanda çoğulcu bir yapı meydana gelmemiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı’nın ardından –Soğuk Savaş koşullarının etkisiyle- değişmeye başlamış ve Türkiye’de çok partili hayata geçme çabaları ortaya çıkmıştır. Bu dönemde farklı parti girişimleri olsa da Cumhuriyet Halk Partisi’nden (CHP) sonra Türk siyasi hayatında önemli bir etki bırakan ilk siyasi parti Demokrat Parti (DP) olmuştur.

CHP’den ayrılan DP tecrübesinin ardından Türkiye’de siyasi alanda bir genişleme meydana gelmiş, farklı siyasi partiler ve siyasi hareketler kendilerine nüfuz alanı oluşturmaya başlamıştır. Özellikle 1960’lı yıllarla birlikte Türkiye’de siyasi çeşitlilik artmaya başlamış, hem sağ hem de sol kesimden farklı hareketler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan ve gelişen önemli siyasi hareketlerden birisi de Necmettin Erbakan liderliğindeki Milli Görüş Hareketi olmuştur.

Bu minvalde, Hüseyin Arslan’ın kaleme aldığı “Milli Görüş Hareketi: Siyasal ve Toplumsal Dönüşümler” başlıklı kitap, kuruluşundan günümüze kadar olan süreçte

@ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, adgzl.gokan@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-3795-170X>

DOI: 10.12658/D0384
insan & toplum, 2024; 14(4): 234-238.
insanvetoplum.org

Milli Görüş Hareketi'nin hem siyasi hem de toplumsal alanda yaşadığı dönüşümlere odaklanması bakımından yakın dönem Türkiye siyasi tarihi içerisinde önemli bir eserdir. Literatürde Türkiye siyasi tarihini ve toplumsal yapısını ele alan eserler genel olarak Milli Görüş Hareketi'ne sınırlı şekilde yer vermektedir. Bu konularda çalışmalar yapan Kemal Karpat, Eric Jan Zürcher ve Şerif Mardin gibi araştırmacıların eserlerinde de bu sınırlılıktan bahsedilebilir. Talip Tuğrul'un 'Milli Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri' (2019) ve Muhammed Maruf ve Yusuf Yalanız'ın 'Milli Görüş: Hareketin Öncüleri' (2022) isimli kitapları Milli Görüş Hareketi'ni müstakil olarak değerlendiren çalışmalardan bazılarıdır. Tuğrul, eserinde Milli Görüş Hareketi'nin siyaset metodu ve yapısal özellikleri konularına yoğunlaşmıştır. Maruf ve Yalanız'ın çalışmasında Prof. Dr. Necmettin Erbakan'dan başlayarak hareketin içerisindeki önemli isimler incelenmiştir. Milli Görüş Hareketi'nin tarihini ortaya koyması bakımından önemli eserlerden birisi de Süleyman Arif Emre'nin 'Siyasette 35 Yıl' (2015) isimli kitabıdır. Emre, Milli Görüş Hareketi içerisinde siyaset yapmış bir isim olarak Türkiye siyasi tarihindeki birçok meseleyi ve yaşanan olayları üç ciltlik bu eserinde teferruatlı bir şekilde ele almıştır.

Türk siyasi tarihi incelendiğinde Milli Görüş Hareketi'nin ilk siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi'nden (MNP) başlayarak, Saadet Partisi'ne kadar gelen süreci hareketin siyasi, iktisadi ve toplumsal politikalarıyla birlikte kapsamlı şekilde değerlendiren bir çalışmanın eksikliği göze çarpmaktadır. Arslan'ın bu eseri, Türk siyasi hayatına damga vurmuş bir hareketin bütüncül şekilde okumasını yaparak literatürdeki bir boşluğu önemli ölçüde doldurmaktadır.

Arslan'ın bu çalışması, 2021 yılında İLEM Yayınları tarafından Fikir ve Hareket İncelemeleri (FHİ) dizisinin ilk kitabı olarak okuyucuya sunulmuştur. FHİ, İslami düşünce içerisinde etkili olmuş önemli isimlerin, hareketlerin ve dergilerin müstakil biçimde ele alındığı bir dizidir. 2013 yılında İLEM çatısı altında başlatılan İslamcı Dergiler Projesi'nin bir çıktısı olan FHİ dizisi kapsamında şu ana kadar toplam sekiz eser kaleme alınmıştır. Arslan'ın Milli Görüş Hareketi'ni ele alan eseri, bu dizinin hareketler teması içerisinde yer edinmektedir.

Kitap, başlangıcında Türkiye'de "halka rağmen halk için" anlayışıyla yapılan devrimlerin ve inkılapların devlet ile toplum arasında oluşturduğu uçurumun kapatılması hususunda Milli Görüş Hareketi'nin üstlendiği misyona vurgu yapmaktadır. Hareketin kurucusu Erbakan'ın siyasete giriş sürecindeki söylemleri, Anadolu'da yaptığı konferanslar ve Adalet Partisi (AP) çatısı dışında siyaset yapma gerekçeleri kitapta teferruatlı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca eser, Milli Görüş Hareketi'nin Türkiye'deki diğer siyasi partilerden ya da hareketlerden ayrıştığı noktaları temellendirmektedir. Buna göre hareket, kendisini milli görüş kavramıyla tanımlamakta ve sağ kelimesinin kullanımına karşı çıkmaktadır.

Arslan, hareketin ilk partisi olan MNP'nin programındaki bağımsızlık yanlısı, milli, İslami, modernist ve Osmanlıcı temalara dikkat çekmektedir. MNP'nin programlarında en çok eğitim konusuna eğildiği görülürken, aile, ahlak, vatanseverlik, kültür ve tarih şuuru, ilim, teknik ve medeniyet konularına özel önem verdiği vurgulanmıştır. Bu noktada Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) kurumlarına özel bir önem atfeden hareket, toplumun farklı ve olumsuz fikirlerden etkilenmesinin önüne geçmek için bu kurumların aktif olması gerektiğini savunmuştur. Kitapta MNP'nin programının içeriğine dair yapılan analizler, hareketin önce ahlak ve maneviyat söylemiyle uyumlu bir tablo ortaya koymaktadır.

Kitapta, MNP'nin kapatılmasının ardından kurulan Milli Selamet Partisi'nin (MSP) meclisteki farklı partilerle koalisyon yapabilme yeteneğinden bahsedilerek, hareketin ülke içerisindeki siyasi ve toplumsal konumuna değinilmiştir. Eserde Ecevit ve Erbakan önderliğinde CHP ile MSP arasında yapılan koalisyonun ve bu koalisyon döneminde MSP'nin devlet içerisinde ilk defa resmi görevlere gelmesinden bahsedilmiştir. Bu süreç, hem hareket hem de Türkiye siyaseti açısından önemli bir süreci temsil etmektedir. CHP ile girdiği koalisyonda aldığı bakanlıklar aracılığıyla imam hatip okulları, cami ve Kur'an kurslarının yaygınlaştırılması ve sanayileşme süreçlerinde MSP'nin aldığı aktif role değinilmiştir. Ayrıca aynı koalisyon döneminde Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarıyla gerçekleştirildiği fakat sonrasında CHP'nin bu zaferin getireceği siyasi çıkarı gözeterek koalisyonu bozduğu belirtilmiştir. Arslan, hareketin, devletin kurucu partisi olan CHP ile yapılan bu koalisyonla rejim karşısında kendisine meşruiyet kazanma isteğine vurgu yapmaktadır.

Arslan, Refah Partisi'nin (RP) kuruluşunu, izlediği politikaları, temel söylemlerini ve kapatılma sürecini kapsamlı şekilde ele almıştır. 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla Erbakan liderliğindeki RP'nin Türkiye siyasetine olan etkisi vurgulanmıştır. Özellikle yerel yönetimlerde elde ettiği başarılarla hareketin, Türkiye siyasetinde etkin bir konuma geldiğine değinilmiştir. Sonrasında bunun genel seçimlere de sirayet ettiği ve RP'nin 1995 seçimlerinde Milli Görüş Hareketi'nin aldığı en yüksek oy oranı olan % 21,4 ile birinci parti olduğu belirtilmiştir. Bu seçim sürecinde hareketin, adil düzen vurgusunu ön plana çıkararak ekonomide sömürü düzeninin sona erdirilmesi gerektiği yönündeki söylemlerinin önemli olduğu değerlendirilmiştir. Arslan, Refahyol hükümetinin kuruluşu ve RP'nin iktidara gelmesi sebebiyle ordu, medya ve finans çevrelerinde bazı kesimlerin rahatsızlık duyduğuna değinmiştir. Bu noktada, Milli Görüş Hareketi'ne ve kurulan koalisyona karşı bu kesimler tarafından yürütülen kampanyalar neticesinde 28 Şubat 1997'de MGK krizinin ortaya çıktığı belirtilmiştir. Kitapta Erbakan'ın 18 maddelik MGK kararlarını imzalayıp imzalamadığı tartışılmıştır. Buna göre, 18 maddelik MGK kararlarına Erbakan tarafından imza atılmamıştır. 28 Şubat'taki MGK krizinin ardından

hükümetin dağılması ve RP'nin kapatılması sürecine değinilmiştir. Arslan, Milli Görüş Hareketi'nin, bu koalisyon döneminde D-8 aracılığıyla İslam Birliği'ni kurma girişimine ve Erbakan'ın bu birliği kurma noktasında yaptığı görüşmelere özel olarak vurgu yapmıştır. Milli Görüş Hareketi'nin siyasi serüveni içerisinde RP döneminin kuşkusuz çok özel bir konumu bulunmaktadır. Arslan, RP dönemini gayet kapsayıcı bir içerik ve sade bir dille başarılı şekilde yansıtmaktadır.

RP'nin kapatılmasının ardından Fazilet Partisi'nin (FP) kuruluşu ve bu dönemdeki politika değişimleri kitapta ele alınan konulardan bir diğeridir. Arslan, FP'nin programının, hareketin bundan önceki dönemlerine kıyasla daha liberal olduğunu, Avrupa Birliği'ne (AB) daha ılımlı bakıldığını ve demokrasi vurgusunun daha yüksek sesle yapıldığını belirtmektedir. Kitabın en dikkat çekici kısımlarından biri, Milli Görüş Hareketi'nin bölünmesiyle ilgili yapılan değerlendirmedir. Yazar, hareketin yaşadığı bölünmeyle ilgili literatürde sıklıkla kullanılan *gelenekçi-yenilikçi* ayrımına karşı çıkarak, bu şekilde yapılan bir değerlendirmenin sağlıklı olamayacağını ve bunun yerine *kurucu kadro-muhafifler* şeklinde bir ayrım yapılması gerektiğini öne sürmüştür. Ayrışma sürecinde karşı kaşıya gelen aktörlere ve bu aktörlerin hareket içerisindeki konumlarına bakıldığında bu değerlendirmenin somut bir zemine oturduğu söylenebilir. Diğer taraftan bu perspektif, literatürdeki tartışmalara özgün bir katkı sunma potansiyeli taşımaktadır.

Kitabın son kısmında, Saadet Partisi'nin kuruluşuna ve Milli Görüş Hareketi içerisinde ayrılarak Recep Tayyip Erdoğan liderliğinde kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi'ne (AK Parti) değinilmiştir. Burada özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak'ı işgali ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oylanan 1 Mart tezkeresinin, hareketin sonraki dönemdeki politikaları açısından önemli bir kırılmayı temsil ettiği belirtilmiştir. AK Parti tezkereye destek verirken, Erbakan'ın tezkere karşısındaki sert muhalefeti Saadet Partisi'nin konumlandığı yeri göstermesi açısından önemlidir. Arslan, Erbakan'ın 2011 yılında vefat etmesinin ardından hareketin karizmatik liderini kaybettiğini ve bu durumun Milli Görüş Hareketi'ni önemli ölçüde etkilediğini çeşitli gerekçelerle ortaya koymaktadır.

Genel olarak bakıldığında, yazarın konuya gayet hâkim olduğu ve yakın dönem siyasi tarih açısından Milli Görüş Hareketi'ni sade ve net bir üslupla ele aldığı söylenebilir. Kitap, FHİ dizisindeki amaca uygun olarak genel bir çerçeve ve özgün bir bakış üretme noktasında başarılı bir çalışmadır. Diğer taraftan, kitapta konferans, röportaj, gazete yazıları ve rapor gibi verilerin yoğun kullanımı, çalışmada bütünlüğün sağlanmasını zorlaştırmıştır. Bu eseri literatür içerisinde özgün kılan üç temel özellikten bahsedilebilir. Birincisi, Milli Görüş Hareketi'ni başlangıcından günümüze kadar tarihsel perspektifle bütüncül bir şekilde incelemesidir. İkincisi Milli Görüş partilerinde yaşanan söylem ve politika değişikliklerini hareketin yaşadığı kırılma noktaları ekseninde ele almış olmasıdır. Üçüncüsü ise hareketin tarihi açısından çok kritik bir evreyi temsil eden Saadet Partisi

ve AK Parti ayrışmasına kurucu kadro-muhalifler şeklinde alternatif bir bakış açısı getirmesidir. Nihai olarak Hüseyin Arslan'ın çalışması, Türkiye'nin yakın dönem siyasi tarihi bakımından Milli Görüş Hareketi hakkında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Bu anlamda kitap, bu konulara ilgi duyan tüm araştırmacılara ve okuyuculara yol gösterici ve katkı sağlayıcı bir eser olma özelliği taşımaktadır.

Ömer Obuz, *Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022, 208 s.

Değerlendiren: Hülya Kaşıkçı

Sosyal bilimciler olarak evrenini Avrupa-merkezcilik, devlet-merkezcilik, insan-merkezcilik gibi belirli “merkezciliklerin” oluşturduğu bir çemberin içindeyiz. Çemberin dışına çıkmak, çemberin farkında olmakla mümkün. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde toplumsal tarih alanındaki çalışmalarıyla resmî tarih anlatısının sınırlarını aşındıran tarih profesörü Obuz, bağımlılar, dolandırıcılar, kumarbazlar, dilenciler, hayvanlar gibi çemberin dışında kalan konulara odaklanmaktadır. Sirkeci Ahmet’in, Macar bir lokantacının üç renkli erkek kedi getirene 12000 dolar vereceğine dair haberi almasıyla başlayan arayışı, arayışın mahkemeye aksederek kamusallaşmasını anlatan *Tuhaf Bir Hadisenin Peşinde: Üç Renkli Kedi Davası* (Obuz, 2023) adlı keyifli yazısıyla tanıştığım kalemiyle ikinci buluşmamız, bu değerlendirmeyi oluşturan kitabıyla oldu. İlkinin verdiği keyfin aksine ikinci yazının, konusu sebebiyle oldukça zorlayıcı ve sarsıcı olduğunu söylemek mümkün.

Temel iddia olarak, “II. Mahmud döneminden itibaren arıza olarak görülenlerin [kediler, köpekler, kargalar], medeniliğe aykırı oldukları gerekçesiyle damgalanıp imhâ edilmelerinin giderek kökleşen bir gelenek oluşturduğunu ve bunun erken Cumhuriyet yıllarında zirveye ulaştığını” (Obuz, 2022) söyleyen yazar, bahsi geçen hayvanların iktidar nazarında “ilkelliği”, “geri kalmışlığı”, “hastalığı” temsil ettiği için -Erving Goffman’dan aldığı “damga” kavramıyla- “soysuz, serseri, adi, muzır,

@ Arş. Gör., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, hulyakasicki1991@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0002-9371-0567>

DOI: 10.12658/D0385
insan & toplum, 2024; 14(4): 239-243.
insanvetoplum.org

pis, düşman” sıfatlarıyla “damgalandığını” ve imhâ edildiğini anlatır. Hayvanların tasarrufunda “ilan-ı harp”, “istila”, “savaş” kelimelerinin kullanılmasının halkta acıma ya da yardım duygusunu öldürerek imhâyı meşrulaştırdığını vurgular (ss. 15-17).

Başlığı, konusu ve iddiasıyla oldukça dikkat çekici olan kitap, ne yazık ki iddiasında indirgeyici kalmaktadır. Kitabın iddiası, bütününe yansımamakta; medeniliğe aykırılık, imhâ sebeplerinin/süreçlerinin tek boyutunu oluşturmaktadır. Kitabın Osmanlı’dan erken Cumhuriyet’e hayvanlara yönelik devlet şiddetini ele aldığını ve şiddetin II. Mahmut döneminden itibaren arttığını söylemek mümkünse de sırf kapsadığı dönemden kaynaklı, konuyu modernleşme üzerinden okumak yetersiz görünüyor. Kavramlar ise özensiz ve dikkatsiz kullanılıyor. Osmanlı gibi çok dilli, dinli, etnisiteli toplum, Müslüman-Türklerden müteşekkilmış gibi karşımıza çıkıyor ve İmparatorlukta yaşayan gayrimüslimler ile Müslüman olup Türk olmayan tebaa göz ardı ediliyor. Gayrimüslim ise kitap boyunca Avrupalıları ifade ediyor.

Kitabın zamansal ve mekânsal sınırysa açık değil. Yararlanılan kaynaklar doğrultusunda kitabın 15. ve 20. yüzyıl arasını ve ağırlıklı olarak İstanbul’da¹ geçen hadiseleri ele aldığı söylenebilirse de çalışmanın sınırlarını netleştirmek, gerekçelendirmek ve modernleşmeyle bağlantılandırmak iddiasını güçlendirebilirdi. Yapılan genel değerlendirmeden sonra kitabın içeriğine dair şunları söylemek mümkündür:

Yazar; devlet arşivlerinden, meclis tutanaklarından, yasalardan, seyahatnamelerden, edebi ve felsefi eserlerden, dergilerden, köşe yazılarından, gazete haberlerinden, karikatürlerden ve minyatürlerden hareketle kapsamlı bir literatür sunuyor. Giriş ve sonuç niteliğindeki bölümler dışında, dokuz bölümden oluşan kitabın ilk bölümü Osmanlı İstanbul’unun hayvanlarına, ikincisi Osmanlı’da köpeklere, üçüncü ve dördüncü bölümler kargalara, kalanı ise kedilere yönelik gerçekleştirilen himaye, tecrit ya da imhâ şekillerine ve süreçlerine ayrılmaktadır.

Birinci bölümde Obuz, Gerard MacLean’a referansla Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan hayvanları (i) tehlikeli olanlar, (ii) bilindik ya da yararlılar, (iii) egzotik ve efsanevi hayvanlar olarak üçe ayırır (24). Seyahatnamelerde en çok yer verilenlerin “ilkellik” ve “çirkinlik” olduğu gerekçesiyle kediler ve köpekler olduğunu söyler (28). Bölümün ilk alt başlığı “sınırlar”da kavramı, “Osmanlı döneminde Türkler ile gayrimüslimlerin hayvanlara yaklaşımını izah etmek için” kullanır (s. 33). Osmanlılar

1 İstanbul, Osmanlı’nın merkezi olması, Hac güzergahında oluşu, Roma ve Bizans etkisiyle tarihsel ve kültürel hafızayı oluşturması, sömürgeleştirme arzusu gibi çeşitli sebeplerle Batılı seyyahların Doğu’ya yolculuklarında önemli güzergahlardan. Bu nedenle Doğu’ya gelen seyyahların yazılarında da önemli bir yer oluşturur. Kitaptaki tercih de bundan kaynaklı gibi görünüyor.

ile Avrupalılar arasında karşılaştırma yapmanın hiç adil olmayacağını, Osmanlı'da İslamiyet'in de etkisiyle hayvanlara karşı şefkatin ve hoşgörünün yoğun olduğunu dile getiren yazar, “sapmalar” kısmında modernleşme sürecine kadar hayvanlara yaklaşım konusunda “Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında” sınır çizmenin kolay olduğu, buna karşılık, modernleşmeyle beraber bu sınırlardan sapmaların olduğu tespitini yapar. Yukarıda da bahsettiğim, Osmanlı ve gayrimüslim kelimelerinin sıklıkla hatalı kullanımını burada görmek mümkün.

Ölüm Kampına Sürülen Köpekler bölümünde yazar, köpeklerin kontrolsüz çoğalmaları, veba ve kuduz gibi gerekçelendirmelerle “muzır” ve “fazlalık” olarak damgalandığını ve sürülme ya da zehirlenme gibi yok etme girişimlerinin olduğunu dile getirir. Buna ek olarak, köpeklere karşı gerçekleştirilen imhanın II. Mahmut döneminden itibaren sürekli gündemde olduğunu söyleyen Obuz, imhada temel referansın Avrupa'nın görünümü olduğunu vurgular (s. 73). Kitabın temel iddiası olan modernleşme ve medenileşme kaygısıyla hayvan katliamlarının yapılması ise bu bölümde verilir. Şinasi, Abdullah Cevdet ve Ebüzziya Tevfik gibi dönem yazarları, kamusal alanı hayvanlardan arındırmanın gerekliliğine dair yazılarla kamuoyu oluşturur. Farklı yıllarda köpekleri Hayırsız Ada'ya sürgüne gönderme, ilaçla-gazla zehirlenme, kuyruğunu getirene para ödülü vererek halkı teşvik etme gibi oldukça acımasız imha örneklerini kitapta görmek mümkündür. Üzücü noktalardan biriye Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin sokak hayvanlarını koruma ve kollama faaliyetlerinin aksine, imhâ sürecinde hayvanları toplamak ve zehirlenmek gibi yollarla belediyelerle yaptığı iş birliğidir.

Kargalara İlan-ı Harp: “Kara Düşmanlar”ı Niçin Öldürmeli? ile Normalin Ötesi, Lüfer de Var Karga da başlıklı bölümlerde, kargaların da “adı”, “yezid”, “ziyankâr”, “kafir” ve “muzır” gibi sıfatlarla damgalanıp imhâ edildiğine dair sarsıcı örnekler sunulur. Yazar, kargaların “1920’lerden itibaren hayvan katliamlarının öznesi” (s. 115) olduğunu vurgular. Ekinlere zarar verme, koku yapma, sesleriyle gürültüye sebep oldukları gibi gerekçelerle 1924 yılında, Muzır Hayvanların İtlafları hakkında 13 maddelik bir yasal düzenleme; 1937 yılında ise Kara Avcılığı Kanunu çıkarılır ve kargalara savaş ilan edilir, ilgili yasalar çerçevesinde halk, öldürmeyenlere ceza kesilmesi suretiyle, devletle iş birliği yapmaya mecbur bırakılır. 18 ile 50 yaş arasındaki herkesin “vurdıkları karga başlarını veya beşer yumurtasıyla karga yavrusunu getirmek suretiyle mükellefiyetini ödeyecekleri[ni], savaşa yanaşmayanlar ya da savaşı eksik yapanlara yasal muamele yapılacağı[ni]” (s. 128) bildiren yasa sonrası, balık pazarlarında karga başları “lüfer de var karga da” nidalarıyla satışı çıkarılır. Yazarın verdiği örnekler doğrultusunda kargaların damgalanmasındaki temel kaygıların ise sağlık ya da ekinlere zarar vermesi dolayısıyla ekonomi olduğu

söylenbilir. Bununla beraber, sunulan örneklerde modernleşme, medenileşme iddiası ya da Batı'ya öykünmeye dair herhangi bir veri bulunmamaktadır. Dolayısıyla yazarın temel savı aşırı yorum olarak okunabilmektedir.

Yaşasın Kediler bölümünde, Osmanlı ile Avrupa'nın kedilere dair yaklaşımının karşılaştırması yapılır. Kedilerin Avrupa'da "cadılık" ya da "şeytanla" bağlantılandırılarak cezalandırılması, yakmak, tıraş etmek, tırnaklarını kökünden çıkarmak gibi çeşitli şiddete maruz bırakılmasına karşılık, Osmanlı'da özellikle İslam'dan kaynaklı sevilip beslenildiği vurgusu yapılır (ss. 133-135). "Kedilerin temiz olması", "Hz. Muhammed'in kedileri sevmesi", "Tanrı'nın dileğini yerine getirmek" gibi gerekçelerle kedilerin refah içinde olduğu belirtilmiştir (135-137). Fakat yazarın iddiasına göre, Cumhuriyet'le birlikte kedilere ilişkin bu merhametli tutum değişmiş, kedileri "sokaktan arındırma arzusu, bir sürenin sonunda çeşitli gerekçeler ekseninde sistematik ve kesintisiz kısımlara yol aç[mıştır]." (s. 139). Osmanlı ile Avrupa'nın karşılaştırmasında Osmanlı'nın tutumunda İslam'ın belirleyiciliğini vurgulayan ve kitabın başından itibaren olumlayan yazar, kedilere tutum konusunda haklı olsa da -ki kedi beslemenin İslam'da peygamberin Muezza isimli bir kedisi olması dolayısıyla sünnet olması ve kedilerle ilgili hadisler de eklenebilir- kitabın konusu ve dine yaptığı vurgu göz önüne alındığında tarafsızlık gereği dinin temel iki bayramından biri olan Kurban'a şerh düşebilirdi. Bununla beraber Osmanlı'dan erken Cumhuriyet'e tutum değişikliğinin nedenleri belirginleştirilseydi daha iyi olurdu.

Pis Sokakların Temiz Kedileri Olmaz: Kir, Pas, Nefret adlı altıncı bölümde, İstanbul sokaklarının pisliğine, pisliğin sebeplerine, kedilerin bundaki rollerine dair tartışmalara yer verilir. Kedilerin bu dönemde "adi", "serseri", "nankör", "başıboş", "hain", "sabıkalı" olarak "damgalandığı" dile getirilir (s. 147). "Medenileşmek iddiasıyla pek çok şeyin dizayn edildiği, aynı zamanda şehirleşmenin yoğunlaştığı yeni düzende kedilerin de itibarsızlaştırılmasında mikrop ve gürültünün kaynağı oldukları iddiası önemli bir yer tuttu" diyen Obuz, her ne kadar şehirleşme ve medenileşme konusunda İstanbul'un pisliğini göz önüne alsın ve medeniyet vurgusunu ön plana çıkarsa da kitapta kedilere ilişkin olumsuz tavrın tek gerekçesinin bu olmadığı; tifo, kuduz gibi hastalıkların da sebepler arasında olduğu görülmektedir.

İstanbul'da Kedi Engizisyonları yedinci bölümün başlığıdır. Hayli sarsıcı, çarpıcı örneklerin ve verilerin olduğu bölümde 1920'lerden itibaren kedilere yönelik algının değiştiği tekrar vurgulanır ve kedilerin sistematik bir biçimde katledildiği anlatılır. Dönemin gazetelerinden, karikatürlerinden ve Himaye-i Hayvanat Cemiyeti'nin faaliyet raporlarından yararlanılarak on binlerce kedinin belediyeler ve cemiyet eliyle katline ilişkin veriler sunulur. Bununla beraber dönemde, köpekler örneğinde olduğu gibi halk teşvik edilmiş ve kedilerin kuyruklarını getirene "beş kuruşluk" ödül

verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın, kedisiz sokaklar adına sistematik çabayı gösteren önemli boyutlardan biri olduğu söylenebilir.

Devam niteliğinde olan *Kediler Farelere, İnsanlar Herkese Karşı ve Etinden, Sütünden, Derisinden: Kedileri Ne Yapmalı* başlıklı bölümlerde ise kedilerin vebayla mücadelede romatizmaya sağladıkları yararlar ile daha sonra değişen algı sonucu damgalanmaları üzerinde durulur. Hayvan katliamlarında temel bahanenin modernleşme değil de sağlık olduğu bu bölümde de görülen kayda değer bir husustur. Bölümde dikkat çeken bir diğer tartışma ise kıtlık durumlarında kedi etinin yenmesi (ss. 180-188) tavsiyesidir ki, İslam dininde kedi eti yemenin haram olduğu göz önüne alınırsa, konunun halka sirayet ediş biçimi, halkın tepkisine yol açıp açmadığı oldukça merak uyandırmaktadır.

Bu genel bilgilendirme ve değerlendirmeler çerçevesinde, birtakım eksiklikler ya da netleştirilmeye ihtiyaç duyulan noktalar olsa da kitap şu açılardan literatüre oldukça önemli katkıda bulunmaktadır: Birinci olarak kitap, devletin halkla iş birliği içinde hayvanlara yönelik sistematik şiddetin geçmişte sirayet ediş biçimini oldukça çarpıcı bir biçimde göstermektedir. Güncelliğini ve sistematikliğini her geçen gün farklı olayla gördüğümüz, üzülen ve öfkelenerek takip ettiğimiz hayvanlara yönelik şiddeti odağına alması bu nedenle de oldukça önemli. İkincisi, kullanılan kaynakların zenginliği, konuya ilgisi olan araştırmacıları yönlendirebilecek değerdedir ve kaynak çeşitliliği verilen emeği göstermektedir. Son olarak, kitap, bir yandan insan-merkezci, Batı-merkezci, devlet merkezci bakış açılarına sayısız örnek sunmakla kalmıyor; ayrıca odağına aldığı konuyla sosyal bilimlerin öznesinin insanla sınırlanamayacağını ve yalnız olmadığımızı gösteriyor.

Kaynakça

Obuz, Ö. (2022). Osmanlı'dan Erken Cumhuriyet'e Hayvan Katliamları ve Himaye: Kediler, Köpekler, Kargalar. İletişim Yayınları.

Obuz, Ö. (2023). "Tuhaf Bir Hadisenin Peşinde: Üç Renkli Kedi Davası", Toplumsal Tarih, sayı 352. s. 66-69.

Jürgen Martschukat, *Fitness Çağı: Beden Nasıl Başarı ve Performansın Simgesi Haline Gelir*, İletişim Yayınları, 2024, 256 s.

Değerlendiren: Murat Demir

Modernist ilkelerin, geleneksel yaşamın temel dokularını değiştirmeye başladığı 18. yüzyıldan beri bedenin varoluş tarzında da değişimler yaşanmıştır. Beden salt güzel veya çirkin gibi sıfatlardan arındırılıp daha politik bir temsil haline getirilmiştir. Bilhassa 19. yy. ile beraber beden ahlaki ilkelerin üzerinde etkinlik kazanmaya başladığı bir alan haline gelmiştir (LeBesco, 2017). Fit olan bedenler doğrudan sorumluk sahibi ve işlevsel olarak kabul edilirken, şişman olanlar kusurlu ve işlevsiz olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Bedenin performans temelli bu varoluş biçimine dikkat çeken Alman tarihçi Martschukat bedenin kamusal alanda hangi gerekçeler üzerinden kabul ve dışlanma ögesine dönüştüğünü incelemektedir. Kuzey Amerika kültür tarihi, şiddet tarihi, aile tarihi, cinsiyet tarihi ve tarihsel teori gibi konuların yanı sıra bu çalışmasıyla bedeni tarihsel ve politik yönden ele almaya çalışmaktadır. Bunu yaparken bedenin yumuşak ve sertlik formuna odaklanmakta ve bu zeminde gündelik hayatta dışlanmayı ve benimsemeyi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Beden temelli bu “savaşta” zirvede kalıcı yer edinmek isteyen her birey fitnessi, yükselmek ve ayakta kalmak adına bir payanda olarak görmektedir. Çünkü gündelik hayatta yumuşak ve kalın bedenler refah ve hayatta başarı simgesi olmak yerine gün geçtikçe başarısızlığı, zayıflığı (iradi olarak) ve kısırlığı imlemektedir (s. 82). Yani, artık sert ve kaslı olan beden form olarak kendini yönetmek, kendi hayatını şekillendirmek,

@ Doktora Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, murademir3547@gmail.com

id <https://orcid.org/0000-0003-0804-8124>

DOI: 10.12658/D0386
insan & toplum, 2024; 14(4): 244-248.
insanvetoplum.org

performatif olmak, sınırsız alan ve uzamda her an rekabete hazır olmak anlamına gelmektedir. Bedenin bu denli politize edilmiş bir yapıya dönüşmesinin başlıca sebebi şekilsel duruşunun özneye kattığı değerdir. Bu durumda özne doğrudan kendi bedeni üzerinde söz sahibi değildir¹. Beden kişiden bağımsız olarak iktidar tarafından üretilen söylemin kıstaslarına uygun hale getirildiğinde (Han, 2019, s. 35; Lemke, 2017) sosyal onay mekanizmaları devreye girmektedir. Yani, beden akışkandır. Maruz kaldığı tahakküm biçimlerinin manipülasyonuna açıktır. “Tüketim nesnesi olarak beden” anlayışı göz önünde tutulduğunda, beden, kapitalist ekonomi-politiğin etkisi altında kendinden beklenenleri yapmakla yükümlüdür.

Bedenin bu denli politize olmuş bir alan olarak gün yüzüne çıkması yazar Martschukat tarafından II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan bolluk dönemi ile bir görülmektedir. Çünkü gıda krizinden sonra yaşanan bolluk döneminde toplumlar tüketim furyasına kapılmış ve batıda yaşayan nüfusun büyük bir kısmı aşırı yağlanmadan büyük sıkıntılarla tanışmaya başlamıştır. Bunun önüne geçmeye çalışan devletler yağlanmayı kendi toplumları için bir ulusal güvenlik sorunu olarak görmeye başlamıştır. Hatta bazen yağlanma ve ötekilik kavramları beraber okunmuştur. Bu ötekileştirme biçimiyle tanışmak istemeyen nüfusun bir kesimi fitness yaparak ideal vücut dengesini korumaya çalışmıştır. Fitness veya eylemsel olarak fit olmak, sadece politik alanın arzularını imlememektedir. Onlarla beraber fitness; mücadele etmeyi, üre(t)meyi, çalışmayı, iktidarloluğu ve en önemlisi kamusal alan içerisinde kendi benliğini sunma serbestisini fit olan bedene tanımaktadır. Yani, fitnessin tarihi, bedeninin toplumsal tarihiyle paraleldir.

Fitness, dispozitiftir; söylemleri, yapıları, pratikleri, alt yapıları, siyasal politikaları ve programları ve daha birçok oluşumu bir güç oluşturacak şekilde birbirine eklemleyen gücün kendisidir. J. Martschukat’ın kaleme aldığı bu çalışmada belirlenimci olan bu gücü, analitik bir zeminde detaylıca okumaktadır.

Metin giriş ve altı temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan *Fit mi Şişman mı? Yakın Tarihte ve Günümüzde Fitness* bedeninin metalaşan yapısı üzerindeki çeşitli görüşleri ortaya koymaktadır. Bedenin bu denli saplantı halini almaya başladığı toplumların en başında yer alan ülkelerin büyük bir kısmı beslenme ve eylemsellik(hareket) konusunu, radikal bir ideolojiyi savunur gibi saplantı haline getirmekle kalmamış bunu birçok noktada devlet politikasına dönüştürmeyi amaçlamışlardır. Başta Batı Avrupa’dan akabinde ABD’den çeşitli örneklerle öne sürülen argümanlar güçlendirilmeye

1 [Beden artık kendi başına bir töz olmaktan çıkıp kurumlar tarafından yeniden estetize edilip var olan bir yapıya dönüşmüştür]. Bu anlamda da siyasetin nesnesi akıl/bilgi olmaktan çıkmış yönetimsellik tarafından şekillendirilen beden olmuştur (Özmkas, 2018, s. 60).

çalışılmıştır. Hatta küresel örgütlerin beden hakkında ki tasarruflarına dikkat çekilmiştir. Onlardan biri de yirminci yüzyılın sonlarından bu yana Dünya Sağlık Örgütü'nün şişman olmayı her an yayılmaya müsait, salgın bir hastalık olarak görmesi ve bu doğrultuda dünya genelinde raporlar hazırlamasıdır.

Birinci bölümde fit kavramını kendi karşılığı olan şişman kavramıyla yeni açılımlar çerçevesinde inceleyen Martschukat ikinci bölüm olan *Fitness: Bir Kavramın 18. Yüzyıldan Bugüne Değişen Konjonktürü* 'nde kendi çalışmasının odağına geri gelmektedir. Bu bölümde fitnessın 18. yüzyıldan, 20.yüzyılın son çeyreğine değin biçimsel olarak nasıl değiştiğini, beyaz ırkın kendini üstün görme çabalarıyla nasıl bütünleştiği (s. 83) ve bedenin her an mücadeleye hazır olma konumuna nasıl geldiği üzerinde durulmaktadır. Yazar bu hususlara dikkat çekerken aslında bazı noktalarda tarihsel arka planı kaçırdığı da net biçimde görülmektedir. Beyaz burjuva ırkının Afrika kökenli olan kişilerle dolaylı bir mücadeleye girmesi aslında artan milliyetçi eğilimleri ifade etmektedir. Bedenin biçimsel olarak daha kuvvetli ve esnek olmasını arzulamak değişen üretim biçimleriyle örtüşmektedir. Bedenin her an hazırda tutulması gerektiği vurgusu ise küresel anlamda dünyayı her an bir savaş gölgesinin saracağı endişesidir ki son dönem beden politikaları ve askere alma kıstasları ciddi anlamda değişmiştir. Bedensel olarak belli bir kilonun üstünde olan kişiler veya beden senkronizasyonu işlevsel olmayan kişiler askerlikten muaf tutulmaktadır.

Çalışmak başlıklı üçüncü bölümde; fitness üzerinden dönemsel bir beden okuması, bedeninin üretkenliği ve makbul vatandaş söylemi arasındaki ilişki incelenmiştir. Yirminci yüzyıl ile beraber bir performans nesnesine dönüşen beden tüm modern toplumlarda üretkenlik ve çalışkanlıkla anılmaktadır. Yani özne iradi olarak özgür olduğu sürece bedenin tembellik hakkı kamusal gerçeklikte kalmamaktadır (s. 100). Öyle ki 1980'li yıllarla beraber fabrikaların bahçelerinde veya dinlenme alanlarına yakın noktalarda koşu pisti, yüzme havuzu, fitness salonu ve tenis kortu gibi çalışmayı ve hareketi zorunlu kılan alanlar inşa edilmiştir. Bu durum ise bedeni performatif açıdan işlevsel kılmak ve güçlü kılmak amacını taşımaktadır.

Üretkenliğin, merkeze konulduğu bundan önceki bölüm ile *Seks Yapmak* bölümü müşterek bir zeminde tartışılmaktadır. Bu bölümde fitness yapan bedenin işlevselliği ve üretkenliği, cinsel performans üzerinden okunmuş, fitness ve cinsellik zincirine farmakoloji halkası eklenmiştir. Bu bölümde ayrıca fitness yapan öznenin ulaşmaya çalıştığı nokta için aldığı protein tozları ile cinsel performansının artması için ilaç alan kişinin itki noktasının benzerliği üzerinde durulmuştur.

Biyoihtidarın doğurganlık hususunda sahip olduğu tasarruf, nüfusu dengede tutmak ve zinde yurttaş arzusudur (Foucault, 2000, s. 282). Böyle bir durumda da

modern ulus devlette kahraman eksik olmaz. Bu husus üzerinde duran *Mücadele Etmek* başlıklı bölümde fitness ve mücadele nosyonları kesişimler üzerinden okunmaya çalışılmıştır. Aslına bakıldığında fitness ve mücadele kavramları uzunca bir süre askeri alana ait kavramlar olarak okundu. Ama son dönemde sergilenmeye başlanan bedenle beraber gündelik hayat bir mücadele alanına dönüştü. Bu mücadele alanında fit olan kahraman olarak ifade edilmeye başlanmıştır. Yani bu kısım idmanlı bedeninin militarizasyonu ve kahramanlaştırılması üzerine kurgulanmıştır.

Şüphesiz yazar, bundan önceki bölümlerin neredeyse tamamında fitnessın kas hali üzerindeki politikalara odaklandı ama son bölüm olan *Üretken, İktidar, Mücadeleye Hazır?* Başlığında doğrudan yağlı olanların yerleşik anlatıya karşı olan mücadeleleri üzerinde durmuştur. Şişmanlığın başarısız yurttaş yaftasını beraberinde getirmesi ve şişman olmanın neo-liberal toplumda ahlaki yoksunlukla birleştirilmesi (Elçik, 2010) üzerine Fat Aktivist Hareketi, Ulusal Şişmanlığın Kabulünü Destekleme Birliği, Şişman Yeraltı gibi yeni toplumsal hareketler dünya genelinde ortaya çıkmaya başladı. Bu eylemler neticesinde fitnessın katı otoritesi ciddi şekilde sekteye uğratılmakla kalmadı moda dergilerinin kapaklarında artık daha anormal görülen yağlı bedenler tercih edilmeye başlandı. Moda defilelerinde normal beden ölçülerine sahip olan modellerin yanına artık beden ölçüleri ideal formun dışında olan kişiler de tercih edilmeye başlanmıştır. Bu bölümde yapılabilecek temel çıkarım, görünürlüğü artan şişman bireyler artık mikro iktidarın biyo-ahlak ilkelerine takılmadan gündelik hayatta doğrudan rol almaya başlamıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada, fitness gündelik hayat içerisinde bir başına var olan bir fenomen değildir. Fitness toplum içerisinde *fit ile fat* olan arasında sosyal bir seçilimi zorunlu kılar. Fitness sağlıklı ve üretken bir toplumun erdemidir. Fitness biyoiktidar, biyo-ahlak gibi bedensel karşılığı olan kavramlarla dirsek temasındadır. Çalışmada yapılan bu açılımların yanı sıra gözden kaçırılan noktalarda mevcuttur. Sözgelimi beden modern gündelik hayatta artık sadece sağlık veya üretken olmak amacıyla sunulmuyor, beden modern toplumda bir gösteri objesi haline gelmiştir. Bu obje, moda ayak uydurarak her dönemde yeniden estetize edilir. Yeniden estetize etme kaygısı ise büyük oranda sosyal onam mekanizmalarının rızasını alma isteğinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında bir söylem analizi niteliği taşıyan bu çalışmanın nesnesi bedene dair ifade edilenlerdir.

Beden konusunda ise ciddi açılımlar sağlayan hatta ve hatta bedeninin sosyal bilimlerdeki mahiyetini iktidar ve söylemle ilişkilendirerek daha da artıran isimlerden biri olan M. Foucault'ya metin içerisinde daha sık yer verilebilirdi. Nihayetinde Martschukat'ın çalışmasında ifade edilen şeylerin neredeyse tamamının felsefi zeminini M. Foucault'nun biyopolitika merkezli çalışmaları oluşturmaktadır. Hatta

yer yer iktidarın, nüfusun genelini ortak bir beden olarak algıladığı algısı (Foucault, 2019) veya iktidarın biyo-politik veya biyo-ahlak etkileri gibi konular doğrudan bu hususa yöneliktir.

Kaynakça

- Elçik, G. (2010). Paramparça bedenler ve lanetli şişmanlık. İçinde G. Elçik & T. B. Özenç (Ed.), *Bedende kıpırdanmalar*. Varlık Yayınları.
- Foucault, M. (2000). *Entelektüelin siyasi işlevi* (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Cinselliğin tarihi* (H. U. Tanrıöver, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Han, B. C. (2019). *Psikopolitika: Neoliberalizm ve yeni iktidar teknikleri* (H. Barışcan, Çev.). Metis Yayınları.
- LeBesco, K. (2017). Şişmanlık paniği ve yeni erdem (N. Elhüseyni, Çev.). İçinde J. M. Metzler & A. Kirkland (Ed.), *Yeni bir erdeme dönüşen sağlığa karşı* (ss. 97-109). Yapı Kredi Yayınları.
- Lemke, T. (2017). *Biyopolitika* (U. Özmakas, Çev.). İletişim Yayınları.
- Martschukat, J. (2024). *Fitness çağı: Beden nasıl başarı ve performansın simgesi haline geldi?* (E. Özbek, Çev.). İletişim Yayınları.
- Özmakas, U. (2018). Foucault: İktidardan biyoiktidara. *Cogito*, 70-71, 53-81.